Львівський національний університет імені Івана Франка

Філософський факультет

Кафедра політології

КАФЕДРА
ПОЛІТОЛОГІЇ
ЛЬВІВСЬКОГО УНІВЕРСИТЕТУ

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Випуск 5

Збірник статей і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції кафедри політології «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року

Львів
2021

УДК 329:324(477+100)(063)
А 3 П 504

Рекомендовано Вченою радою
Львівського національного університету імені Івана Франка,
протокол № 16/6 від 30 червня 2021 р.

Рецензенти:

Бабкіна О.В. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичних наук Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова;

Бортніков В.І. – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології та державного управління Волинського національного університету імені Лесі Українки;

Климончук В.Й. – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політології Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника.

Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2021. – Вип. 5. – 388 с.

ISBN 978-617-10-0647-8

У збірнику представлено наукові статті і тези виступів учасників п'ятої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», присвяченої питанням розвитку партій та виборів і вкотре проведеної для вшанування пам'яті Юрія Романовича Шведи – українського партолога й псефолога.

Збірник статей та тез наукової конференції організовано секційно – відповідно до секцій проведеної міжнародної конференції. Загалом у збірнику висвітлено проблематику політичних наслідків й особливостей регіонального виборчого процесу в Україні, особливо в контексті місцевих виборів у 2020 р., а також особливостей регіональних виборчих кампаній і партійної політики у світі. Збірник буде цікавим для політологів і всіх тих, хто цікавиться вивченням партійно-електоральної політики та регіоналізму тощо.

УДК 329:324(477+100)(063)

ISBN 978-617-10-0647-8

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА..... 5

СЕКЦІЯ 1. ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ Й ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ..... 7

Олексій Розумний. Президентські та парламентські вибори 2019 року: параметри тяглості та мінливості електорального вибору..... 7

Юрій Остапець, Юрій Копинець. Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року..... 14

В'ячеслав Яремчук. Виборчі кампанії як каталізатор трансформаційних процесів у середовищі регіональної політичної еліти України (на прикладі Івано-Франківської області) 34

Анатолій Романюк. Особливості регіональної електоральної волатильності на прикладі Львівської області 54

Світлана Була. Зміна електоральних преференцій на місцевих виборах до Львівської міської ради 2020 р. 63

Віталій Лебедюк. Регіональні особливості місцевих виборів в Україні 2015 та 2020 рр. 68

Михайло Радіо. Практика застосування соціальних медіа кандидатами на посаду міського голови Рівного (вибори 2020 р.) 79

Наталія Рота р. Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області)..87

Аліна Ясінська. Електоральні преференції мешканців Львівської та Харківської областей на місцевих виборах 2020 р.: порівняльний аспект 98

Тетяна Бевз. Сумщина: регіональна політична еліта і виборчий процес 2020 р. .. 126

Михайло Зан. Політико-партійне представництво угорської етнічної меншини України за результатами місцевих виборів 2020 року 141

Микола Горбатюк. Особливості виборчого процесу в об'єднаних територіальних громадах у 2015-2020 рр.....160

Антоніна Колодій. Вплив місцевих виборів-2020 на розвиток багатопартійності в Україні 178

Петро Кузик. Електоральна вісь «Схід-Захід» і питання суспільної роз'єднаності України.....197

Оксана Шурко. Вияв електоральної культури українців на муніципальних виборах 2020 року 201

Віра Гапоненко. Місцеві осередки політичних партій як чинник демократизації в Україні.....206

Орися Харитонюк. Нігілізм політичних партій як основа деформації політичної культури громадян 211
Світлана Матвієнків, Ірина Бирич. Суспільне мовлення і місцеві вибори в Україні: роль та особливості..... 216

СЕКЦІЯ 2. ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ ТА ПАРТІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СВІТІ..... 222

Petr Oskolkov. The Paradoxes of the European Free Alliance 222
Robert Alberski. Wybory prezydenckie w Polsce w 2020 roku i ich konsekwencje dla polskiej sceny politycznej 225
Дар'я Лікарчук. Роль ЗМІ у виборчому процесі: досвід США..... 247
Владимир (Зеэв) Ханин. Постсоветская еврейская диаспора как электоральное сообщество: опыт бывшего СССР, США и Израиля 253
Віталій Дяків. Результати місцевих виборів 2020 р. у Франції та їхній вплив на місцеву політику і її взаємозв'язки з центральною владою 278
Анатолій Ключкович. Партійно-політичний розвиток Словаччини в контексті парламентських виборів 2020 року: ключові тренди та виклики.....280
Michal Cirner, Irina Dudinská. Voľby zástupcov regionálnej samosprávy v Slovenskej republike… 286
Nataliya Maradyk. Komparácia volebných systémov krajín V4 291
Maryan Lopata, Mykhailo Halushchak. Political preferences of Ukrainian national minority in Poland in 2000-2010 presidential elections 305
Олег Вольський. Передумови та витоки децентралізації влади і становлення системи й органів місцевого самоврядування адміністративно-територіального устрою в Польщі … 315
Vladislav Dudinský, Gabriel Székely. Regionálna úroveň cezhraničnej spolupráce Slovenskej republiky s Ukrajinou z pohľadu jej legislatívneho a inštitucionálneho rámca na Slovensku..320
Ольга Моргунюк. Соціально-економічний чинник регіоналізації партійної політики Індії .. 349
Ігор Осадчук. Вибори глави держави як індикатор атипових президентських систем правління 354
Олександра Чоловська. До означення явища та дослідницької проблематики націоналізації партійних систем: співвідношення національного та місцевого рівнів.. 361
Олег Филик. Релігійна, мовна, національна та расова ідентичності як предметна сфера дослідження теорії і практики мультикультуралізму у світі 365
Ірина Кіянка. Ідеї популізму в контексті виборів: сучасний вимір 372
Віталій Литвин. Партійно-електоральні бази та масиви даних: виняткова національні чи можливо і доречно й субнаціональні? 376

ДЛЯ НОТАТОК..... 387

ПЕРЕДМОВА

Вашій увазі представляємо збірник статей і тез «Політичні партії і вибори: українські та світові практики», який є результатом п'ятої міжнародної однойменної конференції від 28 листопада 2020 р., присвяченої питанням розвитку політичних партій і виборів. Її проведення значною мірою пов'язане із вшануванням пам'яті про нашого товариша й друга Юрія Романовича Шведу, який активно і плідно займався означеними науковими проблемами.

П'ята міжнародна конференція «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» була присвячена в основному аналізу результатів місцевих виборів, які відбулися 25 жовтня 2020 року. На тих виборах загалом було обрано 42 501 депутата до 1577 обласних, районних, міських, селищних і сільських рад та районів у містах. Кожні вибори мають свою особливість хоча б тому, що вони передбачають вибір і відбуваються в певних/нових соціально-економічних й політичних умовах. Однак означені вибори мали і низку особливих параметрів, які генерували відповідні наслідки та результати. По-перше, вибори відбувалися за новим Виборчим кодексом, до якого були прийняті напередодні виборів відчутні правки. Кодекс передбачав чергову і можливо не останню корекцію попередніх правил в напрямку поширення впливу політичних партій на виборчий процес та запровадження формату «відкритих» списків. По-друге, вибори мали відбутись у контексті процесів децентралізації влади, коли вже врешті були створені всі передбачені реформою 1469 об'єднаних територіальних громад та на підставі постанови № 3650 «Про утворення та ліквідацію районів», прийнятої 17.07.2020 р. Верховною Радою України, коли було ліквідовано 490 районів й 178 міст районного підпорядкування і замість них утворено 136 нових та збільшених районів. По-третє, вибори відбувались в умовах коронавірусу і хоча опція відміни або перенесення виборів на іншу дату була озвучена, однак лише з боку окремих експертів і як гіпотетичний варіант, більший вплив епідеміологічна ситуація мала на сам хід виборчого процесу та його інструментарій. По-четверте, підготовка до місцевих виборів виявила появу в Україні значної кількості нових політичних акторів, переважно регіонального формату. Специфіка правового регулювання процесу реєстрації нових політичних партій, особливо вимога їхнього національного статусу, зумовили доволі численні ребрендинги вже зареєстрованих партій та оформлення низки нових. Сам факт публічного представлення значної кількості регіональних партійних проектів виявив цілий пласт політичних та юридичних питань, які потребують рішення. По-п'яте, оскільки кожні вибори виступають своєрідним політичним «зважуванням» основних політичних акторів, чергові, хоча і місцеві вибори, були оглядом сили основних політичних партій. І в першу чергу президентської партії «Слуга народу», яка на дострокових парламентських виборах 2019 р. зуміла на хвилі ще потужної довіри

до Президента України В. Зеленського вперше в новітній історії України отримати більшість і самостійно (однопартійно) сформувати уряд.

Означені й інші особливості місцевих виборів постали предметом аналізу учасників нашої міжнародної наукової конференції у проекції на конкретну ситуацію окремих областей/регіонів України. Нажаль, наші автори ще не охопили своїми розвідками всі області України. Але ми сподіваємося, що в майбутньому ми зможемо розширити географію наших досліджень і відповідно доповідей на рівні всіх чи майже всіх регіонів.

Перманентною специфікою всіх наших конференцій, у тому числі й даної, є використання кількісних і якісних методик/інструментарію досліджень з наголосом на застосуванні політологічних індексів до обрахунку емпіричного матеріалу. Ми вважаємо, що наукова складова передбачає дослідження нового, ще не вивченого явища, з одного боку, і можливість перевірки будь-яким дослідником отриманих результатів та ходу самого дослідження, з другого боку. Представлений увазі Читача збірник дає таку можливість.

Також у матеріалах конференції представлені роботи, присвячені виборам і виборчим процесам та партіям і партійним системам окремих країн світу. Світовий контекст є важливим із багатьох причин і в силу потреби розуміти основні лінії руху політичного процесу в світі та національних політичних процесів, а також для обміну методиками й інструментарієм досліджень та з точки зору інформації.

Врешті-решт, п'ята міжнародна конференція була першою у нашій історії, яка проводилася виключно онлайн. Ми вдячні всім нашим учасникам за участь і підготовку публікацій. Досвід засвідчує, що навіть в умовах карантину ми можемо плідно співпрацювати й обмінюватися результатами нашої роботи.

Висловлюємо найщирішу подяку компанії «Еко-Оптіма» за фінансову підтримку видання збірника матеріалів, статей і тез конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики».

Анатолій Романюк
завідувач кафедри політології
доктор політичних наук, професор
Львівський національний університет імені Івана Франка

СЕКЦІЯ 1

ПОЛІТИЧНІ НАСЛІДКИ Й ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ В УКРАЇНІ

Олексій Розумний
кандидат політичних наук,
провідний експерт політико-правових програм
Центру економічних і політичних досліджень
імені Олександра Разумкова

Президентські та парламентські вибори 2019 року: параметри тяглості та мінливості електорального вибору

У 2019 році Україна мала особливий досвід проведення «подвійної» виборчої кампанії: хронологічна відстань між першим туром президентських виборів та обранням нового складу парламенту склала менше чотирьох місяців, або 111 днів. При цьому основні кандидати, що конкурували за пост президента, мали також своїх «спадкоємців» у вигляді партій, що змагалися за голоси виборців у рамках пропорційної складової парламентських виборів (за якою розподілялись 50% мандатів). Можемо нарахувати всього дев'ять пар «кандидат – партія»: В. Зеленський – «Слуга Народу», Ю. Бойко – «Опозиційна платформа – За життя», Ю. Тимошенко – «Батьківщина», П. Порошенко – «Європейська Солідарність», О. Ляшко – Радикальна партія О. Ляшка, І. Смєшко – «Сила і Честь», О. Вілкул – «Опозиційний блок», Р. Кошулинський – «Свобода», А. Гриценко – «Громадянська Позиція»[1]. Як правило, названі кандидати були лідерами відповідних партій, або ж були висунуті від цих партій. Тісний взаємозв'язок між підтримкою відповідних кандидатів і партій підтверджується даними соціологічних опитувань, що проводились як до, так і після президентських виборів[2]. Серед іншого, він може

[1] Надалі, для лаконічності, будемо скорочувати назви пар: «Зеленський – СН», «Бойко – ОПЗЖ», «Тимошенко – Ба» тощо.

[2] Зокрема, дані опитування, проведеного Соціологічною службою Центру Разумкова в лютому 2019 року свідчать про високий рівень кореляції між підтримкою таких кандидатів і партій: В. Зеленський – «Слуга Народу», Ю. Тимошенко – «Батьківщина», П. Порошенко – «БПП «Солідарність», Ю. Бойко – ОПЗЖ, А. Гриценко – «Громадянська Позиція», О. Ляшко – РПЛ (Коефіцієнт Пірсона у всіх випадках становить понад 0,8).

бути зумовлений домінуванням партій лідерського типу на українській політичній арені [1, с. 20]. Варто відзначити також, що деякі партії цілеспрямовано висували своїх кандидатів у президенти навіть при відсутності реальних шансів на їх перемогу. Імовірно, це робилося з метою «зарезервувати» електоральну нішу і покращити свої позиції у майбутній боротьбі за місця в парламенті (політичні експерти неодноразово вказували на це під час самої кампанії) [2].

Вищеназвані дев'ять пар «кандидат – партія» сумарно отримали 95,46% голосів виборців на президентських виборах і 86,54% – на парламентських. В наслідок того, що основні гравці електорального поля залишалися сталими, порівнюючи їх підтримку на президентських і парламентських виборах, можемо дослідити параметри тяглості/мінливості електорального вибору.

Мета дослідження: встановити і порівняти кількісні параметри тяглості/мінливості електорального вибору в межах пар «кандидат – партія» на основі результатів президентських і парламентських виборів 2019-го року.

Джерела і методологія. Офіційна інформація про результати президентських і парламентських виборів знаходиться у вільному доступі на веб-сайті ЦВК [3; 4]. Однак, оскільки дані ЦВК представляють собою два різні масиви, взаємозв'язки між ними можна простежити лише за територіальною ознакою. Ми можемо порівнювати кількість/частку голосів, відданих за кандидатів та асоційовані з ними партії в загальнонаціональному масштабі або в межах окремих областей, округів, дільниць. Однак ми не маємо способу встановити, чи це ті ж самі виборці голосували за кандидата і за відповідну партію. Зведений масив даних представляє собою набір із 1791 спостережень: 9 пар «кандидат – партія» × 199 округів (без закордонного). Спостереження варіюються за двома змінними: *x* – відсоток виборців на окрузі, що підтримали кандидата, *y* – відсоток виборців на тому ж окрузі, що підтримали асоційовану з кандидатом партію. Також, оскільки нас цікавить поведінка виборців, до масиву даних була застосована поправка на зміни явки (адже 30% голосів при явці 45% – це насправді менше, ніж 30% при явці 55%). Для кожного округу результат партії перемножувався на корекційний коефіцієнт:

$$\text{Результат партії} = \%\ \text{партії} \times \frac{\%\ \text{явки в межах округу на парламентських виборах}}{\%\ \text{явки в межах округу в першому турі президентських виборів}}$$

Для статистичної оцінки взаємозв'язку між двома кількісними змінними (в даному випадку, результат кандидата і результат партії) зазвичай використовуються коефіцієнти кореляції Пірсона. Зокрема, А. Авксентьєв пропонує використовувати кореляційні індекси електорально-просторової подібності, електорально-просторового

антагонізму та електорально-просторової спадкоємності [5, с. 41-42]. Втім, він також визнає обмежені можливості такого методу.

Предметно недоліки застосування простого кореляційного аналізу в електоральних дослідженнях – і його недоречність при дослідженнях електоральної сталості (electoral congruence) – висвітлені у статті Дж. Віттенберга [6]. Автор доводить, що навіть досконала кореляція (*r* Пірсона = 1) між результатами політичної сили на виборах-1 і виборах-2 не обов'язково вказує на високу сталість її електоральної бази. Для усунення цього недоліку він пропонує використовувати коефіцієнт відповідності (Concordance Correlation coefficient, CCC). Як і коефіцієнт кореляції Пірсона, CCC коливається в межах від -1 до 1, однак відхилення точок даних від «ідеального» розташування (який відповідає значенню коефіцієнта 1) відкладається не від лінії регресії, а від «лінії відповідності» – прямої, що виходить з перетину осей *x* та *y* і має нахил 45 градусів (див. діаграму №1). Обчисливши CCC для кожної з дев'яти пар «кандидат – партія», ми отримаємо лаконічну кількісну характеристику сталості електорату кожної з них. Коефіцієнт CCC, розрахований на сукупних даних всіх дев'яти пар, може слугувати загальною оцінкою сталості електорального вибору між двома виборчими кампаніями. Подальші обчислення виконані в RStudio, середовищі програмування на мові R. Функція обчислення CCC підключена з бібліотеки DescTools.

Діаграма №1. Припустимо, результат партії у кожному з десяти різних округів виявився пропорційно в п'ять разів меншим, ніж результат кандидата. Суцільна пряма – лінія регресії; оскільки точки даних не відхиляються від неї, r-Пірсона = 1. Пунктирна пряма – «лінія відповідності»; оскільки точки даних розташовані далеко від неї, CCC становить лише 0.118. Це має сенс, оскільки електоральна підтримка кандидата і партії не є однаковою.

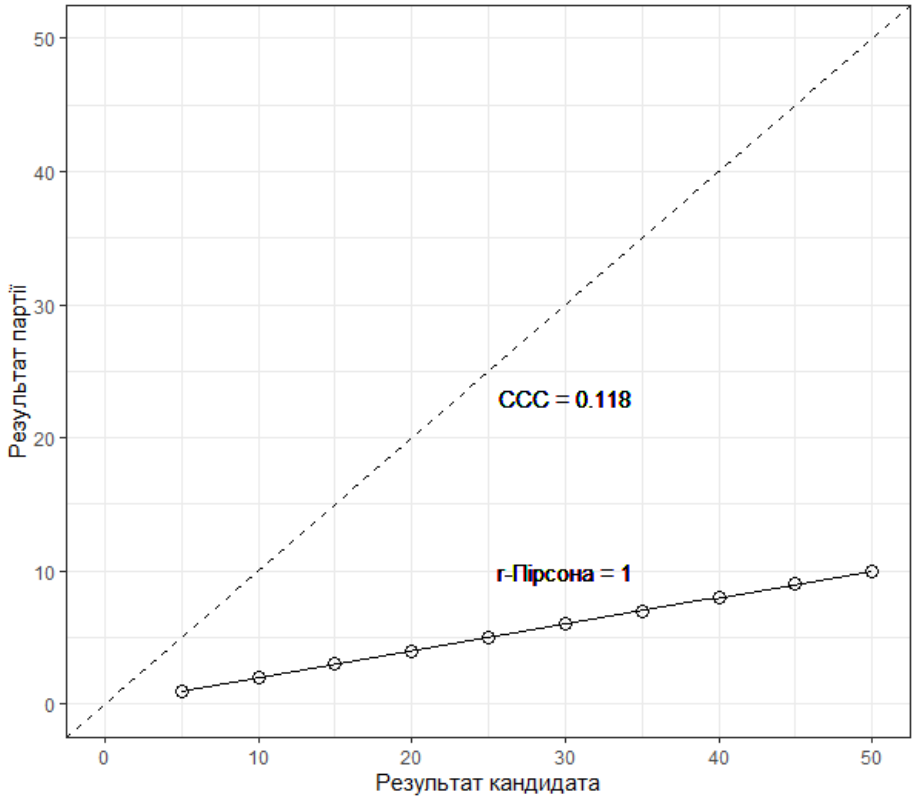

Виклад отриманих результатів. Провівши необхідні обчислення, можемо порівняти CCC для різних пар «кандидат – партія». Найвищі показники виявлено в парах «Кошулинський – Св» та «Бойко – ОПЗЖ» (0.979 і 0.975 відповідно). Значення CCC майже не відрізняються від відповідних коефіцієнтів Пірсона (див. Таблицю 1). Коефіцієнти відповідності для результатів пар «Зеленський – СН», «Ляшко – РПЛ» та «Вілкул – ОБ» варіюються в діапазоні 0.67…0.62. Пари «Тимошенко – Ба», «Смєшко – СіЧ», «Порошенко – ЄС» мають відносно низькі коефіцієнти відповідності (0.407, 0.353 і 0.321 відповідно) при високих значеннях коефіцієнту Пірсона (> 0.9). Найбільш виражена різниця між коефіцієнтами для пари «Гриценко – ГП», де CCC = 0.088, а r-Пірсона = 0.906.

Таблиця 1

Коефіцієнти Пірсона та коефіцієнти відповідності для кожної з дев'яти пар «кандидат – партія»

	Коефіцієнт відповідності (CCC)	Коефіцієнт Пірсона (r)
Кошулинський – Св	0.979	0.984
Бойко – ОПЗЖ	0.975	0.983
Зеленський – СН	0.684	0.738
Ляшко – РПЛ	0.658	0.945
Вілкул – ОБ	0.622	0.792
Тимошенко – Ба	0.407	0.934
Смєшко – СіЧ	0.353	0.912
Порошенко – ЄС	0.321	0.905
Гриценко – ГП	0.088	0.906

Діаграма 2 дозволяє більш наочно оцінити причину такої різниці CCC та коефіцієнту Пірсона для останніх чотирьох пар. Вона аналогічна тій, що розглядалась у прикладі на Діаграмі 1: пропорційне падіння підтримки політичної сили у всіх округах не знижує рівень кореляції між результатами. Якщо перейти до тлумачення кількісних оцінок, то дані свідчать про демобілізацію електорату Гриценка, Тимошенко, Порошенка, Смєшка (а також Ляшка, хоч і меншою мірою) під час парламентських виборів. Ця демобілізація практично не мала регіональної специфіки, відбувалася пропорційно на переважній більшості округів.

Діаграма 2

Візуалізація точок даних та «лінії відповідності» для кожної з дев'яти пар «кандидат – партія»

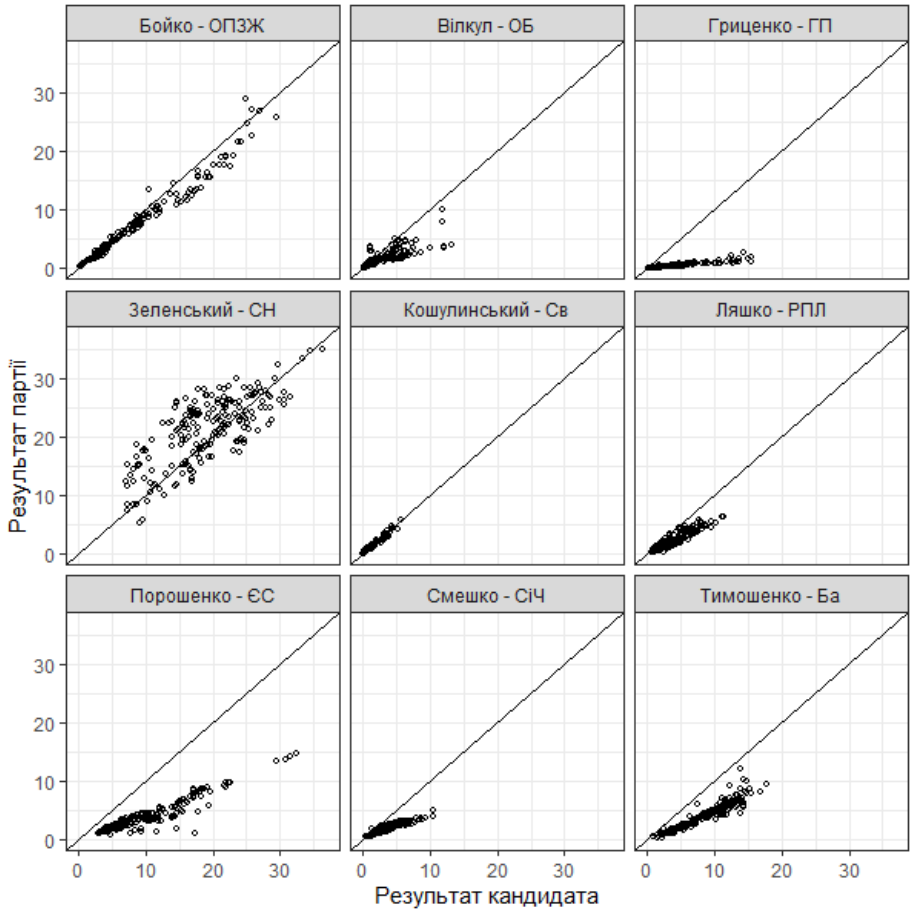

Також обчислимо загальний коефіцієнт відповідності для результатів усіх дев'яти пар (він наближено характеризуватиме параметри тяглості/мінливості електорального вибору між двома виборчими кампаніями): CCC = 0.845. Загалом, це доволі високий показник, однак значно більшої цінності він може набути в порівняльному контексті. Нажаль, через плинність політичних проектів на українському електоральному просторі застосовувати загальну оцінку тяглості/мінливості

електорального вибору за допомогою коефіцієнта відповідності досить проблематично. Можливо, доцільніше зосередитись на дослідженнях окремих політичних сил, що переживають більше ніж одну виборчу кампанію.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, коефіцієнт відповідності (ССС) може бути релевантним і зручним показником для оцінки сталості/мінливості електоральної бази політичної сили від виборів до виборів. Деталізація масиву даних до рівня окремих дільниць, а не округів зробить таку статистичну оцінку значно точнішою. Водночас, недоліком коефіцієнту відповідності залишається його обмеженість географічним виміром. Теоретично можливі зміни електоральної бази за параметрами, ортогональними до географічного виміру (наприклад, статево-вікова структура). До таких змін ССС не матиме чутливості. Втім, їх значно легше виявити на основі даних репрезентативних загальнонаціональних опитувань.

Список використаних джерел:

1. Партійна система України до і після Майдану: зміни, тенденції розвитку, суспільні запити: Інформаційно-аналітичні матеріали до Міжнародного круглого столу «Партійна система України на сучасному етапі: виклики, проблеми, суспільні очікування» 16 вересня 2015 р. – К., Центр Разумкова, 2015. – 138 с.
2. Див. наприклад: 26 кандидатів у президенти, лідери і аутсайдери. Яка роль так званих спойлерів, «непрохідних» кандидатів у президенти? [Електронний ресурс]. – Доступ: https://www.radiosvoboda.org/a/918827.html
3. Відкриті дані / Вибори Президента України 2019 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/pls/vp2019/wp404.html
4. Відкриті дані / Позачергові вибори народних депутатів України 2019 [Електронний ресурс]. – Доступ: https://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2019/wp001.html
5. Авксентьєв А. О. Сучасна теорія голосування в контексті українських електоральних трансформацій. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. політ. наук за спеціальністю 23.00.01. – ХНУ ім. Каразіна, Харків, 2017. – 274 с.
6. Wittenberg J. How Similar Are They? Rethinking Electoral Congruence [Електронний ресурс] // Working paper. April 1, 2008. – Режим доступу: http://web.stanford.edu/class/polisci440d/Wittenberg.pdf

Юрій Остапець
доктор політичних наук, професор,
декан факультету суспільних наук
Ужгородського національного університету

Юрій Копинець
старший викладач кафедри
міжнародних студій і суспільних комунікацій
Ужгородського національного університету

Регіональні особливості електоральних практик в Україні у контексті місцевих виборів 2020 року

Кожні вибори є по своєму унікальними, оскільки відбуваються у певний історичний проміжок часу, а відтак обумовлені низкою специфічних чинників. Місцеві вибори 2020 р. є заключними у великому електоральному циклі «президентські – парламентські – місцеві», це, по-перше. І відповідно їх результат показує яким є рейтинг політичних партій і конфігурація партійної системи як на загальнонаціональному, так і регіональному рівнях.

По-друге, місцеві вибори 2020 р. відбулися у період завершення чергового етапу реформи децентралізації, наслідком якої були ліквідація значної кількості районів, шляхом їх об'єднання та утворення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). А відтак і бюджетні відносини з центром ОТГ будуть будувати поза розподілом коштів через обласні та районні ради. Це, в свою чергу, підвищило значимість виборів голів та депутатів рад ОТГ. Іншими словами зросла політична суб'єктність місцевих еліт. В Україні за результатами цієї реформи кількість районів зменшилася з 390 до 136 і було утворено 1438 об'єднаних територіальних громад [17].

По-третє, місцеві вибори 2020 р. відбулися за новими правилами, які були запроваджені виборчим кодексом, прийнятим у грудні 2019 р. А нові правила встановили пропорційну систему виборів з напіввідкритими списками [2]. Напіввідкритість виборчих списків привела до того, що до рад різного рівня пройшли 67 кандидатів, які набрали нуль голосів виборців і потрапили до ради із закритого партійного списку [1].

Але з іншого боку нові правила суттєво підвищили значущість політичних партій у виборчому процесі, оскільки в ОТГ, де більше 10 тис. виборців, вибори проводилися виключно на партійній основі. А це в майбутньому (якщо не буде

суттєвих змін у законодавстві) має привести до розбудови партійної структури на місцях і до співпраці депутатів з виборцями. За результатами виборів 16,6 % депутатів обрано як самовисуванців, а 83,4 % як таких, які висунуті осередками партій [14]. Суттєво підвищився рівень пропорційності виборчої системи, який вимірюється індексом пропорційності Макі-Роуза. Для Закарпаття, наприклад, він становив 98,1 % (див. таблицю 9).

Оскільки головними суб'єктами виборчого процесу були політичні партії, зупинимося детальніше на партійному вимірі виборів. Класифікувати партії, які приймали участь у місцевих виборах, можна таким чином:

1. Парламентські партії («Слуга народу», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ)).
2. «Старі» загальноукраїнські партії. Це партії, які відомі виборцю, неодноразово приймали участь у виборах, і кожна з яких має свою електоральну історію та територіальну локалізацію прихильників: ВО «Свобода», «Партія Шарія», «Громадянська позиція», «Сила і Честь», Радикальна партія Олега Ляшка, «Удар» та інші.
3. «Нові» загальноукраїнські партії. Це політичні партії, які вперше приймають участь у виборах. Одне із завдань їхньої участі «розкрутка» партійного бренду напередодні наступних президентських і парламентських виборів: «За майбутнє», «Пропозиція», «Перемога Пальчевського».
4. Регіональні партії. Вони також є «старі» і «нові». «Нові» утворені, як правило, шляхом ребрендингу напередодні виборів.

На феномені регіональних партій ми зупинимося детальніше, оскільки вони мали високі показники за результатами виборів. Перш за все слід зазначити, що до 2010 р. ми можемо говорити не так про регіональні партії, як про партії Сходу і Заходу України, які утворилися внаслідок соціокультурного розмежування. І лише після того, як місцеві вибори з 2010 р. починають проводитися окремо від парламентських, можна спостерігати активну участь в них регіональних партій / партій місцевих еліт.

Загалом партійну систему України на регіональному рівні утворюють такі складові:

1. Загальнонаціональні парламентські політичні партії, які на виборах до ВР України подолали виборчий бар'єр.

2. Загальнонаціональні непарламентські партії, які отримали на виборах до ВР України не менше 1 % голосів виборців, і відповідно мають вплив на партійну конкуренцію.

3. Регіональні політичні партії: – партії, які отримують перемогу на місцевих виборах / представлені в обласних радах в одній або декількох областях України, і мають значний вплив на формування місцевих органів влади; – етнічні регіональні

партії, які функціонують на територіях компактного проживання національних меншин.

4. Субрегіональні партії / локальні партії (партійні проекти), які ситуативно використовують місцеві політики для забезпечення електоральної підтримки на виборах до органів місцевого самоврядування (обласні, районні, місцеві ради). Такі партії висувають свої списки в обмежене число рад (декілька районних, декілька міських тощо), а їх регіональна локалізація пов'язана з дієздатністю одиничних місцевих осередків або надання партійного бренда зацікавленим учасникам виборчого процесу [9, с. 130–131].

До головних причин виникнення регіональних політичних партій в Україні можна віднести:

1. Регіональний поділ України на Захід – Схід.
2. Етномовне розмежування і компактне проживання національних меншин на певній території.
3. Створення регіональних партій адміністративним методом (партії влади) керівниками областей, міст тощо.
4. Розмежування у часі проведення місцевих і парламентських виборів, починаючи з 2010 р.
5. Прагнення регіональної еліти зберегти вплив і контроль над місцевими ресурсами.
6. Реформа з децентралізації влади і як наслідок – утворення об'єднаних територіальних громад та інші [9, с. 128–129].

Отже, з прийняттям нових правил місцевих виборів суттєво підвищується роль політичних партій в них. Як відмітили в Комітеті виборців України (КВУ) у місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичні партії з 349 зареєстрованих станом на січень 2020 р. У місцевих виборах 2015 р. участь брали 140 політичних партій [8].

Всього було зареєстровано 212 530 кандидатів, висунутих політичними партіями до місцевих рад різних рівнів. Понад 50 % кандидатів (1107675) у всіх регіонах України висунуто шістьма партіями: ВО «Батьківщина» (21465 кандидатів), «Слуга народу» (21455), «За майбутнє» (20238), «Європейська солідарність» (19990), «Опозиційна платформа – За життя» (ОПЗЖ) (15990), «Наш край» (11627).

Від 2500 до 9500 тисяч кандидатів зареєстрували 10 партій переважно у більшості регіонів України: «Свобода», Радикальна партія Олега Ляшка, «Сила і Честь», «Пропозиція», «Голос», «УДАР», «Перемога Пальчевського», Народний Рух України, «Об'єднання «Самопоміч», Українська Галицька партія (всього 53125 кандидатів). Від 900 до 2500 кандидатів зареєстрували 12 партій, але вже лише у певних регіонах. Інші партії мають виключно регіональне представництво і незначну кількість зареєстрованих кандидатів [8].

У місцевих виборах 2020 р. взяли участь понад 30 іменних партій: Радикальна партія Олега Ляшка (8839 кандидатів), «УДАР» Віталія Кличка (3940), «Перемога Пальчевського» (2993), «Українська стратегія Гройсмана» (1816), «Блок Вілкула «Українська перспектива» (1563), «Блок Світличної разом» (1319), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Партія Шарія» (1311), «Команда Андрія Балоги» (858), «Громадянський рух Миколи Томенка «Рідна Україна» (771), «Українська морська партія Сергія Ківалова» (717), «Партія Ігоря Колихаєва «Нам тут жити» (689), «Партія простих людей Сергія Капліна» (450), «Блок Володимира Сальдо» (391), «Команда Сергія Рудика. Час змін» (376), «Партія Володимира Буряка «Єднання» (300), «Команда Левченка «Народовладдя» (258), «Команда Самчишина» (171), «Єдність Олександра Омельченка» (141), «Команда Михайлішина» (121), «Команда Сергія Мінька» (110), «Еко партія Береза» (110), «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ» (96), «Громадсько-політичний рух Валентина Наливайченка «Справедливість» (96), «Блок Дмитра Голубова» (94), «Блок Вадима Бойченка» (80), «Команда Ігоря Сапожка – Єдність» (76), «Громадсько-політична платформа Надії Савченко» (64), «Блок Едуарда Гурвіца» (58), «Соціалістична партія Олександра Мороза» (54) [14].

У назвах близько 20 партій використовувалася регіональна складова: Українська Галицька партія (2442), «Блок Кернеса – Успішний Харків» (1312), «Рідне Закарпаття» (876), «Черкащани» (871), «Партія вінничан» (397), «Херсонці» (149), «Команда Єфімова – Наш Краматорськ» (96), «Березанська громада» (80), «Біла Церква разом» (42), «Рівне разом» (42), «Команда Дніпра» (41), «Миколаївці» (39) та інші [14].

Результати місцевих виборів 2020 р. в Україні: регіональний вимір. За підсумками Центральної виборчої комісії (ЦВК) станом на 18 листопада 2020 р. (відомості про результати виборів у 1517 місцевих радах, що становить 96,2 % від загальної кількості місцевих рад) найбільшу кількість депутатських мандатів у загальнонаціональному масштабі отримали до рад різного рівня партії «Слуга народу» (17, 5 %), «Батьківщина» (12,3 %), ОПЗЖ (11,7 %) [19] (див. таблицю 1).

Комітет виборців України порівняв результати провладних партій на місцевих виборах 2010, 2015 та 2020 рр. до обласних рад та міських рад обласних центрів. Було встановлено, що партія «Слуга народу» набрала найменшу кількість голосів виборців – 13 %. Тоді як Партія регіонів у 2010 р. здобула 38 %, «Блок Петра Порошенка «Солідарність» у 2015 р. – 19 % [3].

Таблиця 1

Результати місцевих виборів 2020 року: партійний вимір

Назва партії	Відсоток від загальної кількості депутатських мандатів (%)	Кількість депутатських мандатів	Кількість обласних рад в яких отримані мандати
Слуга народу	17,5	5809	25
ВО «Батьківщина»	12,3	4093	23
ОПЗЖ	11,7	3881	19
За майбутнє	11,4	3773	22
Європейська солідарність	10,7	3543	25
Наш край	5,1	1694	5
ВО «Свобода»	2,6	863	5
Українська стратегія Гройсмана	1,7	567	1
Пропозиція	1,6	549	4
Радикальна партія Олега Ляшка	1,6	535	5

Порівняльний аналіз виборів у розрізі регіонів подано у таблиці 2. У таблиці 2 розглянуто результати виборів (кількість мандатів) до обласних рад у розрізі трьох регіонів: Західного, Центрального і Південно-Східного. Західний регіон – це Закарпатська, Львівська, Івано-Франківська, Тернопільська, Волинська, Чернівецька області. Чисельність обласних рад Західного регіону становить 488 депутатів. Центральний регіон – Київська, Вінницька, Кіровоградська, Полтавська, Хмельницька, Черкаська, Житомирська, Сумська, Чернігівська області. Чисельність обласних рад Центрального регіону становить 636 депутатів. Південно-Східний регіон утворюють Дніпропетровська, Одеська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Харківська, Луганська, Донецька області (у двох останніх вибори до обласних рад не проводилися). Чисельність обласних рад регіону – 536 депутатів [14]. Розрахунки зроблено за результатами даних ЦВК [14] і Додатку А.

Балотування до обласних рад практично у всіх регіонах забезпечили партії «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «Слуга народу», «Опозиційна платформа – За життя». До половини обласних рад кандидатів висунули партії «Сила і Честь», ВО «Свобода», «Пропозиція», Радикальна партія Олега Ляшка (РПЛ).

Таблиця 2

Порівняльний аналіз результатів виборів до обласних рад у розрізі регіонів [14]

Назва партії	Західний регіон (%)	Центральний регіон (%)	Південно-Східний регіон (%)
Європейська солідарність	20,4	14,6	11,0
Слуга народу	14,1	18,0	20,3
ОПЗЖ	2,4	11,0	25,3
Батьківщина	13,1	13,8	6,4
За майбутнє	15,7	13,0	4,2
Наш край	–	4,0	3,1
РПЛ	1,2	3,3	–
Свобода	10,2	–	_
Сила і Честь	2,4	0,6	–
Пропозиція	–	1,7	4,4

Таким чином, як видно з таблиці 2, найвищі результати на виборах до обласних рад показали парламентські партії (крім партії «Голос») та нова партія, яка була створена напередодні виборів «За майбутнє». Вони отримали депутатські мандати практично у всіх обласних радах України.

Результати політичних партій, які перемогли на виборах до обласних рад України подано у таблиці 3. Слід зазначити, що на місцевих виборах 2020 р. парламентські партії стали переможцями лише у 13 регіонах України, при чому «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ кожна у чотирьох (див. таблицю 3), а ВО «Батьківщина» лише у Кіровоградській області.

Регіональні політичні партії, зазначає у своєму дослідженні О. Клюжев, отримали перші результати на виборах до 7 обласних рад. Вони стали лідерами у Вінницькій («Українська стратегія Гройсмана»), Закарпатській («Рідне Закарпаття»), Полтавській («Довіра»), Харківській («Блок Кернеса – Успішний Харків»), Хмельницькій («Команда Симчишина»), Черкаській («Черкащани»), Чернігівській («Рідний дім»). Ці партії висунули кандидатів лише до однієї обласної ради в межах країни. На місцевих виборах 2015 р. лише у Закарпатській та Хмельницькій областях перемогу здобули регіональні партії.

Таблиця 3

Переможці виборів до обласних рад 2020 р. [14]

Партії	Регіони, (%)
Слуга народу (4 області)	Дніпропетровська (22,9), Житомирська (17,9), Сумська (19,3), Чернівецька (14,8)
Європейська солідарність (4 області)	Київська (19,5), Львівська (30,8), Рівненська (18,6), Тернопільська (22,5)
Опозиційна платформа – За життя (4 області)	Запорізька (23,2), Миколаївська (23,4), Одеська (26,8), Херсонська (23,2)
Батьківщина	Кіровоградська область (23,4)
Рідне Закарпаття	Закарпатська область (17,7)
ВО «Свобода»	Івано-Франківська (19,3)
Українська стратегія Гройсмана	Вінницька область (47,6)
За майбутнє	Волинська область (31,2)
Довіра	Полтавська область (17,1)
Команда Симчишина	Хмельницька область (19,0)
Блок Кернеса – Успішний Харків	Харківська область (34,5)
Рідний дім	Чернігівська область (30,7)
Черкащани	Черкаська область (21,4)

Електоральні результати регіональних партій до обласних рад подані у таблиці 4.

Таблиця 4

Результати регіональних партій у розрізі виборів до обласних рад [14]

Область	Результати регіональних партій, %
1	*2*
Тернопільська область	«Довіра» (6,5), «Сила людей», «Порядок. Відповідальність. Справедливість»
Івано-Франківська область	ВО «Платформа громад» (10,3), Українська Галицька Партія, «Голос»
Закарпатська область	«Рідне Закарпаття» (17,7), «Команда Андрія Балоги» (10,8), КМКС-Партія угорців України (11,6)
Чернівецька область	«Єдина альтернатива», ГР «Народний контроль», «Партія чернівчан», «Команда Михайлішина»
Львівська область	«Об'єднання «Самопоміч» (8,7), Українська Галицька Партія (5,6), Народний Рух України (5,8)
Хмельницька область	«Команда Симчишина» (19,0), «За конкретні справи» (14,0)
Черкаська область	«Черкащани» (21,4), Партія ветеранів Афганістану

Закінчення табл. 4

1	*2*
Чернігівська область	«Рідний дім» (30,7)
Полтавська область	«Довіра» (17,1), «Рідне місто» (9,2), «Воля»
Вінницька область	«Українська стратегія Гройсмана» (47,6), «Партія Вінничан»
Житомирська область	«Ліва опозиція»
Сумська область	«Сила людей»
Кіровоградська область	«Перспектива міста»
Одеська область	«Довіряй ділам» (11,8)
Миколаївська область	«Миколаївці», «Опозиційний блок»
Херсонська область	«Нам тут жити» (18,1), «Блок Сальдо» (5,09), «Партія місцевого самоврядування»
Дніпропетровська область	«Пропозиція» (12,6), Блок Вілкула «Українська перспектива» (12,8)»Громадська сила» (5,9)
Запорізька область	Партія Володимира Буряка «Єднання» (8,0), «Опозиційний блок» (7,5), «Порядок», «Нова політика»
Харківська область	«Блок Кернеса – Успішний Харків» (34,5), «Блок Світличної разом!» (12,4), «Акцент»

До обласних рад України загалом було обрано 1659 депутатів, 339 з них були представниками регіональних партій (20,2 %), «Слуга народу» здобула 293 мандати 17,6 %, «Європейська солідарність» – 252 (15,1 %), ОПЗЖ – 217 (13,0 %), ВО «Батьківщина» – 180 (10,8 %), «За майбутнє» – 173 (10,4 %).

Більш як у половині обласних рад України представлені лише 5 партій. У 2015 р. таких партій було 12: «Об'єднання «Самопоміч» (25 областей), Радикальна партія Олега Ляшка (24), «Українське об'єднання патріотів – Укроп» (23), ВО «Свобода» (22), «Опозиційний блок» (21), «Наш край» (21), Аграрна партія України (20), «Відродження» (15), «Громадянська позиція» (14), Народна партія (14) [13, с. 353].

За результатами місцевих виборів 2020 р. вказані партії змогли подолати виборчий бар'єр лише в деяких регіонах України, отримавши депутатські мандати в обласних радах: РПЛ (5 областей), ВО «Свобода» (5 західних областей), «Наш край» (5), АПУ (1), «Опозиційний блок» (1), «Об'єднання «Самопоміч» (1), а інші взагалі не подолали виборчий бар'єр (див. Додаток А).

Порівняльний аналіз результатів місцевих виборів 2015 і 2020 рр. показує, що 10 загальноукраїнських партій, які у 2015 р. здобули депутатські мандати обласних рад у більш як половині українських регіонів, у 2020 р. перетворилися

на регіональні партійні структури з чітко визначеною територіальною локацією своїх прихильників.

Отже, місцеві вибори 2020 р. показали високий електоральний результат парламентських та «регіональних» політичних партій одночасно з високим рівнем фрагментації місцевих рад. Депутатами рад різних рівнів стали представники 113 політичних партій, а головами міських та селищних рад – представники 46 партій [14].

За оприлюдненими результатами виборів за сумарними показниками (найбільше число депутатів в місцевих радах, найбільше число обраних мерів міст, сільських та селищних голів) лідером є «Слуга народу». У президентської партії і найвищий агрегований рейтинг (агрегований рейтинг партії на місцевих виборах – сума результатів партії на виборах до обласних рад, в Києві – до міської ради, в Донецькій і Луганській областях – до районних рад). За цим показником за партію «Слуга народу» проголосували 14,5 % виборців, які взяли участь в місцевих виборах, за «Європейську солідарність» – 13,7 %, за ОПЗЖ – 12,5 %. При цьому треба враховувати, що значна кількість виборців на місцевих виборах проголосували за місцеві партії. В цілому за непарламентські партії проголосували майже половина виборців (49 %) [10].

Ще одна значима тенденція місцевих виборів – регіональна специфіка їх результатів. Фактично в кожному регіоні вибори показали існування своєї особливої партійної структури та її конфігурації. За словами І. Павленка відбулася зміна політичної поведінки місцевих еліт на створення власних партійних проектів [15]. За його ж підрахунками представництво у місцевих радах різного рівня отримали приблизно 54 «регіональні» партії з загального числа переможців. Тобто фактично кожна друга партія-переможець виборів 2020 – «регіональна» [15].

В обласних центрах України майже всі мери (або їх абсолютна більшість) будуть представляти непарламентські партії. Найчастіше успіху на виборах до обласних рад досягали партії на чолі з мерами обласних центрів. У Вінниці, Івано-Франківську, Хмельницькому та в Чернігові вони навіть завоювали монобільшість у міських радах. У Харкові, Одесі, Маріуполі та інших обласних центрах і великих містах партії мерів стали ядром правлячої депутатської більшості.

А ось на виборах до обласних рад домінували парламентські партії. Крім «Слуги народу» з парламентських партій високі результати, але переважно в своїх базових регіонах, показали ОПЗЖ і «Європейська солідарність». Агресивна ідеологізована кампанія цих партій (в одному випадку проросійська, в іншому – ультрапатріотична) досить ефективно спрацювала на їх користь. У декількох містах і регіонах вони вийшли на перше місце, але ні в одній області, і ні в одному обласному центрі вони не змогли одержати абсолютну більшість голосів [21].

Результати виборів показали, що більшість політичних партій сподіваються лише на регіональну підтримку виборців та регіональну локацію своїх партійних осередків. І робота партій направлена на завоювання підтримки у «чужих» для них регіонах не проводилася. Відтак, ОПЗЖ не представлена у Волинській, Івано-Франківській, Львівській та Тернопільській областях, а ВО «Свобода» відповідно у південно-східних регіонах тощо.

Результати місцевих виборів на Закарпатті. На Закарпатті утворено 6 районів (було 13), один з яких – район компактного проживання угорців (Берегівський) і 64 ОТГ. У 30 з них вибори відбулися за партійними списками, а у 34 – депутатів обирали у мажоритарних округах. У Мукачеві та Ужгороді збільшилася кількість депутатів до 38, а в обласній раді – не змінилася (64) [18].

ЦВК утворила в Закарпатській області 18 територіальних виборчих комісій (ТВК), до яких увійшла 321 особа. Серед них – представники 35 партій. Найбільше членів ТВК від себе зареєструвала партія «Слуга народу» – 45. Значним також є представництво в ТВК «Опозиційної платформи – За життя» – 44, ВО «Батьківщини» – 42, «Європейської солідарності» – 39, «За майбутнє» – 27, «Солідарності жінок України» – 15, «Голосу» – 13 [11]. Представникам цих політичних сил, згідно із законом, гарантовано забезпечується членство у ТВК. Решта учасників виборчого процесу в контексті роботи їх членів у комісіях проходять жеребкування.

За результатами жеребкування, своїх представників у територіальних виборчих комісіях мають такі політичні сили: «Селянська партія України» (11), «Сила і Честь» (9), «Нова політика» (8), «Перемога Пальчевського» (7), «Українська стратегія Гройсмана» (7), КМКС-Партія угорців України (7), «Команда Андрія Балоги» (5), «Радикальна партія Олега Ляшка» (4), «Рідне Закарпаття» (4), «Ошукані українці» (3), «Авангард народу» (3), «Партія Шарія» (3), «Союз лівих сил» (3), «Довіряй ділам» (3), «Успішне майбутнє» (2), «Республіка» (2), «Союз. Чорнобиль. Україна» (2), «Довіра» (2), «Партія зелених України» (2). По одному представнику в комісіях дісталося 9 партіям: «Об'єднання «Самопоміч», «Блок Міхаіла Саакашвілі», «Українська народна партія», «Злагода», «Наша земля», «Молодь до влади», «Блок Дмитра Голубова», «Громадянська позиція», «Зелені» [11].

Основними суб'єктами виборчого процесу на Закарпатті були такі партії:

1. Парламентські політичні партії, які мають високий рейтинг в області, за виключенням партії «Голос»: «Слуга народу», «Європейська солідарність», ОПЗЖ, ВО «Батьківщина».
2. «Нові» регіональні політичні партії: «Команда Андрія Балоги» «Рідне Закарпаття». Партія «Команда Андрія Балоги» утворена після перейменування політичної партії «Єдиний Центр» на початку липня 2020 р. Аналогічним чином, шляхом перейменування партії «Київська громада» в лютому 2020 р. утворена політична партія «Рідне Закарпаття». До створення нової регіональної

політичної сили причетні чотири народні депутати від Закарпатської області Р. Горват, В. Лунченко, В. Петьовка та В. Поляк. На минулорічних парламентських виборах вказані народні депутати перемогли в мажоритарних округах представників «Слуги народу», отримавши при цьому високі електоральні показники: Лунченко В. (71 округ, Хустщина, Іршавщина), – 49,14 %, Поляк В. (73 округ, Виноградівщина та Берегівщина) – 39,72 %, Петьовка В. (72 округ, Тячівщина і Рахівщина) – 34,30 %, Горват Р. (68 округ, м. Ужгород і Ужгородський район) – 19, 76 %. На місцевих виборах 2020 р. штаби народних депутатів працювали на нову регіональну партію.

3. «Старі» регіональні партійні бренди: КМКС-Партія угорців України (КМКС-ПУУ), Демократична партія угорці України (ДПУУ). У 2015 р. партії прийняли угоду про спільну участь у місцевих виборах і про формування спільних виборчих списків [9, с. 349]. А у 2020 р. угода про спільну участь у виборах не була підписана і угорські партії боролися за голоси виборців самостійно.
4. Регіональні партії, які приймають участь у виборах за технологією «політичної франшизи», сутність якої полягає в орендуванні партійного бренду на певний час. В даному випадку на час місцевих виборів. Наприклад, партії «Рідне місто», «Партія твого міста», «Разом Сила».
5. «Нові» загальноукраїнські партії: «За майбутнє» та партія мерів «Пропозиція». «За майбутнє» об'єднала навколо себе партійців з різних політичних сил: а) з тих, які перемогли на виборах 2015 р., але у виборах 2020 р. участі не приймали (наприклад «Відродження»); б) з якими в силу різни причин приймати участь у виборах незручно (наприклад «Опозиційний блок»); в) які перестали існувати (наприклад «Єдиний Центр»); г) які не знайшли спільної мови з лідерами парламентських партій щодо участі у виборах.
6. Відомі загальнонаціональні партійні структури, які мають свою електоральну історію: «Громадянська позиція», «Свобода», «Сила і Честь», Радикальна партія Олега Ляшка», «Об'єднання «Самопоміч» та низка інших.

Змінилася на місцевих виборах 2020 р. на Закарпатті і сутність партійної конкуренції. Якщо більше 15 років поспіль головною політичною силою краю була партія «Єдиний Центр», з якою конкурували за вплив в області такі партійні структури як СДПУ (о), Партія регіонів, «Опозиційний блок», «Відродження» [9], то на місцевих виборах 2020 р. уже було принаймні 8 розрізнених груп впливу («Команда Андрія Балоги», «Рідне Закарпаття», «Слуга народу», «Європейська солідарність», «Опозиційна платформа – За життя», ВО «Батьківщина», «За майбутнє», «КМКС-ПУУ»). Йдеться про те, що жодна з названих політичних сил не претендувала на одноосібне лідерство на Закарпатті, що і робило місцеві вибори 2020 р. малопрогнозованими.

Традиційною для виборчих кампаній на Закарпатті (починаючи з 2000 рр.) стала «війна» соціологічних рейтингів та їх використання у якості політичних технологій для підвищення популярності тієї чи іншої політичної сили. Відтак пересічний виборець не розумів як в один і той же час, в одному і тому ж місці опитують громадян, а результати такого вивчення громадської думки кардинально протилежні. Відповідь на це проста – такі рейтинги використовуються виключно в політичних цілях штабами партій, при чому інколи дослідження і взагалі не проводяться. І вибори 2020 р. не стали виключенням, тому це була одна із головних причин чому у нашому дослідженні ми не використовували результати регіональних опитувань громадської думки, хоча вони і анонсувалися упродовж виборчої кампанії.

До ужгородської міської ради (38 депутатів) балотувалось більше 800 кандидатів, з яких лише 112 були членами партій. Найбільше членів партій було зареєстровано серед кандидатів ОПЗЖ – 17, ВО «Свобода» – 15, Народного Рух України – 13 та партій «Альтернатива», «Сила і Честь» – по 12. У списках партій «Слуга народу», «Наш край», «УДАР» членів партії немає жодного. До закарпатської обласної ради (64 депутати) був зареєстрований 541 кандидат, з них 137 членів партій. Найбільша кількість партійних кандидатів у виборчих списках партій: ВО «Батьківщина» (30), «Європейська солідарність» (24), «Сила і Честь» (26), ОПЗЖ (18). Жодного члена партії не було у списках «Слуги народу» і «Наш край» [14]. Низька партійність кандидатів свідчить про а) відсутність місцевих організаційних структур політичних партій і б) що їх діяльність обмежується лише участю у виборах.

Основні політичні сили, які отримали депутатські мандати в Закарпатській обласній раді, Ужгородській міській раді та шести районних радах такі: парламентські партії («Європейська солідарність» (ЄС) , ВО «Батьківщина» (Б), ОПЗЖ, «Слуга народу» (СН), «нова» загальноукраїнська партія «За майбутнє» (ЗМ) та три регіональні партії («Команда Андрія Балоги» (КАБ), «Рідне Закарпаття» (РЗ) та КМКС-ПУУ). Результати виборів до вказаних рад подано в таблиці 5 [14; 20; 22].

Слід зазначити, що до Ужгородської міської ради, крім вище вказаних партій, виборчий бар'єр подолала також «Партія твого міста» (7, 4 %), до Рахівської районної ради – «Європейська партія України» (13,9 %), «Об'єднання «Самопоміч» (8,0 %), до Берегівської районної ради – Демократична партія угорців України (5,3 %).

Таблиця 5

Результати виборів до Закарпатської обласної ради, Ужгородської міської ради та районних рад області (%)

Територія	РЗ	ЗМ	ОПЗЖ	КАБ	КМКС	Б	ЄС	СН
Закарпатська обл. р.	17,7	8,9	8,0	10,8	11,6	12,6	9,0	17,4
Ужгородська м. р.	8,3		8,2			12,5	8,0	11,5
Ужгородська рай. р.	15,2	9,5	6,6	5,5	13,5	14,2	10,2	19,3
Мукачівська рай. р.	9,4	8,2	15,4	22,6		17,7		16,9
Рахівська рай. р.	21,4	6,6		6,2		5,5	11,6	10,4
Хустська рай. р.	24,9	8,9	8,5	12,5		11,9	9,2	21,1
Тячівська рай. р.	24,0	11,4	9,7	7,7		14,4	6,4	26,17
Берегівська рай. р.	22,6	5,1		6,2	35,0			13,5

Аналіз результатів виборів до Закарпатської обласної ради, міських та районних рад, області, дозволяє зробити такі висновки: 1) виборам до вказаних місцевих рад був притаманний високий рівень конкуренції, оскільки процентні показники партій, які отримали депутатські мандати коливаються в межах від 5 % до 26 %, а кількість партій, які подолали виборчий бар'єр від 6 до 8. Низький рівень конкуренції спостерігається у випадку, коли одна партія набирає понад 40 % голосів виборців, або дві набирають більше 50 %.; 2) регіональні (місцеві партії) за результатами виборів до обласної ради отримали 40, 1 % голосів виборців, парламентські партії – 47, 0 %, а решту 8, 9 % – здобула нова загальноукраїнська партія «За майбутнє». Аналогічними електоральні показники були і в інших радах; 3) депутатські мандати у вказані ради в основному отримали 8 партій: «Рідне Закарпаття», «За майбутнє», «Слуга народу», «Європейська солідарність», ВО «Батьківщина», «Команда Андрія Балоги», ОПЗЖ, КМКС-ПУУ. І лише до трьох районних рад змогли потрапити й інші партії: ДПУУ (Берегівська районна рада), «Об'єднання «Самопоміч», Європейська партія України (Рахівська районна рада), Партія твого міста (Ужгородська міська рада).

Із восьми партій, які подолали п'ятивідсотковий бар'єр та проходять до Закарпатської обласної ради, найбільше на виборчу кампанію витратив осередок

партії «Європейська солідарність» – 5 421 786,61 грн, КМКС-ПУУ – 2138787,20 грн, «Слуга народу» – 1780822, «Рідне Закарпаття» – 1624506,54 грн. Значно дешевшою для партій була виборча кампанія до міської ради Ужгорода. Із тих шести партій, які подолали виборчий поріг найбільше витратив осередок партії «Слуга народу» – 111 488 [5].

Цікавим з точки зору вивчення виборів є аналіз тяглості електоральних уподобань упродовж великого електорального циклу 2019–2020 рр. (президентські, парламентські та місцеві вибори). Результати голосування населення області за основних суб'єктів виборчого процесу подано в таблиці 6 [14].

Таблиця 6

Тенденції тяглості електоральних уподобань виборців Закарпатської області упродовж великого електорального циклу 2019–2020 рр.

Результати І туру президентських виборів 2019 р.	Результати парламентських виборів 2019 р.	Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2020 р.
Зеленський В. («Слуга народу») – 38,5 %	«Слуга народу» – 49, 8 %	«Слуга народу» – 17, 4 %
Тимошенко Ю. («Батьківщина») – 15,7 %	«Батьківщина» – 10,0 %	«Батьківщина» – 12, 6 %
Порошенко П. («Європейська солідарність») – 11, 4 %	«Європейська солідарність» – 4, 5 %	«Європейська солідарність» – 9, 0 %
Бойко Ю. (ОПЗЖ) – 7, 4 %	ОПЗЖ – 5,0 %	ОПЗЖ – 8, 0 %
Ляшко О. (РПЛ) – 6, 2 %	РПЛ – 2, 8 %	–
Смєшко І. («Сила і честь») – 4, 7 %	«Сила і честь» – 4,0 %	менше 5 %
Вілкул О. («Опозиційний блок») – 2, 0 %	«Опозиційний блок» – 5,0 %	–

З таблиці 6 видно, що найбільших електоральних втрат з часу проведення президентських та парламентських виборів 2019 р. зазнала партія «Слуга народу» (32, 4 % голосів виборців). Інші партії, які приймали участь у виборах або мали незначні втрати у підтримці виборців, або таку підтримку збільшили («Європейська солідарність» на 4, 5 %, ВО «Батьківщина» на 2, 6 %), або підтримка залишилась на тому ж самому рівні (ОПЗЖ – 8, 0 %).

Високим для виборів 2020 р. в Закарпатській області був показник волатильності. Індекс волатильності вказує наскільки змінюються електоральні уподобання виборців

від одних виборів до інших. Для Закарпаття індекс волатильності у 2010 р. був 26,8, у 2015 р. – 50,1, а у 2020 р. – 67,4 (див. Таблицю 9). Таке суттєве підвищення індексу у 2020 р. обумовлене участю у виборах трьох регіональних партій («Рідне Закарпаття», КМКС-ПУУ, «Команда Андрія Балоги») та трьох нових загальноукраїнських партій: «Слуга народу», ОПЗЖ, «За майбутнє». Результати виборів до Закарпатської обласної ради 2010, 2015 та 2020 рр. подано в таблиці 7 [9; 12; 14].

Таблиця 7

Порівняльний аналіз представництва політичних партій у Закарпатській обласній раді VI, VII та VIII скликання

Назва політичної сили	Обласна рада VI скликання (2010 рік, 108 депутатів, %)	Обласна рада VII скликання (2015 рік, 64 депутати, %)	Обласна рада VIII скликання (2020 рік, 64 депутати, %)
ПП «Єдиний Центр»	45 (41,7 %)	19 (29,6 %)	–
ВО «Батьківщина»	8 (7,4 %)	7 (10,9 %)	8 (12,5 %)
Партія регіонів	38 (35,2 %)	–	–
«КМКС»-ПУУ	3 (2,8 %)	8 (разом з ДПУУ) (12,5 %)	8 (12,5 %)
ДПУУ	4 (3,7 %)	–	–
ПП «Фронт змін»	5 (4,6 %)	–	–
ПП «Сильна Україна»	4 (3,7 %)	–	–
СПУ	1 (0,9 %)	–	–
ПП «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (у 2020 р. «Європейська солідарність»)	–	15 (23,4 %)	6 (9,4 %)
ПП «Відродження»	–	11 (17,2 %)	–
ПП «Опозиційний блок»	–	4 (6,2 %)	–
«Рідне Закарпаття»	–	–	12 (18,7 %)
«Слуга народу»	–	–	11 (17,1 %)
«Команда Андрія Балоги»	–	–	7 (10,9 %)
«За майбутнє»	–	–	6 (9,3 %)
ОПЗЖ	–	–	6 (9,3 %)
Результат регіональних партій загалом	48,2 %	42,1 % (27 депутатів)	42,1 (27 депутатів)

У таблиці 7 показано, що депутатські мандати у 2020 р. отримали лише три партії з ради попереднього скликання (ВО «Батьківщина», «КМКС»-ПУУ, «Європейська солідарність»), інші 5 партій депутатські мандати здобули вперше.

Звичайно, що для аналізу результатів важливим є кількість депутатських мандатів, які отримали політичні партії до рад усіх рівнів (обласної, міських, районних, селищних, сільських). Такі підрахунки зроблені нами в таблиці 8 [14].

Таблиця 8

Результати виборів у закарпатську обласну, районні, міські, селищні та сільські ради Закарпатської області (кількість мандатів)

Назва партії	Закарпат. обласна рада (64)	Міські ради (327)	Районні ради (244)	Селищні ради (417)	Сільські ради (788)	Разом (1824)
Рідне Закарпаття	12	64	51	82	138	347 (19,0 %)
Слуга народу	11	49	47	57	112	276 (15,1 %)
Команда Андрія Балоги	7	31	30	36	84	188 (10,3 %)
ВО «Батьківщина»	8	36	28	31	58	161 (8,8 %)
За майбутнє	6	30	19	28	42	125 (6,8 %)
КМКС-Партія угорців України	8	27	15	23	51	124 (6,7 %)
ОПЗЖ	6	23	18	26	43	116 (6,3 %)
Європейська солідарність	6	17	17	10	18	68 (3,7 %)
ДПУУ	–	8	3	3	6	20 (1,0 %)
Самовисунення	–	5	4	97	236	342 (18,8 %)
Разом	64	290	232	393	788	1767

Станом на 25 листопада, ЦВК зареєструвала в Закарпатській області до рад усіх рівнів 1767 депутатів [14]. За нашими підрахунками найбільшу кількість депутатських мандатів отримала нова регіональна партія «Рідне Закарпаття» (347 мандатів). Успішною була виборча кампанія і для іншої нової регіональної партії «Команда Андрія Балоги» (188 мандатів). Майже у шість разів більше депутатських мандатів отримала КМКС-Партія угорців України у порівнянні зі

своїм конкурентом у боротьбі за голоси угорської національної меншини – Демократичною партією угорців України (20 мандатів).

Для того, щоб охарактеризувати сучасний стан партійної структури Закарпаття ми за результатами виборів до обласної ради розрахуємо такі індекси, порівнявши їх з 2010 та 2015 рр.: M – Індекс електоральної мінливості (волатильності) Педерсена; ENPV, ENPS – індекс ефективної кількості електоральних і парламентських партій Лааксо і Таагапери; Fe – індекс фракціоналізації Рея; A – індекс агрегації Маєра; G – індекс диспропорційності виборчих систем Галлахера; MR – індекс пропорційності виборчих систем Макі-Роуза. А також підсумуємо голоси виборців, які вони подали за партії, які мали депутатські мандати у обласній раді попереднього скликання (Н) та кількість позапартійних кандидатів (К) (див. таблицю 9).

Таблиця 9

Розрахунки індексів за результатами місцевих виборів 2006, 2010, 2015, 2020 рр.

	M	ENPV	ENPS	Fe	A	G	MR	H	K
2006	–	6,16	4,36	0,77	3,29	6,68	82,54	–	–
2010	35,19	6,53	3,89	0,74	5,21	9,95	75,87	50,3	33,3
2015	50,18	7,84	4,94	0,79	4,94	9,61	77,11	56,5	65,6
2020	67,40	7,84	7,36	0,87	2,34	1,17	98,1	34,4	62,5

Розрахунки індексів дають змогу нам порівняти, які зміни відбулися у партійно-електоральному ландшафті області упродовж 2006–2020 рр. Перш за все слід зазначити про зростання індексу волатильності (мінливості) партійних уподобань, про що ми згадували вище. По-друге, за результатами виборів 2020 р. суттєво зменшився індекс агрегації (найвищим був у 2010 р.). Зменшення індексу агрегації вказує на низьку партійну концентрованість представницького органу влади, а відтак про складність прийняття ним рішень у майбутньому. Суттєво зріс і рівень фракційності (0,87) та індекс ефективної кількості партій, які отримали представницький мандат. Але в той же час нова виборча система показала високий рівень пропорційності виборчої системи (98,1) та диспропорційності (1,17). Високі показники вказаних індексів вказують на те, що голоси виборців максимально пропорційно враховуються при розподілі депутатських мандатів. Для прикладу у 2015 р. на місцевих виборах індекс пропорційності становив 77,11, а диспропорційності 9,61.

Якщо взяти до уваги індекс волатильності (найбільший показник з 2010 р.), голосування за партії, які мали депутатські мандати у попередній каденції ради (34,4), кількість позапартійних депутатів (62,5), то можна зробити висновок про низький рівень інституціоналізації партійної структури краю за результатами

місцевих виборів 2020 р. При чому слід зазначити, що серед депутатів від «Слуги народу» немає жодного члена партії, а «Рідного Закарпаття» є лише двоє.

Список використаних джерел:

1. Антирекорд: 67 кандидатів набрали 0 голосів і стали депутатами. URL: https://www.chesno.org/post/4410/ (дата звернення 17.12.2020).
2. Виборчий кодекс України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text (дата звернення 01.10.2020).
3. Гірше, ніж попередники: «Слуга Народу» показала рекордно низький результат на виборах в обласних центрах. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:hirshe-nizh-poperednyky-sluha-narodu-pokazala-rekordno-nyzkyi-rezultat-na-vyborakh-v-oblasnykh-tsentrakh (дата звернення 03.12.2020).
4. Голуб А. Переддень нового циклу. *Український тиждень.* 2020. № 43. С. 17–22.
5. Закарпаття: скільки грошей витратили партії на передвиборну агітацію. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22347-zakarpattia-skilki-groshei-vitratili-partiyi-na-peredvibornu-agitatsiiu (дата звернення 03.12.2020)
6. Клюжев О. Куди Україну занесла хвиля місцевих виборів?. URL: https://www.oporaua.org/blog/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22731-kudi-ukrayinu-zanesla-khvilia-mistsevikh-viboriv (дата звернення 03.12.2020).
7. Литонинский В. Праздник непослушания. *Корреспондент.* 2020. № 22. С. 23–28.
8. Майже половина партій проігнорували місцеві вибори, – КВУ. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:maizhe-polovyna-partii-proihnoruvaly-mistsevi-vybory-kvu (дата звернення 09.10.2020)
9. Манайло-Приходько Р., Остапець Ю. Регіональний вимір розвитку та функціонування партійної системи України. Монографія. Ужгород: Вид-во «Рік-У», 2020. 338 с.
10. Моніторинг місцевих виборів 2020: підсумки. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_itogi.html (дата звернення 04.02.2021)
11. На Закарпатті ЦВК утворила 18 територіальних виборчих комісій: в них працюватимуть понад 300 людей. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20225-na-zakarpatti-tsvk-utvorila-18-teritorialnikh-viborchikh-komisii-v-nikh-pratsiuvatimut-ponad-300-liudei (дата звернення 09.10.2020).

12. Остапець Ю., Шелемба М., Шелемба М. Вплив парламентських та місцевих виборів на конфігурацію партійної структури Закарпатської області (1991–2017). *Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами наук. конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 21 жовтня 2017 року / відп. за випуск Анатолій Романюк, Віталій Литвин.* Львів: Простір-М, 2018. Вип. 2. С. 95–131.
13. Остапець Ю. Електоральні процеси на Закарпатті у контексті загальнонаціональних виборів: Монографія. Ужгород: Поліграф центр «Ліра», 2016. 412 с.
14. Офіційний сайт ЦВК. URL: https://www.cvk.gov.ua/ (дата звернення 25.11.2020).
15. Павленко І. Аналіз результатів виборчої кампанії до місцевих органів влади 25 жовтня 2020 р. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2020-12/analit-dopovid-2.pdf (дата звернення 04.02.2021)
16. Результати місцевих виборів у розрізі представництва політичних партій. URL: https://www.cvk.gov.ua/novini/rezultati-mistsevih-viboriv-u-rozrizi-predstavnitstva-politichnih-partiy.html (дата звернення 01.10.2020).
17. Ровенський А. Топ-10 особливостей виборчої кампанії-2020. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/blog/683224.html (дата звернення 01.10.2020).
18. У громадах Закарпатської області, де налічується понад 10 тисяч виборців, на цьогорічних місцевих виборах обиратимуть депутатів за пропорційною виборчою системою. Всього на Закарпатті 30 таких громад. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20267-na-zakarpatti-30-gromad-obiratimut-deputativ-vid-partii-u-dvokh-mistakh-mozhlivi-dva-turi (дата звернення 09.10.2020).
19. У ЦВК розповіли, як виглядають наразі результати місцевих виборів у розрізі представництва партій. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/news-mastsevi-vybory-tsvk-partiyi/30957277.html (дата звернення 02.02.2021).
20. Хто пройшов до Закарпатської обласної ради: партійність, гендер, досвід. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22218-khto-proishov-do-zakarpatskoyi-oblasnoyi-radi-partiinist-gender-dosvid (дата звернення 03.12.2020).
21. Фесенко В. Политические тенденции ноября 2020 года. URL: https://blogs.pravda.com.ua/authors/fesenko/5fce8727bc98d/ (дата звернення 03.12.2020).
22. Хто увійшов до нової Ужгородської міськради: гендер, освіта, професія, партійність. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22200-khto-uviishov-do-novoyi-uzhgorodskoyi-miskradi-gender-osvita-profesiia-partiinist (дата звернення 03.12.2020)

Додаток А. Результати вборів до обласних рад 25 жовтня 2020 року [14]

Область/к-ть манд.	Партія мера	П	Св	СН	ЄС	ОПЗЖ	Б	ЗМ	РПЛ	НК	Інші
Вінницька (84)	Українська стратегія Гройсмана (40 деп. манд.)			8	11	7	11	7			
Волинська (64)	За майбутнє (22)		7	8	9		9	22			АПУ – 5, СІЧ – 4
Дніпропетров. (120)	Пропозиція (17)	17		30	13	27	8				БВ «УП» – 16, ГС – 9
Житомирська (64)	Пропозиція (6)	6		11	9	7	6	7	5	9	СІЧ – 4
Закарпатська (64)	Самовисунення			11	6	6	8	6			РЗ – 12, ПУУ – 8, КАБ – 7
Запорізька (84)	«Партія Володимира Буряка «Єдність» (9)			19	10	23	7	8			Опозиційний блок – 8
Івано-Франків. (84)	Свобода (18)		18	9	17		14	16			Платформа громад – 10
Київська (84)	УДАР			22	25	9	14	14			
Кіровоградська (64)	Пропозиція (5)	5		14	9	11	15	5	5		
Львівська (84)	Об'єднання «Самопоміч» (9)		6	9	28		7	6			Голос – 7, УГП – 6
Миколаївська (64)	Пропозиція (7)	7		16	8	18		5		10	
Одеська (84)	Довіряй ділам (11)			16	10	24	7				Партія Шарія – 6
Полтавська (84)	За майбутнє – 13			14	9	11	12	13			РМ – 9, Довіра – 16
Рівненська (64)	Європейська солідарність (9)		6	12	14		9	9	6		СІЧ – 6
Сумська (64)	Батьківщина (10)			16	9	14	10	7		8	
Тернопільська (64)	Свобода (13)		13	8	17		8	12			Довіра – 6
Харківська (120)	БК – Успішний Харків (46)			17	11	29					Блок Світличної – 17
Херсонська (64)	ПІК «Нам тут жити» (13)			11	7	15	6			7	БВС – 5
Хмельницька (64)	Команда Симчишина (13)			10	7		7	13	4		За конкретні справи – 10
Черкаська (64)	За майбутнє (12)			12	9	6	7	12			Черкащани – 18
Чернівецька (64)	Єдина Альтернатива (9)			12	9	6	9	6			АПУ – 13, ГР «НК» – 6
Чернігівська (64)	Рідний дім (19)			8	5	5	6	5	7	9	

*П – «Пропозиція», Св – ВО «Свобода», СН – «Слуга народу», ЄС – «Європейська солідарність», Б – ВО «Батьківщина», ЗМ – «За майбутнє», РПЛ – Радикальна партія Олега Ляшка, НК – «Наш край», АП – Аграрна партія, СіЧ – Сила і Честь, ГС – Громадська сила, УГП – Українська Галицька партія, ГР «НК» – 6, ПІК «Нам тут жити» – Партія І. Колихаєва «Нам тут жити», БВС – Блок Володимира Сальдо, РМ – Рідне місто, БВ «УП» – Блок Вілкула «Українська перспектива», БК – Успішний Харків – Блок Кернеса – Успішний Харків

В'ячеслав Яремчук
доктор політичних наук, доцент,
провідний науковий співробітник
відділу соціально-політичної історії
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Виборчі кампанії як каталізатор трансформаційних процесів у середовищі регіональної політичної еліти України (на прикладі Івано-Франківської області)

Складний та суперечливий процес демократичного транзиту, який відбувається в Україні, поява нових викликів, що загрожують існуванню суверенної держави у черговий раз актуалізують проблему стану вітчизняної політичної еліти. Помітна відсутність елітного консенсусу щодо демократичних цінностей, шляхів розвитку держави і суспільства, втрата елітою суспільної довіри, викликаних поширенням таких негативних явищ як її закритістю від суспільства, відчуженням від політичних процесів широких верств населення, появи політичних кланів, регіональної фрагментації та ін. створюють реальну загрозу щодо її спроможності до інтеграції українського суспільства, втілення ефективної моделі політичної модернізації. Згадана ситуація потребує переосмислення ходу і наслідків трансформації політичної еліти тим більше, що вона на початку доби державної незалежності України бачилася у цілковито іншому світлі.

Враховуючи ж втілення в Україні адміністративно-територіальної реформи, це потребує і комплексного дослідження політичної еліти на регіональному рівні. Виходячи з цього, метою наукової розвідки є аналіз трансформаційних процесів, які відбувалися у середовищі політичної еліти Івано-Франківської області упродовж 1990–2020 рр., чинників та явищ суспільно-політичного життя, особливо виборчих кампаній, які впливали на характеристики еліти, їхню зміну.

Щодо політичної еліти, як внутрішньо диференційованої та відносно стійкої соціальної групи, то до неї ми залучаємо осіб, які володіючи необхідними ресурсами, здійснювали пріоритетний вплив на прийняття стратегічних політичних рішень на рівні області. Виходячи з цього до її кола залучаємо як владну еліту (народних депутатів України, керівництво провідних органів місцевого самоврядування, найвищих посадових осіб Івано-Франківської облдержадміністрації /ОДА/ та її структур, керівників впливових обласних осередків політичних партій), так і низку інших політичних акторів (бізнес-еліту, ідеологічну та комунікативну еліту, еліту

інститутів громадянського суспільства), які не мали формального політичного статусу, однак здійснювали вплив на суспільно-політичні процеси.

Базуючись на підходах, що існують у політичній науці, ми розглядаємо проблему трансформації політичної еліти як багатоаспектний, тривалий у часі феномен, що включає у себе як комплекс інституційних змін (на рівні політичних інститутів, міжелітної взаємодії, відносин між елітою і суспільством), так і політико-культурних змін у середовищі самої еліти, пов'язаних з її оновленням, зміною соціальної структури, світоглядних позицій, ідентичностей та цінностей, норм політичної поведінки. Зважаючи на транзитивний характер політичної системи України, слушними при дослідженні проблеми є методологічні підходи дослідниці У. Хоффман-Ланге, які можуть бути застосовані і на регіональному рівні. А саме те, що трансформація політичної еліти найбільш зримо проявляється в умовах зміни політичного режиму. Вона відбувається у двох формах – циркуляції представників еліти на керівних посадах у провідних політичних інститутах, неполітичних структурах, а також – зміни балансу сил між владними інститутами, включаючи перерозподіл їхніх функцій, появу нових [18, с.51]. Особлива увага при аналізі трансформації політичної еліти зверталася і на висновки західних дослідників щодо врахування параметрів якісного стану еліти, зокрема, рівня її згуртованості (включаючи базові цінності, правила політичної конкуренції та ін.) за шкалою «інтеграція–диференціація» (Дж. Хіглі, Я. Пакульські [19, p.111]). І хоча, за своїми характеристиками політична еліта Івано-Франківської області нагадувала «консенсусну еліту», що створювало підвалини для реальної консолідації демократії, на наше переконання, цей процес ще не отримав завершеного характеру. Справа полягала у тому, що в умовах демократичного транзиту, який сприяв набуттю групами політичної еліти ознак плюралістичних та змагальних, вони, виходячи з їхніх корпоративних інтересів, ще тривалий час залишалися глибоко відчуженими від суспільства (Т. Карозерс) [7, с.51]. Реалії ж гібридного політичного режиму, відсутність демократичних традицій навіть при усуненні радянської/автократичної еліти не створювали достатніх умов для її радикальної зміни, демократизації.

Визначальну роль у процесі трансформації політичної еліти Івано-Франківщини (включаючи її формування, оновлення, структурування, вибір ціннісних орієнтацій) відігравали вибори різних типів і рівнів – вибори Президента України, депутатів Верховної Ради України, депутатів місцевих рад, які були основним механізмом щодо передачі влади, встановлення політичного режиму, інструментом легітимації та інституціоналізації політичної еліти. Незважаючи на взаємозалежність їхніх результатів, сучасні українські дослідники проблеми регіональної політичної еліти (Т. Бевз, М. Горбатюк, О. Зорич, М. Кармазіна, В. Климончук, Ю. Остапець, А. Романюк, Н. Ротар, А. Ясінська та ін.), спираючись

на емпіричну базу доводили, що президентські та парламентські виборчі кампанії, як базові, за своїми результатами та наслідками часто були відмінними від дотичних процесів на регіональному рівні, місцевих виборів. Це було пов'язано з низкою чинників, зокрема, соціокультурними особливостями областей (їхньою соціально-економічною, етнічною, релігійною специфікою), історичними традиціями, конфігурацією регіональної багатопартійності, рівня впливу політико-фінансових груп.

Тому, зважаючи на взаємообумовленість різних типів виборів, є сенс розглядати проблему впливу виборчих кампаній на трансформацію регіональної політичної еліти під кутом зору акумулюючого впливу низки «електоральних циклів», результати яких накладалися (посилювали чи нейтралізували) на інші. Обґрунтуванням тези може слугувати практика в Україні, коли вибори Президента України, що супроводжувалося оновленням всієї вертикалі державного управління, зміною формату регіональної багатопартійності у наслідку вносили істотні корективи у результати найближчих парламентських та місцевих виборів. Відомі й інші випадки, як скажімо, парламентські вибори 2002 р., які стали помітним етапом у гуртуванні опозиційних груп політичної еліти у боротьбі за посаду Президента України у 2004 р. Результати ж місцевих виборів, наприклад, в Івано-Франківській області, зокрема у 2010 та 2015 рр., свідчили про неприйняттям обласним політикумом, суспільством тих стандартів політичних відносин, які нав'язувалися з «Центру», що провокувало черговий етап оновлення політичної еліти регіону, зміну її структурування.

Системна суспільно-політична криза на завершальному етапі існування СРСР створила в Івано-Франківській області умови, які сприяли радикальному оновленню регіональної політичної еліти. Це було викликане наростаючою соціально-економічною нестабільністю, стрімким падінням життєвого рівня, що супроводжувалося втратою соціальних орієнтирів, зміною ієрархії цінностей, значним зниженням рівня довіри до центральної та місцевої радянсько-комуністичної верхівки. Процес становлення нової політичної еліти на Івано-Франківщині, що розпочався напередодні здобуття Україною державної незалежності, був значно ускладнений такими зрушеннями, як формування нової політичної системи країни, глибокими трансформаційними змінами в соціальній та економічній сферах. Вони, у свою чергу, супроводжувалися відмовою суспільства від існуючих тривалий час авторитарно-тоталітарних цінностей та пов'язаних з ними ідентичностей і пошуком нових вага яких посилювалася тим, що вони торкалися базових потреб людини, серед них – свобода, справедливість, забезпечення належності до спільноти, позитивна самооцінка, безпека (Е. Фромм). Щодо нових ідентичностей, то їхнє формування та наступна еволюція відбувалася в умовах позбавлення колишнього радянського примусу, що позитивним чином впливало на пошук і

сприйняття громадянами нових норм і цінностей, їхню реалізацію шляхом суспільно-політичної практики. Згаданий процес не відкидав і гострої конкуренції між носіями різних типів ідентичностей, однак створював для них цивілізоване поле у змаганні.

Зважаючи на складність проблеми дослідження ідентичностей регіональної політичної еліти Івано-Франківщини її доцільно розглядати через призму ідентифікаційних матриць – складних динамічних систем, що включали у себе взаємодію/накладання різних типів ідентичностей (просторово-територіальних, соціально-культурних, громадянських, етнонаціональних, ідеологічних, партійних, макрополітичних), які формувалися під впливом суб'єктивних та об'єктивних чинників, умов соціалізації. Структура та взаємодія елементів різноманітних типів ідентичностей і зумовлювала специфіку політичного самовизначення громадян на індивідуальному та колективному рівнях. При цьому важливо враховувати, що ідентичності є багатогранними й згідно з теоріями дискурс-аналізу їхній формат визначають різноманітні (інколи конфліктуючі) дискурси, які не лише передбачають тяжіння до «зміни ідентичності», але й одночасне існування у їхніх носіїв різних позицій [5, с.81, 84]. У багатьох випадках набутий досвід індивідів, виконання ними різноманітних соціальних ролей можуть бути «несвідомими», «випадковими», «нестійкими» чи «нечітко вираженими. Можлива також й імітація/маскування, свідоме небажання з боку об'єкта дослідження виявляти свою ідентичність [1, с.148–155], що має місце у політичній практиці України.

Для Івано-Франківщини на початку 1990-х рр. болісним соціальним явищем стала так звана криза ідентичності, що відображало складний стан суспільства та його еліти (стан «культурного шоку»). Руйнація звиклої системи політичних відносин окрім посилення стану невизначеності, втрати соціальних орієнтирів, ієрархії цінностей посилила і кризу безпеки. Водночас, разом з пошуками нових моделей ідентичностей, що створювало ризики бути вилученим зі звичного середовища, певна частина суспільства, базуючись на попередньому (радянському) досвіді, продовжувала і надалі дотримуватися традиційних стереотипів, ритуалізованої соціальної поведінки.

Однак, в області, яка мала потужне «щеплення від комунізму», наміри збереження радянської ідентичності були цілковито нейтралізовані переважаючими суспільними настроями, свідомісними орієнтирами, сформованими під впливом національної та соціальної пам'яті, що стали каталізаторами кристалізації ідентифікації української етнотериторіальної спільноти. У процесі формування нових форм ідентичностей, ціннісно-нормативних стандартів особливу роль відіграв і феномен культурної травми, яку актуалізовували національно-демократичні сили, що пов'язувалося зі сталінським терором, руйнацією традиційного способу життя українського народу, ліквідацією місцевої еліти, забороною УГКЦ, денаціоналізацією,

що торкнулося усіх соціальних верств і сприяло прискоренню звільнення від радянських ідеологічних догм і стереотипів.

Наслідком впливу цих чинників стало те, що у процесі соціалізації ще до проголошення державної незалежності України на терені Івано-Франківщини серед багатьох інших найбільш актуалізованою стала саме українська етнічна ідентичність політизація якої вела до заперечення імперсько-радянської ідентичності [15, с.343] (самовизначення «Ми, українці» через заперечення «Іншого» – «радянського народу»). Підтвердженням згаданого було те, що спираючись на підтримку суспільства, заходами нової політичної еліти, сформованої з кола дисидентів, демократичної опозиції, екс-комуністів в Івано-Франківській області (одній з перших у країні) у руслі загальної стратегії, спрямованої на демонтаж ціннісно-світоглядного спадку радянського періоду, вже на початку 1990-х рр. розпочалося радикальне позбавлення символіки комуністичного режиму, а процес декомунізації, в цілому, був завершений до початку XXI ст.

Щодо ж самого процесу формування новітніх ідентичностей у середовищі політичної еліти Івано-Франківщини, то на нього значний вплив справили загальна трансформація політичної системи країни, демократизація суспільних відносин. Виходячи з того, що населення області, яке майже на 98% складали автохтони-українці, мало розвинуту етнічну самосвідомість, чітке уявлення щодо своєї належності до всеукраїнського простору, досвід боротьби як за збереження нації від асиміляції, так і за відтворення української держави у першій половині XX ст., це перетворило етнічну ідентичність на провідну в ідентифікаційних матрицях, на потужний мобілізуючий та консолідуючий ресурс. Виходячи з цього абсолютна більшість населення, включаючи і місцеву радянсько-партійну номенклатуру, свідомо ідентифікувала себе частиною української нації, суверенної Української держави, яка мала багатовікові державницькі традиції.

Чітко окреслена територія Івано-Франківської області (складова частина «історичної Галичини»), її етнокультурні та ментальні особливості ще у радянський час сприяли зміцненню у середовищі суспільства стійкої регіональної ідентичності, як належності до «малої батьківщини», соціально-психологічного почуття єдності з регіональним співтовариством. Це створювало ґрунт для інтеграції спільноти, формування солідарності і патріотизму, утвердження серед територіальної громади спільних ціннісних орієнтацій, які не лише визнавалися «своїми», але й були здатними становити тривку основу для політичної мобілізації [12, с.54, 66], що пов'язувалося з усвідомленням колективних інтересів, мотивацією щодо їхньої реалізації. Зміцненню регіональної ідентичності, перетворенню її на потужний політичний ресурс, сприяло і те, що в умовах руйнації традиційної радянської ідентифікаційної моделі, вона отримала додаткове навантаження – компенсаторне, надаючи громадянам відчуття причетності до окресленої кордонами спільноти. До її

актуалізації була причетна місцева еліта, зокрема, через пропаганду регіональних міфів («всеукраїнський духовний П'ємонт») і символів. Окрім морально-психологічної мотивації її дії були зумовлені наміром посилення своєї легітимності, досягнення чи збереження нею владних повноважень. Бізнес-еліта до регіоналізму ставилася переважно прагматично, переймаючись проблемою створення сприятливого підприємницького середовища.

Загалом основні параметри ідентифікації політичної еліти Івано-Франківщини відображали ступінь її лояльності щодо держави, зовнішньополітичної орієнтації (курс на зближення з європейським цивілізаційним простором), мовні пріоритети (українська державна мова), конфесійні уподобання (перевага УГКЦ), домінанти історичної пам'яті (базування на ґрунті національно-культурної спадщини). Спираючись на зазначене, ми можемо стверджувати, що вже на початку 1990-х рр. на рівні Івано-Франківської області відбувалося успішне формування макрополітичної моделі ідентичності, котра сприяла консолідації еліти на основі визнання загальнонаціональних цілей і цінностей.

Згадані базові ідентичності були відображенням сталих соціальних уявлень, які представляли собою складну систему ідеалів і сенсів життя суспільства, цінностей, що базувалися на культурному спадку й були просякнуті ментальними рисами національного характеру (індивідуалізм, кордоцентризм, світоглядна толерантність, прагнення до свободи, право на вибір та конкуренцію та ін.). Разом з тим, українські дослідники окрім зазначення того, що Івано-Франківщина була належною до «історико-культурного ядра» України, обґрунтовано доводили і те, що вона була «найбільш європеїзованою» – за історичною традицією, культурно-національним менталітетом, релігійними уподобаннями [12, с.75]. Дійсно, найбільш актуалізовані у середовищі регіональної політичної еліти цінності – справедливість, гідність, свобода (абсолютні), патріотизм, національна гідність, державотворчі прагнення, історична пам'ять, власна мова і культура, прагнення до соборності (національні), чи, скажімо, права і свободи людини, повага до закону, соціальна відповідальність (громадянські) цілком вкладалися у європейську ліберально-демократичну ціннісну систему (фундаментальні ліберальні права та свободи людини, демократичні принципи державного устрою, правова і соціальна держава тощо). Відсутність розбіжностей регіональної політичної еліти щодо євроінтеграційного цивілізаційного курсу держави (у даному разі йшлося й про ідею «повернення до Європи») було пов'язане не лише з історичними традиціями регіону, але й зумовлене конфесійною ідентичністю, належністю більшості населення до УГКЦ, яка орієнтувалася на західні цінності і традиції.

Найбільш виразно спектр ідентичностей (включаючи і ідейно-політичну) та цінностей, які були притаманні політичній еліті Івано-Франківської області, динаміку їхньої зміни можна прослідкувати на основі аналізу партійної ідентифікації, яка була

достатньо рухливою. Її основні параметри були обумовлені суспільно-політичними традиціями регіону, які були на декілька десятиліть «приглушені» радянською владою. Зважаючи на це, нова політична еліта Івано-Франківщини, перебуваючи під впливом ідеології націонал-радикалізму, у своїх уподобаннях у першу чергу надавала перевагу тим політичним партіям і рухам, які були прибічниками розбудови України як національної держави з українськими історико-культурними ознаками, з ринковою економікою, демократичною політичною системою. Останнє визначило і регіональну палітру політичних партій для яких Івано-Франківська область була однією з базових – Народний Рух України (НРУ), Демократична партія України (ДемПУ), Конгрес Українських Націоналістів (КУН), Партія Християнсько-Народний Союз, ВО «Свобода» та ін.

Зазначимо, що нова генерація еліти Івано-Франківщини, яка очолила політичні процеси в регіоні на початку 1990-х рр., «запропонувала» суспільству саме ту систему цінностей, яка була близькою їй самій. Формування ж її параметрів, не зважаючи на значну ідеологічну поляризацію суспільства, опір радянсько-комуністичної номенклатури, складності державотворчого процесу відбувалося в умовах поступового послаблення рівня суспільних антагонізмів, причому заборона КПУ (1991) відіграла у цьому незначну роль, адже комуністична ідеологія стрімко втратила своїх прибічників. Після 1991 р. на теренах області не існувало впливових політиків, які б своїми діями вносили сум'яття, перешкоджали процесу гуртування українського суспільства навколо державотворчих, демократичних цінностей. Це стосувалося і політичних партій «лівої» орієнтації (з їхніми ідеями «інтернаціоналізму», відновлення «оновленого СРСР»), які не виходили зі статусу маргінальних.

Провідною ж настановою політичної еліти Івано-Франківщини, яка представляла національно-демократичний табір, була ідея державної незалежності України (включаючи такі складові, як побудова демократичного і гуманного суспільства, народовладдя, добробуту, всебічного розвитку української нації тощо), яка базувалася на програмі НРУ. Все більш оформленою була і позиція народжуваної бізнес-еліти, представники якої ще в умовах радянської влади виступали на підтримку ідеї ринкової економіки, свободи підприємницької діяльності, рівності усіх форм власності. Цілком природньо, що ці ціннісні орієнтири, які мали антикомуністичне спрямування, включаючи постулати етноцентризму з жорсткою кореляцією етнічної (культурної) і політичної лояльності, пануючої ідеології націонал-радикалізму, що передбачало повний розрив з радянським минулим отримали потужну підтримку з боку населення, яке було включене до радянської політичної системи одним з останніх у 1940-х рр.

Згадані ціннісні орієнтації (окрім певного осучаснення, зокрема, ідеєю європейського вектору розвитку України, боротьбою з корупцією та ін.) хоча і надалі залишалися базовими для політичної еліти Івано-Франківської області, однак їхня

суть зазнала значних змін, перетворюючись на обов'язково-ритуальний атрибут. З одного боку, це було викликане наміром елітних груп зберегти у своїх руках отримані на початку 1990-х рр. владу і статки З іншого, за рахунок запозичення політичною верхівкою області, як і країни в цілому, цінностей і норм поведінки «старої» еліти. Через це, регіональна політична еліта, не зважаючи на публічні декларації про повний розрив з радянським минулим, які закріплювалися зовнішніми атрибутами (зміною символіки, обрядів, гасел), певною мірою і надалі дотримувалася «старого» способу мислення, пристосованого до нових умов.

Сприяло цим негативним явищам і формування в Україні починаючи з доби президентства Л. Кучми гібридного політичного режиму, територіально-ієрархічної системи влади у якій поєднувалися гіперцентралізація «Центру» та своєрідне місництво в областях, наслідком чого стало істотне заміщення у владі колишньої контр еліти, дисидентів, інтелігенції з національно-демократичного табору екс-радянсько-партійними функціонерами, знаменуючи перехід влади від «революційних романтиків» до «номенклатурних прагматиків». Орієнтація ж на цінності «ринкового кодексу», збагачення, нестримного споживацтва та ін. дисонувала з формально артикульованими ціннісними настановами щодо первинності загальнонаціональних інтересів, дискредитувало на практиці такі поняття, як патріотизм, чесність, моральність політики, верховенство права. Владна еліта Івано-Франківщини була вимушена корегувати свої ціннісні орієнтації виходячи зі свого позиціювання у системі владних відносин (через вимогу дотримання корпоративної етики, партійної дисципліни, особистої лояльності тощо), що відбувалося у добровільно-примусовому порядку. У першу чергу це торкалося керівництва структур Івано-Франківської ОДА та РДА, членів партійних депутатських фракцій, партійних функціонерів.

Згадана зміна, «розмивання» складу і ціннісних орієнтацій політичної еліти Івано-Франківщини, як однієї з найбільш консолідованих на основі політико-ідеологічних засад, була обумовлена не лише більш потужними ресурсами «прагматично» налаштованої еліти, підтримкою «Центру», але й була викликана втратою суспільної підтримки «революційними романтиками» через їхні далеко неефективні дії. Такі процеси були спрогнозовані авторами однієї з перших транзитологічних моделей Г. О'Доннеллом та Ф. Шміттером, які зазначали, що найбільш оптимальна ситуація щодо розвитку демократичного процесу може виникнути саме тоді, коли лібералізація здійснюється «згори» (ініційована «реформаторами» з кола правлячої еліти), а також тоді, коли на основі компромісу буде створений блок еліт з кола частини «старої еліти» («реформаторів») та частина «нової еліти» («поміркованих»). В останньому випадку це передбачало усунення від керівництва політичними процесами як «старих консерваторів», так і «нових радикалів» [20, p.37–39].

Початок радикальної зміни політичної еліти Івано-Франківщини поклали вибори до Верховної Ради УРСР та місцевих рад (1990), які найбільш рельєфно віддзеркалювали діаметрально протилежні цілі та ціннісні орієнтації радянсько-партійної еліти і нової, яка походила з національно-демократичного середовища. Так, у передвиборчих програмах висуванців від «блоку комуністів і безпартійних» домінували традиційні цінності у радянській інтерпретації («збереження», «виживання», «стабільність», «сильна влада», «конформізм», «соціальна рівність» та ін.), пропагувалася патерналістська поведінка або ж містилося «стимулювання загрозою» (загроза авторитаризму, рецидиву «холодної війни», національних конфліктів), огульна критика конкурентів. Натомість, їхнім опонентам, що відповідало переважаючим настроям суспільства, були притаманні інноваційні цінності («відкритість змінам», «самостійність», «новизна», «свобода», «демократизація суспільно-політичних відносин»), актуалізувалася проблема державної суверенності України. Цілком закономірним стало і те, що до кола політичної еліти Івано-Франківщини (у статусі депутатів рад різного рівня) вперше увійшла низка громадських діячів (представників дисидентського руху, працівників освіти і культури), які очолили політичні процеси в регіоні.

Виборчі ресурси новообраних народних депутатів Івано-Франківщини були значно посилені їхньою активною діяльністю у громадсько-політичному житті, особливо участю у розбудові структур Народного Руху України за перебудову, Товариства української мови ім. Тараса Шевченка та ін. Серед народних депутатів України І скликання, обраних на терені області, лише двоє представляли владні інститути – голова виконкому Івано-Франківської обласної ради Д. Захарук (за фахом журналіст, колишній комуніст, активний діяч НРУ) та другий секретар Івано-Франківського обласного комітету КПУ Є. Новицький, який став останнім комуністом, обраним до парламенту в одномандатному виборчому окрузі регіону. Одним з яскравих політиків «нової хвилі» став перший голова обласної ради І демократичного скликання (1990–1992), один з засновників крайової організації НРУ М. Яковина, який походив зі сім'ї репресованих радянською владою. За декілька років його активної діяльності на теренах області він засвідчив себе як послідовний борець проти комуністичного режиму, причетний до пошуків оптимальних шляхів переходу від системи політичної централізації до основ формування Української суверенної держави («Галицька асамблея»; 1991).

Партійні ідентитети політичної еліти Івано-Франківщини під впливом різноманітних чинників зазнали істотних змін вже у другій половині 1990-х рр. Так, слабкість лідерів обласних партійних структур національно-демократичного напряму, їхня неспроможність щодо лобіювання інтересів регіону призвела до того, що вони здебільшого втратили свої позиції на користь численних провладних або опозиційних політичних партій, що супроводжувалося значною динамікою

зміни партійної ідентичності обласного політикуму, яке здебільшого носило ситуативний характер. Політичні актори регіонального рівня все відвертіше використовували інститут партій як ефективний ресурс для «просування» у політику або збереження свого місця у владі. Такий приклад давали провідні політичні діячі області. Зокрема, М. Вишиванюк, який за 12 років свого головування в Івано-Франківській ОДА очолював обласну організацію Аграрної партії України (АПУ), згодом – політичну партію «Відродження», був членом політичної партії «Партія регіонів». Голова Івано-Франківської ОДА М. Палійчук (2007–2010), кум Президента України В. Ющенка, під час своєї каденції був членом політичних партій «Народний Союз «Наша Україна», «Наша Україна». Після відставки його політична кар'єра на рівні області була пов'язана з членством у Політичній партії «УДАР (Український Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка», а згодом – політичній партії «Українське Об'єднання Патріотів – Укроп». Членство у низці провладних політичних партій (НРУ, АПУ, ПАРТІЯ «Блок Петра Порошенка «Солідарність» (БПП «Солідарність») та ін.) дозволила тривалий час залишатися у «високій політиці» І. Насалику (голова міської ради міста Калуша, народний депутат України декількох скликань, екс-Міністр енергетики та вугільної промисловості України).

Водночас, серед регіональної політичної еліти були і діячі, які дотримувалися стійкої партійної ідентифікації. Серед них – такі відомі політики, як О. Сич (голова обласної ради з 2010 р.) та Р. Марцінків (голова Івано-Франківської міської ради з 2015 р.), які не отримавши можливості реалізувати свій потенціал у лавах КУН, стали успішними партійними функціонерами у ВО «Свобода». Згадані явища призводили до порушення спадкоємності у процесі оновлення політичної еліти, яке значною мірою відбувалося хвилеподібно, відображаючи зміну політичної кон'юнктури у столиці, результати виборів Президента України, формат української багатопартійності.

Помітна трансформація ціннісних орієнтацій політичної еліти Івано-Франківщини відбулася під впливом появи консолідованої соціальної групи – бізнес-еліти, наявність потужних ресурсів якої (можливості їхньої конвертації, зокрема, «фінансового капіталу» на «політичні позиції», як вияв типу зміни еліт «репродукція через конверсію» [14]), дозволила їй перетворитися на зламі XX–XXI ст. на провідного політичного гравця регіону, а разом з тим і до поширення явища плутократії в органах державної влади та місцевого самоврядування. Специфіка (а також наростаючі ризики) впливу бізнес-еліти на політичні процеси полягала у тому, що сформований у підприємницькому середовищі особливий менталітет, стереотипи поведінки, пов'язані з конкурентною боротьбою, мотивацією щодо отримання максимальних прибутків, вона часто застосовувала у сфері політики. Згадане явище не лише вносило корективи щодо функціонування

інститутів влади (через поширення політичної корупції, неформальних практик), але й впливало на формування їхнього складу (використання переважно «гільдійної», закритої системи рекрутування політичної еліти), явищ непотизму, що «відсікало» від влади осіб, які мали незначні ресурси.

Повною мірою це позначилося на зміні соціальної ідентифікації народних депутатів України, що представляли область, які з кінця XX ст. практично формувалися з представників вищих соціальних прошарків (бізнесменів, адміністративного апарату, партійних функціонерів). Поряд з цим, зважаючи на стійкі соціокультурні особливості регіону, усталені ціннісні орієнтири виборці Івано-Франківської області традиційно дотримувалися принципу «не людина, а ідея» [17, с.82], «об'єднуватися довкола тих сил і цінностей, які є нашими – українськими» [4], через що народними депутатами України від області, зокрема, в одномандатних виборчих округах, здебільшого ставали прибічники національно-демократичних сил.

Подібні процеси відбувалися і на рівні місцевого самоврядування. Так, у 1990 р. соціальний склад депутатів місцевих рад області відображав стандарти радянського часу, коли у них отримали представництво основі страти суспільства – керівники державних установ та виробничих структур, працівники бюджетної сфери, профспілок, робітники, працівники сільського господарства, пенсіонери тощо. Наслідком ж суспільного протистояння, рішучих дій опозиційних національно-демократичних сил стало те, що у багатьох радах області, передусім в обласній раді, міській раді Івано-Франківська, комуністи вперше втратили монополію на владу. Запровадження ж ринкових відносин, масова приватизація призвели до того, що на наступних місцевих виборах стали помітними нові явища у формуванні депутатського корпусу, які перетворилися на стійку тенденцію. Так, вже у 1994 р. відбулося збільшення серед депутатів частки представників комерційних структур (керівники акціонерних товариств, агрофірм, керівників лісгоспів). Деякі з них очолили районні ради.

Незважаючи на розгортання в області мережі політичних партій, їхнє представництво (головним чином це були традиційні для регіону КУН, НРУ, ДемПУ, яким конкуренцію почали складати «регіональні партії влади» – АПУ, НДП та ін.) серед депутатського корпусу місцевих рад до початку XXI ст. залишалося незначним. Показовим щодо соціального та партійного представництва рад Івано-Франківщини був склад обласної ради IV скликання (2002–2006). Майже половину депутатського корпусу ради складали керівники структур ОДА–РДА, представники адміністративно-управлінського апарату, керівники підрозділів обласної ради. Другу позицію займали керівники державних і приватних підприємств, третю – представники охорони здоров'я (як правило, головні лікарі медичних установ), четверту – закладів освіти різних рівнів. Поодинокими серед депутатів були представники ЗМІ, профспілок, громадських

організацій. Увагу викликала партійна ідентифікація депутатів – членів політичних партій, які у сукупності залишалися у меншості. Так, представники державного сектору переважно належали до провладних (на той час) політичних партій АПУ та НДП. Депутати-підприємці (через намір уникнути ризиків), як правило, були безпартійними. Освітяни ж у своїй більшості були членами КУН та НРУ.

Загалом, аналіз депутатського складу Івано-Франківської обласної ради, його зміни упродовж 1990–2002 рр. свідчив про те, що органи місцевого самоврядування області проходили своєрідну еволюцію від інститутів, які представляли «спільні інтереси громад» до структур, які репрезентували групи регіональної політичної еліти, були інструментами лобіювання їхніх особистих чи корпоративних інтересів. Наступні політичні потрясіння, що відбулися в Україні, не внесли у ситуацію кардинальних змін. Наприклад, після перемоги «помаранчевої революції» депутати-бізнесмени складали основу депутатського складу обласної ради V скликання (2006–2010) і як відзначали експерти, це істотно впливало на хід роботи ради, характер прийняття політичних рішень [2]. Виходячи з мотивації депутатів-бізнесменів це впливало і на формування ціннісних орієнтацій депутатського корпусу, спрямованих, передусім, на задоволення матеріальних потреб.

Потужний вплив на трансформацію регіональної політичної еліти, включаючи її соціальні та партійні ідентитети, ціннісні орієнтації, здійснювався через провідний (з 1992 р.) політичний інститут – обласну державну адміністрацію, яку з 1997 р. згідно з Указами Президента України займали виключно представники аграрної еліти області, бізнес-еліти, топ-менеджери великих кампаній. В умовах гібридного політичного режиму посади голів ОДА перетворилися на «центри тяжіння», що супроводжувалося явищами політичної корупції, непотизму, «підтягування» до влади бізнес-партнерів. Лише постійна ротація голів ОДА не дозволяла набути їхній владі персоніфікованого вигляду. Високий політичний статус, застосування головами ОДА, як ретрансляторами настанов президентської вертикалі влади, різноманітних адміністративно-правових методів управління (від заохочення до державного примусу) призводили не лише до формування певних параметрів системи міжелітної взаємодії (регіонального політичного режиму), але й впливало на процес рекрутування політичної еліти (під час кадрових призначень та виборів), що спонукало групи політичної еліти Івано-Франківщини дотримуватися «заданого» формату політичної поведінки, виявів світоглядних орієнтирів.

Так, у президентську каденцію Л. Кучми на Івано-Франківщині керівні посади у структурах ОДА–РДА переважно займали представники щойно створених «партій влади» – АПУ та НДП. В умовах гарячкового поширення в регіоні партійних мереж згаданих партій, застосування адміністративного фактору не стало несподіванкою, що в результаті місцевих виборів головами обласної ради

III (1998–2002) та IV (2002–2006) скликань ставали високопосадовці ОДА, що уособлювалися з АПУ. У період президентської каденції В. Ющенка (2005–2010) формування складу держадміністрацій області головним чином з функціонерів політичних партій «помаранчевого блоку» забезпечило перемогу на Івано-Франківщині під час парламентських (2006, 2007) та місцевих виборів (2007) пропрезидентських політичних сил. Згадана система дала «збій» під час президентства В. Януковича (2010–2014). Незважаючи на сформоване за рахунок представників політичної партії «ПАРТІЇ РЕГІОНІВ» та її сателітів структур ОДА–РДА, місцеві вибори (жовтень, 2010) засвідчили про повне неприйняття більшістю регіональної політичної еліти та суспільства «нової влади». Абсолютну більшість мандатів депутатів місцевих рад отримали представники політичних партій, що належали до «постпомаранчевого табору», а провідні органи місцевого самоврядування – обласна рада та міська рада Івано-Франківська опинилися під контролем ВО «Свобода». Крахом «регіоналів» щодо оволодіння регіоном завершилися і вибори до Верховної Ради України (2012), коли жоден з її висуванців на Івано-Франківщині не здобув мандат народного депутата України.

Загалом, запровадження інституту облдержадміністрацій, як слушно відзначали вітчизняні дослідники ще наприкінці XX ст., призвело до існування двох паралельних гілок влади гостра конкуренція і протиборство між якими вела до їхнього взаємного послаблення, ставши причиною того, що в Україні по-справжньому не отримала розвитку, не зміцніла «нова місцева еліта» [14]. Впровадження ж практично закритої системи рекрутування політичної еліти до структур ОДА–РДА, недотримання передбачених процедур, таких як проведення конкурсів, громадських слухань при заміщенні посад, відсутності дієвого контролю суспільства над діяльністю посадовців провокувало втрату довіри з боку населення до політичної еліти.

Значний поштовх до радикального оновлення політичної еліти Івано-Франківщини, кристалізації її ціннісних орієнтирів здійснила Революція Гідності. Однак, незважаючи на заяви лідерів Євромайдану щодо «перезавантаження» системи влади, забезпечення приходу нових еліт, рішучу зміну алгоритму взаємин влади і суспільства, ситуація у цій царині здебільшого отримала декоративні зміни. Так, всупереч власній програмі дій «Жити по-новому» новобраний Президент України П. Порошенко на початку своєї каденції цілковито змінив виконавчу вертикаль влади в області, звільнивши усіх (!) активістів місцевого Євромайдану. На керуючі посади призначалися особи, які були прибічниками провладних політичних сил та соратники по бізнесу.

Прямим наслідком згаданих заходів (мобілізації адміністративних ресурсів) стало те, що на позачергових виборах до Верховної Ради України (жовтень, 2014) абсолютну більшість мандатів здобули представники чергових «партій

влади», що знаходилися під «опікою» Президента України та Прем'єр-міністра України (БПП «СОЛІДАРНІСТЬ», Політична партія «НАРОДНИЙ ФРОНТ»), яким не змогли скласти конкуренцію представники інших політичних сил, активісти Івано-Франківського Євромайдану. Аналіз передвиборчих програм народних депутатів України, обраних у мажоритарних округах Івано-Франківщини, засвідчив, що вони апелювали до низки ціннісних настанов, виходячи зі статусу претендентів, а також специфіки виборчих округів, настроїв виборців. Головний наголос вони робили на постулатах дотримання ідей Євромайдану та євроінтеграційного курсу, боротьби проти зовнішньої агресії, встановлення європейських стандартів прав і свобод громадян, проведення соціально орієнтованих реформ, державної підтримки розвитку української культури.

Однак, намір нав'язування «Центром», у тому числі під патріотичними гаслами «армія, мова, віра», нового формату цінностей, групування політичної еліти Івано-Франківщини на тлі рецидивів політичної корупції, непотизму (включаючи поширення впливів в області «вінницького клану») дав збій вже під час місцевих виборів 2015 р., коли провідні органи місцевого самоврядування – обласна рада та міська рада Івано-Франківська і надалі залишилися під впливом політичної еліти, яка входила до політичної партії ВО «Свобода». Разом з тим, результати виборів, високий відсоток протестного голосування вказував на те, що суспільство виявляло свою незгоду як з діями політичних партій, так і з їхньою виборчою пропозицією. Про це свідчив і склад обласної ради VII скликання (2015–2020), сформований головним чином з топ-менеджерів акціонерних товариств, приватних підприємців, державних службовців, нагадуючи, радше, «клуб багатіїв». Останнє підтверджувало наявну на Івано-Франківщині тенденцію у розвитку «правлячого класу», його взаємин зі суспільством, яку у свій час зафіксував Р. Міхельс: результат конкурентної боротьби між групами еліт – «колишньою», яка захищає своє панування, і «новою», що прагне до завоювання влади, зводиться лише до заміни – «одна меншина змінює іншу у своєму пануванні над масами» [9, с. 1].Присутність ж серед депутатів окремих представників закладів освіти та охорони здоров'я, аж ніяк не свідчило про дотримання принципів рівності і відкритості у процесі відбору і просування у політику кращих представників суспільства.

Незважаючи на те, що згадані процеси знижували легітимність регіональної політичної еліти («існування значної недовіри між владою і громадянським суспільством, яка виявлялася у відчуженості, а інколи і у радикальному протистоянні замість солідарної відповідальності за стан місцевого розвитку», 2017 [13, с. 6]), сформований в області формат взаємин між елітою і суспільством створював сприятливі умови щодо подальшого процесу консолідації демократії. Зокрема, уявлення про трансформаційні перетворення у середовищі владної еліти в Івано-Франківській

області давали результати дослідження «Індекс демократичного розвитку областей України» (2016). За результатами проекту Івано-Франківщина упевнено очолила загальноукраїнський рейтинг зі загальним інтегральним «індексом демократичного розвитку» 3,5 бали (середній по країні – 3,1). Найвищим з них виявився індекс «Політична активність, партії, вибори» (3,9 бали), а виборчий процес в області був визнаний як «конкурентний та збалансований». Згідно з висновком експертів Івано-Франківщина значно випереджала інші області країни у «демократичних перетвореннях». Вона характеризувалася як така, що належала до регіонів «змішаного/перехідного типу», що далеко просунулася на шляху побудови «конкурентного й плюралістичного політичного режиму», однак лише наближалася до стандартів країн з ліберальною демократією [6, с.12, 48–51]. Значний прогрес у цій царині був підтверджений і у 2019 р. Так, згідно з дослідженням «Рейтинг європейської інтеграції», у якому аналізувався рівень втілення базових європейських цінностей (локальна демократія, підзвітність, гендерна рівність, забезпечення прав громадян в соціальній сфері та ін. [3, с.7–9]) область зайняла почесну другу позицію.

Істотні зміни у сфері ідентичностей політичної еліти Івано-Франківщини відбулися на початку каденції Президента України В. Зеленського у 2019 р. Варто зосередити увагу на мотивах електорального вибору на президентських виборах, зафіксовані у дослідженні соціологічної групи «Рейтинг» (грудень, 2018). Серед них провідним, який мав найбільш визначальний вплив на вибір респондентів була орієнтація кандидата на співпрацю з ЄС – 90%, ідеологічні погляди претендента (37%), належність до генерації «нових політиків» – 37%. [16, с.3, 19–20]. Результати опитування зафіксували високий рівень підтримки регіональних політиків та очільників обласних структур політичних партій, що значно перевищував рівень підтримки політичних акторів загальнонаціонального рівня. Останнє давало підстави стверджувати про наявність в області певної рівноваги між групами політичної еліти, а водночас і відсутність бажання з їхнього боку щодо появи «нового політичного гравця» (ставленика з «Центру») в області.

У політичній сфері першим значним кроком президента В. Зеленського стали незвичні дії, пов'язані не зі зміною керівників ОДА–РДА, а зосередження на позачергових виборах до Верховної Ради України (липень, 2019), яку президентська команда проводила під креативними гаслами радикальної зміни формату суспільно-політичних відносин, появи «нових обличь» у політиці. Наслідком цієї політики (доволі маніпулятивної) стало те, що область суцільно оновила своє парламентське представництво, яке було монополізоване (9 депутатів з 11) новою для регіону пропрезидентською політичною партією «Слуга народу». Народними обранцями вперше у переважній більшості стали невідомі широкому загалу особи (серед них – приватний підприємець, фермер, юрист-консультант, помічник-народного

депутата України), які, здебільшого не приймали участі й були необізнані з суспільно-політичним життям регіону.

Практично у закритому режимі (незважаючи на заяви влади щодо використання публічних і прозорих процедур, онлайн-проекту LIFT) відбувся і процес призначення голови ОДА (Д. Шмигаль, перший приклад висунення на провідну політичну посаду особи з іншого регіону, який очолював Бурштинську ТЕС (структуру ПАТ «ДТЕК ЗАХІДЕНЕРГО») та керівників РДА, який завершився наприкінці 2019 р. Ними стали переважно колишні функціонери підрозділів держуправління, призначені ще за часів президентської каденції П. Порошенка, особи, бізнесмени, колишні помічники-консультанти народних депутатів України. Наслідком оновлення складу народних депутатів України, кадрових змін у структурах виконавчої вертикалі влади стало те, що на Івано-Франківщині відбулося чергове перегрупування регіональної політичної еліти, зміна партійних ідентитетів провідних політичних акторів області, які відтепер входили до сфери впливу Президента України В. Зеленського, фінансово-промислових груп (серед них І. Коломойського, Р. Ахметова). Водночас, іміджеві втрати, які понесла нова влада, пов'язані з суперечливим впровадженням реформ та законодавчими ініціативами, прагнення реваншу з боку політичної опозиції призвели до того, що «колективний портрет» регіональної політичної еліти зазнав чергових змін внаслідок місцевих виборів, що відбулися у жовтні 2020 р.

Варто зазначити, що незважаючи на виняткову вагу виборів, адже вони відбувалися в умовах адміністративно-територіальної реформи, пасивність парламентських політичних партій у передвиборчий період наперед програмувала перемогу на них груп політичної еліти, об'єднаних навколо регіональних партійних проектів. Значним чином обмежила перед виборами комунікацію партій з виборцями і пандемія COVID–19. Через це основним каналом зв'язку з масами на Прикарпатті була мережа Інтернету найбільш активними у використанні яких згідно з даними Громадської мережі «Опора» (станом на липень 2020 р.) були Політична партія «Європейська Солідарність», «Українська Галицька партія», ВО «Свобода», ВО «Батьківщина», партія «Слуга народу» [8]. Судячи з кількості публікацій в інтернет-виданнях, активного ведення власних сторінок у Facebook головою обласної ради О. Сичем та головою міської ради Івано-Франківська Р. Марцінківим (ВО «Свобода») у яких вони відгукувалися на актуальні суспільно-політичні події, значну увагу приділяли вирішенню нагальних соціально-економічних проблем, вони надійно забезпечили як свій особистий, так і партійних успіх на місцевих виборах. Проведені ж напередодні виборів соціологічні дослідження, фіксуючи високий рівень підтримки з боку суспільства регіональної політичної еліти, задіяної в органах місцевого самоврядування, вказувало на те, що кардинальні зміни в її середовищі не передбачаються.

25 жовтня 2020 р. у виборах до обласної ради Івано-Франківщини взяли участь 13 політичних партій,. З шести переможців найбільшу кількість мандатів здобула ВО «Свобода» (21% складу ради), що дозволило утретє очолити раду її представнику – О. Сичу. Інші партії, що в цілому, відповідало рівню їхнього «вкорінення» в області зайняли у рейтингу наступні позиці: політична партія «Європейська Солідарність» – 20% депутатського складу, політична партія «ЗА МАЙБУТНЄ» – 19%, ВО «Батьківщина» – 17%, політична партія ВО «Платформа громад» – 12%. Останню позицію у рейтингу зайняла пропрезидентська партія «СЛУГА НАРОДУ» (11%). Партії, яка стрімко втрачала рівень довіри у суспільстві, не допомогла, навіть, зміна апробованої з успіхом раніше стратегії опори на «нові обличчя у політиці» (у її виборчому списку була низка високопосадовців, включаючи двох заступників Івано-франківської ОДА).

Зважаючи на однотипність виборчих програм партій, які увійшли до обласної ради (з такими ціннісними настановами, як державність, демократія, європейські стандарти, людиноцентризм, україноцентризм, патріотизм, розвиток місцевого самоврядування, проведення децентралізації тощо, можна стверджувати, що їхній виборчий успіх був забезпечений головним чином фінансовою спроможністю, ефективністю роботи виборчих штабів, рівнем комунікації з виборцями, а головне – присутністю у виборчих списках впливових політиків. Про це свідчив і персональний склад обласної ради, прогресуюча «міграція» депутатів між різними партіями [10; 11]. Так, серед 46% депутатів, яким вдалося пролонгувати свої повноваження (головним чином високопосадовці ОДА, керівництво органів місцевого самоврядування, великі бізнесмени), дві третини змінили свої партійні ідентифікації. Найбільші втрати зазнала фракція пропрезидентської БПП «СОЛІДАРНІСТЬ» депутати з якої успішно балотувалися до нового складу ради переважно за партійними списками нового політичного проекту ВО «Платформа громад» (склавши його основу), політичних конкурентів. Основу свого депутатського складу вдалося зберегти у новій раді лише ВО «Свобода» та ВО «Батьківщина».

Останнє підтверджувало передбачення політичних експертів (В. Карасьов, І. Федорів), які зазначали, що на результати місцевих виборів істотно вплине «брак кадрів» політиків, більшість з яких на регіональному рівні вже були задіяні до роботи певних партій, відсутність нових. Через це депутатами стала низка політичних акторів, які приєдналися у якості «безпартійних чи членів» до нових (більш потужних) політичних проектів для яких місцеві вибори могли стати важливим кроком у просуванні впливів як на терени Івано-Франківщині (базового регіону), так і на всеукраїнському масштабі. У першу чергу це стосувалося політичної партії «За майбутнє» (перейменована у 2020 р.), політичного проекту, який пов'язувався з І. Коломойським. Про потенційні високі можливості цієї партії вказувало те, що депутатами облради від неї стала низка впливових політиків,

які на ці вибори йшли як «безпартійні», серед них екс-кандидат на посаду Президента України О. Шевченко, екс-голова ОДА М. Палійчук та ін. Напрацьовані зв'язки з групами місцевої еліти, головами ОТГ дозволила зробити на місцевих виборах в області динамічний старт політичній партії, що мала ознаки регіональної – ВО «Платформа громад» (перейменована у 2019 р.), яку очолив екс-голова Івано-Франківської ОДА О. Гончарук.

Зважаючи на результати виборів до Івано-Франківської міської ради, на яких з великим відривом виграла ВО «Свобода» (міськраду на другу каденцію очолив Р. Марцінків), а також реваншистські наміри груп політичної еліти, усунутих за останні роки від влади, це створювало ситуацію, коли ймовірніше за все в області буде створена коаліція груп політичної еліти, зокрема, належних до ВО «Свобода», партії «Європейська Солідарність» та ВО «Батьківщина». Остаточно ж структуризація регіональної політичної еліти, її стратегія на наступний період буде сформована під впливом подій, які будуть відбуватися у столиці.

Підсумовуючи, можемо зазначити, що процес становлення та розвитку нової політичної еліти на Івано-Франківщині, як і країні в цілому, що розпочався напередодні здобуття Україною державної незалежності у 1990 р. внаслідок виборів до Верховної Ради УРСР та місцевих виборів, носив характер трансформаційних перетворень, який включав у себе комплекс інституційних та політико-культурних змін, пов'язаних з її оновленням, зміною соціальної структури, світоглядних позицій, ідентичностей та цінностей, норм політичної поведінки. Аналіз базових цінностей обласного політикуму вказує на існування консенсусу в її середовищі, що створювало сприятливі умови для рівноваги і співробітництва усіх гілок влади у регіоні. Серед політичної еліти Івано-Франківщини починаючи з 1990-х рр. була виявлена спільна позиція щодо перспектив політичного і соціально-економічного розвитку країни, зокрема, розбудови Української держави на демократичних засадах, впровадження соціально-орієнтованої ринкової економіки, підвищення життєвого рівня громадян. Не існувало розбіжностей і до зовнішньополітичного курсу країни – євроінтеграційного процесу. Разом з тим, високий рівень корегування/зміни політичних ідентифікацій та ціннісних орієнтацій, які були викликані як внутрішніми, так і зовнішніми впливами, свідчило про те, що формування ієрархії цінностей політичної еліти Івано-Франківської області (включаючи і дотримання їх під час політичної практики) ще перебуває у динамічному стані.

Значний вплив на трансформаційні процеси у середовищі політичної еліти Івано-Франківщини (як відповідні каталізатори) здійснювали вибори Президента України, кадрові призначення до органів державної влади області, що відбувалося переважно у закритому режимі, просування/нав'язування відповідної пропозиції з «Центру» щодо формату міжелітної взаємодії, взаємин влади і суспільства. Разом з тим, сформований в Івано-Франківській області політичний режим, який

характеризувався як конкурентний та плюралістичний, такий, що наближався до стандартів країн з ліберальною демократією, соціокультурні та ментальні особливості населення сприяли утвердженню у регіоні умов для становлення підвалин електоральної демократії, широкого використання під час парламентських та місцевих виборів демократичних процедур у процесі рекрутування політичної еліти, які сприяли її оновленню та легітимації.

Втілення адміністративно-територіальної реформи, посилення фінансової незалежності регіонів, нового алгоритму взаємовідносин по лінії «Центр–Регіони» відкриває черговий етап у розвитку регіональних політичних еліт України. У зв'язку з цим, зважаючи на існуючі виклики, що стоять перед країною, утвердження незворотності реальних демократичних перетворень сучасні процеси трансформації політичної еліти вимагають прискіпливої уваги й моніторингу з боку науковців, громадянського суспільства з метою недопущення рецидивів авторитаризму, створення регіональних вотчин, що мало місце у минулому країни.

Список використаних джерел:

1. Брубейкер Р., Купер Ф. За пределами «идентичности». Мифы и заблуждения в изучении империи и национализма. Москва: Новое издательство, 2010. С.131–192. URL: https://abimperio.net/books/Myths_and_Misconceptions.pdf
2. Виборчий процес–2006 в Україні: політико-правові аспекти та регіональні особливості / укл. Романюк А. С., Скочиляс Л. С. Львів: ЦПД ЛНУ ім. І. Франка, 2006. URL: http://postua.info/an_zvit_2006/monitoring-frankivsk_04_06.htm
3. Євромапа України: рейтинг європейської інтеграції областей. Київ: Центр «Нова Європа», 2019. 60 с. URL: http://neweurope.org.ua/wp-content/uploads/2019/05/Euromap-ukr-web.pdf
4. Зіновій Шкутяк: «Політичною тріскотнею не замаскуєш відсутність реальної роботи». URL: http://lib.rada.gov.ua/static/about/monitor-09/reg_09/reg_09_12.htm
5. Йоргенсен М. В., Филлипс Л. Дж. Дискурс-анализ. Теория и метод / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Харьков: «Гуманитарный Центр», 2008. 352 с. URL: https://platona.net/load/knigi_po_filosofii/kulturologija/jorgensen_m_v_fillips_l_dzh_diskurs_analiz_teorija_i_metod_2008/16-1-0-1462
6. Індекс демократичного розвитку областей України – 2016 / Упоряд. Є. Романенко. Чернігів: Поліський фонд міжнародних та регіональних досліджень. 2017. 46 с. URL: https://pfirs.org/produkti/book/70/1.html?page=1
7. Карозерс Т. Конец парадигмы транзита. Политическая наука. Политическое развитие и модернизация: современные исследования.: сб. научн. трудов. 2003. №2. С.42–65.

8. Маруняк І. Спроможність місцевих осередків політичних партій в Івано-Франківській області. ОПОРА. 2020. 7 липня. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20148-spromozhnist-mistsevikh-oseredkiv-politichnikh-partii-na-ivano-frankivshchin
9. Михельс Р. Социология политической партии в условиях демократии. С. 1–12. URL: http://v4.conf.udsu.ru/files/1303479468.pdf
10. Місцеві вибори. 2015. 25.10. Центральна виборча комісія. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2015/pvm057pid112=12pid102=5937pf7691=5937pt001f01=100rej=0pt00_t001f01=100.html#
11. Місцеві вибори. 2020. 25.10. Центральна виборча комісія. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=5937pf7691=5937pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
12. Нагорна Л. П. Регіональна ідентичність: український контекст. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 405 с.
13. Обласна стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства у Івано-Франківській області у 2017–2020 роках. Івано-Франківська обласна державна адміністрація. URL: http://www.if.gov.ua/files/uploads/strategia_rozvitku_gromadsusp%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%B5%D0%BA%D1%82.pdf
14. Правляча еліта сучасної України. Аналітична доповідь. № 10. Київ. Січень 1998 / М. Шульга, О. Потєхін та ін. / Інститут соціології НАН України. URL: http://i-soc.com.ua/institute/elit.pdf
15. Рафальський О. О. Консолідація українського суспільства: етнополітичний вимір. Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 400 с.
16. Спеціальний проект групи Рейтинг «Портрети регіонів: Івано-Франківська область. Грудень 2018. 51 с. URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/rg_ivano-frankivsk_122018_press.pdf
17. Стефурак М. Взаємодія влади і опозиції під час виборчої кампанії 2012 р. у Галичині. Вісник Прикарпатського університету. Політологія. 2013. Вип. 6–7. С. 81–84.
18. Хоффман-Ланге У. Элиты и демократизация: германский опыт. С. 50–57. URL: http://ecsocman.hse.ru/data/674/791/1231/007Hoffman.pdf
19. Higley J., Pakulski J., Elite power games and democratic politics in Central and Eastern Europe // Democratic and Capitalist Transitions in Eastern Europe. Lessons for the Social Science / Ed.by Dobry M. Boston, London. 2000. 277 p.
20. O'Donnell, G, Schmitter P. Transition from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions about Uncertain Democracies. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1986. 81 p.

Анатолій Романюк
доктор політичних наук, професор,
завідувач кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Особливості регіональної електоральної волатильності на прикладі Львівської області

Вибори у демократичному суспільстві, незалежно від їх рівня – національні, регіональні, місцеві, – завжди передбачають певний рівень непевності стосовно результату конкретного політичного актора. Багатопартійність у поєднанні із пропорційною виборчою системою робить малоймовірною ситуацію отримання однією політичною партією абсолютної більшості (під час дострокових парламентських виборів 2019 року абсолютну більшість отримала президентська партія «Слуга народу») і тим самим зумовлює наявність більше двох партій у представницькому органі. Внаслідок цього кожні наступні вибори демонструють певний рівень коливання підтримки основних політичних партій, в тому числі – парламентських, або тих, що пройшли до представницького інституту. Ці коливання досить часто розглядаються у контексті політичної відповідальності та успішності або ефективності виборчого менеджменту. Все це зумовлює високий рівень зацікавлення політичних акторів у вивченні динаміки змін виборчої підтримки, пошуку можливих залежностей електорального результату від змінних.

У випадку України всі означені чинники зберігають актуальність і більше того посилюються внаслідок відсутності практики і культури політичної відповідальності з боку політичних акторів, їх не вміння і не бажання шукати компроміси і прагнення зведення виборів до матриці гри з «0» результатом, коли той хто перемагає, навіть отримавши лише відносно кращий результат, намагається отримати максимальний, а не пропорційний частці отриманих голосів, результат. Внаслідок цього вибори в Україні мають «високу вартість» (у широкому розумінні), як для партій, що були при владі так і для тих, хто прагне прийти до влади. Це значною мірою зумовлює запит на вивчення змін виборчої підтримки/електоральної волатильності, який перманентно актуалізується з кожними наступними виборами. Традиційно в Україні політичні актори концентрували свою увагу на аналізі результатів президентських та парламентських виборів, що мало своє відображення в публікаціях та дослідницьких проектах. Започаткування і поступовий прогрес у політиці децентралізації сприяли розширенню уваги і на регіональні вибори та відповідно

на питання особливостей електоральної волатильності на рівні областей, міст обласного значення, районів та ОТГ.

М. Педерсен під електоральною волатильністю свого часу запропонував розуміти «чисту зміну в результаті окремих передач голосів» виборців, яка засвідчує про те, «якою мірою сила партії перерозподіляється від одних виборів до других між партіями, які на виборах програли і перемогли». У цьому розрізі вчений запропонував формулу для підрахунку електоральної волатильності або так званого індексу електоральної волатильності, згідно з якою:

$$V = \frac{\sum_{i=1}^{n} |p_{i(t)} - p_{i(t+1)}|}{2},$$

де: *V* – індекс електоральної волатильності (Педерсена); *n* – кількість партій; p_i – відсоток голосів, отриманих партією в період *t* і *t+1;* Σ^n – сума результатів партій; *i=1* – позначення партій із мандатами у парламенті (тобто партій, які за результатами парламентських виборів провели своїх представників до легіслатури)[1].

У 2009 р. Е. Пауелл та Д. Такер на підставі індексу електоральної волатильності Педерсена запропонували одночасно розрізняти два види електоральної волатильності – А і В. При цьому, під волатильністю «А» вони запропонували розуміти зміни виборчої підтримки стосовно політичних партій, які перестали брати участь у наступних парламентських виборах, та зміни, пов'язані з появою на парламентських виборах нових політичних партій, які не брали участі у попередніх виборах. Відповідно, до волатильності «В» вони почали відносити зміни рівня підтримки виборцями сталих політичних партій, які брали участь у парламентських виборах *t* та *t+1*[2]. Разом з цим, у своєму повторному і додатковому дослідженні, яке було опубліковане в 2014 р.[3], Е. Пауелл та Д. Такер вже не використовували позначок «А» і «В», як типів волатильності, а почали розрізняти волатильність, яка пов'язана із «входом» нових партій та «виходом» старих партій («volatility caused by new party entry and old party exit»), та волатильність, яка пов'язана з перенесенням голосів виборців між діючими партіями чи тими партіями, що брали участь у двох послідовних виборах («volatility caused by vote

[1] Pedersen M. The Dynamics of European Party Systems: Changing Patterns of Electoral Volatility / Morgens Pedersen // European Journal of Political Research. – 1979. – Vol. 7. – No. 1. – P. 1–26.; Pedersen M. Changing Patterns of Electoral Volatility in European Party Systems, 1948–1977: Explorations in Explanation / Morgens Pedersen // Western European Party Systems: Continuity and Change / Hans Daalder, Peter Mair. – Beverly Hills, 1983. – P. 29–67.

[2] Powell E.N., Tucker J. A. New Approaches to Electoral Volatility: Evidence from Post-communist Countries. – APSA (2009): Toronto Meeting Paper, 2009. – P.2.

[3] Powell E.N., Tucker J.A. Revisiting electoral volatility in post-communist countries: New data, new results and new approaches // British Journal of Political Science, 2014.- Vol.44 (1). – P.123-147.

switching across existing parties»)[1]. Своєю чергою, С. Майнварінг, К. Гервасоні й А. Еспана-Найера, які опиралися у своєму дослідженні, опублікованому в 2016 р.[2], на результати наукових доробків Е. Пауелл та Д. Такера, запропонували дещо іншу систему позначення окреслених двох різновидів електоральної волатильності, зокрема внутрішньо системну (within-system) волатильність і позасистемну (extra-system) волатильність. При цьому, під внутрішньо системною електоральною волатильністю вчені почали розуміти зміну виборчої підтримки між політичними партіями/блоками, які брали участь у двох поспіль виборах, а натомість до позасистемної електоральної волатильності почали відносити перенесення виборчої підтримки стосовно політичних партій/блоків, які брали участь лише у попередніх виборах (тобто не брали участі у наступних виборах), та тих політсил, що брали участь лише у наступних виборах, тобто нових політсил[3]. З огляду на це і постійну появу нових напрацювань в заданому напрямі, у своєму дослідженні ми будемо звертатися головно до параметрів/вимірів загальної/сумарної електоральної волатильності, а також внутрішньо системної та позасистемної електоральної волатильності.

Протягом останніх десяти років в Україні ціла низка дослідників зверталася до феномену електоральної волатильності на національному рівні стосовно країн Центрально-Східної Європи та України[4]. Абсолютна більшість цих публікацій сконцентрована на: 1) вивченні феномену загальної волатильності і відповідно не вивчали питань сепарації системної і позасистемної волатильності; 2) переважна більшість означених робіт сфокусована на електоральній мінливості національного рівня і не аналізує особливостей регіонального рівня. Відповідно нашим завданням є окреслення можливих підходів до розуміння електоральної волатильності на регіональному (обласному) рівні та з'ясування можливих чинників, що детермінують електоральну мінливість громадян.

---

[1] Там само. – С. 123.

[2] Mainwaring S., Gervasoni C., España-Najera A. Extra- and within-system electoral volatility// Party Politics. 2016. Vol. 23 (6). – P. 1-13.

[3] Mainwaring S., Gervasoni C., España-Najera A. Extra- and within-system electoral volatility. – P.2.

[4]Боднараш Г. Електоральна волатильність країн Центральної та Східної Європи: порівняльний аналіз// Політологічні та соціологічні студії. Т. Х. Виборчі процеси в Україні та постсоціалістичних країнах: зб. наук. праць/наук. ред. А.М.Круглашова. – Чернівці: Букрек, 2011. – С. 120-135; Романюк А.С., Литвин В.С. Порівняльний аналіз політичних інститутів країн Вишеградської групи та інших країн Центрально-Східної Європи: монографія, А.С.Романюк, В.С.Литвин. – Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2016. – С. 344-348; Romanyuk A. Shift in electoral support at the 2019 presidential and snapparlamentary elections in Ukraine // Studium Europy Środkowej i Wschodniej. – Półrocznik, 2019, #11. – P. 6-15; Політичні партії і вибори: українські та світові практики: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. – Вип. 4. – 400 с.

Для коректного окреслення феномену загальної та системної і позасистемної регіональної волатильності ми маємо спочатку розглянути параметри електоральної мінливості на національному рівні, тобто за результатами парламентських виборів. В таблиці 1 ми подаємо власні обрахунки індексів електоральної волатильності за результатами парламентських виборів в Україні (для коректності аналізу ми брали результати лише тих парламентських виборів коли застосовували пропорційну складову в умовах змішаної, або була повністю пропорційна виборча система).

Таблиця 1

Зміна рівня електоральної волатильності на парламентських виборах в Україні, 1998–2019 рр.[1]

Роки виборів	Загальна/сумарна електоральна волатильність (*V*)	Внутрішньо системна електоральна волатильність (*B.V*)	Позасистемна електоральна волатильність (*A.V*)	
	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Показник індексу, %	Частка у % до загальної електоральної волатильності
1998/2002	69,21	6,63	62,58	90,40
2002/2006	56,01	26,99	29,02	51,81
2006/2007	53,86	19,43	34,43	63,92
2007/2012	37,02	14,69	22,33	60,32
2012/2014	84,13	20,87	63,26	75,19
2014/2019	86,04	12,58	73,46	85,37
Середній показник	**64,37**	**16,86**	**47,51**	**71,17**

Як ми бачимо, загальною тенденцією є поступове зростання показника індексу загальної волатильності. Одночасно слід звернути увагу, що в межах загальної волатильності частка позасистемної волатильності в середньому виносить 71,17 %. Тобто, виборці на чергових парламентських виборах надавали перевагу політичним партіям, які не були представлені раніше в парламенті. Або, ми можемо ці показники інтерпретувати по іншому: виборці не готові продовжити надавати підтримку політичним партіям, які отримали цю підтримку на попередніх виборах і не задоволені результатами їх роботи/політичної поведінки ви, внаслідок чого вони втратили голоси виборців. Означена тенденція характерна всім

[1] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс] – Режим доступу: cvk.gov.ua

співставленням виборів включно з циклом 2007-2012 рр., коли був найбільш низький показник загальної волатильності.

Стосовно оцінки рівня електоральної волатильності на регіональному рівні ми можемо це зробити в двох форматах. По-перше, шляхом обрахунку результатів парламентських виборів на рівні області. В такому випадку ми зможемо зіставити показник загальної волатильності на рівні країни і конкретної області а також простежити коливання виборчої підтримки під час двох послідовних виборів на рівні області. При цьому ми свідомі, що показник волатильності на національному рівні буде сумувати показники волатильності кожної області. Ми обрахували рівень волатильності стосовно двох останніх парламентських виборів 2014 та 2019 років у Львівській області і отримали результат – 59,72[1]. Тобто, в порівнянні із показником на національному рівні індекс електоральної волатильності у Львівській області відносно менший, але все одно він високий і свідчить, що понад половина виборців області після виборів 2014 року змінила свого політичного агента. Означений результат є логічним і зумовлений дією наступних чинників: по-перше, в Україні зберігається помітна відмінність ареалу дії політичних партій із заданою геополітичної орієнтацію, коли на сході і півдні України переважаючу підтримку мають партії, які у своїй діяльності декларують підтримку російської мови, геополітичної орієнтації на Росію і, відповідно, в центральній та західній частині країни переважають партії, які обстоюють українську мову і в геополітичному плані «втечу від Москви і російського миру». Відповідно в обох регіонах рівень підтримки партій, що не є представниками домінуючих в регіоні геополітичних опцій є скоріше символічним і тяжіє до «0». Внаслідок цього спостерігається відчутний розрив у переліку партій у виборчому бюлетені, коли на національному рівні ми маємо повний спектр партій, які діють в усіх регіонах України, а під час місцевих виборів означений список коригується відповідно до регіональних переваг; по-друге, як правило на місцевих виборах у виборчому бюлетені представлено багато малих політичних партій, які не беруть участі у парламентських виборах, але функціонують в межах певного регіону. Їх ми не можемо кваліфікувати як регіональні, скоріше вони є регіоналізованими, оскільки мають підтримку лише в межах однієї або декількох областей. Особливість індексу Педерсена полягає в тому, що формальна відмінність кількості суб'єктів, представлених у виборчому бюлетені, відчутно впливає на показник загальної волатильності.

Оскільки місцеві вибори на рівні обласної і міської м. Львова рад у 2015 р. відбувалися на основі конструкції пропорційної виборчої системи (голосували за

[1] Результати обраховані автором на підставі даних Центральної виборчої комісії [Електронний ресурс] – Режим доступу: cvk.gov.ua'

партійні списки з урахуванням певних преференцій), тому ми можемо обрахувати рівень волатильності стосовно виборів 2020 р. Він становив 44,39. Як бачимо, рівень волатильності є нижчий ніж на підставі показників парламентських виборів на рівні області. Відповідно, позасистемна волатильність («А») склала 27,85 і волатильність сталих партій («В») – 16,55. Чим ми можемо пояснити відмінність двох обрахунків? По-перше, мова йде про різні вибори: в першому випадку – парламентські і в другому – вибори до обласної ради. Численні опитування громадської думки свідчать, що респонденти добре розрізняють відмінність між національними і регіональними виборами, що виявляється у відмінних рівнях гіпотетичного голосування за ті самі партії до національних і регіональних представницьких інститутів. По-друге, між виборами до парламенту і місцевими є різниця більше ніж в один рік (липень 2019 р. та жовтень 2020 р.). Така значна часова дистанція безумовно мала відбитися на рівні преференцій виборців. Досвід спостереження і аналізу низки виборів свідчить, що навіть незначна різниця в часі веде до відчутних змін в рівні підтримки виборцями політичних акторів. По-третє, важливою є відмінність у переліку партій у виборчих бюлетенях. Під час парламентських виборів в кожному регіоні України були представлені всі основні політичні партії, які брали участь у виборах. Натомість, під час місцевих 2020 р. виборів перелік партій, які брали участь у кожній області суттєво відрізнявся між областями. Фактично для всіх областей спільним були лише представники парламентських партій та партії «За майбутнє», яка зуміла виставити своїх представників практично в усіх областях України. Решта партій, які брали участь у місцевих виборах, може трактуватися як партії, що діють лише в межах однієї області або групи областей (регіоналізовані).

У 2019 р., згідно даних Центральної виборчої комісії, офіційно зареєстрованими було 352 партії, з них суб'єктами виборчого процесу – 65, а взяли участь у виборах у загальнодержавному одномандатному окрузі (зареєстрували партійний список) лише 22 політичні партії і тільки п'ять партій набули статусу парламентської. Натомість у місцевих виборах 2020 р. висунули списки кандидатів до місцевих рад різного рівня – 143 політичні партії і 110 партій зуміли провести депутатів до місцевих рад. В цьому співставленні звертає на себе увагу велика різниця в кількості партій, які зуміли висунути кандидатів згідно з вимогами Виборчого кодексу та провести своїх депутатів на місцевому рівні щодо показників парламентських виборів. Так, ми можемо констатувати, що у випадку місцевих виборів відбулося суттєве зростання політичних партій як суб'єктів виборчого процесу. З одного боку це свідчить про те, що в Україні окрім парламентських і тих які прагнуть набути статус парламентських партій (національний рівень) діє ще багато політичних партій на регіональному/місцевому рівні. За фактом офіційної реєстрації всі вони мають національний статус, однак за своєю

діяльністю партії, які переважно діють в конкретній області, або групі областей, можуть бути віднесені до регіоналізованих або місцевих. Окрім того, більшість партій, які були представлені у виборчих бюлетенях на рівні кожної області, може бути зведена до трьох основних груп: 1) старі, які були раніше зареєстровані і брали участь у попередніх парламентських і/або місцевих виборах; 2) нові, лише в цьому році створені/проголошені; 3) партії, які вже тривалий час є офіційно зареєстрованими, серед них частина вже на певному етапі своєї діяльності, брали участь у парламентських виборах і проводили до Верховної Ради України своїх представників (НРУ, ВО «Свобода», Самопоміч) та ті, які переважно періодично представлені в представницьких інститутах місцевого рівня (Українська Галицька партія, Україна духовна тощо). У випадку Львівської області до числа нових ми можемо віднести лише «Варту», яка була проголошена у липні 2020 р. і пройшла до Львівської міської ради/Львівської ОТГ та не змогла подолати виборчий поріг до обласної ради. Решта новостворених партій не зуміли провести своїх представників до обласної та Львівської ОТГ.

Оцінюючи результати місцевих виборів ми можемо також припустити, що поширення партійних списків на вибори до обласної та міських рад/ОТГ дозволяє партіям, які не брали участі у парламентських виборах з різних причин, продовжити своє існування за умови, якщо вони мають власного секторального виборця. Додатковим чинником, який буде стимулювати збереження партій у місцевому вимірі буде функціонування рад ОТГ у яких нараховується понад 10 тисяч виборців, що передбачає кандидатування до ради виключно в рамках партійних структур. Власне ради ОТГ будуть сприяти подальшому зменшенню ареолу партійної діяльності частини політичних партій.

У чому виявляється змінна поведінка виборця? Стосовно внутрішньо системних партій ми простежуємо декілька загальних тенденцій. По-перше, традиційно зазнає змін рівень підтримки політичної партії яка на попередніх виборах отримала відносну більшість. Під час дострокових парламентських виборів 2019 р. відносну більшість у Львівській області отримала партія «Голос» – 23,09 %; другу позицію дістала партія «Слуга народу» – 22,03 % голосів виборців. На виборах до Львівської обласної ради 2020 р. ці партії отримали відповідно: 6,56 % та 9,49 % голосів. Аналогічні тенденції ми можемо побачити під час співставлення результатів парламентських виборів 2014 р і місцевих виборів 2015 р. Тоді, партія «Народний Фронт» на парламентських виборах у Львівській області отримала 33,03 % голосів але через рік вже не змогла провести своїх представників до обласної ради. В даному випадку ми маємо справу із завищеними очікуваннями виборців на одних виборах і швидким розчаруванням, коли після виборів за оцінкою цих виборців не відбулися моментальні якісні зміни до кращого. «Швидкі» голоси «за», отримані/надані під впливом масової уяви, так

само «швидко» тануть. По-друге, бенефіціаром цих голосів стає як правило партія, яка зуміє довести свою опозиційність на національному рівні. Під час дострокових парламентських виборів 2019 р. партія «Європейська солідарність» отримала 19,87 % голосів, а у 2020 р. під час виборів до обласної ради вона отримала – 30,82 %. По-третє, не зуміли пройти: «Радикальна партія О. Ляшка», «Народний контроль» та «Громадянська позиція». Вони були не парламентськими і не виявили високої активності під час роботи обласної ради та в часі виборів. Загалом простежується тенденція, що парламентські партії мають кращі можливості для свого представлення громадянам через ЗМІ і вони випереджають регіоналізовані партії за рівнем підтримки. По-четверте, феномен нових політичних партій є досить умовний. В даному випадку новими ми маємо вважати партії, які не брали участі у минулих виборах. Однак це не означає, що до цієї категорії виключно відносяться партії які нещодавно створені і/або зареєстровані Мінюстом. Досить часто формально до їх числа ми відносимо партії, які добре відомі на регіональному рівні по роботі протягом певного часу – «Слуга народу» та «Голос» виникли напередодні парламентських виборів 2019 р.

Чим зумовлюється змінна поведінка виборців? По-перше, незадоволенням рівнем свого життя більшості респондентів та негативною оцінкою розвитку подій у країні і відносно негативною оцінкою ситуації в регіоні, які фіксують соціологічні опитування. За результатами опитування громадської думки, проведеного соціологічною агенцією «Соціоінформ» у серпні 2020 р., 73,4 % респондентів вважали, що справи в Україні йдуть у неправильному напрямі і 46,6 % негативно оцінювали розвиток ситуації у їхньому місті/районі. Відповідно дана негативна оцінка зумовила по факту своєрідний формат політичної відповідальності стосовно парламентських партій, особливо тих, що при владі і в меншій мірі – стосовно не парламентських, які переважно представлені у владних інституціях Львівській області. По-друге, високий рівень волатильності, характерний кожним наступним виборам, формує у значної частини середнього/медіанного виборця установку під час чергових виборів на пошук нових політичних агентів, які можливо будуть кращими від попередніх. Новостворені партії, як правило, будують свою виборчу стратегію на критиці влади на національному і регіональному рівні, широко використовують популізм. За умови відсутності попередньої інституційної діяльності (яку можна верифікувати) і залучення до розкрутки партії декількох відомих і активних протягом певного часу громадських або партійних активістів, у середнього/медіанного виборця формується уява про відмінність нового партійного проекту від вже існуючих і бажання «зробити ставку» на нову політичну силу. По-третє, сталі політичні партії на регіональному рівні мають вже сформовану структуру, в тому числі членів і симпатиків. Відповідно їм складно широко залучати нових амбіційних кандидатів в умовах функціонуючих партійних структур і діючих

партійних процедур з висунення кандидатів (вони змушені задовільнити виборчі амбіції членів власної партії). Наявність значної групи амбітних кандидатів, які з одного боку ще не були членами жодної партії, або, з іншого, що вже входили до складу певного політичного проекту, який мав/має слабкі шанси на входження до представницького інституту області, штовхають цих активістів до пошуку партій, які могли б бути прохідними до відповідних рад. Оскільки створення нового партійного проекту є складною справою з юридичної, фінансової та організаційної точок зору, вони вносять нове життя у вже існуючі партії, які не мають негативного іміджу з точки зору попередньої історії або назви і знаходяться у своєрідному латентному стані. Відповідно, входження у ці структури не несе з собою ризиків значних фінансових видатків і жорсткого регулювання з боку центральних органів партії, більше того – заохочується керівництвом регіональних партійних структур. В цій ситуації мова не йде про близькість ідейних позицій, або ціннісних установок, а діє двосторонній прагматичний інтерес виявом якого є «відродження» на час чергових виборів партій які перед тим ніби перебували уві сні.

Таким чином, на регіональному рівні у випадку виборів до Львівської обласної ради ми простежуємо відносно високий рівень електоральної волатильності. В її складі переважає позасистемна волатильність («В»). Однак, на відміну від парламентського варіанту, коли виборці надають перевагу новим політичним проектам, на регіональному рівні бенефіціарами виступають політичні партії, які мають історію функціонування, переважно діють в межах області або декількох областей і стають агентами амбіційних кандидатів, які не змогли попасти у списки розкручених політичних партій.

Світлана Була
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного
університету імені Івана Франка

Зміна електоральних преференцій на місцевих виборах до Львівської міської ради 2020 р.

Місцеві вибори, які відбулися в Україні 25 жовтня 2020 року, мали свою особливість. По-перше, в наслідок завершення реформи децентралізації та адміністративно-територіальної реформи, вся територія України була поділена на об'єднані територіальні громади та відбулось переформатування та укрупнення районів, тобто старі 490 районів були ліквідовані натомість створено 136 районів, про що свідчить Постанова Верховна Рада України »Про утворення та ліквідацію районів» [6], що додатково акцентувало увагу на питаннях ролі місцевого самоврядування в Україні. А Постановою Центральної виборчої комісії від 14 серпня 2020 року №176 у новостворених районах призначено перші вибори відповідних районних рад [2].

По-друге, ці вибори відбулись за новим Виборчим кодексом України і відповідно новою виборчою системою, а зокрема: 1) вибори депутатів сільської, селищної, міської ради (територіальних громад з кількістю виборців до 10 тисяч) проводяться за мажоритарною системою відносної більшості в багатомандатних виборчих округах, на які поділяється територія відповідної територіальної громади. Від одного округу може бути обрано від 2 до 4 депутатів (раніше 1 один округ обирав лише одного депутата); 2) вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, районних у місті рад, а також депутатів міських, сільських, селищних рад (територіальних громад з кількістю виборців 10 тисяч і більше) проводяться за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідно Автономної Республіки Крим, області, району, міста, району в місті, села, селища згідно з адміністративно-територіальним устроєм або територією міської, сільської, селищної територіальної громади. Депутатські місця отримають партії, які подолають 5 % бар'єр [1]. Серед умов реєстрації місцевих організацій політичних партій для участі у виборчому процесі було

обов'язковим надання територіальним виборчим комісіям передвиборчих програм місцевих організацій політичних партій та дотримання гендерної квоти під час формування виборчих списків місцевих організацій політичних партій. Недотримання гендерної квоти у виборчому списку може слугувати підставою для відмови в реєстрації кандидатів у депутати.

А також, Виборчим кодексом встановлено нову форму виборчого бюлетеня, де зазначаються номер кожної організації партії; повна назва відповідної організації партії, прізвище, ім'я та по батькові кандидата у депутати; два квадрати: порожній квадрат – для волевиявлення щодо організації партії та квадрат для волевиявлення щодо кандидатів, включених до відповідного територіального виборчого списку організації партії; виборчий список з прізвищами, ініціалами усіх кандидатів та їх порядковими номерами за якими їх включено до відповідного територіального виборчого списку організації партії, у дві колонки[7].

З огляду на вищесказане, вибори до львівської міської ради проходили за пропорційною системою з територіальними партійними списками у шести багатомандатних виборчих округах. Вперше виборці мали можливість проголосувати не лише за єдиний загальний список партії, але також за окремих кандидатів у територіальних списках. Внаслідок реформи Львів став центром Львівської ОТГ, куди окрім Львова увійдуть ще 17 прилеглих населених пунктів. Проте кількісний склад депутатів львівської міської ради не змінився та складатиме 64 депутати як і у 2015 р. Переможцем виборів до ради Львівської ОТГ стала партія «Європейська солідарність», яка набрала 31,25% голосів (68 704 виборці), на другому місці – партія «Самопоміч» – 19,435 (42 787), а на третьому місці партія «Голос» – 8,9% (19 621). Також до нового складу ради Львівської ОТГ увійшли представники партії «Варта» – 6,96% (15 324) та ВО «Свобода» – 6,85% (15 097). Отож, у новій каденції ради «Європейська солідарність» представлятимуть 26 депутатів, «Самопоміч» – 17, «Голос» – 8, «Варту» – 7 і «Свободу» – 6 [4]. Натомість за підсумками голосування до ЛМР 2015 р. потрапило сім політичних партій, які створили сім депутатських фракцій, що розділили між собою 64 мандати. З-поміж 17 політичних сил, зареєстрованих у міській територіальній виборчій комісії, вони зуміли подолати 5% бар'єр: «Об'єднання «Самопоміч», «БПП «Солідарність»«, ВО «Свобода»), «Громадянська позиція» та «Громадський рух «Народний контроль». Число переможців місцевих виборів замкнули ще одні дебютанти тодішніх виборів – партії «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» та Українська Галицька Партія. Першою непрохідною стала партія ВО «Батьківщина», якій буквально не вистачило дробових залишків, а саме 0,33 %, для потрапляння до Львівської міської ради [3].

Отож, ми можемо помітити, що на цьогорічних міських виборах виборчий поріг 5% змогли подолати 5 політичних сил, тоді як на минулих виборах цей поріг подолало 7 політичних сил. Певний відбиток на це мала і зміна у виборчій системі і явка виборців, адже за спостереженням ГО ОПОРА явка виборців у Львові була найнижчою історію незалежної України і становила лише 38%. На виборчі дільниці прийшло 230 589 виборців, тоді як у Львівській міській територіальній громаді налічується 602 166 виборців. Проте, якщо не брати до уваги 10 461 втрачених голосів (недійсні бюлетені і ті, які не підлягають врахуванню), то у волевиявленні 25 жовтня взяло участь 220 128 виборців. Для порівняння під час попередніх міських виборів 2015 р. явка у Львові становила трохи більше 48%, тобто на дільниці прийшло майже 276 тис. виборців. При цьому загальна кількість виборців тоді була меншою на близько 30 тис. виборців, оскільки на цей момент до складу майбутньої Львівської міської територіальної громади ще не входило 16 довколишніх сіл [8]. Можна констатувати, що зберігається тенденція, коли на місцевих виборах явка помітно менша, ніж на парламентських і президентських. Ще однією причиною низької явки, було те, що цьогорічні місцеві вибори пройшли у умовах, пандемії COVID-19.

Отож, лідерські позиції втратила політична сила «Об'єднання «Самопоміч» поступившись «Європейській Солідарності», партія «Українське об'єднання патріотів – УКРОП» та «Громадський рух «Народний контроль» взагалі не брала участі у виборах до міської ради, а партії Українська Галицька Партія не подолала прохідного бар'єру, натомість до міської ради вперше, за результатами виборів 2020р., потрапили партії «Варта» та «Голос».

За підсумками виборів були переобрані 23 чинних депутати попереднього скликання, а саме 36%. Найбільший відсоток переобраних депутатів у «Свободи» – кожен другий. Далі йде «Варта» з 43% переобраних, 3 з 7 депутатів. У «Самопомочі» таких 7 із 17, або 41%. В «Європейській солідарності» 10 із 26, або 38%, є переобраними депутатами. «Голос» завів всіх нових представників до Львівської міськради [9]. Отож, серед чималої кількості кандидатів є ті, хто тільки починає політичну кар'єру, а є також і чинні обранці Львівської міської ради.

Головою Львівської міської ради і Львівської ОТГ за результатами другого туру виборів залишився Садовий А.І., який отримав 62,25% голосів виборців, тоді як його опонент Синютка О.М. отримав 37,75% виборців, які прийшли на вибори.

Щодо збереження гендерної квоти, то кількість жінок-депутаток у міській ралі Львова збільшилась лише на 1% і їх у раді 18. Найбільший відсоток обрано від «Європейської солідарності» – 35%. Це на чверть більше, ніж до цього обрали у фракцію БПП. По 29% жінок-депутаток у «Самопомочі» (5 із 17, що на

17% менше, аніж у попередній каденції) та «Варті» (29%, 2 з 7). У «Голосі» чверть депутаток – жінки (2 з 8), а у «Свободі» жодної депутатки немає, хоча у попередньому скликанні 1 з 8 таки була. [9].

Отже, політико-партійна структура ЛМР VIII скликання зазнала суттєвих змін внаслідок місцевих виборів 2020 року. Попереду же багато роботи, адже потрібно сформувати старостинські округи (за які має проголосувати рада), за поданням голови Львівської ОТГ призначити старост у населених пунктах, які увійшли до складу Львівської ОТГ, затвердити склад виконавчого комітету міської ради Львова, куди мають увійти ще й старости .

Від сумлінності роботи депутата у раді та її органах залежить прийняття важливих для ОТГ рішень, реалізація яких в подальшому втілюється у конкретні зміни. Адже виборці, делегуючи депутату повноваження представляти їх інтереси, очікують від свого обранця певних дій для покращення загального добробуту. Рівень активності депутатів міської ради, їх ефективність ми зможемо аналізувати згодом.

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України (Редакція від 24.10.2020) [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20/ed20201024#Text
2. За якою системою проходитимуть місцеві вибори [Електронний ресурс] // Децентралізація – дає можливості. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://decentralization.gov.ua/news/12087
3. Звіт за підсумками аналізу роботи стабільності партійних структур у Львівській міській раді: [Веб-сайт]. Львів, 2020. URL: https://oporaua.org/report/vybory/partii/20003-zvit-za-pidsumkami-analizu-roboti-stabilnosti-partiinikh-struktur-u-lvivskii-miskii-radi
4. Львівський міськвиборчком оголосив офіційні результати виборів до міської ради [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zik.ua/news/lviv/lvivskyi_miskvyborchkom_oholosyv_ofitsiini_rezultaty_vyboriv_do_miskoi_rady_985911
5. Неберикут О. Підсумковий звіт за результатами спостережень ОПОРИ на перших місцевих виборах у об’єднаних територіальних громадах 29 жовтня та 24 грудня 2017 р. [Електронний ресурс] / О. Неберикут, О. Клюжев – Режим доступу: https://app.box.com/s/l7qu9vyqqm7q33881ptw6ro1tkoth3ip

6. Постанова Верховної Ради України «Про утворення та ліквідацію районів» [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807-20#Text
7. Постанова Центральної виборчої комісії «Про Роз'яснення щодо порядку заповнення виборчого бюлетеня з виборів депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, обласних, районних, міських, районних у місті, сільських, селищних рад, сільських, селищних, [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-roz-yasnennya-shhodo-poryadku-zapovnennya-viborchogo-byuletenya-z-viboriv-deputativ-verhovnoi-radi-avtonomnoi-respubliki-krim-oblasnih-rayonnih-miskih-rayonnih-u-misti-silskih-selishhnih-rad-sil.html
8. Радь Т. Як спрацювала нова виборча система у Львові? [Електронний ресурс] 2 грудня 2020 – Режим доступу: https://www.oporaua.org/article/parliament/22677-iak-spratsiuvala-nova-viborcha-sistema-u-lvovi
9. Роговик О. Хто в новому складі Львівської міськради та як тривають коаліційні перемовини. [Електронний ресурс]. 4 листопада 2020 р. Режим доступу: https://www.chesno.org/post/4323/

Віталій Лебедюк
кандидат наук з державного управління,
доцент кафедри політології та національної безпеки
Національного університету «Острозька академія»

Регіональні особливості місцевих виборів в Україні 2015 та 2020 рр.

Місцеві вибори в Україні відбувалися за нової виборчої системи та в умовах нового адміністративного поділу. 25 жовтня 2020 року виборці голосували за кандидатів в депутати рад всіх рівнів місцевого самоврядування і за кандидатів у голови територіальних громад. Повторне голосування за кандидатів на посаду міського голови, які не здобули перемогу в першому турі, були призначені на 15 листопада, 22 листопада, 29 листопада та 6 грудня. Нові повноваження та додаткові фінансові ресурси збільшили роль місцевого самоврядування в політичному житті країни. Тоді як суттєве зменшення кількості місцевих рад, запровадження пропорційної системи із гнучкими списками та введення 40% гендерної квоти у списках кандидатів створили чергові випробування для політичної системи.

Виборча система. У липні 2020 року Верховна Рада України внесла інституційні зміни в частині територіальної організації влади та функціонування виборчої системи. Новий адміністративно-територіальний поділ в Україні не тільки зменшив кількість адміністративних одиниць, а й суттєво зменшив кількість місцевих депутатів, оскільки було утворено 1470 територіальних громад, окрім окупованої території Криму. Також ліквідовано 490 районів та утворено 136 нових районів. У порівнянні з попередніми місцевими виборами 2015 року кількість мандатів до органів місцевого самоврядування зменшилася на 78%. В свою чергу це спричинило до більш інтенсивної конкуренції між кандидатами й партіями, оскільки зросла вага мандату і політичні актори це добре усвідомили. Наприклад до рад, де вибори проводилися за пропорційною виборчою системою, на один мандат претендувало 9 кандидатів, що на 18% більше у порівнянні з минулими виборами восени 2015 року (співвідношення було 1 до 7).

За новим Виборчим кодексом, прийнятим практично за три місяці до місцевих виборів, передбачалася низка нововведень. Основна відмінність стосувалася тих громад в яких вибори пройдуть за мажоритарною чи пропорційною виборчою системою із гнучкими списками. Поріг для пропорційних партійних виборів було понижено від 90 тисяч виборців до 10

тисяч. Таким чином у громадах понад 10 тисяч виборців ключову роль відігравали політичні партії, оскільки самовисування зберіглося тільки у містах і селищах з кількістю виборців до 10 тисяч. Водночас нововведена пропорційна система із гнучкими списками додала більше ваги партіям впливати не те, хто пройде до ради, аніж виборцям. Причиною цього явища є законодавча норма про 25% від виборчої квоти, без подолання якої кандидат не зможе «поліпшити» своє місце у списку. В іншому випадку партійний список залишиться таким, яким його сформувала партія від початку виборчих перегонів. Складна система підрахунку голосів враховує місце кандидата, як в окружному так і в загальнопартійному списках. Таким чином, часто кандидатами ставали депутати, які здобули мандати у порядку, визначеному партією, не подолавши при цьому навіть виборчої квоти. Більше того виборча система гарантує депутатство кандидатам, які розташувались на перших позиціях у загальнопартійних списках, за умови подолання їхньою партією виборчого бар'єру. Додало організаційних та кадрових проблем політичним партіям дотримання 40% гендерної квоти, яка передбачає, що двоє з кандидатів в кожній п'ятірці списку повинні бути іншої статі. Відтак політична партія повинна була висувати не менш ніж 5 кандидатів плюс перший номер у списку в кожному виборчому окрузі. Наприклад, у змаганні за мандати в середньостатистичній міській раді з кількістю 42 депутати, партії потрібно висунути щонайменше 26 кандидатів, з яких не менш як 10 жінок. Практика показала, що партії не були готові до такого процесу висунення кандидатів, що вчергове засвідчило про низький рівень внутрішньопартійної демократії. Політичні партії скористалися недосконалістю законодавства, яке передбачає дотримання гендерних квот на етапі висунення кандидатів, а не їх реєстрації. Тому не усі кандидати, яких партії затвердили на партійних з'їздах, потрапляли до виборчих бюлетенів.

Передвиборча кампанія. На перебіг передвиборчої кампанії впливали щонайменше два основні чинники, які пов'язані з проведенням виборів в умовах пандемії та недосконалістю Виборчого кодексу. Увесь процес передвиборчої кампанії проходив в умовах незавершених дискусій щодо можливості проведення місцевих виборів в залежності від епідеміологічної ситуації. Жоден суб'єкт виборчого процесу не був до кінця впевненим в тому чи вибори відбудуться. В свою чергу Центральна виборча комісія (ЦВК) намагалася проводити активну інформаційну кампанію з роз'яснення виборчих процедур. Однак, брак дискусії серед членів ЦВК спричинило до прийняття неоднозначних рішень щодо форм виборчих бюлетенів та особливостей зазначення у них порядкових номерів кандидатів, які балотуються за пропорційною системою. Проблема полягала в тому, що ЦВК на початку своїх просвітницьких кампаній інформувала виборців про використання в бюлетенях цифри «нуль» (0) перед цифрами від 1 до 9, але згодом вирішила що у бюлетенях кандидати зазначатимуться у форматі цілих

чисел (без зазначення цифри «0» перед номерами від 1 до 9). Проте в день голосування виборці отримали бюлетені в яких було передбачено саме дві комірки для проставлення порядкових номерів кандидатів. Як наслідок кількість недійсних бюлетенів збільшилась у порівнянні з попередніми виборами. Більше того, недійсними вважались бюлетені без позначки за партію, проте дійсними вважались ті, що були лише з позначкою за партію.

Одним з найбільш проблемних етапів у передвиборчій кампанії став процес висування та реєстрації кандидатів на місцевих виборах. Користуючись недосконалістю законодавчих вимог, політичні партії вносили зміни до виборчих списків вже після їх остаточного затвердження, посилаючись на виправлення помилок і неточностей у документах кандидатів. Проблема з численними замінами членів виборчих комісій залишається актуальною. Склад обласних, районних та міських територіальних виборчих комісій оновився на понад 40% від початково сформованого, що в свою чергу може мати потенційний вплив на процес підрахунку голосів та встановлення результатів голосування. Описана проблема потребує вирішення шляхом формування професійних членів виборчих комісій.

Найбільш виразною особливістю передвиборчої кампанії стала масова агітація в соціальних мережах та Інтернеті. Надихнувшись прикладом президентських виборів 2019 року політичні партії та кандидати систематично та масово розміщували політичну рекламу під час місцевих виборів. Якщо раніше така форма агітації була притаманна великим містам, то на цих виборах агітація у соціальних мережах була притаманна на рівні як великих, так і малих територіальних громад. За оцінками спостерігачів від громадської організації ОПОРИ, агітація у соціальних мережах є другою за популярністю та за масштабністю формою передвиборчої агітації після розміщення зовнішньої реклами [5]. Однак, результати виборів вказують на те, що кількість реклами у соціальних мережах не завжди корелює з кількістю отриманих мандатів.

Як і на попередніх місцевих виборах має місце непрозорість фінансових витрат. Більшість агітаційних заходів проводилось де-факто до початку виборчого процесу, що створювало нерівні умови щодо інших учасників виборчого процесу. Життя в умовах епідемії спонукало кандидатів використовувати проблему поширення COVID-19 у власних цілях. З метою мобілізації виборців кандидати роздавали маски та безкоштовні тести на наявність антитіл корона вірусу. Не зважаючи на значну підтримку діючих мерів на посаду міського голови, адміністративний ресурс не спрацював на цих виборах, оскільки виборці не хотіли ризикувати обираючи нові обличчя.

Явка виборців. Низька явка виборців на місцевих виборах не була несподіванкою, оскільки низка чинників та тенденцій вказували на ймовірний

показник волевиявлення громадян. Явка виборців на виборах до різних інституцій вказувала на чітку динаміку до поступового збільшення рівня абсентеїзму. Найменша активність виборців простежується саме під час місцевих виборів (рис. 1.). Низька політична активність на локальному рівні обумовлена меншою вагою результатів виборів для середньостатистичного мешканця громади на противагу участі у національних виборах. Виявляється, що президентські вибори є важливішими для виборців, аніж парламентські вибори, а особливо, місцеві вибори. Однією з причин такої поведінки виборців є усвідомлення негативного стану справ у своїй громаді у порівнянні з іншими, про що свідчать результати всеукраїнського муніципального опитування [6].

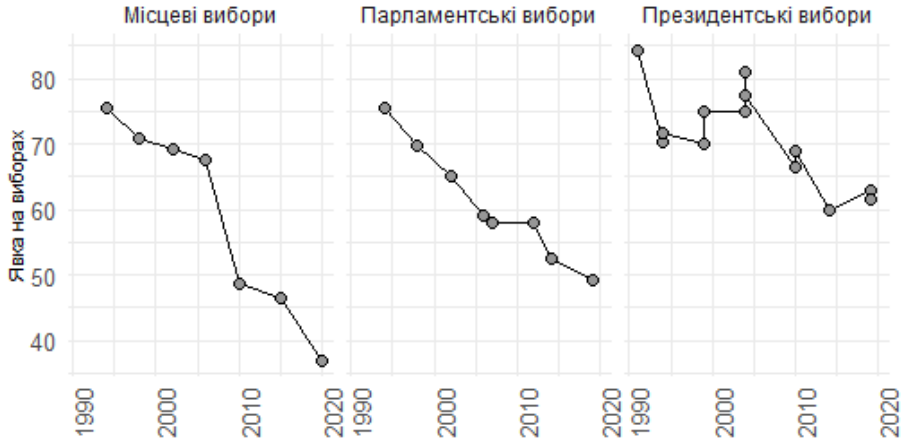

Рис.1. Явка під час виборів в Україні

Джерело: обраховано автором на основі даних ЦВК.

Поряд з цим, активність виборців у західних регіонах була вищою у порівнянні з рештою регіонів України. Відповідно до результатів соціологічного дослідження, в день виборів, більш активними виборцями були люди старше 50 років (56% від тих, хто прийшов на вибори) [2]. Незважаючи на небезпеку пов'язану із поширенням COVID-19, виборців старших 50 років, проголосувало більш ніж на 10% від загальної їх частки у структурі виборців (45% в загальній структурі виборців). Причому для усіх вікових груп загроза коронавірусу була серед причин не йти на вибори.

Додатковими чинниками низької явки були загальне розчарування ситуацією в країні та недостатньо зрозуміла нова виборча система. За результатами соціологічного дослідження 40% виборців зазначило, що їм було складно розібратися з бюлетенями [4]. Водночас 63% виборців, які не прийшли на виборчі дільниці, пояснюють свою поведінку розчаруванням щодо ситуації в країні. Усвідомлюючи низьку явку виборців Офіс Президента вдався до маніпулятивної технології «5 запитань від Президента». Метою такої технології була мобілізація електорату «Слуги народу», який все далі зменшується та перетікає до інших політичних партій. В загальному підсумку маніпулятивна технологія не вплинула на зальну явку виборців, але дозволила змобілізувати виборців партії «Слуга народу».

Результати місцевих виборів. За розподіл мандатів у місцевих радах змагалися 194 політичні партії (на місцевих виборах 2015 року змагалися 132 політичні партії), але депутатами стали представники від 110 політичних партій. Велика кількість суб'єктів виборчого процесу пояснюється не тільки впливом виборчої системи (самовисування стало неможливим у громадах з понад 10 тис. виборців) та зростаючою роллю місцевого самоврядування з додатковими фінансовими й політичними повноваженнями, а й протиставленням місцевих еліт центральній владі. Це спричинило до партійної «інфляції», яка проявилася у тому, що місцеві еліти створювали свої власні виборчі проекти. Не зважаючи на те, що немає формальної вимоги до утворення місцевих коаліцій, політичним партіям доведеться домовитися про створення більшості щонайменше з трьома партіями (у 62% місцевих рад коаліція можлива від 3 до 5 партій). Це вказує на те, що абсолютна більшість місцевих рад стала досить фрагментарною.

За результатами виборів найбільшу кількість депутатів місцевих рад обрано від політичних партій «Слуги народу» (17,6%), «Батьківщини» (12,4%), ОПЗЖ (11,7%), «За майбутнє» (11,4%) та «Європейської солідарності» (10,7%) [3]. Однак не можна стверджувати про перемогу пропрезидентської політичної партій, оскільки на минулорічних парламентських виборах партія отримала 43% голосів. Найбільш очевидним є те, що пропрезидентська партія зможе долучитися до процесу формування коаліцій у місцевих радах, де ідеологічні розбіжності зазвичай втрачають свою вагу.

Покращили свої результати «Європейська солідарність» і «Опозиційна платформа – За життя» на виборах до обласних рад, отримавши 16% і 13% мандатів відповідно. Більше того «Європейська солідарність» стала єдиною партією, що здобула мандати не тільки в усіх обласних радах, а також у міських радах усіх обласних центрів. У порівнянні з парламентськими виборами партія «Опозиційна платформа – За життя» збільшила свою підтримку переважно на Сході та Півдні України. Натомість, проросійська «Партія Шарія», яка належить

одіозному блогеру Анатолію Шарію, який останні роки живе за межами України, змогла подолати виборчий бар'єр до Одеської обласної ради та міської ради Одеси, Харкова, Миколаєва й Маріуполя. Там де регіональні еліти змогли запропонувати зрозумілу альтернативу, там результати підтримки «Опозиційна платформа – За життя» та «Партія Шарія» суттєво зменшилися. Численні регіональні проекти місцевих еліт не сприяли підтримці відверто проросійських сил. Абсолютна більшість місцевих рад досить строката, а це в свою чергу впливатиме на взаємний контроль.

Під час місцевих виборів 2020, на рівні обласних рад, найбільшу електоральну підтримку здобула «Українська стратегія Гройсмана» у Вінницькій області (44,37% голосів виборців). Тоді як другою партією за результати виборів стала «Європейська солідарність» (11,99% голосів виборців). Аналогічна ситуація з домінуючою електоральною підтримкою регіональних проектів простежується в низці областей: Вінницькій області («Українська стратегія Гройсмана» – 44,37% голосів виборців), Волинській області («За Майбутнє» – 33,90% голосів виборців), Харківській області («Блок Кернеса – Успішний Харків!» – 34,54% голосів виборців) та Чернігівській області («Рідний дім» – 30,18% голосів виборців). Саме в цих регіонах спостерігається найбільша різниця у підтримці між першою та другою партією (від 32,3% у Вінницькій області до 13,2% у Харківській області). Партія Слуга народу посіла першу сходинку за результатами виборів тільки у чотирьох регіонах (Дніпропетровська, Житомирська, Сумська та Чернівецька область), тоді як другою партією стала вже у 10 регіонах України.

Під час місцевих виборів 2015 року, до обласних рад, найбільшу електоральну підтримку здобула партія «Відродження» у Харківській області (35,47% голосів виборців). Аналогічна ситуація простежувалась у Дніпропетровській області («Опозиційний блок» – 33,82% голосів виборців) та Запорізькій області («Опозиційний блок» – 29,18% голосів виборців). У цих регіонах спостерігалася партійна конкуренція між залишками колишньої «Партії регіонів» та новоутвореними проукраїнськими політичними силами (у Дніпропетровській області – це Укроп, а у Харківській області та Запорізькій області – «Блок Петра Порошенка «Солідарність»«). Попри це на виборах до обласної ради у Харківський області не простежувалася інтенсивна конкуренція (рис. 2), а дві найбільші партії (Відродження та БПП) не домінували на електоральному полі [1].

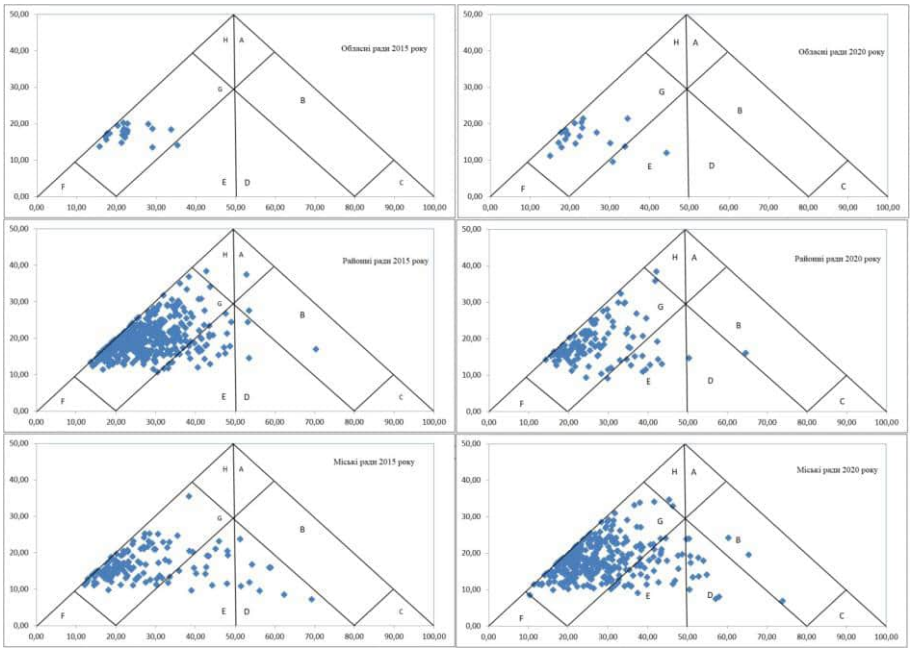

Рис.2. Партійна конкуренція під час місцевих виборів 2015 та 2020 років

Джерело: обраховано автором на основі даних ЦВК.

Під час місцевих виборів 2020 року, на рівні районних рад, партійна конкуренція була менш інтенсивнішою (у 89,9% випадків спостерігалася інтенсивна конкуренція) у порівнянні з результатами місцевих виборів 2015 року (у 92,6% випадків). Біполярна партійна конкуренція (або еквілібріум Дюверже) простежувався тільки на рівні однієї районної ради під час місцевих виборів 2020 року (Донецька область, Маріупольська районна рада, «Блок Вадима Бойченка» (42,17%) versus ОПЗЖ (38,37%). Під час місцевих виборів 2015 року біполярна партійна конкуренція простежувалась на рівні двох районних рад Донецької області (Олександрівська районна рада, «Наш Край» (52,9%) versus «Опозиційний блок» (37,4%) та Покровська районна рада, «Опозиційний блок» (42,7%) versus БПП (38,36%).

Аналіз результатів місцевих виборів 2020 року, на рівні міських рад, вказує на більш інтенсивну партійну конкуренцію (у 86,8% випадків) у порівнянні з місцевими виборами 2015 року (у 82,8% випадків). І на це є низка причин. Під

час місцевих виборів 2015 року не простежувалося випадків як біполярної партійної конкуренції, так і випадків, де дві найбільші партії ділять між собою більшу частку електорального поля. Натомість під час місцевих виборів 2020 року спостерігалася біполярна партійна конкуренція до двох міських рад (Донецька область, Соледарська міська рада, ОПЗЖ (45,46%) versus «Слуга народу» (34,6%) та Луганська область, Рубіжанська міська рада, «Наш Край» (46,4%) versus ОПЗЖ (32,8%). Поряд з тим, було три міські ради, де треті партії виявились слабкими, а більшість електорального поля ділили між собою дві політичні партії (Донецька область, Миколаївська міська рада, ОПЗЖ (60,4%) та «Слуга народу» (24,1%); Одеська область, Ізмаїльська міська рада, «Слуга народу» (65,4%) та ОПЗЖ (19,5%); Черкаська область, Шполянська міська рада, ВО «Черкащани» (74,04%) та «Слуга народу» (6,8%). Інтенсивність партійної конкуренції під час місцевих виборів 2020 року вказує на переформатування електорального поля, як між політичними партіями, що змагаються за проросійський електорат, так і між парламентськими партіями та регіональними електоральними проектами.

Політичні проекти одного регіону, які висунули своїх кандидатів до однієї обласної ради, здобули перші місця на виборах до семи обласних рад (у Вінницькій області «Українська стратегія Гройсмана», у Закарпатській області «Рідне Закарпаття», у Полтавській області «Довіра», у Харківській області «Блок Кернеса «Успішний Харків»«, у Хмельницькій області «Команда Симчишина», у Черкаській області «ВО «Черкащани»«, а у Чернігівській області «Рідний дім»). За результатами місцевих виборів 2015 року перемогли до обласних рад парламентські партії і тільки у Закарпатській та Хмельницькій обласній раді регіональні проекти («Єдиний Центр» і «За конкретні справи» відповідно). В середньому 31% депутатів змогли переобратися на виборах до обласних рад. За даними Центральної виборчої комісії найменш оновилися обласні ради Івано-Франківська (52% переобраних депутатів), Одеська і Дніпропетровська (по 42%), Сумська (40%), Кіровоградська (38%) та Київська міська рада (38%). Найбільш оновилися Миколаївська (7%), Черкаська (10%), Полтавська (14%) та Хмельницька (19%) обласні ради.

Результати виборів у великих містах суттєво відрізняються від загальноукраїнської тенденції. Тут чітко простежується домінування на електоральному полі двох політичних партій «Європейська солідарність» і «Опозиційна платформа – За життя», які здобули перші місця на виборах до міських рад (19% та 17,8% відповідно). В столиці України політична партія «Слуга народу» посіла лише 5 сходинку та програла в усіх виборчих округах, тоді як на парламентських виборах партія здобула перемогу в усіх округах.

Слабка вертикаль влади, неконтрольована пандемія, соціально-економічні проблеми та загальне розчарування спонукало регіональних та місцевих еліт дистанціюватися від парламентських партій. У 18 з 27 найбільших міст України (з кількістю виборців понад 75 тис.) діючі мери залишились на своїх посадах. Мер Херсона та Рівного не балотувались, а відсторонений міський голова Чернівців Олексій Каспрук не зміг потрапити до другого туру виборів. Натомість тільки двоє кандидатів у мери змогли виграти вибори представляючи парламентські партії. Новий мер міста Рівне Олександр Третяк (від «Європейська солідарність») та переобраний мер Сум Олександр Лисенко (від ВО «Батьківщина»). Для порівняння, на місцевих виборах 2015 року, переобралися від парламентських партій вісім мерів. З позапарламентських партій найбільше посад мерів великих міст здобула партія «Пропозиція» (Дніпро, Кропивницький, Житомир та Миколаїв), «Свобода» (Тернопіль, Хмельницький та Івано-Франківськ) та «За майбутнє» (Луцьк, Полтава та Черкаси). Від регіональних політичних проектів було переобрано шість мерів: Геннадій Труханов від «Довіряй ділам» (Одеса), Ігор Колихаєв від «Нам тут жити» (Херсон), Володимир Буряк від «Єднання» (Запоріжжя), Владислав Атрошенко від «Рідний дім» (Чернігів), Роман Клічук від «Єдина альтернатива» (Чернівці) та Геннадій Кернес від «Блок Кернеса-Успішний Харків». Найбільш цікавою виявилась боротьба за посаду мера у Кривому Розі, батьківщині Президента Володимира Зеленського, де кандидат від партії «Опозиційна платформа – За життя» Костянтин Павлов переміг кандидат від партії «Слуга народу» Дмитра Шевчика.

Висновки. Завдяки можливостям адміністративно-територіальної реформи місцеві еліти збільшили свою вагу. В більшості регіонів України перемогу здобули регіональні проекти, а очільники міст перемагали завдяки власному авторитету та доброму іміджу локальних господарників. З одного боку, це відкриває можливість до рекрутування нових еліт, а з іншого боку, може сприяти фрагментації та консервації місцевих еліт. Зрештою численні місцеві проекти виконували функцію альтернативи парламентським партіям, що дозволило уникнути більшої проблеми, пристосування місцевих еліт до проросійських політичних сил на Сході та Півдні України. В регіонах, де не були представлені потужні місцеві проекти, парламентські партії отримали значно більшу підтримку виборців. Разом з тим, парламентські політичні партії не показали суттєвого рівня підтримки, що вказує на запит виборців на новий інтеграційний проєкт.

Виборча кампанія вказала на масштабну проблему з формування та функціонування політичних партій в Україні. Попри заборону на функціонування регіональних партій, місцевим елітам легко вдалося обійти юридичні обмеження (формально партії мають свої представництва по всій країні, але

реально діють та беруть участь у виборах лише в одній області). Відтак слабкі інституції та брак демократичних практик в умовах послабленої центральної влади створює чергові виклики для функціонування місцевого самоврядування після запуску реформи. Найбільшою загрозою розвитку демократичних практик є усвідомлення виборцем, що нічого не зміниться. Зниження явки виборців від виборів до виборів вказує на загальну тенденцію розчарованості. Тому виборці вирішили підтримати місцевий статус-кво, оскільки пов'язують розвиток свого міста передусім з його мером, а не з реформою. Відповідно регіональні партії краще зрозуміли потенційні вигоди від участі у виборах, аніж самі виборці територіальних громад.

Політична партія «Слуга народу» втратила монополію, а не програла на місцевих виборах. Найбільшу кількість мандатів у радах усіх рівнів, а також посад міських, селищних та сільських голів, за партійною ознакою здобула партія «Слуга народу» (14,7%), але фактично переможцями місцевих виборів стали самовисуванці (17,4%) та численні регіональні проекти. Тобто партія «Слуга народу» не змогла виступити консолідуючою силою для місцевих еліт.

Тестування нової виборчої системи вказало на значні недоліки її функціонування. Гнучкі списки політичних партій спрацювали лише в тих випадках, коли політичні партії мали значний рейтинг. В іншому випадку кандидати ставали депутатами у тому порядку, який визначила партія, а не виборці. Тому якщо виборчу квоту не буде зменшено до 5%, а розподіл мандатів не буде відбуватися виключно за рейтингом між кандидатами в округах, то це не тільки знищить внутрішньопартійну конкуренцію, а й не стимулюватиме виборців до подальшої політичної участі.

Список використаних джерел:

1. Лебедюк В. Динаміка партійної конкуренції в Україні: порівняльний аналіз результатів виборів на регіональному та національному рівнях. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами наук. конф. «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи, м. Львів, 9 лис. 2019 р.). Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 57-67.
2. Місцеві вибори 2020: аналіз вікової структури виборців // Група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/mestnye_vybory_2020_analiz_vozrastnoy_struktury_izbirateley.html?fbclid=IwAR1N5yZPO0cdC-smYPTpg2run7Zyy0EkG9I7eBZfhYbwnpaqxFt-lPElD54 (дата звернення: 15.12.2020).

3. Обрані депутати місцевих рад // Центральна Виборча Комісія України. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 24.12.2020).
4. Результати електорально-поведінкового дослідження у день виборів // Група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rezultaty_elektoralno-povedencheskogo_issledovaniya_v_den_vyborov.html?fbclid=IwAR1N5yZPO0cdC-smYPTpg2run7Zyy0EkG9l7eBZfhYbwnpaqxFt-lPElD54 (дата звернення: 17.11.2020).
5. Результати позапартійного спостереження на місцевих виборах за вересень 2020 року: Проміжний звіт Громадянської мережі ОПОРА. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21113-promizhnii-zvit-gromadianskoyi-merezhi-opora-za-rezultatami-pozapartiinogo-sposterezhennia-na-mistsevikh-viborakh-za-veresen-2020-roku (дата звернення: 02.11.2020).
6. Шосте всеукраїнське муніципальне опитування // Група «Рейтинг». URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html (дата звернення: 15.11.2020).

Михайло Радіо
аспірант кафедри соціально-політичних дисциплін
Європейського університету

Практика застосування соціальних медіа кандидатами на посаду міського голови Рівного (вибори 2020 р.)

Соціальні медіа застосовують в ході передвиборних кампаній у багатьох країнах світу. Їх використовують кандидати або представники політичних партій для поширення гасел, повідомлень чи іншої інформації. Україна не є виключенням. Практика послуговування соціальними медіа потребує не лише досліджень на всеукраїнському рівні, а й місцевому.

Згідно даних (збиралися у місті Рівне 24–26 вересня 2020 року методом телефонного інтерв'ю (CATI)) опитування, яке було проведено соціологічною компанією INFO SAPIENS від імені Міжнародного республіканського інституту, на питання «Де ви бачили чи чули передвиборчу агітацію щодо місцевих виборів від партії, якій віддаєте перевагу?» (серед тих, хто планував голосувати за партії) 49% відповіли, що у соціальних мережах. Тож ми бачимо, що інші канали отримання інформації мають трохи менше: біл-борди та вуличні стенди (43%), виступи на телебаченні представника партії (36%), листівки (29%), реклама в газетах (24%), а решта набрали ще більш скромні показники. Звісно найбільше серед тих, хто зазначив соцмережі, молоді. Проте серед виборців старшого віку відсоток за даним параметром теж немалий [2]. Звідси випливає, що соціальні медіа вже складають досить вагому конкуренцію іншим каналам комунікації у передвиборній кампанії на рівні обласного центру.

Центральна виборча комісія оголосила з 5 вересня 2020 р. про початок виборчого процесу місцевих виборів, призначених на 25 жовтня цього ж року.

Бажаючих посісти посаду міського голови Рівного та тих, хто виконали всі необхідні процедури для реєстрації кандидатом, виявилось 16 осіб [25]. З них лише троє були самовисуванцями.

Всього виборців Рівненської міської ради, які могли проголосувати станом на 30 вересня 2020 р., було 181521 осіб [4]. Натомість скористались своїм виборчим правом у день голосування 62 336 осіб, що складало лише 34,41%. Інформацію з акаунтів, сторінок та каналів в соціальних медіа кандидатів на посаду міського голови Рівного було зібрано, узагальнено та відображено у таблиці 1. Про що свідчать отримані відомості?

Таблиця 1

Дані про наявність або відсутність акаунту (сторінки) політика у соціальних медіа та кількість підписників (станом на 27.10.2020)

Кандидат або кандидатка	Facebook	Instagram	YouTube	Twitter
Вознюк Ю. [34, 12, 48, 35]	2 251 та 7589*	2 122	Так	-
Герман В. [7, 45]	6187	1 064	-	-
Денисюк Р. [27, 26, 38, 28]	2042**	393	Так	-
Коваль В. [8, 47, 9]	15 486	1 321	Так	-
Коваль Р. [29]	2308***	-	-	-
Коротков В. [3, 45]	4763	84	-	-
Кульчинська Г. [10, 39]	Так***	293	-	-
Мічуда І. [13]	1 394	-	-	-
Муляренко О. [20, 19, 41, 21]	1847 та 7109*	534	Так	-
Осуховський О. [22]	4996**	-	-	-
Пандрак С. [30]	5385	-	-	-
Поліщук Н. [16, 42]	7363	Так****		-
Сухий І. [14, 40, 15]	4996**	Так****	Так	-
Третяк О. [17, 18, 36, 37]	5829 та 8570*	13600	Так	-
Чубай Т. [32, 31, 44]	991 та 4999*	49200	-	-
Шакирзян В. [5, 6, 43]	1090 та 4858*	1481	-	-

* – наявний персональний профіль та сторінка у Facebook.
** – підписники відсутні або приховані.
*** – друзі та підписники приховані.
**** – є профіль в Instagram, але взагалі відсутні публікації.

Інформація таблиці 1 дає змогу порівняти кількості підписників та виборців. Також ми бачимо, що не здійснювалась кандидатами або принаймні не була помітною агітація у Twitter, TikTok, Telegram чи WhatsApp. Потрібно зауважити, що розглядались лише персональні облікові записи або канали кандидатів у соціальних медіа. Платформи політичних партій не аналізувались.

Варто зазначити, що в соціальних медіа не лише поширювали інформацію для потенційних виборців від претендентів на обрання міським головою. Наприклад, за допомогою Facebook один з кандидатів Юрій Вознюк звернувся із запрошенням на дебати до двох суперників: Віталія Коваля та Віктора Шакирзяна. Відповіді від останніх були оприлюднені теж у форматі відео, які опубліковано на їхніх сторінках в цьому ж соціальному медіа [11]. Тобто Facebook сприймається як окремий і досить популярний серед виборців й політиків м. Рівне публічний канал комунікації.

Трохи детальніше зупинимось не лише на присутності, а й поведінці в соціальних медіа лідерів першого туру (за результатами голосування 25 жовтня 2020 р.) – В. Шакирзяна та О. Третяка. Розглянемо їх активність у Facebook за період 05 вересня – 23 жовтня (після цього дня агітація забороняється). Окрім персональних облікових записів, кожному з двох кандидатів створено по сторінці (спеціально для даної передвиборної кампанії). Проте для розгляду обрано акаунти [5, 17], оскільки вони початково мали більшу аудиторію читачів й існували раніше.

Віктор Шакирзян розмістив 62 публікації (включно зі змінами основного фото). Найбільше вподобань (більше 500, а таких нараховується 10) набули пости, які інформували про: реєстрацію його кандидатом на посаду міського голови Рівного, рішення політичної сили «Рівне Разом» брати участь у виборах та реєстрацію кандидатів від даної партії, поздоровлення своїх дітей з днями їх народження (також набрали найбільше коментарів – понад 100), передачу обладнання для лікарні та ін. За поширеннями показники значно менші. Наприклад, найрезультативніший має 56 (в ньому йшлося про напад на представників партії «Рівне Разом» і пошкодження їх намету). В. Шакирзян не відповідав на коментарі під своїми публікаціями, а в деяких випадках це робила представниця його команди. Також у постах з найбільшими реагуваннями користувачів не простежується програма кандидата [5]. Віктор Шакирзян рекламував окремі свої публікації [1] на сторінці у Facebook [6] та в Instagram.

Олександр Третяк був трохи активнішим за свого опонента, адже опублікував 75 постів. Найчастіше використовувалися фото у публікаціях (в 35-и випадках). Іноді даний кандидат реагував на коментарі користувачів, але часто запитання залишались без його відповідей. За результативністю реагувань на публікації, О. Третяк дещо поступається В. Шакирзяну. Адже лише два пости

набрали понад 500 вподобань (726 та 544). Вони ж отримали найбільше коментарів (98 й 71), але не досягли 100. Ці ж публікації були найрезультативніші за поширеннями (60 і 46). В них йшла мова про висунення та реєстрацію Олександра Третяка на міського голову Рівного. Чітких програмних засад у цих повідомленнях не простежувалось [17]. Олександр Третяк використовував рекламу у Facebook (але для сторінки, а не акаунту)[18] та в Instagram [1].

Але соціальні медіа можуть мати і негативні аспекти. Наприклад, була помічена діяльність ботів, які потрапили до поля зору журналістів одного з місцевих видань в межах їхнього розслідування. За його результатами було опубліковано статтю. У даному матеріалі наводились приклади функціонування фальшивих облікових записів (серед ознак: використання фото інших людей з інакших соціальних медіа, відсутність світлин, часті поширення чужих матеріалів, нещодавнє створення профілю (або ж активність не спостерігалась досить тривалий період), акаунт не має персональної інформації чи друзів і т.д.) [33]. Дописи ботів зафіксовано під постами кандидатів: Юрія Вознюка, Віталія Германа, Віталія Коваля, Олексія Муляренка. Це не може свідчити про стовідсоткову причетність претендентів до такого напрямку діяльності, але підтверджує актуальність цієї проблеми на місцевих виборах в Україні і необхідність її вирішення. Загалом було знайдено кілька десятків ботів. Проте навряд чи це вся кількість, оскільки аналізувались не всі користувачі, які реагували на публікації претендентів на посаду міського голови Рівного. Так само не досліджувались коментарі до контенту від всього переліку кандидатів. Досить є дивною динаміка за короткий період кількості (на кілька тисяч) підписників в Instagram Тетяни Чубай [43]. Одним з варіантів пояснень може бути штучне їх збільшення (включно з використанням ботів).

Тому випадків викривлення дійсності може бути більше. Ускладнення у подальших дослідженнях можуть виникати через відсутність сталих і чітких параметрів виявлення ботів.

Але загалом можна зробити такі висновки. По-перше, платформа Facebook була найпопулярнішою серед кандидатів на посаду міського голови Рівного, адже кожен мав (як мінімум) власний акаунт або персональну сторінку. Стосовно інших соціальних медіа ситуація виглядає значно гіршою. Не вдалося зафіксувати власні акаунти або канали претендентів у TikTok, Telegram, Twitter або WhatsApp. По-друге, наявною можливістю спілкуватись у коментарях з виборцями кандидати майже не користувались. По-третє, в ході передвиборних кампаній зафіксовано використання ботів, які продукували позитивні коментарі на сторінках деяких претендентів на обрання міським головою або під матеріалами про них. По-четверте, кандидати вдавалися до реклами деяких своїх публікацій у Facebook та Instagram. По-п'яте, наявність сторінки або акаунту

в соціальних медіа ще не означає активного використання цього потенціалу у передвиборній кампанії. По-шосте, соціальні медіа не змогли посприяти суттєвому збільшенню явки виборців не лише у м. Рівне, а й загалом по країні. Проте вони залишаються перспективним інструментарієм для проведення успішної передвиборної кампанії в масштабі міста обласного значення.

Список використаних джерел:

1. Бібліотека реклами // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ads/library/?active_status=all&ad_type=political_and_issue_ads&country=UA
2. Булгаков А., Ведернікова І., Самаєва Ю. та ін. Країна по поличках. РІВНЕ // Дзеркало тижня [Електронний ресурс]. – 2020. – Режим доступу: https://zn.ua/project/miscevivybory2020/rivne.
3. Валерій Коротков // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/profile.php?id=100040718873420.
4. Відомості про кількість виборців в межах Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя, закордонного виборчого округу // Державний реєстр виборців [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://drv.gov.ua/ords/portal/!cm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pid100=56&pf7571=63627&pdt=1.
5. Віктор Шакирзян // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/viktor.shakyrzan.
6. Віктор Шакирзян // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/Viktor.Shakyrzian.
7. Віталій Герман // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/people/Віталій-Герман/100004405756572.
8. Віталій Коваль // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/koval8.
9. Віталій Коваль // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCU3-T7crrHUUWDZ_Pp9vMUA/videos.
10. Галина Кульчинська // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/profile.php?id=100043553707087.
11. Дебати кандидатів на посаду міського голови проводили у сесійній залі Рівненської міської ради // Громадянська мережа ОПОРА [Електронний ресурс]. – 23 жовтня 2020 . Режим доступу: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21676-debati-kandidativ-na-posadu-miskogo-golovi-provodili-u-sesiinii-zali-rivnenskoyi-miskoyi-radi.

12. За майбутнє Рівного – Юрій Вознюк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/narodna.rada.ua.
13. Ігор Мічуда // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/ihor.michuda.osbb/.
14. Ігор Сухий // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/profile.php?id=100016054096014.
15. Ігор Сухий // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCZHpQ20qP4Oqht1-cfYdzUw/videos.
16. Назарій Поліщук // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/rivne.uss.
17. Олександр Третяк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/tretyak.alex.
18. Олександр Третяк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/tretyak.rivne.
19. Олексій Муляренко // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/Oleksii.Mulyarenko.
20. Олексій Муляренко // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/profile.php?id=100005019767592.
21. Олексій Муляренко // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCl6A9wqrYqeeC6E1NLzBLRw/videos.
22. Осуховський Олег // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/osuhovskyi.
23. Постанова Центральної виборчої комісії «Про початок виборчого процесу місцевих виборів 25 жовтня 2020 року» від 30.08.2020 р. № 208 // Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://act.cvk.gov.ua/acts/pro-pochatok-viborchogo-protsesu-mistsevih-viboriv-25-zhovtnya-2020-roku.html.
24. Результати виборів міського голови. Рівненська область. Рівненська міська громада // Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=8499pf7691=64574rej=0.html
25. Рівненська міська рада. Кількість кандидатів на посаду міського голови // Центральна виборча комісія [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm106pt001f01=695pid100=56rej=0pid102=8499.html.
26. Роман Денисюк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/r.denysyuk.

27. Роман Денисюк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/roman.denysyuk.3.
28. Роман Денисюк // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCoZSXWqZbakQ5_vFvBY8u2A/videos.
29. Роман Коваль // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/Kowal.Roman.
30. Сергій Пандрак // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/profile.php?id=100004848197497.
31. Тетяна Чубай // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/taniachubai.
32. Тетяна Чубай // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/tetyana.chubay.
33. Ульянова О. Фейсбук-боти «на службі» у кандидатів на міського голову Рівного // Четверта влада [Електронний ресурс]. – 30 жовтня 2020 – Режим доступу: https://4vlada.com/fejsbuk-boty-na-sluzhbi-u-kandydativ-na-miskogo-golovu-rivnogo.
34. Юрій Вознюк // Facebook [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.facebook.com/vozniuk.yurii.
35. Юрій Вознюк // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCFekZxgF39mn4zE22YKH4cg/videos.
36. Alex_tretyak. Олександр Третяк // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/alex_tretyak.
37. Alex Tretyak // YouTube [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.youtube.com/channel/UCv8VqDaEATDsAva6L9ou92A/videos.
38. Denysyukr. Роман Денисюк // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/denysyukr/.
39. Galinakulchinska. Галина Кульчинська // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/galinakulchinska/.
40. Igor.sukhii. Ігор Сухий // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/igor.sukhii/.
41. Muliarenkooleksii. Олексій Муляренко // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/muliarenkooleksii/.
42. Rivne.uss. Назарій Поліщук // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/rivne.uss/.
43. Shakyrzan. Виктор Шакирзян // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/shakyrzan/.
44. Taniachubai. Тетяна Чубай // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/taniachubai/.

45. Valerij_korotkov. Валерій Коротков // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/Valerij_Korotkov/.
46. Vitaliigermanrv. Віталій Герман // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/vitaliigermanrv/.
47. Vkoval8. Віталій Коваль // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/vkoval8/.
48. Yuriy_vozniuk. Юрій Вознюк // Instagram [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.instagram.com/yuriy_vozniuk/.

Наталія Ротар
доктор політичних наук,
професор кафедри політології та державного управління,
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

Політичні партії vs електоральні «політичні машини» у виборчому процесі до органів місцевого самоврядування (на прикладі Чернівецької області)

Проведення виборів до органів місцевого самоврядування в Україні за партійним принципом неодноразово було предметом наукових дискусій та знаходило як прихильників, так і непримиренних опонентів. Їх позиції зближує теза про те, формування інститутів місцевого самоврядування за партійним принципом суттєво змінило як характер виборів, так і формат партійної системи України та актуалізувало проблеми: по-перше, сутності інституту політичних партій у локальному вимірі; по-друге, мотивації та характеру електорального вибору.

Результати двох останніх виборів до органів місцевого самоврядування та поширення практики створення регіональних й локальних політичних проектів у форматі політичних партій, вплив яких не виходить за межі конкретного регіону, спрямовує дослідницький інтерес до предметного вивчення даного явища та ретроспективного пошуку подібного явища у політичній практиці інших країн. Одним з таких кейсів є кейс політичних машин, що виникли та функціонували у форматі політичних партій на рівні локальної політики в США (Бостон, Чикаго, Нью-Йорк та інші) рубежу XIX–XX ст. коли в та інших американських містах.

Словосполучення «політичні машини» виникло не як наукове поняття, а як семантичний публіцистичний конструкт, за допомогою якого здійснювалося означення конкретних політичних груп – груп впливу або тиску, інкорпорованих до системи локальної представницької влади американських міст у формі політичних партій, що вдавалися до практики уникнення звітності під час процесу виборів та виборчих процедур [15]. Згодом, в політичній науці сформувався відповідний концепт, ядром якого стало позиціонування політичних машин як стабільно функціонуючих, організаційно спроможних політичних організацій, метою яких є не виборення, а фактична купівля електоральних голосів в умовах відносно високого рівня політичної конкуренції [16; 18]. Метафора політичної машини була покликана відобразити функціональну технологічність обміну між виборцями та кандидатами («завданням політичної машини є конвертація благ, що надаються виборцям за допомогою клієнтелістського обміну» [12]) та вказувала на те, що політичні

машини є таким форматом локальних політичних організацій, які «здатні приносити голоси з механічною регулярністю» [22].

Більшість концептуальних досліджень щодо політичних машин як локальної форми політичних партій була написана до кінця 1980-х рр. Проте, констатація функціонування подібного явища в країнах Африки, Латинської Америки (Аргентина та Мексика [10]), Японії, Росії [9] і навіть країн ЄС [19] орієнтує на оновлення концепту політичних машин в сучасній політичній науці. Безумовно, джерелом оновлення слугуватиме той теоретичний каркас, який був сформований на попередніх етапах розвитку політологічного знання, зокрема:

По-перше, політичні машини уникають ідеологічного самопозиціонування та виявляють байдужість до вироблення впізнаваного політичного курсу, що провокує випадкову політичну приналежність до таких політичних партій та інтенсивну між партійну міграцію на локальному рівні. У даному контексті промовистим є твердження Ф. А. Ґерменса про те, що належність до демократів чи республіканців є «просто описовою стенографією, щоб встановити організаційну належність» [11, p. 400], але не ідеологічну. Оминаючи визначенні ідеологічних маркерів політики, політичні машини активно орієнтуються на громадську думку, відстежують зміни в ній, але центром своєї діяльності визначають суспільний попит, а не суспільні потреби. Зрештою, передвиборча кампанія партійних машин будується відповідно до *стратегії заступництва*, а локальна політика формується довкола «перешкод, що необхідно долати, щоб таке заступництво стало можливим: «Сервіс 364 дні на рік в обмін на голосування у 365 день» [20, p. 84].

По-друге, політичні машини мають босоцентричну організаційну модель[1], для якої характерним є: (1) повноваження боса визначаються в структурі партійної організації силою відносин *патрон (босс) – клієнт (члени партії та виборці)*, тобто спроможністю локального партійного лідера «виплачувати» винагороду (посада, місце роботи, розширення бізнесу) в обмін на зобов'язання підтримки і лояльності, а на рівні виборця – відчуття вдячності та зобов'язання щодо політичної машини; (2) організаційно, локальна політична машина нагадує піраміду, в якій кожен рівень (зріз, шар) піраміди має координатора, що має стільки влади та інструментів контролю, скільки визначає бос (лідер партійного осередку); (3) функціонально, організаційна будова політичної машини має забезпечувати надання тим, хто потребує заступництва («легко і недорого» [14, p. 39]).

По-третє, життєво важливим елементом функціонування політичних машин є маніпулювання стимулами, що здійснюється партійними функціонерами. У даному

[1] Йдеться не про лідерську чи командну організаційні моделі, а саме босоцентричну, у якій відображено патрон-клієнтельні відносини всередині партійної організації.

контексті в політичній науці розрізняють два типи стимулів: (1) стимули, які не пов'язані з ухваленням рішень (наприклад, символічного ряду); (2) стимули у форматі конкретних рішень локального рівня, наприклад, щодо місцевих податків [24], які відображають ситуативний характер політики та є елементом *стратегії заступництва*. На передвиборчому етапі винагорода завжди «індивідуально відкалібрована» [13, p. 186], що вказує на рівень лояльності до партійного лідера, силу впливу в системі політичної машини, а на рівні виборців – належність до групи, стосовно якої застосовні політичні практики заступництва. Маніпулювання стимулами спричиняє потребу у встановленні та підтримці особистого (індивідуалізованого) контакту з виборцями не задля визначення потреб, а вимірювання попиту на ті чи інші ініціативи політичної машини.

По-четверте, політичні машини зорієнтовані на підтримку представників малозабезпечені верств населення, етнічних меншин та мігрантів, низький рівень життя яких та невисока мобільність роблять їх чутливими до політичних маніпуляцій [23]. Малозабезпечені та ті, що потребують соціальної підтримки, швидше готові обміняти свій голос на додатковий (ширший) доступ до муніципальних послуг, інтегрованих до відповідних програм локального розвитку.

По-п'яте, політичні машини виконують на локальному рівні низку прихованих функції, зокрема: (1) піднесення рівня добробуту бідних та соціально незахищених верств населення в обмін на їх голоси; (2) вирішення проблем бізнес-середовища, яке зорієнтувало свій капітал на підтримку політичної машини шляхом виведення фінансових інвестицій в партійну діяльність за межі корупційних дій; (3) сприяння політичній мобільності для тих, хто за умов традиційної демократичної локальної політики не мав соціального капіталу для інкорпорації до простору політики в статусі політичного актора [17, p. 505]. Саме приховані функції сприяють корупції, марнотратству та відсутності покращення умов життя в тих локальних спільнотах, де політичні машини тривалий час формували пріоритети місцевої політики [21].

Зауважимо, що поряд з домінуванням означеного вище академічного визначення та теоретичної моделі партійних машин, сформовані й такі, що до сьогодні є дискусійними та не відповідають мейнстріму в дослідженні даного явища. Приміром, Р. Вулфінгер розрізняє поняття «політична машина», яке наділяє характеристиками партійної організації, що залучає та спрямовує своїх членів за допомогою сукупності специфічних, властивих тільки для неї, стимулів (матеріальних і нематеріальних) та «машинна політика», яке пропонує розуміти як маніпулювання стимулами для забезпечення партійного членства та відповідної моделі політичного участі [24, p. 374.]. На думку дослідника і класична за формою і стратегією діяльності політична партія може вдаватися до використання «машинної політики». Подекуди, політичні машини наділялися

позитивними рисами, насамперед як такі, що «обслуговували потреби міської бідноти в епоху, коли уряд і приватний бізнес не надавали таких послуг» [8, p. 295].

На нашу думку, варта підтримки позиція дослідниці П. Норріс (Гарвардський університет), сформульована за результатами міжнародного експертного опитування «Глобальне опитування партій»[1], яка обіцянки або надання партіями споживчих товарів як стимулів до голосування; обіцянки особливого доступу до матеріальних переваг в соціальній політиці як стимулів до голосування; спроби контролю над голосуванням з боку партій, які відображають сутність політичних машин, означає як негативні та деструктивні для інституту політичних партій ознаки.

Зважаючи на певний «ренесанс» концепту партійних машин та виразного поширення ознак даного явища на регіональному та локальному рівнях української політики, пропонуємо звернутися до кейсу Чернівецької області, концентруючи увагу на результатах виборів до міських рад регіону. На території області функціонує 11 міських рад, з яких 1 – це міська рада обласного центру (Чернівецька міська рада), 1 – міста обласного значення (Новодністровська міська рада).

Традиційно, чергові вибори в Україні щоразу проводяться за новим виборчим законом. Вибори до органів місцевого самоврядування, що відбулися 25 жовтня 2020 р. так само відбулися за новими правилами, які передбачали, що у громадах з кількістю виборців менше 10 тис. виборців вибори депутатів місцевих рад проводяться за мажоритарною виборчою системою відносної більшості, для громад із кількістю виборців більше 10 тис. застосовується партійна пропорційна система та відкриті виборчі списки. Результати виборів до міських рад Чернівецької області наведені у Таблиці 1.

Наведені у Таблиці 1 дані вказують на те, що за результатами місцевих виборів–2020, до міських рад Чернівецької області пройшли представники 20 політичних партій та самовисуванці (в тих містах, в яких кількість виборців менша за 10 тис.). З цих 20 політичних партій, тільки одна – Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» представлена в 10 (за винятком Чернівецької міської ради) з 11 міських рад області, а 5 політичних партій представлені в одній міській раді області – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА», Політична партія «НАШ КРАЙ», Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ», Партія Зелених України, Політична партія «Сила і Честь».

[1] Дослідниця спираючись на думки 1861 експертів з питань партій та виборів та результати Глобального опитування партій за 2019 р., оцінює ключові ідеологічні цінності, ідеологічні позиції та популістську риторику для 1043 партій у 163 країнах.

Зазначимо, що з цих 5 політичних партій 4 – це політичні партії, які здійснюють з тією чи іншою інтенсивністю політичну діяльність й в інших регіонах України, тоді як ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» – тільки на території Чернівецької області, фокусуючи свою увагу на чернівецькому локальному політичному просторі.

Привертає увагу й той факт, що максимальна відповідність партійного складу міської ради партійному складу Чернівецької обласної ради характерна для двох міських рад – Сторожинецької та Новоселицької. В Сторожинецькій міській раді є представники всіх 8 політичних партій, представлених в Чернівецькій обласній раді, та одна політична партія, яка не увійшла до обласного представницького органу влади (Політична партія «Радикальна Партія Олега Ляшка»). В Новоселицькій міській раді представлені 7 політичних партій, що мають представництво й у Чернівецькій обласній раді, за винятком Аграрної партії України. Натомість, мінімальна відповідність партійного складу міської та обласної рад характерна для Заствнівської міської ради (1 партія), Сокирянської міської ради (2 партії) та Чернівецької і Новодністровської міських рад (по 3 політичні партії). Зафіксовані нами дистанції між політичним представництвом на рівні міських рад та Чернівецької обласної ради вказують на імовірних (консенсусний чи конфліктний) характер узгодження інтересів локального та регіонального рівнів.

Предмет нашого дослідження визначає необхідність більш детально проаналізувати електоральну стратегію та діяльність ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» з позицій концепту політичної машини. Впродовж 2011–2014 рр. був виконуючим обов'язки Чернівецького міського голови. В. Михайлішин народився у м. Чернівці, але до локальної політичної еліти інкорпорувався у 2010 р. ставши депутатом Чернівецької міської ради від Партії регіонів. Після його обрання секретарем Чернівецької міської ради у тому ж році, він склав повноваження депутата.

Важливо, що за рік, В. Міхайлішин став основним фігурантом політичної справи усунення з посади обраного мера міста М. Федорука, набувши статусу виконуючого обов'язки міського голови, який мав до 2014 р. Не полишаючи політичних амбіцій (В. Михайлішин балотувався до Верховної ради України у 2012 р. від Партії регіонів, 2014 р. як безпартійний по одномандатному виборчому округу [3], 2019 – як член партії від Опозиційної платформи «За життя»), він концентрував свою політичну діяльність на депутатстві у Чернівецькій міській раді. Зокрема, у 2015 р. балотувався та став депутатом від політичної партії «Рідне місто», але не виборов мерського крісла.

Таблиця 1

Результати виборів до міських рад Чернівецької області, 2020

Політична партія	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
	Кількість голосів, %											
СЛУГА НАРОДУ	18,75	11,90	11,76	19,23	15,38	-	19,23	11,54	-	-	11,54	-
Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»	14,06	-	11,76	11,54	19,23	18,18	19,23	15,38	11.54	13,64	7,69	9,097
Політична партія «ЄДИНА АЛЬТЕРНАТИВА»	14.06	23,18	11,76	19,23	-	-	-	-	-	-	11,54	13,64
Політична Партія «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ»	14,06	14,29	8,82	11,54	15,38	-	7,69	19,23	-	13.64	19,23	27,27
Аграрна партія України	10,94	-	11,76	-	7,69	-	-	-	-	-	11,54	22,73
НАРОДНИЙ КОНТРОЛЬ	9,38	-	11,76	11,54	-	-	7,69	-	-	-	-	9,09
ОПЗЖ	9,38	-	8,82	11,54	-	-	19,23	-	7,69	13,64	-	-
ЗА МАЙБУТНЄ	9,38	-	11,76	16,38	-	-	7,69	-	-	-	15,38	-
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА»	-	16,67	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ПРОПОЗИЦІЯ»	-	14,29	-	-	-	-	11,54	-	7,69	-	7,69	-
Політична партія «Рідне місто»	-	7,14	-	-	-	-	-	-	-	13,64	-	-
Політична партія «Радикальна Партія Олега Ляшка»	-	-	11,76	-	7,69	-	-	11,54	11,54	-	7,69	-
ПАРТІЯ ЧЕРНІВЧАН	-	-	-	-	11,54	-	-	-	-	-	-	-
Свобода	-	-	-	-	11,54	-	-	-	-	-	7,69	4,55
Перемога Пальчевського	-	-	–	-	11,54	-	-	-	-	-	-	-
Самовисування	-	-	-	-	-	81,82	-	-	-	36,36	-	13,64
УДАР	-	-	-	-	-	-	7,69	11,54	-	-	-	-
Політична партія «НАШ КРАЙ»	-	-	-	-	-	-	-	11.54	-	-	-	-
Політична партія «Об'єднання «САМОПОМІЧ»	-	-	-	-	-	-	-	11,54	-	-	-	-
Партія Зелених України	-	-	-	-	-	-	-	7,69	-	-	-	-
Політична партія «Сила і Честь»	-	-	-	-	-	-	-	-	-	9,09	-	-

Напередодні виборів до органів місцевого самоврядування (21 вересня 2020 р.) Політична партія «Добробут» змінює назву на ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА», відповідно лідера та адресу реєстрації (Малюнок 1). Першим провокуючим до означення новоствореної політичної партії як електоральної політичної машини є те, що в кампанії 2020 р. її представники не балотувалися до жодного органу місцевого самоврядування за межами міста Чернівці [5].

Рис. 1. Створення ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА»

Аналіз передвиборної програми ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» доводить уникнення ідеологічного само позиціонування, орієнтацію на громадську думку і суспільний попит, а не суспільні потреби та, відповідно, використання комплексу популістських гасел. Передвиборна програма декларує:

- *Прагнення до ефективного менеджменту та врахування рівня професійності під час кадрових призначень*: «Громіздкий бюрократичний апарат – пережиток минулого. Міська влада – це сучасний менеджмент, сервіс із дружнім обслуговуванням, а не чиновники, які продукують зайвий папір і забирають наші кошти. Кожен чернівчанин має отримувати послуги в одному місці за 20 хвилин, без черг» [6];
- *Партнерство громади й міської влади як ефективний шлях до успіху*: «Кожна ініціатива громади буде знаходити підтримку міської влади. … За вибором городян ми будемо будувати і ремонтувати школи, садочки, дитячі та спортивні майданчики, басейни» [6].
- *Створення якісної медицини, захист життя та здоров'я людей:* «Ми напрацюємо модель страхування медиків та вчителів, що стане фінансовою гарантією для їх сімей» [6].
- *Розвиток Чернівців як доступного міста та міста без бар'єрів:* «Особливу увагу влади відчуватимуть особи з інвалідністю, сироти, багатодітні сім'ї, одинокі, ветерани. Збільшимо фінансування

місцевих програм з підтримки вразливих категорій, доступні ліки, соціальний хліб та додаткові пільги на житлово-комунальні послуги» [6].

— *Залучення інвестицій* («Зробимо місто привабливим для інвесторів»), *ремонт доріг та контроль громади за якістю виконання робіт* («Чернівчани вже довели, що вони можуть у своїх мікрорайонах змушувати виконавців працювати на совість» [6]), *вирішення транспортного питання* («Соціальний проїзний квиток – це обов'язок наш перед поколінням, яке розбудовувало Чернівці» [6]), *розвиток туризму* («Ми маємо просувати бренд Чернівців, покращувати туристичну інфраструктуру і логістику» [6]), *сприяння екологічності довкілля* («Цю ганьбу ми виправимо, будуть впорядковані сквери та парки» [6]).

Означені маркери передвиборної програми ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» чітко означають цю політичну партію як партійну машину локального рівня політики, адже вона побудована відповідно до *стратегії заступництва (медиків та вчителів,* осіб з інвалідністю, сиріт, багатодітних сімей, одиноких та, ветеранів), а локальна політика проектується довкола необхідності подолання перешкод. В компетентного виборця виникає тільки одне питання: а що робив В. Михайлішин в Чернівецькій міській раді, починаючи з 2010 р.? Більшість чернівчан можуть згадати тільки соціальні проїзні, за якими пенсіонери безкоштовно їздили громадським транспортом, що знов ж таки повністю вкладається в стратегію заступництва, якої політик послідовно дотримується упродовж тривалого часу.

Босоцентрична організаційна модель ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» має певні обмеження, що визначаються тим, що партія має чисельно другу (7 депутатів) фракцію у Чернівецькій міській раді, але сукупно з Політичною партією «Рідне місто»[1] (3 депутати), вони переважають над Політичною партією «ЄДИНА АЛЬТЕРНАТИВА» (10 депутатів), яка, будучи регіональним проєктом, також має шанси набути всього комплексу ознак політичної машини[2]. Розгортання босоцентричної організаційної моделі здійснюватиметься, на нашу думку, в процесі маніпулювання стимулами обидної типів.

[1] ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» була створена за ініціативою лідера Політичної партії «Рідне місто» як партія-партнер в локальному політичному просторі м. Чернівці.

[2] З 2020 р. партію очолює В. Мороз, до 2020 р. депутат Чернівецької обласної ради від громадського руху «Народний контроль», помічник народного депутата України VII скликання від ВО «Батьківщина» та помічник народного депутата України VII від «Народного фронту». Чернівецький міський голова Р. Клічук також є представником Політичної партії «ЄДИНА АЛЬТЕРНАТИВА».

Передвиборчі заяви ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА» були зорієнтовані на підтримку представників малозабезпечені верств населення, насамперед пенсіонерів. За словами В. Михайлішина літні люди, які перебувають у зоні ризику захворюваності на COVID-19 та малозабезпечені сім'ї, потребують підтримки: «Сьогодні значна частина чернівчан опинилися у дуже складній ситуації. Рівень доходу людей внаслідок коронокризи катастрофічно зменшився. Найгірше сьогодні пенсіонерам та малозабезпеченим сім'ям. Ми, як міська влада, мусимо допомогти пережити ці важкі місяці людям, які найбільше потребують нашої підтримки. Я пропоную надати разову грошову допомогу у сумі 1000 гривень всім хто цього потребує. Ці кошти допоможуть хоч трохи чернівчанам які опинилися в скруті» [1], – зазначив на сесії Чернівецької міської ради, тоді від Політичної партії «Рідне місто» В. Михайлішин. Для спрощення порядку виплати коштів політик запропонував видавати їх за заявою малозабезпечених чернівчан. Для реалізації ініціативи, депутати одноголосно внесли зміни та доповнення до програми «Захист» на 2019–2021 рр. Одразу після виборів, біля Департаменту соціального захисту населення Чернівецької міськради утворилися черги з бажаючих подати заяви на отримання «тисячі Михайлішина». Проте, через тиждень прийом заяв на цю допомогу припинили, оскільки виплатити її, за рішенням депутатів можна було тільки в 2020 р.

Щодо прихованих функцій політичних машин в чернівецькій громаді, то найбільш систематично виконуються ті з них, які пов'язані з вирішенням проблем бізнес-середовища, яке зорієнтувало свій капітал на підтримку локальних політичної машин у чернівецькій громаді та сприяння політичній мобільності для тих, хто за умов традиційної демократичної локальної політики не мав соціального капіталу інкорпорації до політичної еліти [Детальніше див: 2; 4].

Отже, вибори до органів місцевого самоврядування 2020 р. в Чернівецькій області стали відображенням загальнонаціональних тенденцій до поширення регіональних політичних партій, більшість з яких мають ознаки політичних машин. Поширенню даного явища в політичному полі України сприяє низка чинників, поміж яких, на нашу думку, найважливішими є характер процесів децентралізації, що замикає політику на локальному рівні та чітко не визначає модель політичних відносин між рівнями влади; проведення місцевих виборів за партійними списками, що провокує локальні еліти до створення відповідних політичних проектів з рисами політичних машин; низький рівень соціально-економічного розвитку, відображеного на рівні електорату в моделі дисконтного голосування, основною рисою якого є орієнтація на мінімальні очікування.

Список використаних джерел:

1. АСС. Інформаційне агентство. За ініціативи Віталія Михайлішина пенсіонери та малозабезпечені отримають допомогу в 1000 гривень. 23 Листопада 2020. URL: https://acc.cv.ua/news/chernivtsi/za-iniciativi-vitaliya-mihaylishina-pensioneri-ta-malozabezpecheni-otrimayut-dopomogu-v-1000-griven-65987.
2. Кармазіна М., Бевз Т., Ротар Н. Регіональні політичні режими в Україні: підстави формування, специфіка функціонування, особливості трансформації. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2018. 248 с.
3. Позачергові вибори народних депутатів України 26 жовтня 2014 року. URL: http://www.cvk.gov.ua/pls/vnd2014/WP033?PT001F01=910&pf7331=201
4. Ротар Н. Ю. Політичні ідентичності в сучасній Україні: міська громада Чернівців. К.: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2016. 344 с.
5. Центральна виборча комісія України. Місцеві вибори 2020. Виборчі списки кандидатів у депутати міських рад. Чернівецька область. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm035pt001f01=695pt00_t001f01=695pid112=31pid100=73rej=0.html
6. Центральна виборча комісія України. Місцеві вибори 2020. ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА». ПЕРЕДВИБОРЧА ПРОГРАМА Чернівецької обласної регіональної парторганізації Політичної партії «Команда Михайлішина». Затверджено на Конференції Чернівецької обласної регіональної парторганізації Політичної партії «Команда Михайлішина» від 24 вересня 2020 року. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=1848pf7691=64721pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
7. Центральна виборча комісія України. Місцеві вибори 2020. Результати виборів депутатів рад міст обласного значення. Чернівецька область. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm041pt001f01=695pt00_t001f01=695pid112=30pid100=73rej=0.html
8. Bruce M. S. A Reassessment of the Urban Political Boss: An Exchange of Views. *The History Teacher,* 1988. Vol. 21, No 3. P. 293–312.
9. Golosov G.V. Machine politics: The concept and its implications for Post-Soviet studies. *Demokratizatsiya.* Washington, DC, 2013. Vol. 21. Is. 4. P. 459–480.
10. Greene K. F. Why dominant parties lose: Mexico's democratization in comparative perspective. Cambridge: Cambridge university press, 2007. 50 p.

11. Hermens F. A. Exit The Boss. *The Review of Politics,* 1940. Vol. 2, No. 4. P. 385–404.
12. Hicken A. Clientelism. *Annual Review of Political Science*. 2011. Vol. 14.
13. Holcombe R. G. Lacombe D. J. The Growth of Local Government in the United States from 1820 to 1870. *The Journal of Economic History,* 2001. Vol. 61, No. 1. P. 184–189.
14. Johnston M. Political Corruption and Public Policy in America. Monterey, California: Brooks/Cola Publishing Co., 1982. 199 p.
15. Kitschelt H., Wilkinson S. A Research Agenda for the Study Of Citizen–Politician Linkages and Democratic Accountability. Patrons, Clients and Policies. H. Kitschelt, S. Wilkinson (eds). Cambridge: Cambridge univ. press, 2007. P. 322–343.
16. Mandelbaum S. *Boss Tweed's New York.* NY: Wiley. 1965. 196 p.
17. McKitrick E.L. The Study of Corruption. *Political Science Quarterly,* 1957. Vol. 72, No. 4. P. 502–514.
18. Merriam Ch. Chicago: A More Intimate View of Urban Politics. NY: Macmillan. 1929. 305 p. URL: https://www.journals.uchicago.edu/doi/abs/10.1086/215084
19. Political party 'machine' role in election campaigns. *BBC News.* 6 May 2014. URL: https://www.bbc.com/news/av/uk-politics-27294372
20. Richard J. Connors. A Cycle of Power. The Career of Jersey City Mayor Frank Hague. Metuchen, New Jersey: The Scarecrow Press Inc., 1971. 226 p.
21. Riordan W. L., Quinn P. Plunkitt of Tammany Hall: A Series of Very Plain Talks on Very Practical Politics. New York, NY: Signet Classics, 1995.
22. Stone C. Urban Political Machines: Taking Stock. *PS: Political Science & Politics.* 1996. Vol. 29. Is. 3. P. 446–450.
23. Welch S., Bledsoe T. The Partisan Consequences of Nonpartisan Elections and the Changing Nature of Urban Politics. *American Journal of Political Science.* 1986. Vol. 30. No 1. P. 128–139.
24. Wolfinger R. Why Political Machines Have Not Withered Away and Other Revisionist Thoughts. *The Journal of Politics,* 1972. Vol. 34, Is. 2. P. 365–398.

Аліна Ясінська
кандидат політичних наук,
науковий співробітник відділу соціально-політичної історії,
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Електоральні преференції мешканців Львівської та Харківської областей на місцевих виборах 2020 р.: порівняльний аспект

Дослідження електоральної поведінки населення неможливе без аналізу електоральних (виборчих) преференцій громадян. Поняття *преференція* набуло широкого поширення в економічній теорії, проте в силу своєї гнучкості його значення набуває різних форм, в залежності від сфери, в якій воно застосовується. Преференція віддзеркалює та формує особисті смаки, які не стосуються економічних аспектів, а є лише суб'єктивними відчуттями, наприклад, задоволення, щастя, довіра тощо Відповідно, ґрунтуючись на власних відчуттях, особа значно полегшує собі процес вибору в ситуації, коли є декілька альтернатив.

Найбільш сприятливі умови для вираження власних політичних симпатій, безсумнівно, може забезпечити лише демократичний режим. В умовах якого громадяни мають можливість вільно здійснювати доречний, на їхнє переконання, в конкретний відрізок часу політичний вибір. Як і будь-яке явище, преференція наділена певними особливостями: динамікою щодо зміни, яка демонструє її стабільність або нестабільність; часовою перспективою, яка може бути короткостроковою або довгостроковою; роллю структурного фактору, який формує індивідуальну поведінку та географічною складовою, яка бере участь в диференціації існуючих переконань [57].

Політичні симпатії індивіда формуються під впливом різноманітних факторів, які в сукупності дозволяють окреслити електоральні преференції. У контексті нашого дослідження, де чітко прослідковуються регіональні особливості та різні ціннісні орієнтири населення, окрім базових чинників впливу на формування виборчих преференцій, на окрему увагу заслуговують такі як приналежність до певної групи та визнання запропонованої нею поведінки, а також географічна та соціокультурні детермінанти. Оскільки, досить часто адміністративні зміни, поява та занепад центрів влади або етнічне розмаїття, можуть бути причинами диверсифікації політичних відносин як на регіональному, так і на місцевому рівнях.

Місцеві вибори в Україні 25 жовтня 2020 р. у черговий раз відзначилися низкою особливостей, які тим чи іншим чином впливали на хід виборчої кампанії. По-перше, незадовго до виборів було змінене виборче законодавство. Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» прийнятого Верховною Радою 16 липня 2020 р. було внесено зміни до Виборчого кодексу України. Документ скасовував мажоритарну систему, вводив двотуровість, голосування за пропорційною системою у громадах із чисельністю більш як 10 тисяч виборців та нову квоту й грошову заставу для всіх без винятку кандидатів [18]. Попри те, що потреба у цих змінах назріла давно, вони були зроблені надто пізно, щоб провести відповідну інформаційну роботу з виборцями та підготувати виборчі комісії, що зробило кампанію ще більш хаотичною.

По-друге, багато нарікань з боку експертного середовища викликала так звана «партизація» місцевого самоврядування. Запровадження пропорційної системи з відкритими списками унеможливило самовисування кандидатів у громадах із кількістю виборців більше 10 тисяч, що змусило їх шукати партійну «парасольку. У результаті, зростає ризик того, що незважаючи на реформу децентралізації, важелі управління та представництво у радах буде зберігатися за партіями, а не територіальними громадами.

По-третє, вибори стали своєрідним майданчиком на якому розгорталася боротьба поміж центральною та місцевою/регіональною елітою. Симпатії виборців розподілялися нерівномірно: пропрезидентська партія «Слуга народу» демонструвала значно меншу підтримку громадян, аніж на президентських та парламентських виборах, натомість значною довірою населення заручилися місцеві лідери та створені ними регіональні політичні проекти, такі як «Пропозиція», ВО «Черкащани», «Миколаївці», «Рівне разом», «Блок Кернеса – Успішний Харків!», «Біла Церква разом», «Партія Ігоря Колихаєва «НАМ ТУТ ЖИТИ!»«, «Довіряй ділам» (Г. Труханов), «Варта», Українська Галицька Партія, Українська стратегія Гройсмана тощо.

По-четверте, значно спростилася процедура тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси для громадян, які не мали офіційної реєстрації в місті проживання (переселенців, осіб «без прописки») на момент виборів. Для цього потрібно було подати заяву про тимчасову зміну місця голосування у паперовій або електронній формі до будь-якого органу ведення Державного реєстру виборців до 10 вересня 2020 р. включно. Втім, за даними Державного реєстру виборців, цим безумовно позитивним нововведенням виборчої кампанії скористався лише незначний відсоток виборців [10]. Це могло бути зумовлено як традиційно меншою зацікавленістю місцевими виборами (порівняно із загальнодержавними), станом апатії на тлі розчарування

політичною ситуацією в країні, так і через пандемію коронавірусної хвороби, коли люди заздалегідь знали, що не будуть брати участі у виборах з міркувань безпеки.

Зважаючи на низку обставин, які з одного боку ускладнили виборчу кампанію 2020 р., а з іншого – дещо полегшили її перебіг, досить цікавим видається аналіз електоральної поведінки громадян (зокрема, особливостей формування їхніх виборчих симпатій), саме на регіональному рівні. Про існування значної різниці в електоральних преференціях жителів західного та східного регіонів відомо давно, тому для порівняльного аналізу ми обрали Львівську та Харківську області. Обидві області, швидше відмінні поміж собою, аніж схожі. Будучи потужними культурними та науковими центрами, вирізняючись інвестиційною привабливістю, вони відмінні в плані історичного минулого, що створює їхню унікальність та підкреслює регіональну особливість, географічного розташування (обидві області прикордонні), що значно вплинуло на ідентичність їхніх мешканців (орієнтація на Європу та на Російську Федерацію), економічних показників (Харківська область на противагу Львівській, має потужний промисловий потенціал). Ці, а також низка інших факторів посприяли формуванню своєрідної полярності у світосприйнятті мешканців обраних нами областей, що, безумовно, знаходить своє відображення і в їхній електоральній поведінці.

Розпочнемо аналіз виборчої кампанії 25 жовтня 2020 р. з явки виборців на виборчі дільниці. За офіційними даними, на момент закінчення голосування явка склала 36,88% [53], що є набагато нижчим показником, ніж на попередніх місцевих виборах – 46,62% [13]. Для України це своєрідний антирекорд, незважаючи на те, що низька явка була очікуваною. З одного боку, така ситуація була спровокована якістю політичних послуг, які отримує населення, з іншого – недорахувалися виборців через пандемію COVID–19. Хоча остання внесла негативні корективи не для всіх політичних сил. Низька явка була менш болісною для партій, які мали консолідованих прихильників (тобто виборців, які визначилися), натомість, виборці, які не визначилися за кого голосуватимуть, швидше за все, в умовах розповсюдження коронавірусної хвороби на вибори не пішли. Щодо явки на регіональному рівні, то у Львівській області вона склала 43,82% [53] (у 2015 р. – 56,31% [13]), у Харківській – 32,33% [53] (у 2015 р. – 45,61% [48]) від загальної кількості виборців.

Відповідно до реформи децентралізації у Львівській області має бути сформована 81 місцева рада, з яких: 1 обласна рада, 7 районних рад та 73 ради територіальних громад. Такі зміни пов'язані з укрупненням районів, що в результаті призвело до їхнього скорочення в області з 20 до 7. Саме до них громадяни обиратимуть депутатів районних рад. Найбільше їх буде у

Львівському районі – 64 депутати; у інших – по 42 депутати. Чисельність Львівської обласної ради становитиме 84 депутати [51].

Передвиборча кампанія на Львівщині відзначилася високою конкурентністю. Окрім, добре відомих політичних сил загальнонаціонального значення, на політичну арену вийшли також партії регіонального рівня, представлені новими в львівському політичному просторі обличчями. Передвиборчі змагання відзначилися високою активністю, причому засобами агітації були як дороговартісні ресурси (зовнішня реклама, друкована продукція, ЗМІ тощо), так і відносно дешевші та менш контрольовані виборчим законодавством (Інтернет, соціальні мережі тощо).

До Львівської обласної ради були зареєстровані висуванці від 15 політичних партій. Першим у списку від партії «Голос» до обласної ради був зазначений приватний підприємець Р. Добош. Серед тих, хто увійшов у першу десятку були ресторатор, приватні підприємці, представник ЗМІ, помічниця народного депутата. Список політичної партії «Європейська Солідарність» очолила колишня заступниця О. Синютки в ЛОДА І. Гримак, яка на час виборів працювала заступницею директора будівельної компанії «Лазурит». До нього увійшли також лікар, викладачі ВНЗ, голова Львівської обласної ради, голови сільських рад, бізнесмени. Топову десятку від партії «Батьківщина» представляли: народний депутат, підприємці, комерційний директор ТзОВ «Бейден», лікар, викладач. Першими у списку Народний Рух України вказали таких осіб: голову Львівського осередку партії, приватного підприємця, першого заступника голови облради, лікарів, освітян. Від партії А. Садового «Об'єднання «Самопоміч»« у Львівську облраду були висунуті: заступник міського голови Львова Л. Зубач, директорка інформаційних проектів ТРК «Люкс», начальниця управління комунальної власності Львівської міської ради, підприємець, директор ПП »Карпатибудінвестсервіс», директор Львівської філії «Укргазбанку» та ін. Першим номером у списку партії «За майбутнє» був чинний народний депутат Т. Батенко. Серед решти: представник БО «Фонд братів Дубневичів» В. Саган, нардеп Я. Дубневич, помічник нардепа, приватні підприємці, професор ЛНУ ім. І. Франка, безробітній. Від партії «Слуга народу» до Львівської облради висунули чинного голову Львівської ОДА М. Козицького. Разом із ним, до першої десятки увійшли: ФОП, асистентка кафедри ЛНМУ ім. Д. Галицького, заступник голови ЛОДА Ю. Холод, начальник Академії сухопутних військ ім. П. Сагайдачного, заступник голови Львівської ОДА Ю. Бучко [19]. Решта партій («Варта», «Сила і честь», «Наш край», «Громадянська позиція», «Свобода», «УДАР» та ін.) також висували кандидатів, зайнятих у різноманітних сферах, що можна оцінити досить позитивно. Також бачимо, що серед кандидатів були ті,

котрі уже мали досвід громадської чи політичної діяльності, а також новачки в сфері політики.

Електоральні симпатії львів'ян, які вдається прослідкувати завдяки соціологічним опитуванням, проведеним у різний час кампанії, дещо варіювалися, проте найбільш рейтинговою політичною силою була партія «Європейська Солідарність».

Отже, за результатами дослідження, проведеного соціологічною групою «Рейтинг», у червні партію П. Порошенка «Європейська солідарність»* на виборах до Львівської обласної ради готові були підтримати 26,7 % тих, хто визначився і має намір взяти участь у виборах. Також мешканці області були готові підтримати правлячу партію «Слуга народу», за яку віддали б свої голоси 13,1 % виборців. Партія «Голос» могла розраховувати на 9,2 % голосів виборців, 8,9 % громадян проголосували б за партію ВО «Батьківщина». Решта партій могли розраховувати на дещо нижчу підтримку: 8,2 % проголосували б за партію «Об'єднання «Самопоміч», 7,8 % – за партію «Свобода», 7,6 % – за партію «Громадянська позиція»). Найменшою підтримкою на Львівщині користувалася партія «Опозиційна платформа – За життя» – її рейтинг становив лише 0,3 %. Виборців, які не визначилися нараховувалося близько 17 % [43].

Результати опитування, яке провів центр SOCIS на початку жовтня у межах м. Львова підтвердили лідерство партії «Європейська Солідарність», за яку мали намір проголосувати 37,2 % громадян [56]. Проте, якщо порівнювати соцопитування в межах усієї області («Рейтинг») та у межах міста (SOCIS) з результатами виборів, то помітна різниця у підтримці партій. Так, партії «Європейська Солідарність» та «Об'єднання «Самопоміч»« користувалися значно більшою підтримкою у м. Львові, ніж в області. А виборці партій «Народний Рух України», Українська Галицька Партія, «За майбутнє» та «Слуга народу» переважно мешкали за межами м. Львова. Більш-менш рівномірно у межах області були розподілені виборці партій «Батьківщина», «Голос», «Свобода» [40].

За результатами виборів 25 жовтня 2020 р. до Львівської обласної ради пройшли дев'ять партій. Більшість голосів виборців отримала партія «Європейська Солідарність» – 30,8 %, яка мала значну підтримку завдяки політичному курсу, який проголошував П. Порошенко, беручи участь у президентських виборах. Йдеться про україноцентричність, курс на ЄС та НАТО,

* Підтримка партії серед населення була досить високою, незважаючи на те, що аналіз більшості кандидатів від політичної партії показав, що у них присутній не лише політичний (багато кандидатів встигли змінити кілька партій), але й подекуди кримінальний досвід. Зокрема, йдеться про М. Дзюдзя, щодо якого тривало слідство у справі про хабарництво та селищного голову Брюховичів В. Доманського, який фігурував у розслідуваннях щодо масштабної земельної афери [47].

патріотизм, підтримку армії та церкви, збереження традицій, тобто цінності, що є особливо важливими для жителів регіону.

Порівнюючи офіційні результати виборів з попередніми показниками соціологічних опитувань, помічаємо деякі відмінності в електоральних симпатіях виборців. Реальна підтримка партії «Європейська Солідарність» на виборах була на кілька відсотків вищою, аніж попередні соціологічні дані (окрім даних дослідження, проведеного групою SOCIS). Партія «Слуга народу» відповідно до соцопитувань могла розраховувати на дещо вищий результат, аніж отримала в день голосування. Майже незмінними залишилися електоральні симпатії прихильників політичної партії «Об'єднання «Самопоміч» (окрім даних дослідження, проведеного групою SOCIS). Такі політичні сили як ВО »Батьківщина», «Голос» та «Свобода» отримали на виборах нижчі результати, ніж прогнозувалось. Суттєві розбіжності спостерігаємо у результатах партій «Народний Рух України», Українська Галицька Партія, «За майбутнє», які, згідно із даними соціологів могли розраховувати на підтримку менше 3 % виборців, а на виборах здобули більше 5 % голосів та змогли пройти до обласної ради та партії «Громадянська позиція», яка у червні та липні 2020 р. могла претендувати відповідно на 7,6 % та 6,8 % голосів виборців, а за результатами голосування не змогла подолати 5-ти відсотковий виборчий бар'єр та потрапити до Львівської обласної ради (див. Таблицю 1).

Виділити один чи два фактори, які вплинули на зміну електоральних симпатій важко, оскільки досить часто зміна преференцій виборців була наслідком впливу абсолютно різних чинників або ж їх сукупності. По-перше, дані кількох соціологічних служб можуть відрізнятися через використання різних методик проведення опитувань. По-друге, не завжди можна бути повністю впевненим у правдивості інформації, яку озвучує особа під час опитування. По-третє, не варто виключати фактор невизначеності виборця, навіть, якщо він попередньо декларував певні політичні симпатії – не означає, що вони ніяк не можуть змінитися до виборів. По-четверте, не виключено вплив передвиборчої реклами, агітації, в тому числі недобросовісної (наприклад, підкуп). По-п'яте, низька явка виборців з особистих причин та внаслідок пандемії коронавірусної хвороби.

У Харківській області, відповідно до реформи децентралізації, мало бути сформовано 64 місцеві ради, з яких 1 обласна рада, 7 районних рад та 56 рад територіальних громад. Укрупнення районів в області призвело до їх значного скорочення (створено 7 замість 27). Найбільше депутатів районної ради представлятимуть Харківський район (84 депутати). До Харківської обласної ради після виборів мали увійти 120 депутатів [25].

Таблиця 1

Електоральні преференції мешканців Львівської області під час виборчої кампанії до Львівської обласної ради 2020 р. [**]

Назва партій	Червень 2020 р., %	4-8 липня, 2020 р., %	6-11 жовтня, 2020 р., %	Результати виборів 25 жовтня 2020 р., %
«Європейська Солідарність»	26,7	27,1	37,2	30,8
«Слуга народу»	13,1	9,8	4,4	9,49
«Об'єднання «Самопоміч»«	8,2	7,8	20,9	8,7
ВО «Батьківщина»	8,9	10,2	4,6	7,39
«Голос»	9,2	9,9	7,2	6,56
«Свобода»	7,8	7,2	5,2	6,05
«Народний Рух України»	<3	N/A	<3	5,8
Українська Галицька Партія	<3	N/A	<3	5,66
«За майбутнє»	<3	<3	<3	5,24
«Громадянська позиція»	7,6	6,8	<3	<5
«ВАРТА»	<3	<3	5,9	<3
Джерело даних	**Рейтинг**	**Роботизовані ТелеСистеми**	**SOCIS**	**ЦВК**

Джерела: [43], [28], [40], [50].

Для участі у виборах до Харківської обласної ради були зареєстровані кандидати від 11 політичних сил, що на 4 партії менше, ніж на Львівщині. У

[**] Тут і далі наведені дані стосуються респондентів, які «обов'язково» голосуватимуть і визначилися з вибором.

передвиборчих змаганнях взяли участь «Слуга народу», «Блок Світличної «Разом!», ВО »Батьківщина», «Наш край», «Європейська солідарність», «Опозиційна платформа – За життя», «Блок Кернеса – Успішний Харків», «Акцент», «Перемога Пальчевського», «За Майбутнє», «Партія Шарія».

Список кандидатів до обласної ради від партії «Слуга народу» очолила перша заступниця голови Харківської ОДА Т. Єгорова-Луценко. Першим номером у списку партії «Блок Світличної «Разом!» значилася народна депутатка Ю. Світлична. А. Шевчук, чинний депутат Харківської обласної ради, очолив список кандидатів до обласної ради від партії ВО «Батьківщина». Першим номером у списку політичної сили «Наш край» був керівник Державної наукової установи «Науково-технологічний комплекс «Інститут монокристалів» НАН України В. Семиноженко, а від партії «Європейська Солідарність» список кандидатів очолила професорка кафедри політології, соціології та культурології Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди Г. Куц. Першим у списку кандидатів від партії «Опозиційна платформа – За життя» став добре відомий раніше в політичних колах, голова обласного осередку партії, чинний депутат Харківської обласної ради, екс-голова Адміністрації Президента України І. Райнін. Партія мала найбільшу кількість претендентів у депутати обласної ради (120 кандидатів). «Блок Кернеса – Успішний Харків» очолив син Харківського міського голови, перший заступник директора КП »Харківське міське бюро технічної інвентаризації» К. Кернес. Першим номером від партії «Акцент» був представлений І. Балута, який у 2014–2015 рр. очолював Харківську облдержадміністрацію. Керівник регіонального благодійного фонду «Правопорядок» А. Дорожко очолив список партії «Перемога Пальчевського». Від політичної партії «За майбутнє» першим у списку балотувався директор ПАТ «Концерн АВЕК та КО», яке управляє ТЦ «Барабашово» А. Вінаков. Першою у списку політичної сили «Партія Шарія» вказана інженер-проектувальниця АТ ««XI» Енергопроект» Г. Бодікова. В списках партій бачимо представників, зайнятих в доволі різних сферах (державні службовці, колишні та чинні політики, освітяни, науковці, приватні підприємці, бізнесмени, журналісти тощо), траплялися серед них і безробітні [15; 49].

Одним із найпростіших способів познайомитися з партією, її програмою та метою діяльності, членами, фінансовими звітами в умовах карантинних обмежень, звичайно був сайт партії чи її сторінки в соцмережах. Досить цікавим спостереженням виявилося те, що, наприклад, «Партія Шарія» мала досить інтерактивний та орієнтований на регіонального виборця сайт. За усіма основними критеріями (наявність цілей та завдань, програми, статуту, фінансових звітів, інформації про лідерів та про членство, новин/фото/відео, посилань на соцмережі/канали та агітпродукції) саме ця партія забезпечила

найбільш інформативний та доступний ресурс для харківського виборця [39]. Натомість, партії, які лідирували відповідно до соцопитувань, «Блок Кернеса – Успішний Харків» (незважаючи на прихильність Г. Кернеса до ідеї діджиталізації) та «Блок Світличної «Разом!» не мали сайтів узагалі. Опираючись на дані дослідження Аналітичного центру «Обсерваторія демократії», варто зазначити, що найбільшу готовність до місцевих виборів на Харківщині продемонстрували ті політичні сили, які мали розвинені регіональні сторінки з контактами, висвітлювали свою діяльність у місті та області, мали функції комунікації з місцевими виборцями (це стосується партій «Європейська Солідарність» та «Партія Шарія»). Менш націлені на регіонального виборця були сайти партій ВО »Батьківщина» та «Опозиційна платформа – За життя». Зовсім мало регіональної інформації було на сайтах партій «Слуга народу» та «Голос» [39].

На Харківщині, порівняно з Львівщиною, проводилося менше соціологічних досліджень, проте, вони дозволили відслідкувати певні тенденції в електоральних симпатіях мешканців області. Аналіз результатів соціологічних досліджень продемонстрував, що за лідерство в передвиборчих перегонах змагалися дві політичні сили: «Блок Кернеса – Успішний Харків!» та «Опозиційна платформа – За життя». При цьому, дослідження соціологічної групи «Рейтинг» засвідчували очевидну перевагу політичної партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!» (4–12 липня 2020 р. – 30,1 %; 2–9 жовтня 2020 р. – 45,7 %), натомість Українська соціологічна служба увесь час демонструвала першість партії «Опозиційна платформа – За життя» (2–9 вересня 2020 р. – 31,4 %; 2–11 жовтня 2020 р. – 32,5 %). Згідно з даними останніх перед виборами соціологічних досліджень, які проводилися Українською соціологічною службою та групою «Діалог» різниця між підтримкою «Блока Кернеса – Успішний Харків!» та «Опозиційної платформи – За життя» була вражаючою. Згідно з дослідженнями Української соціологічної групи «Опозиційна платформа – За життя» могла претендувати на підтримку 32,5 % виборців, тоді як «Блок Кернеса – Успішний Харків!» – на 29,6 % голосів. У свою чергу, опитування групи «Діалог» показало, що «Блок Кернеса – Успішний Харків!» має шанси набрати 46,5 % голосів, а «Опозиційна платформа – За життя» – лише 13,3 % (див. Таблицю 2).

За результатами виборів до Харківської обласної ради пройшли п’ять партій. Найбільшу підтримку здобула партія «Блок Кернеса – Успішний Харків!», за яку проголосувало 34,53 % виборців. Перемога політичного проекту Г. Кернеса, який був створений для участі в місцевих виборах та, можливо, і в наступних парламентських, як своєрідний виклик центральній владі, в черговий раз довела значимість політика, в першу чергу, на регіональному рівні, а також значно підняла його авторитет в масштабах держави. Незважаючи на відсутність

прозорості у фінансуванні партії, «Блок Кернеса – Успішний Харків!»*** завдячував своїм успіхом високому рейтингу мера.

Офіційні результати виборів до Харківської обласної ради так само, як у випадку з Львівщиною, відрізняються від даних, отриманих незадовго до виборів (див. Таблицю 2).

Таблиця 2

Електоральні преференції мешканців Харківської області під час виборчої кампанії до Харківської обласної ради 2020 р.

Назва партії	4–12 липня, 2020 р., %	2–9 вересня 2020 р., %	2–9 жовтня, 2020 р., %	2–11 жовтня 2020 р., %	5–11 жовтня, 2020 р., %	Результати виборів 25 жовтня 2020 р., %
«Блок Кернеса – Успішний Харків!»	30,1	30,5	45,7	29,6	46,5	34,53
«Опозиційна платформа – За життя»	22,9	31,4	13,7	32,5	13,3	21,33
«Слуга народу»	12,7	12,2	7,4	10,4	6,9	12,76
«Блок Світличної «Разом!»	11,5	9,3	19,6	13,6	9,2	12,40
«Європейська солідарність»	5,9	4,3	4,2	4,0	3,7	8,05
«Партія Шарія».	4,7	5,3	3,7	5,1	3,5	4,42
Джерело даних	**Рейтинг**	**Українська соціологічна група**	**Рейтинг**	**Українська соціологічна група**	**Діалог**	**ЦВК**

Джерела: [45], [46], [26], [16], [27], [24].

Якщо порівнювати регіональні електоральні преференції населення областей східного та західного регіонів, спостерігаємо певні особливості. По-перше, харків'яни активно підтримали регіональний проект «Блок Кернеса – Успішний Харків!», тоді, як на Львівщині населення віддало перевагу загальнодержавній партії «Європейська Солідарність», а партія А. Садового

*** Представники Національного агентства з питань запобігання корупції проаналізували звіт партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!» за І квартал 2020 р. та виявили, що політсилу фінансувала особа, яка не мала жодного офіційного доходу, а ще троє донорів нібито віддали майже весь свій дохід за 2019 р. на користь партії мера Харкова [2].

«Об'єднання «Самопоміч»« зайняла лише третю позицію. По-друге, помітно, що в східному регіоні більшою популярністю користувалися ліві популісти, євроскептики («Опозиційна платформа – За життя», «Партія Шарія»), натомість в західному – підтримка населення була на боці партій консервативного, націоналістичного та проєвропейського спрямування («Європейська солідарність», «Об'єднання «Самопоміч»«, ВО «Свобода»).

Про свою готовність взяти участь у виборах до Львівської міської ради заявили 19 політичних сил, які були зареєстровані Львівською міською ТВК. Серед найбільш рейтингових варто виділити такі партії: «Європейська Солідарність» (перший у списку П. Адамик, депутат міськради від БПП), «Об'єднання «Самопоміч» (під першим номером балотувався А. Садовий), «Голос» (список очолив А. Курочка, заступник керівника відділу розвитку Українського католицького університету), «Слуга народу» (перший у списку – Т. Кльофа, депутат Львівської міськради, полковник Збройних сил України), Українська Галицька партія (очолила список Ю. Гвоздович, голова комісії законності, депутатської діяльності і свободи слова Львівської міської ради), «Варта» (В. Веремчук, депутат міськради Львова) [11]. Партія «Опозиційна платформа – За життя» також була зареєстрована для участі у виборах до міської ради (у списку було зазначено 31 кандидат), попри те, що це відверто проросійська політична сила, яка саме у Львові та області має найвищий антирейтинг. Однак, аналітики вважають, що партія переслідувала мету не стільки потрапити у Львівську міську раду (зважаючи на дуже низький рівень підтримки), скільки продемонструвати політичну активність та консолідувати свій електорат перед майбутніми президентськими та парламентськими виборами [14].

Аналіз даних соціологічних досліджень показав, що електоральні преференції львів'ян протягом виборчої кампанії зазнавали певних коливань. Однак, починаючи від жовтня 2019 р. і до жовтня 2020 р. лідером перегонів залишалася партія «Європейська Солідарність», максимальна підтримка якої за результатами дослідження агенції «Fama» була найвищою у червні 2020 р. (37%). Наступні позиції займали партії «Об'єднання «Самопоміч»« (підтримка якої не задовго до виборів зберігалася на рівні 25,9%), ВО «Свобода» (14–17 жовтня – 8,2 %), «Голос», яка ще в червні 2020 р. могла розраховувати на підтримку 13,0 %, проте після заяви С. Вакарчука про складання депутатського мандату, рейтинг партії почав стрімко падати, в результаті чого політичну силу випередила нова у політичному просторі Львова партія «Варта» (станом на 14–17 жовтня могла претендувати на 7,8 % голосів виборців, натомість партія «Голос» лише на

5,9 %). Зважаючи на рейтингові коливання, певні шанси подолати 5 % бар'єр мали також партії «Слуга народу» та ВО »Батьківщина» (див. Таблицю 3).

Таблиця 3

Електоральні преференції мешканців Львова під час виборчої кампанії до Львівської міської ради 2020 р.

Назва партії	жовтень 2019	лютий 2020	27-31 березня 2020	10-21 червня 2020	17-23 червня 2020	3-12 липня 2020	7-12 серпня 2020	1-7 вересня 2020	6-11 жовтня 2020	14-17 жовтня 2020 р.	Результати виборів
ЄС	23,2%	27,3%	33,4%	37,0%	29,10%	28,20%	26,50%	36,0%	31,7%	29,4%	31,25%
«С»	16,9%	16,9%	19,3%	16,0%	16,20%	18,60%	21,20%	20,0%	25,9%	25,9%	19,4%
Своб.	7,7%	10,5%	9,1%	7,0%	6,90%	5,70%	7,60%	8,0%	7,2%	8,2%	6,85%
«Варта»	-	-	-	4,0%	4,50%	4,60%	8,90%	10,0%	5,5%	7,8%	6,96%
«Голос»	19,0%	14,6%	12,0%	13,0%	11,10%	9,80%	8,10%	7,0%	6,8%	5,9%	8,9%
УГРП	-	4,2%	5,5%	5,0%	6,40%	3,30%	1,90%	2,0%	2,0%	4,0%	0,0%
СН	18,0%	9,5%	4,0%	4,0%	5,60%	7,60%	4,00%	5,0%	3,8%	3,4%	0,0%
ВО «Б»		6,4%	3,5%	4,0%	3,80%	5,60%	5,10%	4,0%	4,1%	3,0%	0,0%
Джерело даних	Fama	Fama	Fama	Fama	SOCIS	Рейтинг	Соціо інформ	Fama	SOCIS	Fama	ТВК

Джерела: [55], [31], [32], [29], [33], [44], [54], [40], [22].

Результати виборів продемонстрували, що до ради Львівської ОТГ пройшли п'ять партій: «Європейська Солідарність» (31,25%), «Об'єднання «Самопоміч» (19,4%), «Голос» (8,9%), «Варта» (6,96%) та ВО «Свобода» (6,85%) [22]. Оскільки жодна з політичних сил не набрала достатньої кількості голосів, щоб мати абсолютну більшість (необхідну для ухвалення рішень), очевидно, що буде створена депутатська коаліція.

Як показали дані екзит-полу, проведеного студією Савіка Шустера, телеканалом «Україна 24» та соціологічною кампанією «Liberty Report», електоральні симпатії львів'ян мали певні вікові особливості. Так, партія «Європейська Солідарність» отримала найбільшу підтримку серед виборців усіх поколінь, окрім вікової групи 18 – 29 років. Виборці цієї категорії найактивніше підтримали політичну силу «Об'єднання «Самопоміч» (27,6%), а найменше

голосів віддали за Українську Галицьку Партію (6,7%). У категорії виборців 30 – 44 років голосували найактивніше за «Європейську Солідарність» (29,9%), «Об'єднання «Самопоміч» (23,6%), найменше – за ВО «Свобода» (6,3%). Населення, вікова категорія якого 45 – 60+ років також найактивніше підтримали «Європейську Солідарність» (31,7 – 35,8%), «Об'єднання «Самопоміч» (22,8 – 23,6%), найменше були готові підтримати політичну силу «Слуга народу» (близько 5%) [17].

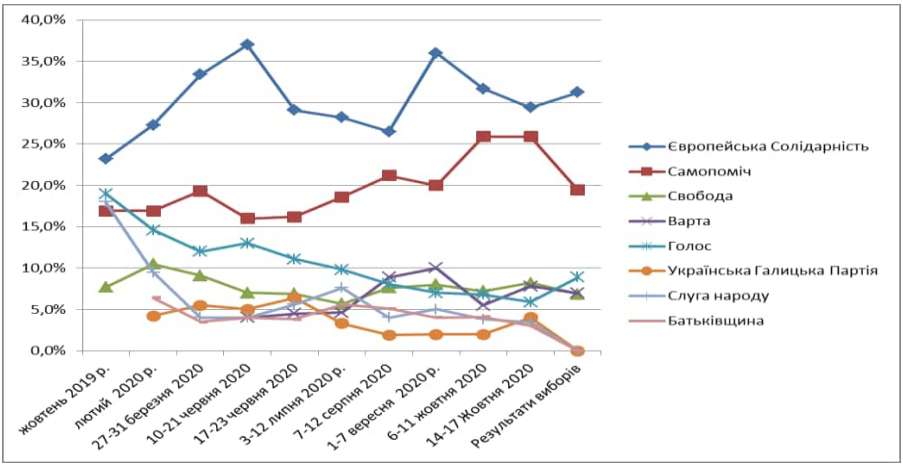

Рис. 1. Візуалізація динаміки електоральних преференцій львів'ян під час виборчої кампанії до Львівської міської ради 2020 р.

Щодо виборів голови Львівської ОТГ, то для участі у першому турі Львівською міською територіальною виборчою комісією було офіційно зареєстровано сімнадцятьох кандидатів. Серед яких: А. Садовий (чинний міський голова м. Львова з 2006 р., балотувався вчетверте від партії «Об'єднання «Самопоміч»); Р. Кошулинський (голова секретаріату партії ВО «Свобода», від якої балотувався); Н. Ван Доеверен (балотувалася вперше, лікарка, докторка філософії, безпартійна, висувалася від партії «Духовна Україна»); Ю. Гвоздович (депутатка Львівської міської ради (Українська Галицька партія)); Н. Брезіцький (приватний підприємець); І. Телішевський (депутат Львівської міської ради); О. Синютка (народний депутат України, («Європейська Солідарність»)); І. Зінкевич (помічник генерального директора Львівської національної галереї мистецтв ім. Б. Возницького, («ВАРТА»)); Ю. Бунь (лікар, безпартійний); І. Васюник (голова наглядової ради ТзОВ «Укркорпінвест»,

безпартійний); Р. Матис (керівник управління інвестиційної політики у Львівській облдержадміністрації, безпартійний); І. Кузьмак (директор ТзОВ «Укрдизайнгруп», безпартійний, балотувався від «Народний Рух України»); Я. Рущишин (генеральний директор компанії «Троттола», співвласник «Львівської Газети», («Голос»); Т. Кльофа (лікар, безпартійний, висувався від партії «Слуга народу», О. Юринець (професорка у Національному університеті «Львівська політехніка», («УДАР» Віталія Кличка)); О. Стахів (очільник ГО «Ідея нації» та однойменної політичної партії) та І. Василишин (адвокат) [7].

Цьогорічна виборча кампанія у Львові, на думку експертів, вирізнялася браком ідей, що було видно з виборчих програм кандидатів, критики чинної влади та водночас відсутності пропозицій щодо реальних змін у місті. Серед усіх зареєстрованих кандидатів шестеро мали значний політичний досвід, четверо – нові обличчя в політиці, а решта, як вважав спостерігач громадської мережі «Опора» Т. Радь – технічні кандидати, які ставили за мету прорекламувати себе перед парламентськими виборами [30]. Незважаючи на те, що не всі кандидати насправді боролися за крісло львівського міського голови, кожен із них намагався максимально про себе заявити. У результаті чого проводилася активна передвиборча агітація. Особливістю цієї виборчої кампанії стало масштабне використання кандидатами соціальних мереж (за поширенням політичної реклами вони посіли друге місце після зовнішньої реклами), що суттєво відрізняло її від кампанії 2015 р.

Експерти відзначили, що позитивним аспектом виборчих перегонів була відсутність випадків «чорного» піару серед кандидатів та масового використання ними брудних технологій один проти одного. На їхню думку, конкуренція поміж кандидатами була присутня, проте в рамках здорової критики. Інший погляд на цю ситуацію озвучив кандидат на посаду мера А. Садовий, який в інтерв'ю порталу «Твоє місто» зазначив: «Це не перші мої вибори, але такої кількості бруду на моїй пам'яті ніколи не було. Ми порахували, що наші опоненти витратять близько 5 млн доларів на виливання бруду на мене» [52].

Щодо рейтингів кандидатів, то ще з липня стало відомо, що сформувалася трійка лідерів та ймовірніше, що варто розраховувати на другий тур виборів. Згідно з даними соціологічного дослідження, яке провела група «Рейтинг» наприкінці липня, А. Садового планували підтримати 38,1%, Р. Кошулинського – 17,9%, О. Синютку – 13,8%. При цьому рейтинг А. Садового порівняно з початком липня зріс на 3%, Р. Кошулинського – на 2,2%, а О. Синютки – на 1,6% [21]. Зміни в електоральних симпатіях відбулися у вересні, тоді соціологи зафіксували, що О. Синютка піднявся на друге місце (20%), випередивши Р. Кошулинського (16%). Лідером виборчих рейтингів

продовжував залишатися А. Садовий, підтримка якого серед львів'ян зросла до 41%. Близьким до трійки фаворитів на початку вересня був також лідер «Варти» І. Зінкевич, потенційна підтримка якого зросла до 11% (+4% порівняно з червневим опитуванням). Решта кандидатів могли розраховувати на значно меншу підтримку виборців, яка коливалася в районі 3% та менше [37].

Майже незмінними залишилися рейтинги трьох кандидатів за тиждень до виборів. Так, їхні результати (опитування, проведене львівською соціологічною компанією Fama) коливалися в межах соціологічної похибки: А. Садовий втратив 1,2% (41,5%), О. Синютка піднявся на 3% (23,8%). Більш суттєве зниження рейтингу зафіксували у Р. Кошулинського – з 16,3% до 11,7% [23]. А уже результати І туру виборів (25 жовтня), згідно з якими А. Садовий отримав 40,09% підтримки виборців, О. Синютка – 31,1%, а Р. Кошулинський – 9,75% [6], остаточно засвідчили, що буде другий тур виборів.

Перед другим туром виборів (22 листопада) боротьба за голоси виборців між колишніми колегами (А. Садовим та О. Синюткою) особливо загострилася. Оскільки, під час першого туру електорат був дещо розпорошений поміж усіма кандидатами, від другого туру очікували результатів, які б реально відобразили розрив між двома кандидатами. Зусилля А. Садового та О. Синютки зводилися до того, щоб мобілізувати електорат своїх конкурентів, оскільки фактично від нього залежали результати другого туру.

Підтримка О. Синютки, не в останню чергу, формувалася завдяки активній політичній рекламі та допомозі екс-президента П. Порошенка, який закликав львівську громаду підтримати О. Синютку у другому турі виборів міського голови. Екс-президент зазначив, що позиція команди – підтримати О. Синютку, який «не буде скиглити під офісом на Банковій, а впреться і буде перти плугом, вирішуючи проблеми львів'ян» [1]. Закликав проголосувати за О. Синютку свій електорат також і лідер ВО «Свобода» Р. Кошулинський. Щодо А. Садового, то варто зазначити, що кандидат мав свій стійкий електорат, незважаючи на скандали, які супроводжували його останню каденцію перебування на посаді львівського міського голови. На думку соціологині Н. Зайцевої-Чіпак, його популярність можна пояснити тим, що була велика кількість виборців, які вважали, що йому нема достойної альтернативи, інші голосували, бо вважали, що він – ефективний менеджер, а ще частина просто боялася змін. Минулорічні вибори президента та парламенту, за її словами, стали таким розчаруванням для львів'ян, що більше вони не хочуть нових обличь, бо розуміють, що компетентність і досвід це – теж важливо [30].

Ще напередодні першого туру виборів мера Львова, у середині жовтня, соціологи спробували змоделювати результати другого туру. За умови, якщо у другому турі зустрінуться А. Садовий та О. Синютка, співвідношення результатів

кандидатів, на думку соціологів, виглядало б наступним чином: 61,1% проти 38,9% на користь діючого мера. Електоральні преференції громадян у цій парі виглядали досить переконливими: кількість виборців, що обрали б когось із кандидатів, становила 76,5%, не підтримали б жодного з кандидатів 9,6%; частка невизначеного електорату склала 12,9%, що не підуть на вибори заявили 1,0% виборців [23]. Найбільш цікавим сегментом електорату для обох кандидатів звичайно ж були ті майже 13% виборців, які не визначилися. Тому вагомими факторами впливу на розподіл голосів виборців звичайно ж були і публічні заяви та підтримка того чи іншого кандидата авторитетними політиками чи кандидатами (які не пройшли до другого туру), і дебати основних претендентів на посаду львівського міського голови (які відбулися 18 листопада).

Перед другим туром виборів мера рейтинги кандидатів були практично однаковими, що породжувало додаткову напругу перед виборами. Згідно з даними опитування SOCIS за 29 жовтня – 10 листопада відрив кандидатів один від одного був несуттєвим. Респонденти, які декларували, що точно підуть голосувати і визначилися з вибором, заявили готовність підтримати О. Синютку (О. Синютка – 50,9%; А. Садовий – 49,1%). З числа усіх опитаних більшість була готова підтримати А. Садового, але в даному випадку 14,2% громадян заявили, що ще не визначилися з кандидатом або відмовилися від відповіді. Загалом результати опитування виглядали таким чином: А. Садовий – 40,5%; О. Синютка – 35,2%; не визначились/відмовилися від відповіді – 14,2%; не підуть на вибори – 5,8%; за жодного з кандидатів – 4,5% [9]. З отриманих даних бачимо, що ситуація з електоральними симпатіями львів'ян була досить неоднозначною та не гарантувала перемоги якомусь конкретному кандидатові. Вирішальною була позиція саме тих 14,2% громадян, які заявляли на момент опитування, що вони не визначилися щодо майбутнього вибору.

Однак, уже результати другого туру виборів показали, що електоральні симпатії переважної більшості львів'ян все ж таки на боці А. Садового (62,3%), тоді як за його опонента, О. Синютку, проголосувало 37,8% виборців (див. Таблицю 4). Відтак, А. Садовий очолюватиме місто четверту каденцію поспіль, що є своєрідним рекордом порівняно з міськими головами інших обласних центрів України.

Таблиця 4

Електоральні преференції львів'ян під час виборчої кампанії міського голови Львова

Назва партій	8-14 лютого 2020	10-21 червня 2020	17-23 червня 2020	3-12 липня 2020	7-12 серпня 2020	1-7 вересня 2020	7 жовтня 2020	14-17 жовтня 2020	I тур	II тур
Садовий Андрій («Об'єднання «Самопоміч»)	38,2	35,1	35,7	38,1	37,4	41,0	42,7	41,5	40,1	62,3
Синютка Олег («Європейська солідарність»)	9,4	12,2	14,4	13,8	15,4	20,0	20,8	23,8	31,1	37,8
Кошулинський Руслан («Свобода»)	19,1	15,7	14,1	17,9	18,6	16,0	16,3	11,6	9,8	-
Зінкевич Ігор («Варта»)	4,6	7,1	8,0	10,7	9,7	11,0	7,0	4,5	3,4%	-
	Fama	Fama	SOCIS	Рейт.	Соціоінформ	Fama	Fama	Fama	ЦВК	ЦВК

Джерела: [8], [34], [33], [44], [41], [20], [36], [6].

Для участі у виборах до Харківської міської ради було зареєстровано 17 політичних партій. Однак найбільшою підтримкою серед харків'ян (відповідно до результатів соціологічних опитувань) користувалися ті ж партії, які пройшли до обласної ради. Отже, найбільш рейтинговими партіями були: «Блок Кернеса – Успішний Харків!» (список очолив Г. Кернес), «Опозиційна платформа – За життя» (першим номером у списку партії був зазначений бізнесмен та народний депутат Верховної Ради IX скликання О. Фельдман); «Слуга народу» (партійний список очолив голова Харківської облдержадміністрації О. Кучер); «Блок Світличної «Разом!» (першим номером у списку була народна депутатка України Ю. Світлична); «Європейська солідарність» (очолив список підприємець О. Абрамичев); «Партія Шарія» (першим номером представлений приватний підприємець – М. Роженко) [49].

Як і більшість міст України, Харків мав низку проблем, які потребували вирішення (застаріла інфраструктура міста, корупція, непрозорість ринку землі, зруйноване житлово-комунальне господарство тощо). Безумовно, жителі міста очікували, що важливі для них питання не оминатимуться увагою хоча б у період передвиборчих перегонів. Проте програми майже усіх політичних сил досить опосередковано торкалися конкретних питань, чіткої стратегії боротьби з тими чи іншими проблемами та строків їх подолання. У передвиборчій програмі партії

«Блок Кернеса – Успішний Харків!» акцент робився на 15 кроків, які потрібні для розвитку успішного Харкова. Проте насправді програма носила досить загальний характер та повторювала шаблонні висловлювання, без зазначення конкретних інструментів та строків виконання певних завдань. «Опозиційна платформа – За життя» повністю дублювала програму, з якою її представники йшли до обласної ради. Документ складався з критики діючої влади та чотирьох тематичних блоків, проте в ньому також був відсутній послідовний план дій. Партія «Слуга народу» теж використала одну програму під час виборів до обох рад, не виокремлюючи проблем міста. «Блок Світличної «Разом!» запропонував програму з семи тематичних блоків, кожен з яких розглядав конкретне питання: медицини, громадського транспорту, робочих місць, освіти тощо. Найамбітнішими виглядали кроки з підвищення інвестиційної привабливості Харкова: створення Харківської інвестиційної агенції, впровадження системи єдиного інвестиційного вікна, відкриті земельні аукціони, автоматизована система оренди комунального майна [5]. «Європейська Солідарність» презентувала програму, яка вирізнилася з-поміж інших виокремленням питань патріотичної культури та духовності. Проте, проблеми Харкова були подані дещо узагальнено, без пояснень, яким чином вони будуть вирішуватися. Обласний осередок «Партії Шарія» розробив різні програми для міської та обласної рад, але спільним для обох була відсутність конкретики та слабка інтегрованість у локальний контекст [5].

На основі поведінки основних політичних сил, їхніх програм та обіцянок під час виборчих перегонів формувалися електоральні преференції харків'ян, які можливо проаналізувати, опираючись на результати досліджень трьох соціологічних груп («Українська соціологічна група», «Діалог» та «Content Dynamics»). Беручи до уваги дані опитування, починаючи з вересня 2020 р., спостерігалася відчутна перевага партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!» (41%), яка супроводжувала партію до останнього перед виборами опитування 19 – 20 жовтня (45,5%). Другу позицію у рейтингу зайняла партія «Опозиційна платформа – За життя» (вересень – 25,5%; 19 – 20 жовтня – 15,9%). У випадку з її рейтингом, зазначимо, що він зазнавав коливань, при цьому його максимальні показники були зафіксовані лише у дослідженнях Української соціологічної групи. Наступними були партії «Слуга народу» (з декларованою підтримкою 9,2% громадян у вересні, проте ближче до виборів відбулося зростання підтримки до 12,5%), «Блок Світличної «Разом!» (у вересні – 7,5%, проте напередодні виборів було зафіксовано спад до 6%). Щодо партії «Європейська Солідарність», варто зазначити, що у вересні політичну силу були готові підтримати 2,4% харків'ян, проте поступово її популярність зростала, та напередодні виборів досягла 6,6%. Ще однією партією, яка могла претендувати

на подолання 5% бар'єру стала «Партія Шарія», рейтинг якої хоч і коливався, проте у вересні становив уже 6,7%. Те, що електоральні преференції харків'ян не змінилися і до Харківської міської ради пройшли ті ж шість політичних партій підтвердили результати виборів. Однак, підтримка партій «Слуга народу» та «Блок Світличної «Разом!» виявилася дещо нижчою, ніж очікувалося, що вплинуло на їхнє кількісне представництво в раді (див. Таблицю 5).

Таблиця 5

Електоральні преференції мешканців Харкова під час виборчої кампанії до Харківської міської ради 2020 р.

Назва партій	2–9 вересня 2020 р., %	5–11 жовтня, 2020 р., %	2–11 жовтня 2020 р., %	19–20 жовтня 2020 р., %	Результати виборів 25 жовтня 2020 р., %
«Блок Кернеса – Успішний Харків!»	41,0	48,5	40,2	45,5	37,95
«Опозиційна платформа – За життя»	25,5	13,7	26,1	15,9	20,96
«Слуга народу»	9,2	6,9	7,5	12,5	8,76
«Блок Світличної «Разом!»	7,5	6,2	7,3	6,0	6,0
«Європейська солідарність»	2,4	3,7	4,2	6,6	8,99
«Партія Шарія»	6,7	3,1	5,4	N/A	6,56
Джерело даних	Українська соціологічна група	Діалог	Українська соціологічна група	Content Dynamics	ЦВК

Джерела: [46], [27], [16], [35], [42].

Відповідно до результатів виборів, у Харківській міській раді не сформувалася більшість, тому політичним силам, очевидно, доведеться домовлятися про співпрацю. Однак, відразу після оприлюднення результатів виборів стало зрозуміло, що не всі політичні сили задоволенні їх результатами і готові до компромісу. Про фальсифікації та махінації в ході підрахунку голосів заявили представники партії «Опозиційна платформа – За життя» та розпочали процедуру оскарження підсумків виборів у суді.

Загалом, опираючись на результати виборів, зазначимо, що до Харківської міської ради увійшли ті ж самі політичні сили, що і до обласної ради (за винятком «Партії Шарія», яка не потрапила до облради). Це демонструє подібність електоральних симпатій жителів області та міста й вказує на ще одну відмінність між Харківщиною та Львівщиною – в останній спостерігається чітке розмежування між симпатіями виборців на регіональному та локальному рівнях.

На посаду Харківського міського голови балотувалося чотирнадцять кандидатів. Серед них: Г. Кернес (чинний міський голова м. Харкова; балотувався втретє від партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!»); О. Фельдман (почесний президент концерну «АВЕК», до складу якого входить Торговельний центр «Барабашово», депутат Верховної Ради п'яти скликань; висунутий політичною партією «Опозиційна платформа – За життя»); О. Абрамичев (волонтер, співзасновник організації «Благодійний фонд Сергія Жадана»; лідер харківського осередку партії «Європейська Солідарність»); В. Безлепкін (заступник директора ТОВ «Стіммі», безпартійний, самовисуванець); І. Денисова (підприємець, правозахисниця, безпартійна); О. Кучер (юрист, на момент балотування був головою Харківської ОДА, партія «Слуга народу»); С. Кушнарьов (приватний підприємець, брат покійного «екс-губернатора» області та колишнього голови Адміністрації Президента України Л. Кучми – Є. Кушнарьова, безпартійний; балотувався від партії «Перемога Пальчевського»); Г. Лаговський (депутат Харківської міської ради VII скликання; член фракції «Об'єднання «Самопоміч»); О. Нарижна (архітекторка, голова ГО «Міські реформи»; балотувалася від партії «Голос»); Н. Пилипенко (безробітна, очолювала громадську організацію «Українське об'єднання «Гардемарини»«); І. Приходько (гендиректор колективного підприємства «Олімпійський учбово-спортивний центр «Акварена»«; балотувався від ВО «Батьківщина»); М. Соловйов (юрист; висунутий партією «Демократична Сокира»); І. Черняк (депутат Харківської міської ради, підприємець, безпартійний; балотувався від партії «Блок Світличної «Разом!»«); Д. Ярославський (юрист, волонтер в зоні АТО; самовисуванець) [3].

Передвиборча кампанія у Харкові вирізнилася своєю специфікою. Попри популярність Г. Кернеса серед харків'ян, сумнівів щодо його перемоги у першому турі виборів додала хвороба (наприкінці серпня міський голова інфікувався коронавірусом та був транспортований на лікування до Берліна у клініку «Charité»). Замовчування інформації щодо стану його здоров'я цілком могло би стати причиною втрати ним частини електорату, оскільки невідомість спровокувала наростання розгубленості поміж виборців. Наведені факти посприяли посиленню позицій основного конкурента Г. Кернеса – депутата фракції «Опозиційна платформа – За життя» – О. Фельдмана, який відповідно до даних соціологічних опитувань у вересні 2020 р. мав шанси поборотися за крісло міського голови. Протистояння між Г. Кернесом та О. Фельдманом в ході передвиборчої кампанії виходило за межі виключно політичної боротьби за посаду голови міськради і на його загострення вплинуло принаймні два фактори: по-перше, між обома кандидати склалися досить напружені відносини через прокладання дороги міською владою територією ринку «Барабашово»,

власником якого є О. Фельдман); по-друге, цілком ймовірно, що партія «Опозиційна платформа – За життя» розглядала Харків, як базовий регіон для розгортання політичної діяльності, на перешкоді якому стояли Г. Кернес та його команда [12].

На посаду міського голови Харкова висунув свою кандидатуру також М. Добкін, який спочатку планував балотуватися на міського голову м. Києва від політичної сили «Партія Шарія». Однак, в останній момент зареєструвався як самовисуванець у Харкові. Своє рішення М. Добкін пояснив тим, що хоч у них з Г. Кернесом зіпсувалися відносини, у такий спосіб він вирішив «підстрахувати» колишнього соратника, запевнивши, що відкличе свою кандидатуру, як тільки Г. Кернес повернеться до Харкова. В свою чергу, Г. Кернес оцінив цей жест як намагання М. Добкіна використати його політичний капітал [12].

Аналіз передвиборчих рейтингів кандидатів на посаду міського голови Харкова продемонстрував, що, впродовж усієї виборчої кампанії електоральні симпатії харків'ян переконливо були на боці Г. Кернеса, незважаючи на наростання невизначеності, пов'язаної із його хворобою. Попри намагання конкурентів впливати на популярність чинного міського голови, ситуація залишалася відносно стабільною завдяки зусиллям першого заступника «мера» І. Терехова, який за відсутності Г. Кернеса став обличчям виборчої кампанії партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!» [38].

Дані соціологічних опитувань продемонстрували, що висока підтримка Г. Кернеса, порівняно з його конкурентами, зберігалася під час усієї виборчої кампанії. Найвищі її показники були зафіксовані під час опитувань 2–11 жовтня 2020 р. Українською соціологічною групою (54,9 %) та 5–11 жовтня 2020 р. Інститутом соціально-політичного проектування «Діалог (68,8 %). Напередодні виборів (19–20 жовтня 2020 р.) соціологічна група «Content Dynamics» презентувала дещо нижчий рейтинг чинного мера (46,7 %), проте його показник все-одно був найвищим серед претендентів: О. Фельдман (10,4 %), О. Кучер (рейтинг голови Харківської ОДА дивним чином різко зріс незадовго до виборів та становив 20,3%), І. Черняк (3,1 %).

Незважаючи на скандальний характер, специфічні методи роботи Г. Кернеса та неоднозначну біографію, більшість харків'ян була задоволена результатами його діяльності. До важливих якостей, які допомагали очільнику Харкова залишатися популярним серед населення часто відносили його управлінські та господарські здібності. Поширеною була думка, що саме завдяки йому місто розвивалося та змінювалося у позитивний бік. Перемогу Г. Кернеса у першому турі та значний розрив між ним та його основними конкурентами підтвердили результати виборів 25 жовтня 2020 р. Згідно з офіційними даними,

чинний міський голова отримав підтримку 60,34% населення, тоді як О. Фельдман набрав 14,32 % голосів, а О. Кучер – 7,24 % (див. Таблицю 6).

Таблиця 6

Електоральні преференції харків'ян під час виборів Харківського міського голови у 2020 р.

Назва партій	2–9 вересня, 2020 р., %	2–11 жовтня 2020 р., %	5–11 жовтня, 2020 р., %	19–20 жовтня 2020 р., %	Результати виборів 25 жовтня 2020 р., %
Кернес Геннадій («Блок Кернеса – Успішний Харків!»)	46,1	54,9	68,8	46,7	60,34
Фельдман Олександр («Опозиційна платформа – За життя»)	29,5	21,8	6,3	10,4	14,32
Кучер Олексій («Слуга народу»)	11,2	5,5	4,6	20,3	7,24
Черняк Ігор («Блок Світличної «Разом!»)	6,0	4,3	2,0	3,1	3,12
Джерело даних	Українська соціологічна група	Українська соціологічна група	Діалог	Content Dynamics	ЦВК

Джерела: [46], [16], [27], [35], [4].

Таким чином, досліджуючи електоральні преференції на регіональному рівні (мешканців Львівської та Харківської областей) під час місцевих виборів 2020 р., перш за все, варто відзначити, що на процес їх формування вплинула низка чинників. У цьому контексті помітну роль відіграли не лише зміни до виборчого законодавства, але й створення регіональних політичних проектів, спрощення процедури тимчасової зміни місця голосування без зміни виборчої адреси для громадян, які не мали офіційної реєстрації в місті проживання, та, безумовно, голосування в умовах пандемії коронавірусної хвороби.

У процесі дослідження було виявлено, що, по-перше, традиційно нижчою електоральна явка фіксується на виборчих дільницях у Харкові. Навіть в умовах цьогорічної значно нижчої явки на всій території України (порівняно з попередніми виборами), на Харківщині вона була нижчою на понад 10%, ніж на Львівщині. По-друге, кількість політичних сил, які брали участь у виборчих перегонах, значно переважала у Львівській області, де до обласної ради були зареєстровані висуванці від 15 політичних партій, до міської ради – від 19 політичних сил, тоді як до Харківської облради були зареєстровані кандидати від

11 партій, а до міської ради – від 17 політичних сил, що може свідчити про вищий рівень демократичності та плюралізму на Львівщині.

Щодо електоральних симпатій населення, то на Львівщині упродовж виборчої кампанії вони сильно коливалися і шанси пройти як до облради, так і до міської ради мали від восьми до шести політичних сил з певним лідерством загальнодержавної партії «Європейська Солідарність», натомість на Харківщині електоральні симпатії розподілилися поміж шести партій з очевидним переважанням регіонального політичного проекту політичної партії «Блок Кернеса – Успішний Харків!». Також помітною особливістю в електоральних уподобаннях мешканців обох областей стала підтримка партій різного ідеологічного спрямування. Так, на Харківщині більшою популярністю користувалися ліві популісти та євроскептики, тоді як на Львівщині громадяни підтримували партії консервативного, націоналістичного та проєвропейського спрямування. Аналіз даних соціологічних опитувань також показав, що політичні симпатії мешканців Львівської області дещо відрізнялися від уподобань мешканців м. Львова (де краще підтримували політичні партії «Об'єднання «Самопоміч» та «Варта»), натомість на Харківщині таких розбіжностей не було виявлено (до обласної та міської рад увійшли ті ж самі політичні сили, за винятком «Партії Шарія», яка не потрапила до облради).

Ситуація з виборами міського голови була дещо ускладненою в обох областях. У Львівській області кампанія супроводжувалася міжособистісними конфліктами та скандалами, які не додавали особливої впевненості у перемозі А. Садовому та спровокували другий тур виборів. У Харківській області з рейтингом Г. Кернеса було все зрозуміло (він був досить високим упродовж всієї кампанії), однак серйозним дестабілізуючим чинником виявилася хвороба кандидата. Підсумовуючи, варто зазначити, що значний вплив на формування електоральних преференцій як львів'ян, так і харків'ян у процесі обрання міського голови здійснили особистісні якості, харизма та попередній досвід управління містами А. Садового та Г. Кернеса.

Список використаних джерел:

1. «Буде «перти плугом» задля вирішення проблем львів'ян». Порошенко закликав підтримати Синютку на виборах. URL: https://ua.interfax.com.ua/news/election/702565.html
2. БЛОК КЕРНЕСА – УСПІШНИЙ ХАРКІВ! PolitHub.org. URL: https://www.chesno.org/party/2140/.
3. Верещака М. «Це було прогнозовано»: автор петиції проти коксового заводу відреагував на відповідь Зеленського. URL:

https://suspilne.media/85793-ce-bulo-prognozovano-avtor-peticii-proti-koksovogo-zavodu-vidreaguvav-na-vidpovid-zelenskogo/
4. Верещака М., Федоркова Т. Місцеві вибори-2020: хто переміг на виборах мера Харкова. URL: https://suspilne.media/76564-miscevi-vibori-2020-hto-peremig-na-viborah-mera-harkova/
5. Вибори до Харківської міськрої ради – 2020: що обіцяють кандидати виборцям. URL: http://od.org.ua/en/вибори-до-харківської-міської-ради-2020-щ/
6. Вибори мера Львова: виборча комісія офіційно оголосила перемогу Садового. URL: https://vybory.24tv.ua/vibori-mera-lviv-2020-rezultati-golosuvannya-ofitsiyno_n1437056
7. Вибори мера Львова: остаточний список кандидатів та їхні обіцянки. URL: https://zik.ua/article/vybory_mera_lvova_ostatochnyi_spysok_kandydativ_ta_ikhni_obitsianky_982974
8. Вибори мера. Лютий. URL: https://fama.agency/polityka/vybory-mera-lyuten/
9. Вибори у Львові: хто переміг у другому турі голосування. URL: https://vybory.rbc.ua/ukr/2020/vybory-lvove-pobedil-vtorom-ture-golosovaniya-1605886473.html
10. Відомості щодо кількості опрацьованих звернень виборців за період з 01.07.2020 по 18.12.2020. URL: https://www.drv.gov.ua/ords/portal/!cm_core.cm_index?option=ext_num_voters&pdt=8&pmn_id=127&fbclid=IwAR2BfiDSR4p_F8RtvxfFFhciCJcFzC-Ab5NIo2cvMMVXHBxex_FrlNZOJVA
11. Все про місцеві вибори 2020 у Львові. URL: http://tvoemisto.tv/elections2020/?fbclid=IwAR1CfsNjdcjcV7f8xEQg5SnL7Cvju1rJLslr3JVIfudnlLT5BWFJtwBmLfc
12. Вуєць П. Поки Кернес у «Шаріте». Що відбувається в Харкові напередодні виборів. URL: https://glavcom.ua/country/politics/poki-kernes-u-sharite-shcho-vidbuvajetsya-v-harkovi-naperedodni-viboriv-709243.html
13. Гранчак Т., Рудь І. Місцеві виборів 2015: попередні результати. URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1621:mistsevi-vibori-2015-poperedni-rezultati-2&catid=63&Itemid=393
14. До Львівської міськради йде відверто проросійська ОПЗЖ. Що це означає. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/opzzh_113929.html
15. До Харківської облради хочуть потрапити 11 організацій партій. ОПОРА проаналізувала гендерний склад. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-

vybory/mistsevi_2020/21188-do-kharkivskoyi-oblradi-khochut-potrapiti-11-organizatsii-partii-opora-proanalizuvala-gendernii-sklad
16. Електоральні орієнтації населення Харківської області та міста Харкова. URL: https://ukranews.com/ua/other/732886-elektoralni-oriyentatsiyi-naselennya-harkivskoyi-oblasti-ta-mista-harkova
17. За кого голосували на виборах до Львівської міськради пенсіонери і молодь. URL: https://portal.lviv.ua/news/2020/10/26/za-koho-holosuvaly-na-vyborakh-do-lvivskoi-miskrady-pensionery-i-molod
18. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства» від 16 липня 2020 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#n109
19. Кандидати у депутати Львівської облради 2020: хто вони. URL: https://www.032.ua/news/2918729/kandidati-u-deputati-lvivskoi-oblradi-2020-hto-voni
20. Кого львів'яни хочуть бачити на посаді міського голови за три тижні до виборів? URL: https://fama.agency/polityka/kogo-lviv-yany-hochut-bachyty-na-posadi-miskogo-golovy-za-try-tyzhni-do-vyboriv/
21. Конкуренція за Галичину: Хто має шанси виграти вибори мера Львова. URL: https://ua.112.ua/statji/konkurentsiia-za-halychynu-khto-maie-shansy-vyhraty-vybory-mera-lvova-545547.html
22. Львівський міськвиборчком оголосив офіційні результати виборів до міської ради. URL: https://zik.ua/news/lviv/lvivskyi_miskvyborchkom_oholosyv_ofitsiini_rezultaty_vyboriv_do_miskoi_rady_985911
23. Львівські соціологи оприлюднили останні рейтинги перед днем виборів. URL: https://zaxid.net/lvivski_sotsiologi_oprilyudnili_ostanni_reytingi_pered_dnem_viboriv_n1509236
24. Місцеві вибори – 2020: хто пройшов у Харківську обласну раду. URL: https://www.slk.kh.ua/multimedia/articles/elections2019/miscevi-vibori-2020-xto-projshov-u-xarkivsku-oblasnu-radu.html
25. Місцеві вибори 2020 на Харківщині: кого обиратимуть і що слід вимагати. URL: https://vybory.24tv.ua/vibori-2020-harkivshhini-kogo-obirayemo-svizhi-novini-harkova_n1442469
26. Моніторинг місцевих виборів 2020: Харківська область. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_harkovskaya_oblast.html
27. На выборах в Харькове побеждает мэр Геннадий Кернес и его блок «Успешный Харьков» – результаты исследования. URL: http://i-

dialog.com.ua/ru/news-ru/news-ua/na-vyborakh-v-kharkove-uverenno-pobezhdaet-mer-goroda-gennadij-kernes-i-ego-blok-uspeshnyj-kharkov-rezultaty-issledovaniya
28. Оприлюднено рейтинги партій до Львівської облради: «Слуга народу» на четвертому місці. URL: https://zik.ua/news/lviv/mistsevi_vybory_opryliudneno_reitynhy_partii_do_lvivskoi_oblrady_ta_miskrady_974163
29. Партійні перегони до ЛМР. Червень. URL: https://fama.agency/polityka/partijni-peregony-do-lmr-cherven/
30. Передвиборна кампанія у Львові: жодних шансів для «нових облич»? URL: https://www.dw.com/uk/передвиборна-кампанія-у-львові-жодних-шансів-для-нових-облич/a-55325460
31. Підтримка політичних партій ЛМР львів'янами. URL: https://fama.agency/polityka/pidtrymka-politychnyh-partij-lmr-lviv-yanamy/
32. Політичні перегони ЛМР. URL: https://fama.agency/polityka/politychni-peregony-lmr/
33. Прес-реліз за результатами соціологічного дослідження «Соціально-політична ситуація в м. Львів». URL: http://socis.kiev.ua/ua/2020-07-01/?fbclid=IwAR2wtXug1w0tfXb9TfqL7VzIHpC3cKxVFvuRbxbiQF43QFqiP4nL_3XTc0U
34. Преференції щодо голови Львівської ОТГ. URL: https://fama.agency/polityka/preferentsiyi-shhodo-golovy-lviskoyi-otg/
35. Результати дослідження громадської думки мешканців м. Харків у жовтні 2020. URL: https://www.content-dynamics.org/dumka-kharkiv2020
36. Рейтинг кандидатів на посаду голови Львівської ОТГ: жовтень 2020. URL: https://fama.agency/polityka/rejtyngy-kandydativ-na-posadu-golovy-lvivskoyi-otg-zhovten-2020/
37. Рейтинги Садового і Синютки зростають, Кошулинський завмер. URL: https://zaxid.net/reytingi_sadovogo_i_sinyutki_zrostayut_koshulinskiy_zavmer_n1507533
38. Романюк Р. Коронавірус проти Кернеса. Як COVID-19 змінив вибори в Харкові. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/22/7270725/
39. Сайти партій напередодні місцевих виборів-2020. URL: http://od.org.ua/uk/%D1%81%D0%B0%D0%B9%D1%82%D1%8B-%D0%BF%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D0%B9-%D0%BD%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%BD%D1%83%D0%BD%D0%B5-%D0%BC%D0%B5%D1%81%D1%82%D0%BD%D1%8B%D1%85-%D0%B2%D1%8B%D0%B1%D0%BE%D1%80%D0%BE/

40. Соціально-політична ситуація у Львові – жовтень 2020. URL: http://socis.kiev.ua/ua/2020-10-15/?fbclid=IwAR3_b-9uErIFbWNt034zmE_LnSpKyPJ3BUySiiA0ofHqlYskVZeZXCGRLOU
41. Соціально-політичні погляди. Львівська ОТГ . URL: https://drive.google.com/file/d/1wLQTxEm3B1JjIeGnMMlVx7PTPZNCEAgL/view?fbclid=IwAR2wtXug1w0tfXb9TfqL7VzIHpC3cKxVFvuRbxbiQF43QFqiP4nL_3XTc0U
42. Стало відомо, скільки місць отримав «Блок Кернеса» у Харківській міській та обласній радах. URL: https://suspilne.media/77262-stalo-vidomo-skilki-misc-zabere-blok-kernesa-u-harkivskij-miskij-ta-oblasnij-radah/
43. Суспільно-політичні настрої мешканців Львівської області. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_zhiteley_lvovskoy_oblasti.html
44. Суспільно-політичні настрої мешканців Львова. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_zhiteley_lvova.html
45. Суспільно-політичні настрої мешканців Харківської області URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/obschestvenno-politicheskie_nastroeniya_zhiteley_harkovskoy_oblasti.html
46. Суспільно-політичні орієнтації населення Харківської області та міста Харкова. URL: https://ukranews.com/ua/other/729130-suspilno-politychni-oriyentatsiyi-naselennya-harkivskoyi-oblasti-ta-mista-harkova?fbclid=IwAR0495PaqPdybbERVSt_8HquMuoGeA7WuslBqDTZajWTIUT24_hgU2OgGj4
47. У рейтингу до Львівської обласної ради лідирує партія «Європейська солідарність», – опитування. URL: https://espreso.tv/news/2020/07/06/u_reytyngu_do_lvivskoyi_oblasnoyi_rady_lidyruye_partiya_quotyevropeyska_solidarnistquot_opytuvannya.
48. У Харкові проголосували менше половини міста, явка – 45,61%. URL: https://kh.depo.ua/ukr/kh/-u-harkovi-progolosuvali-menshe-polovini-mista-yavka--25102015225500
49. Хто балотується в депутати Харківської міськради на місцевих виборах-2020: списки. URL: https://suspilne.media/66637-hto-balotuetsa-v-deputati-harkivskoi-miskradi-na-miscevih-viborah-2020-spiski/
50. Хто пройшов до Львівської обласної ради 2020: партії та депутати. URL: https://www.032.ua/news/2932296/hto-projsov-do-lvivskoi-oblasnoi-radi-2020-partii-ta-deputati

51. Шокало К. Вибори на Львівщині: як перетворити область на рай земний за п’ять років. URL: https://vybory.24tv.ua/lvivska-oblast-kogo-obirayemo-ta-dlya-chogo-vibori-2020_n1431784
52. Я бачив різні кампанії на виборах у Львові, ця – найбрудніша. Розмова з Андрієм Садовим. URL: http://tvoemisto.tv/exclusive/moya_zadacha__daty_lvovu_pereyty_na_inshy y_etap_rozvytku_rozmova_z_andriiem_sadovym_115016.html
53. Явка виборців на місцевих виборах 25 жовтня 2020 року склала 36,88 %. URL: https://www.cvk.gov.ua/novini/yavka-vibortsiv-na-mistsevih-viborah-25-zhovtnya-2020-roku-sklala-3688.html
54. Які партії до ЛМР підтримують львів'яни у вересні? URL: https://fama.agency/polityka/yaki-partiyi-do-lmr-pidtrymuyut-lviv-yany-u-veresni/
55. Які партії до ЛМР підтримують львів'яни у середині жовтня? URL: https://fama.agency/polityka/yaki-partiyi-do-lmr-pidtrymuyut-lviv-yany-u-seredyni-zhovtnya/
56. SOCIS: «Європейська Солідарність» лідирує на виборах до Львівської міськради і облради, «слуги» не потрапили до першої п’ятірки партій. URL: https://prm.ua/yevropeyska-solidarnist-lidiruye-na-viborah-do-miskoyi-radi-lvova-i-lvivskoyi-oblasnoyi-radi-socis/
57. Turska-Kawa A. Wojtasik W. Postawy, zachowania i decyzje polityczne jako przedmiot badań empirycznych // Preferencje Polityczne: postawy, identyfikacje, zachowania. 2009. Tom 1. URL: http://bazhum.muzhp.pl/media//files/Preferencje_Polityczne_postawy_identyfikacje_zachowania/Preferencje_Polityczne_postawy_identyfikacje_zachowania-r2009-t1/Preferencje_Polityczne_postawy_identyfikacje_zachowania-r2009-t1-s7-22/Preferencje_Polityczne_postawy_identyfikacje_zachowania-r2009-t1-s7-22.pdf

Тетяна Бевз
доктор історичних наук, професор,
головний науковий співробітник
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Сумщина: регіональна політична еліта і виборчий процес 2020 р.

Актуальним питанням для будь-якого рівня державної влади, як законодавчої, так і представницької було і залишається питання як відбирається і обирається еліта, тобто ті люди, які здійснюють політичну владу, приймають політичні рішення у певний проміжок часу. Одним із чинників потрапляння у регіональну політичну еліту були вибори як відкрита система/спосіб відбору еліт через систему демократичних конкурентних виборів серед найбільш активних представників і різноманітних груп суспільства та як важливий механізм легітимації влади еліти.

Особливістю виборчої кампанії 2020 стала її партизація та поява значної кількості локальних/регіональних партійних проектів. Важливо й те, що вибори відбувалися в умовах коронавірусної пандемії. 2 липня 2020 р. Комітет з питань організації державної влади, місцевого самоврядування, регіонального розвитку та містобудування підтримав поправку до Виборчого кодексу про суцільну партизацію місцевого самоврядування. 16 липня 2020 р. Верховна Рада України затвердила в цілому законопроект »Про внесення змін до деяких законів України щодо вдосконалення виборчого законодавства», яким запроваджувалася нова виборча система, нові вимоги до кандидатів і, до того ж, нова «нарізка» самих громад пов'язана з реформою територіального устрою в Україні [1]. Згідно змін пропорційна виборча система застосовувалася на рівні громад, де проживають 10 тисяч виборців і більше. Раніше пропорційна виборча система запроваджувалася для великих населених пунктів, де проживало 90 тисяч і більше виборців [1]. За новим виборчим законодавством, відчутно посилювалася роль партій. Тепер у більшості випадків – там, де у громаді понад 10 тисяч виборців, на місцевих виборах змагаються партії, а вже не окремі позапартійні кандидати-самовисуванці [1]. Проголосувати потрібно одночасно і за партію, і за конкретного кандидата у ній. Виключно від партій балотуватимуться кандидати на виборах районних та обласних рад. Понад те, партія, яка висуватиме кандидата, матиме змогу відкликати його у випадку дій усупереч партійній лінії, тобто йшлося про застосування «імперативного мандату» [1]. Самовисування зберігалося лише у

містах і селищах з кількістю виборців до 10 тисяч. Там залишалася мажоритарна система. Але округи були багатомандатними – в кожному була можливість обратися від двох до чотирьох депутатів. Запроваджена гендерна квота передбачала, що два з кандидатів у списку повинні бути іншої статі. За новим виборчим кодексом одна й та ж сама людина могла балотуватися одночасно до рад двох рівнів – наприклад, сільської та обласної [1]. Передбачений був новий формат бюлетеня в якому виборці мали вписувати номер кандидата у трафарет поряд з партією.

Станом на 1 січня 2020 р., згідно даних Міністерства юстиції України, було зареєстровано 349 політичних партій [2]. Упродовж січня вересня 2020 р., за нашими підрахунками, було зареєстровано ще 12 політичних партій, а 50 були перейменовані. У місцевих виборах 2020 р. взяли участь 194 політичних партії. За даними Єдиного державного реєстру юридичних осіб та громадських формувань станом на квітень 2020 р. була інформація про існування 17 764 організації обласних, районних, міських та навіть сільських осередків політичних партій [3]. З них понад ⅔ політичних осередків (12 122) були діючими. Найбільша кількість юридично зареєстрованих осередків у Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» – 645 та Всеукраїнського об'єднання «Свобода» – 564. Інші партії мали значно меншу кількість первинних організацій. Зокрема, в Аграрної партії України їх було лише 147, Політичній партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ» – 78, Партії «Відродження» – 77, Політичній Партії «Опозиційний блок» – 74 [3]. Щодо парламентських партій, то крім Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» мала 31 осередок, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» – 29, Політична Партія «ГОЛОС» – 17, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» – 1 [3]. Ще 13,6% (2 414) осередків мали недійсне свідоцтво про державну реєстрацію; 9,6% (1 700) офіційно припинили свою діяльність; а 8,6% (1 526) перебували у стані припинення, проти двох осередків порушено справу про банкрутство [3]. Понад те, переважна більшість зареєстрованих осередків існувала лише «на папері» і активної політичної діяльності не проводила. Так, у категорії «зареєстровано» наявна була інформація про 789 осередків Комуністичної партії України, 668 – Соціалістичної партії України, 518 – Партії регіонів, 298 – СДПУ(о) [3].

Не краща ситуація з кількістю осередків і діяльністю політичних партій у регіонах. Для аналізу візьмемо Сумську область, де «уміють влаштовувати розриви шаблонів, вистрілювати якраз тоді, коли все, здається, складається якнайкраще, і накривати мідним тазом усі плани та перспективи великих комбінаторів» [4]. Акцентувалася увага й на тому, що «Сумщина є регіоном, здатним образитися й вийти з-під контролю в будь-який момент» [4]. Область про яку в 2015 р. писали, що «кількість реально існуючих партій тут така мала,

що зовсім не дивно, що виборців, охочих голосувати за котів у мішку, виявилося ну дуже небагато [4] і про те, що «політична кухня на Сумщині взагалі доволі цікава, хоча назвати її оригінальною язик не повертається» [4]. Спробуємо проаналізувати.

Донедавна на інформаційному порталі Сумської міської ради у рубриці «Партійні організацій» були розміщені «Відомості щодо міських осередків політичних партій, зареєстрованих реєстраційною службою Сумського міського управління юстиції», датовані 20.12.2013 р., останнє оновлення 13.04.2018 р., містили інформацію про партії, які заборонені в Україні: Сумська міська організація Комуністичної партії України, Сумська міська організація Комуністичної партії робітників і селян, Сумська міська організація Комуністичної партії України /оновленої/, Сумська міська організація Партії «Руський блок», Сумська міська організація партії «Союз», Сумська міська організація Слов'янської партії; та неіснуючі: Сумська міська організація Української республіканської партії «Собор», Сумська міська організація Партії державного нейтралітету України, Сумська міська організація Політичної партії «Партія Здоров'я», Міська партійна організація Політичної партії «Мерітократична партія України» у місті Суми, Сумська міська організація Всеукраїнської партії Миру і Єдності [5]. Варто зазначити, що така ж ситуація спостерігалася і в інших областях.

Напередодні місцевих виборів 2020 р. Громадська мережа ОПОРА провела моніторинг щодо сталості партійних структур в Сумській області. За результатами перевірки було визначено, що: а) безпосередньо в приймальні (на час карантину дистанційно) здійснювали прийом (обласний осередок Аграрної партії України», територіальний осередок ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», регіональний осередок ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ»; обласний осередок ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП», фракція «За Україну» Сумської міської ради); б) взаємодія з громадянами відбувалася на рівні депутатської діяльності (обласний та міський осередки Всеукраїнського об'єднання «Свобода», обласний та міський осередок Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», Обласний та міський осередки Радикальної партії Олега Ляшка); в) не вдалося отримати інформацію (обласний та міський осередки партії Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина», обласний та міський осередки Політичної партії «ГОЛОС», обласний осередок Політичної партії «Воля народу», обласний та міський осередки ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ», обласний та міський осередок Політичної партії «Сила і Честь», обласний та міський осередки ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «УКРАЇНСЬКА СТРАТЕГІЯ ГРОЙСМАНА», обласний осередок Партії «Відродження»; г) представник відмовився надавати інформацію,

зазначивши, що під час карантину приймальня не працює (обласного осередку ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ПАРТІЯ ШАРІЯ») [5].

За результатами дослідження Громадської мережі ОПОРА з'ясувалося, що партійні дані, які зазначені в Єдиному державному реєстрі, не завжди відповідали фактичним даним. Зокрема, це стосувалося керівництва та адрес осередків юридично зареєстрованих партійних організацій на Сумщині. Понад те, не всі партійні організації, маючи статус юридичної особи, здійснювали активну діяльність у Сумській області, а також навпаки – були політичні сили, які займалися партійною діяльністю (зокрема це стосувалося політичних сил, які отримали мандати в місцевих радах) та не мали юридично зареєстрованих організацій партій [6].

Певною мірою наявність осередків політичні партії намагалися компенсувати присутністю в соціальних мережах. Найбільш популярною соціальною мережею серед політичних сил Сумської області та партійних функціонерів був Facebook. Знайдено 38 пабліків у цій соціальній мережі, які стосуються активних в області політичних партій та відомих політиків. 22 з них – це публічні сторінки, ще 11 – це аккаунти політичних діячів та 5 сторінок-спільнот [6]. Instagram була другою за популярністю соціальною мережею, яку обирали партії для комунікації з виборцями. 9 сторінок в сумському сегменті Instagram стосуються активних в області політичних партій. Також 3 канали із назвами партій в Telegram. Крім цього, один представник, пов'язаний із партією, який веде ютуб-канал [6].

Найпопулярніші та найактивніші були сторінки політиків Сумщини в соціальних мережах, а саме аккаунти народного депутата України А. Деркача (кількість підписників – 92617), депутата обласної ради Ю. Чмиря (9975), колишнього народного депутата України О. Медуниці (5529), колишнього міського голови *Г. Мінаєва (5000),* голови партійної організації *О. Стрельченка (5000),*депутата обласної ради *А. Кисіля (5000),* депутата обласної ради Л. Ричкіної (4999), *народного депутата України М. Ананченка (4988), народного депутата України І. Молотка (4984)* [6]. *І політичні партії, і кандидати у депутати не обмежували свою передвиборчу агітацію лише соціальними мережами. Актуальною була й «джинса» у ЗМІ та інтернет-виданнях, а також зовнішня реклама.*

Представники Громадянської мережі ОПОРА зафіксували зовнішню рекламу з прізвищем чинного міського голови О. Лисенка (ВО «Батьківщина») з хештегом #команда_лисенка, а також політичну рекламу партії ще до початку виборчої кампанії. Окрім цього, було зафіксовано зовнішню рекламу ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ», Політичної партії «За майбутнє», Політичної партії «Сила і честь», Партії «Перемога Пальчевського», Політичної

партії «Пропозиція», Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина», ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», Політичної партії «За Україну!», ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ДЕМОКРАТИЧНА СОКИРА», Політичної партії «Народний Рух України», ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» [7]. *Зазначимо, що навіть* посол Федеративної Республіки Німеччини Анка Фельдгузен під час обговорення в обласній державній адміністрації досвіду прикордонної Сумської області у сфері розвитку публічної політики та громадянського суспільства відзначила демократичність передвиборчих процесів в області, акцентуючи увагу на наявності великої кількості біл-бордів від різних політичних сил [8]. Водночас зазначимо, що не усі політичні партії, які брали участь у місцевих виборах були «присутні» в Сумській області.

Напередодні виборів Сумські осередки політичних партій ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», Політична партія «За Україну!», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ДЕМОКРАТИЧНА СОКИРА», Політична партія «Народний рух України» вирішили об'єднатися. Головним критерієм для об'єднання було формування єдиної команди для участі у виборах 2020 р. «задля перемоги демократії та заради європейських Сум» [9]. У меморандумі, який підписали представники партій йшлося про об'єднання проєвропейських демократичних сил, які захистять Україну і від реваншу проросійських сил, і від невігластва й некомпетентності, які демонструвала чинна влада [9]. Акцентувалася увага на тому, що не може бути й мови про внутрішню конкуренцію між політичними силами, які сповідують державницькі ідеї та зорієнтовані на Європу. Зазначалося, що «єдиним конкурентом були промосковські та олігархічні партії, які тягнуть країну до союзу з країною-агресором» [9].

За даними соціологічного дослідження[*] на питання «Якби місцеві вибори проводилися наступної неділі, за яку політичну партію Ви би проголосували?» жителі Сум відповіли наступним чином: за ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» – 23%, Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 8%; ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» – 6%» ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» – 6%, Політична партія «Сила і Честь» – 4%, інші партії менше 1% [10]. Власне, переможців виборчих перегонів у Сумській області населення визначило так, як за результатами виборів.

Напередодні місцевих виборів 2020 р., за даними соціологічного дослідження жителів Сум найбільше турбували проблеми з охороною здоров'я, створенням робочих місць, ЖКГ, неякісними дорогами та корупцією [10]. Органи

[*] Опитування було проведено Соціологічною групою «Рейтинг» від імені Міжнародного республіканського інституту. Дані були зібрані у 24 містах України(Київ та усі обласні центри; у Донецькій області – Маріуполь, у Луганській – Сєвєродонецьк) з 25 січня по 17лютого 2020 р. за допомогою face–to–face інтерв'ю на дому у респондентів.

місцевого самоврядування мали широкі повноваження у цих сферах і саме вони мали б їх розв'язувати.

Окреслимо основні положення програм ключових політичних партій в Сумській області. Загальні положення, які можна було застосувати як для усієї країни, так і для будь-якої області містили передвиборні програми: Аграрної партії України, Всеукраїнського об'єднання «Свобода», Політичної партії «За майбутнє», Політичної партії «Пропозиція», Радикальної партії Олега Ляшка, Політичної партії «Сила людей». Головне завдання політичні партії визначали таким чином: «Наше головне завдання – зробити успішною і заможною рідну Сумщину!» (ВО «Батьківщина») [11]; «відновлення територіальної цілісності та суверенітету України головним пріоритетом для влади всіх рівнів» (ВО «Батьківщина») [11]; «ми зробимо так, щоб міста і громади Сумщини жили достойно, по-європейськи» (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ») [11]. ВО «Батьківщина» пріоритетними визначала блоки: «Мирна Сумщина», «Справедлива Сумщина», «Здорова Сумщина», «Сильна Сумщина», «Освічена Сумщина», «Перспективна Сумщина», «Аграрна Сумщина», «Комфортна Сумщина» [11].

Позиціонування Сумщини у передвиборчих програмах вбачалося так: «Сумщина споконвіку вважалася аграрним регіоном» (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ») [11]; «Сумщина – перлина країни з найродючішими землями, надрами та значним промисловим потенціалом» (Політична партія «Наш край») [11]. Про Сумщину як прикордонну область: «Сумщина є прикордонною областю, і цілісність наших територій – це першочергове завдання місцевої влади і депутатського корпусу» (ВО «Батьківщина») [11].

Варто зауважити, що ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» запропонувала п'ять переможних кроків (Децентралізація – це нові можливості та права для громад, а не зміна географії задля економії коштів; Українському селу – європейські дотації та стандарти розвитку!; Громадам – європейський рівень медицини!; Для соціального захисту пенсіонерів, ветеранів АТО/ООС, чорнобильців на рівні обласні розпочнуть діяти спеціальні програми; Сумщина досі не розкрила свій культурний та туристичний потенціал – настав час стати туристичною столицею України) [11] у Сумській області, тоді як у Вінницькій – 7. Натомість, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» запропонувала шість головних кроків, а – Політична партія «Наш край» – «10 кроків для розвитку Сумщини» [11]. Питання якісної медицини підіймали ВО «Батьківщина», ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та інші партії. Акцентувалася також увага на тому, що «пандемія коронавірусу стала справжнім тестом для

нової влади на готовність рятувати своїх громадян та гарантувати їм належний медичний захист» (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ») [11].

Головний акцент ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» робила не на досягненнях на регіональному рівні, а на співпричетності завдяки гаслу: «Україна – це ти». ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» проголошувала патріотичні гасла та європейський вибір України; ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» – мир і зниження тарифів, ВО «Батьківщина» – «реалізувати ініціативи громад, виконати побажання виборців та спільно розбудовувати Сумщину, кожне місто і село нашої батьківщини»! [9].

У процесі виборчої кампанії 2020 р. в Сумській області обиралися 57 нових місцевих рад, тобто 1 обласну раду, 5 районних рад та 51 раду територіальних громад, які включають 15 міських рад ОТГ, 15 селищних рад ОТГ і 21 сільську раду ОТГ [12]. У кожній раді територіальної громади також обирався голова.

Кількість депутатів в радах всіх рівнів залежить від кількості виборців. Результати виборів до Сумської обласної ради, яка складатиметься з 64 депутатів, залежали від 849 906 жителів області, які мали право голосу. Це 80% населення регіону. До укрупнення в Сумській області було 18 районів, нині районів 5 (Конотопський, Охтирський, Роменський, Сумський, Шосткинський). Вибори депутатів районних рад проводилися за системою пропорційного представництва за відкритими виборчими списками місцевих організацій політичних партій у територіальних виборчих округах, на які поділяється єдиний багатомандатний виборчий округ, що збігається з територією відповідного району. Тобто, територія кожного з нових районів поділена на декілька округів, у кожному з яких є окремий перелік кандидатів у депутати, яких висували виключно політичні партії. У Сумській області таких округів утворено 23, з них 6 – з виборів депутатів до Сумської районної ради, 5 – до Роменської районної ради, та по 4 – до Конотопської, Охтирської і Шосткинської [13]. Таким чином, 25 жовтня обиралися депутати та голови 5 районних рад. В найбільшій з них – раді Сумського району – буде 54 депутати. У Конотопській і Шосткинській районних рада – по 42 депутати. Найменше число депутатів в радах Охтирського та Роменського районів – по 38 [14].

Зазначимо також, що оскільки до Конституції України не було внесено змін в частині децентралізації, то на рівні районів продовжували функціонувати районні ради, районні державні адміністрації, а також територіальні органи міністерств та інших центральних органів виконавчої влади. При цьому, районні державні адміністрації, як і раніше, виконувати функції виконавчих органів відповідних рад.

У Сумській області обиралося на місцевих виборах 2020 р.15 міських голів. Кандидатів на посаду було висунуто 105 [15]. Найбільше: 13 – Конотопська міська рада, 11 – Роменська міська рада, по 10 – Лебединська міська рада та Сумська міська рада. Охтирська міська рада – 9, Шосткинська міська рада – 8. По 7 Білопільська міська рада та Глухівська міська рада, по 6 Середино-Будська міська рада та Тростянецька міська рада. 5 – Кролевецька міська рада. По 4 Буринська міська рада та Путивльська міська рада, 3– Ворожбянська міська рада і лише 2 кандидати мала Дружбівська міська рада [15]. 30 кандидатів були самовисуванцями. Від політичних партій найбільше кандидатів висунули Політична партія «Наш край» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» 14 і 13 кандидатів, відповідно. 8 кандидатів було від Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина». По 7 кандидатів від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та Політичної партії «Сила і Честь». По 4 представники було від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» та Політичної партії «Пропозиція». По 3 представники були від Політичної партії «Сила людей», Політичної партії «Об'єднання «САМОПОМІЧ», Політичної Партії «За Майбутнє» і 2 від Політичної партії «ПРАВИЙ СЕКТОР». Аграрна партія України, Європейська партія України, Радикальна партія Олега Ляшка, Всеукраїнське об'єднання «Свобода», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «РАЗОМ СИЛА», Прогресивна соціалістична партія України, Соціал-демократична партія України по 1 кандидату.

«Дзеркало тижня» напередодні місцевих виборів 2020 р. запустило цикл публікацій /передвиборчий проект під загальною назвою «Країна по поличках», в яких була представлена інформація про виборчий процес в обласних центрах України. Характеризуючи Суми, зазначалося, що «на Сумщині сьогодні одне містоутворююче підприємство – державний кордон, одна містообіймаюча партія – «Батьківщина» і один містоконтролюючий мер – Олександр Лисенко» [16].

Кандидатами на посаду міського голови Сум були зареєстровані: голова Сумської районної ради В. Акпєров (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ»); керівник департаменту містобудування та архітектури Сумської ОДА В. Биков (Аграрна партія України); заступник директора з навчальної роботи обласного ліцею-інтернату спортивного профілю «Барса», керівник відокремленого підрозділу в Сумській області ГО «Національна платформа «Жінки за мир» Т. Іщенко (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ»); заступник директора Сумського обласного комунального дочірнього агролісогосподарського підприємства «Сумський агролісгосп» (з 2016 р.), голова ГО «Українське об'єднання учасників бойових дій та волонтерів АТО в Сумській області» О. Кукса (Політична партія «ПРАВИЙ СЕКТОР»); тимчасово виконувачка

обов'язків голови Сумської ОДА (з червня 2019 по березень 2020 р.) І. Купрейчик (Політична партія «Сила і Честь»); міський голова Сум О. Лисенко (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»); керівник товариства з обмеженою відповідальністю «Град Інвест Ріал Істейт», директор ТРЦ «Мануфактура», голова ГО «Інститут розвитку міста Суми» В. Лободін. (Політична Партія «За Майбутнє»); начальник управління культури департаменту культури, інформаційної політики та туризму Сумської ОДА, мер Глухова (2004–2010 рр.) О. Мельник (Політична партія «Наш край»); народний депутат України Т. Рябуха (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ»); директор Сумського підрозділу Центру розвитку місцевого самоврядування (до 2019 р.) О. Хоруженко (Політична партія «Сила людей») [17]. Значна частина кандидатів представляла діючу регіональну політичну еліту.

За результатами виборів до Сумської обласної ради були обрані депутати від ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ» – 16 мандатів (19,33% голосів), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» – 14 мандатів (17,07% голосів), Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» – 10 мандатів (11,41% голосів), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» – 9 мандатів (10,95% голосів), Політична партія «Наш край» – 8 мандатів (9,95% голосів), Політична Партія «За Майбутнє» – 7 мандатів (7,69% голосів) [18]. Порівняно з виборами 2015 р. Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» втратили депутатські мандати і зайняли 4 та 5 місця, відповідно. Натомість ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» з часу попередніх виборів наростила свою підтримку майже втричі (у 2015 р. вона отримала 5 місць). Осередки Партії «Відродження», Політичної партії «Радикальна Партія Олега Ляшка, Політичної партії «Воля народу», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП» та Всеукраїнське об'єднання «Свобода» взагалі не ввійшли до складу нової обласної ради.

Аналіз депутатського корпусу Сумської обласної ради дає підстави твердити, що оновлення відбулося на 68,75%. Депутатський корпус Сумської обласної ради сьомого скликання (2015–2020) нараховував 64 депутати, з них 51 чоловік (79,69%)[*] і 13 жінок (20,31%). У новій обласній раді 25 % депутатського корпусу становлять жінки. Найбільше жінок потрапили до ради у складі ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» – 4, по 3 з ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та Політичної Партії «За Майбутнє». У інших партій, які увійшли обласної ради по 2 жінок.

[*] Тут і далі підрахунки автора на основі джерела: Сумська обласна рада. Депутати Сумської обласної ради 7-го скликання. URL: https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/deputaty-oblasnoji-rady/deputaty.html

Депутатами обласної ради стали два чинних народних депутатів України – А. Деркач та І. Молоток, два колишні – О. Медуниця та Ю. Чмирь та один народний депутат СРСР (К. Приходько). Серед депутатського корпусу сьомого скликання був один народний депутат СРСР (К. Приходько) та один народний депутат України п'ятого та шостого скликання (Ю. Чмирь) [19]. Колишні голови обласної державної адміністрації А. Епіфанов та Ю. Чмирь також вибороли депутатські мандати обласної ради. 5 із 14 депутатів обласної ради ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» були одночасно обрані депутатами Сумської міської ради (Ю. Чмирь, О. Стрельченко, Н. Холявка, О. Соколов, І. Перепека).

За сферами зайнятості переважали представники органів державної влади, місцевого самоврядування та громадських організацій (23 особи), закладів освіти, культури, науки та медицини (9 осіб), приватні підприємства (17 осіб). Серед новообраних депутатів також 9 підприємців та 4 тих, хто тимчасово не працював. За віковими параметрами до обласної ради було обрано 3 особи молодших за 30 років (4 % від загальної кількості депутатів), 13 осіб віком від 30 до 40 років (20%), 16 – віком від 40 до 50 років (25 %), 18 – віком від 50 до 60 років (28%) та 14 осіб віком понад 60 років (22%) [20]. За винятком одного депутата, який мав професійно-технічну освіту, усі мали вищу освіту.

Головами 15 міських рад обрано 7 представників Політичної партії «Наш край» (Кролевецька, Роменська, Середино-Будська, Глухівська, Шосткинська, Дружбівська міські громади); 3 самовисуванців (Конотопська, Лебединська, Білопільська міські громади); 2 від Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» (Буринська, Сумська міські громади); по 1 від Політичної партії «Сила і Честь» (Охтирська міська громада); Політичної партії «НАШ КРАЙ» (Роменська міська громада); ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ» (Ворожбянська міська громада) [21]. У 14 міських громадах голову обрали у першому турі виборів. Другий тур був призначений лише у Сумській міській громаді. Змагалися В. Акпєров (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ») і О. Лисенко (Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»). Перемогу у другому турі здобув О. Лисенко.

До Сумської міської ради обрано 42 депутати від 5 політичних партій. Найбільше мандатів 13 або 30,95% здобула Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина». По 10 мандатів або по 21,43% здобули ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ». 8 мандатів (19,05%) здобула ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». 3 (7,14%) депутатських мандати виборола Політична партія «Сила і Честь» [22].

Особливістю цієї виборчої кампанії були так звані «родині ради» не стала виключенням і Сумська міська рада. До її складу увійшли: брати Перепеки Юрій та Ігор; брати Жиленки Юрій і Віталій; подружжя Стрельченко Наталія і Олександр (ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ»), а також брати Галаєви. Особливий інтерес до родини Галаєвих. Адже вони були кандидатами в депутати від трьох різних політичних партій. Магомед Галаєв кандидат у депутати від ВО «Батьківщина», його сини Расул та Рустам – від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» і ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ»), відповідно. Магомед-Шаріп Галаєв був депутатом Сумської міської ради 4 і 5 скликань, балотувався невдало до Верховної Ради України 7 скликання, змінюючи політичні партії упродовж депутатської діяльності. Так, у 2002 р. він обирався від Партії мусульман України; 2006 р. – від Народного блоку Литвина, а в 2015 р. від – ВО «Батьківщина». Рустам був директором Сумського виробничого комбінату і політикою не займався. Расул займав посаду директора Центрального ринку у Сумах і депутатом Сумської міської ради, обраним від Блоку Петра Порошенка в 2015 р. [23].

Троє новообраних депутатів Сумської міської ради: О. Стрельченко, Н. Стрельченко та Н. Холявка від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» відмовилися від мандатів на користь обласної ради, Н. Стрельченко – районної [24]. На їхні місця пройшли: депутат Сумської міської ради 7-го скликання, заступник директора ВАТ АТП 15927 Г. Гризодуб; директор ТОВ «Дахцентр» О. Корольов і заступник директора «Асоціації будівельних підприємств», член міськвиконкому К. Тихенко[25].

Результати виборів до районних рад продемонстрували дуже різні вподобання щодо вибору політичних партій. Так, до Конотопської районної ради пройшло 8 політичних партій на 42 депутатських мандати. По 7 депутатських мандатів отримали ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та Політична партія «НАШ КРАЙ», по 6 – політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». 5 депутатських мандатів у ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ». По 4 у Політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода» та Політичної партії «Радикальна Партія Олега Ляшка. 3 у нового проекту ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА МАЙБУТНЄ» [26].

До Охтирської районна рада найбільше – 8 депутатів провела ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». 7 депутатів у Політична партія «Сила Людей», 6 у ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ», по 4 у ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» та Політичної партії «НАШ КРАЙ». По 3 депутати мають три партії: Всеукраїнське об'єднання

«Батьківщина», Політична партія «Сила і Честь», ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА МАЙБУТНЄ» [27]. Таким чином 38 депутатів представляють 8 політичних партій.

Із 38 депутатів Роменської районної ради по 7 було обрано від Аграрної партія України та ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «СЛУГА НАРОДУ», по 5 від Всеукраїнського об'єднання «Батьківщина» та ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ», по 4 від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та Політичної партії «НАШ КРАЙ»; по 3 від ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЗА МАЙБУТНЄ» та Політичної партії «Сила і Честь» [28].

54 новобраних депутатів Сумської районної ради представляли 6 політичних партій. Переможницею, як і до Сумської обласної ради, стала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ», здобувши 14 мандатів. 11 депутатських мандатів у ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ». По 10 місць у ранній раді отримали Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ». 5 мандатів у Політичної партії «Сила і Честь» та 4 – ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЗА МАЙБУТНЄ» [29].

Шість політичних партій пройшло до Шосткинської районної ради. По 10 депутатських мандатів (або по 23,81%) здобули Політична партія «НАШ КРАЙ» та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ». 7 або (16,67%) – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ»; 6 (14,29%) – ПОЛІТИЧНОЇ ПАРТІЇ «ЗА МАЙБУТНЄ»; 5 (11,90%) – Політична партія Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина»; 4 (9,52%) – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» [30].

До рад усіх рівнів обласних, міських, районних, селищних та сільських у Сумській області обиралося 1532 депутати [31]. За результатами виборчої кампанії 25 жовтня 2020 р. було обрано 1175 депутатів, тобто 76,69%, з них 64 (100%) депутатів обласної ради, районних 138 або 54,48% із 214; міських 231 або 51,79% із 446; 311 селищних або 90,93% із 342; сільських 431 або 92,48% із 446 [31]. Необхідну кількість депутатів дооберуть на додаткових виборах.

Підсумовуючи, зазначимо, що Сумська область не стала трампліном для розкрутки нових партійних проектів. Особливістю регіону було те, область проголосувала дуже по-різному. Якщо переможцем до Сумської обласної ради стала ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ», то більшість у міській раді здобуло Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина».

Традиційно, різні частини Сумщини голосують як різні частини України. Тут також є свій Захід, Схід, Північ і Південь. Це й підтвердили результати виборів у п'яти новостворених районах: У Конотопському та Шосткинському районі переможцями стали проросійські партії – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» та Політична партія «НАШ КРАЙ»; у Охтирському та Сумському – ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». У

Роменському районі найбільше депутатських мандатів (по 7) у районну раду здобули Аграрна партія України та ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «СЛУГА НАРОДУ». Загалом є підстави твердити, що не лише змінилися лідери виборчих перегонів, а й відбулося часткове оновлення регіональних політичних еліт.

Список використаних джерел:

1. Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення виборчого законодавства». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/805-20#Text
2. Відомості щодо зареєстрованих у встановленому законом порядку політичних партій станом на 01 січня 2020 року. URL: https://minjust.gov.ua/m/4561
3. «Партизація» місцевих виборів та спроможність самих партій. Чи співпадають політичні бажання з реальністю? 09.07.2020. URL: ttps://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20153-partizatsiia-mistsevikh-viboriv-ta-spromozhnist-samikh-partii-chi-spivpadaiut-politichni-bazhannia-z-realnistiu
4. Малко Р. Небезпечні стереотипи. 05.11.2020. URL: https://tyzhden.ua/Society/150626
5. Відомості щодо міських осередків політичних партій, зареєстрованих реєстраційною службою Сумського міського управління юстиції. 20.12.2013. URL: https://www.smr.gov.ua/uk/dovidka/partijni-ta-gromadski-organizatsiji/230-partijni-organizatsiji.html
6. Коренєва О. Спроможність місцевих осередків політичних партій в Сумській області. 06.07.2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/partii/20141-spromozhnist-mistsevikh-oseredkiv-politichnikh-partii-v-sumskii-oblasti
7. Сумщина напередодні виборів 2020: активності потенційних кандидатів, ризики використання адмінресурсу та конфлікти в ТВК. 12.09.2020. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20749-sumshchina-naperedodni-viboriv-2020-aktivnosti-potentsiinikh-kandidativ-riziki-vikoristannia-adminresursu-ta-konflikti-v-tvk
8. Роман Грищенко: На Сумщині місцеві вибори пройдуть демократично, чесно та прозоро. URL: http://sm.gov.ua/uk/yevrointehratsiinyi-daidzhest/22384-roman-hryshchenko-na-sumshchyni-mistsevi-vybory-proydut-demokratychno-chesno-ta-prozoro-2.html
9. Сумські осередки партій «Європейська солідарність», «Демократична сокира», «За Україну!» і «Народний рух України» об'єдналися перед місцевими виборами. 10.08.2020. URL: http://sumynews.com/news-and-ideas/policy/15012/sumski-oseredky-partii-yevropeiska-solidarnist-demokratychna-

sokyra-za-ukrainu-i-narodnyi-rukh-ukrainy-obiednalysia-pered-mistsevymy-vyboramy.html
10. Шосте всеукраїнське муніципальне опитування. 25 січня по 17 лютого 2020 р. URL: http://ratinggroup.ua/research/regions/shestoy_vseukrainskiy_municipalnyy_opros.html
11. Центральна виборча комісія. Сумська область. Сумська обласна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm056pid102=2522pf7691=2522pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
12. Центральна виборча комісія. Сумська область. Місцеві ради, депутати яких обираються за системою пропорційного представництва. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm008pt001f01=695pt00_t001f01=695.html
13. Сумщина зі змінами: нові райони, нові районні ради, нове формування районних бюджетів. 19.10.2020. URL: http://www.sm.gov.ua/ru/arkhiv1/22607-sumshchyna-zi-zminamy-novi-rayony-novi-rayoni-rady-nove-formuvannya-rayonnykh-byudzhetiv.html
14. Державний реєстр виборців. Сумська область. URL: https://www.drv.gov.ua/ords/portal/!cm_core.cm_index?option=ext_dvk&pid100=59&prejim=1
15. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020. Сумська область. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm118pt001f01=695pid100=59rej=0.html
16. Країна по поличках. СУМИ. URL: https://zn.ua/project/miscevivybory2020/sumy
17. Центральна виборча комісія. Кандидати на посаду міського голови. Сумська область. Сумська міська рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm106pt001f01=695pid100=59rej=0pid102=2951.html
18. Центральна виборча комісія. Сумська обласна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=2522pf7691=2522pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
19. Депутати Сумської обласної ради 7-го скликання. URL: https://sorada.gov.ua/pro-oblasnu-radu/deputaty-oblasnoji-rady/deputaty.html
20. Сумщини: Новий склад обласної ради сформують представники 6 партій. 10.11.2010. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/22222-sumshchini-novii-sklad-oblasnoyi-radi-sformuiut-predstavniki-6-partii
21. Центральна виборча комісія. Сумська область. Обрані на посади міських голів. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm038pt001f01=695pt00_t001f01=695pid111=32pid100=59rej=0.html

22. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані на відповідних виборах депутати місцевої ради. Сумська область. Сумський р-н, Сумська міська рада URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=2951pf7691=64694pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
23. Мінджоса С. Головне не посваритися: у Сумах батько з синами балотуються в депутати від трьох різних партій. 18.10.2020. URL: https://vybory.24tv.ua/sumah-batko-sinami-balotuyutsya-deputati-vid-troh-novini-sumi_n1437900
24. Троє новообраних депутатів Сумської міськради відмовились від мандатів. 18.11.2020. URL: https://sumypost.com/sumynews/suspilstvo/troye-novoobranyh-deputativ-sumskoyi-miskrady-vidmovylys-vid- mandativ/
25. Хто такі Геннадій Гризодуб, Олександр Корольов і Костянтин Тихенко. URL: https://sumypost.com/sumynews/suspilstvo/troye-novoobranyh-deputativ-sumskoyi-miskrady-vidmovylys-vid-mandativ/
26. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. Конотопська районна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63629pf7691=63629pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
27. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. Охтирська районна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63630pf7691=63630pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
28. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. Роменська районна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63631pf7691=63631pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
29. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. Сумська районна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63632pf7691=63632pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
30. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. Шосткинська районна рада. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63633pf7691=63633pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html
31. Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25 жовтня 2020 р. Обрані депутати місцевих рад. Сумська область. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html

Михайло Зан
кандидат історичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Політико-партійне представництво угорської етнічної меншини України за результатами місцевих виборів 2020 року

За даними Всеукраїнського перепису населення 2001 року угорська етнічна громада України складала 156 566 чол. (0,3 %), із яких 151 516 чол. (майже 97 %) представляли компактні ареали проживання в низинних районах Закарпатської області, поблизу державного кордону з Угорщиною. Починаючи з місцевих виборів 2006 року угорська громада значною мірою орієнтована на голосування за етнополітичних лідерів, які репрезентують «КМКС» Партію угорців України» (далі – «КМКС» ПУУ) та Демократичну партію угорців України (далі – ДПУУ). Вони представлені на всіх рівнях місцевої влади регіону: Закарпатська обласна Рада, ряд районних, міських, селищних і сільких рад.

Передумови електоральної кампанії. Варто зауважити, що вже напередодні електоральної кампанії, 27 серпня 2020 року, на рівні керівництва «КМКС» ПУУ було прийнято рішення відійти від формування спільного списку кандидатів із представників обидвох фактично регіональних партій угорської громади, як це було під час виборів 2015 року. З метою «здобуття якомога більшої кількості депутатських місць там, де обидві угорські партії мають шанс пройти, вони повинні йти на вибори паралельно, щоб збільшити кількість голосів, відтак співпрацювати мають майбутні депутатські фракції» [17]. Водночас керівництво «КМКС» ПУУ також констатувало, що в тих територіальних громадах, «де частка угорців невелика, слід створити спільний список, щоб мати можливість досягнути 5-відсоткового порога» [17]. Втім у перспективі цього так і не було зроблено.

У відповідь ДПУУ в особі її очільника Ласло Зубанича прикро відреагувала на подібну перспективу, згадуючи про результати успішної співпраці під час попередніх місцевих виборів [45]. На засіданні керівництва ДПУУ 29 серпня було вирішено сформувати партійні списки лише до Берегівської та Ужгородської районних рад, кандидатів від партії до Ужгородської, Чопської, Берегівської, Тячівської, Вилоцької та Пийтерфолвівської територіальних громад. Ласло Зубанич зауважив, зокрема, й про пропозиції співпраці від 3 політичних партій, що надійшли до ДПУУ. Згодом відповідний меморандум про співпрацю ДПУУ

уклала саме з партією влади «Слуга народу», що ще більше поглибило ідейні розбіжності з «КМКС» ПУУ. Також вирішено не формувати список партії до Закарпатської обласної Ради, оскільки більші шанси має «КМКС» ПУУ, натомість зосередитися на роботі в районах і об'єднаних територіальних громадах регіону [45].

«КМКС» ПУУ сформувала власні списки кандидатів у депутати до Закарпатської обласної ради; Ужгородської, Берегівської, Мукачівської та Хустської районних рад; Ужгородської, Берегівської, Мукачівської, Хустської, Чопської, Виноградівської та Тячівської міських рад; Батівської, Вилоцької, Королівської, Вишківської та Солотвинської селищних рад; Холмківської, Баранинської, Сюртівської, Великодобронської, Косонської, Великоберезької, Великолучківської та Пийтерфолвівської сільських рад; кандидатів від партії на посади голів об'єднаних територіальних громад, де компактно представлене угорськомовне населення.

Серед кандидатів у депутати місцевих рад від «КМКС» ПУУ велику частку склали працівники закладів освіти та культури, підприємці, представники влади в органах місцевого самоврядування, журналісти тощо. Соціальна база кандидатів у депутати місцевих рад від ДПУУ дещо подібна за винятком представників місцевої влади. В основному – це також освітяни, науковці, працівники освіти та культури, спорту, приватні підприємці, юристи [30].

Варто відзначити, що серед кандидатів обидвох партій були присутні репрезентанти неугорської етнічності, в основному українці. Цим самим коло електоральних симпатиків «КМКС» ПУУ та ДПУУ дещо розширилося. До прикладу, до Ужгородської районної та міської рад були висунуті кандидатури 3 представників україномовного видання «Карпатський об'єктив»: головного редактора Олега Сембера, випускового редактора Руслана Фатули та розповсюджувачку видання Вікторію Мавроматі. До списків кандидатів у депутати до Ужгородської міської ради у територіальному виборчому окрузі (далі – ТВО) № 4 був також включений журналіст цього видання, старший викладач факультету історії та міжнародних відносин УжНУ Юрій Копинець [31; 32]. Водночас прохідні місця у списках були фактично «запатентовані» за партійними функціонерами з досвідом, які, зрештою, й пройшли до місцевих рад за результатами голосування.

Передвиборча агітація. На відміну від парламентських виборів 2019 року [16, с. 72], агітаційна кампанія набула значно більших масштабів, в пергу чергу з боку «КМКС» ПУУ. Про це, зокрема, свідчить розповсюдження білбордів і спецвипуску інформаційного тижневика Закарпаття «Карпатський об'єктив» у населених пунктах області, де практично немає угорськомовних жителів.

Позицію обидвох партій у формі політичної реклами висвітлювали зокрема обласні газети «РІО» та «Новини Закарпаття». До прикладу, багаторічний редактор газети «РІО» Петро Гойс у статусі кандидата в депутати до Ужгородської міської ради від ДПУУ презентував її слоганом «Партія порядних закарпатців». Він закликав закарпатців не віддавали свої голоси за українські партії, «за якими стоять грошові мішки». Зупинивши свій вибір на суто «закарпатських політичних проектах» («Команда Андрія Балоги», «Рідне Закарпаття», «КМКС» ПУУ та ДПУУ), віддав перевагу саме останній. Аргументом проти «Команда Андрія Балоги» Петро Гойс визначив її виключно родинно-клановий формат, проти «Рідного Закарпаття» – меркантильний інтерес угрупування місцевого олігархату. «КМКС» ПУУ було розкритиковано за її «сумнівне», «іноземне фінансування», а головним аргументом за ДПУУ стало те, що жоден із членів цієї політичної сили «ніколи не був пов'язаний у політичних чи кримінальних скандалах» [11].

Більш активно до політичної реклами були долучені угорськомовна та україномовна версія сайту «Kárpáti Igasz Szó» («Карпатське слово правди»), газета «Карпатськоий об'єктив», двомовні теле- та You Tube-канали «*Tv 21 Ungvár»* («21 Ужгород»), його ж версія у соціальній мережі «Facebook». Стосовно останньої, то її «закарпатський сегмент» напередодні 25 жовтня бурхливо наповнювався двомовними сторінками окремих кандидатів як від «КМКС» ПУУ, так і ДПУУ.

Необхідно також зазначити, що передвиборча кампанія в провокаційному форматі для «КМКС» ПУУ фактично розпочалася вже навесні, коли ряд регіональних інтернет-видань розповсюдили інформацію про фінансові махінації Василя Брензовича з коштами угорських благодійних фондів. Поширювалися чутки про втрату ним довіри серед угорської громадськості Закарпаття та можливе обрання нового голови політичної партії. Серед кандидатів називалися прізвища заступника голови Закарпатської обласної ради Йосипа Борто та керівника молодіжної структури громадської організації «Товариство угорської культури Закарпаття – КМКС» Іштвана Добші [22]. Незважаючи на це, 19 вересня в м. Берегово Василя Брензовича знову було обрано головою політичної сили на наступні 3 роки. На цьому ж зібранні лідер «КМКС» ПУУ заявив про підтримку діючого Берегівського міського голови Золтана Баб'яка і депутатів Закарпатської обласної ради Чабу Пейтера та Карла Резеша [10].

Таблиця 1

Депутати Закарпатської обласної ради від «КМКС» ПУУ [40]

Прізвище, ім'я, по батькові, дата народження депутата	*Відомості про обраного депутата*	*Кільк. голосів*	*% від квоти*	*Виборчий округ*
Брензович Василь Іванович (25.04.1964)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Науково-дослідний Інститут ім. Тиводара Легоцького Закарпатського угорського Інституту ім. Ференца Ракоці II, доцент, старший науковий співробітник. Місце проживання: с. Запсонь, Берегівський р-н, Закарпатська обл.			ЄБВО
Пейтер Чаба Алайошович (03.07.1966)	Освіта вища. Безпартійний. «Пейтер Чаба», приватний підприємець. Місце проживання: м. Берегово, Закарпатська обл.	1 675	28,92	ЄБВО
Петеі Юдіта Оттовна (31.03.1963)	Освіта вища. Безпартійна. ТзОВ «Карпат-Пак», директор. Місце проживання: с. Фанчиково, Берегівський р-н, Закарпатська обл.	1 777	30,69	1
Орос Ільдіко Імріївна (19.03.1960)	Освіта вища. Безпартійна. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, президент. Місце проживання: м. Берегово, Закарпатська обл.	2 562	44,24	1
Борто Йосип Йосипович (26.01.1958)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Закарпатська обласна рада, перший заступник голови. Місце проживання: с. Шаланки, Берегівський р-н, Закарпатська обл.	3 126	53,98	1
Біров Єлизавета Іванівна (02.09.1959)	Освіта вища. Безпартійна. Комунальне некомерційне підприємство «Обласна дитяча лікарня», заступник директора. Місце проживання: с. Дерцен, Мукачівський р-н, Закарпатська обл.	206	3,55	ЄБВО
Гулачі Гейза Людвигович (24.02.1957)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Благодійний фонд «КМКС», директор. Місце проживання: м. Мукачево, Закарпатська обл.	564	9,74	ЄБВО
Балог Лівія Іванівна (01.01.1978)	Освіта вища. Член «КМКС» ПУУ. Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, викладач. Місце проживання: м. Чоп, Ужгородський р-н, Закарпатська обл.	1 429	24,68	5

Результати. Закарпатська обласна рада. За наслідками голосування на місцевих виборах 25 жовтня «КМКС» ПУУ здобула здобула 39 049 голосів виборців, отримавши 8 депутатських мандатів у Закарпатській обласній раді

(див. табл. 1). Керівництво політичної сили висловило власне задоволення від подібного результату, адже «КМКС» ПУУ посіла четверту сходинку після політичних партій «Слуга народу» (59 845 голосів; 12 депутатів), «Рідне Закарпаття» (58 783 голоси; 11 депутатів) та ВО «Батьківщина» (42 432 голоси; 8 депутатів) [40].

Політичні сили, які на відміну від «КМКС» ПУУ проводили досить активну виборчу кампанію, виявилися менш успішними. Зокрема, «Команда Андрія Балоги» отримала 36 583 голоси (7 депутатів). По 6 депутатів делегували «Європейська солідарність» (30 407 голосів), «За майбутнє» (30 214 голосів) та «Опозиційна платформа – За життя» (26 980 голосів) [40].

Таблиця 2

Партійна структуризація Берегівської районної ради [12]

Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидатів у депутати	*Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії*	*Кількість отриманих депутатських мандатів*	*% від загального складу ради*
«КМКС» ПУУ	***18 926***	***15***	***35,71***
«Рідне Закарпаття»	12 248	10	23,81
«Слуга народу»	7 301	7	16,67
«Команда Андрія Балоги»	3 361	4	9,52
ДПУУ	2 886	3	7,14
«За майбутнє»	2 786	3	7,14
«Європейська солідарність»	2 587	0	
ВО «Батьківщина»	1 968	0	
«Опозиційна платформа – За життя»	1 951	0	

Результати. Районні ради. Як і очікувалося, у новоствореному в результаті адміністративної реформи форматі Берегівського району обидві політичні сили угорців України здобули високий мандат довіри з боку виборців (див. табл. 2). Отримавши 18 926 голосів «КМКС» ПУУ стала лідером виборчих перегонів у районі та делегувала до Берегівської районної ради 15 представників, серед яких 4 є членами політичної партії. ДПУУ здобула електоральні симпатії від 2 886 виборців (3 депутатські мандати; з них – 1 член

партії). Відтак дві політичні партії угорців репрезентують 42,85 % від усього депутатського складу районної ради (42 депутати) [12]. Відтак закономірним стало обрання головою представника «КМКС» ПУУ Карла Резеша на Першій сесії Берегівської районної ради 8 грудня. За нього віддали свій голос 31 депутат, а Віталій Любка (перший кандидат до ради від партії «Рідне Закарпаття») отримав лише 8 голосів із числа присутніх депутатів [25].

В Ужгородську районну раду «КМКС» ПУУ делегувала 6 депутатів (з них лише 1 є членом партії). Подібно до результатів голосування до Закарпатської обласної ради, партія зайняла 4 сходинку після політичних партій «Слуга народу», «Рідне Закарпаття» та ВО «Батьківщина». Водночас ДПУУ отримала 1 943 голоси й посіла останню сходинку серед 10-ти політичних сил, не пройшовши до ради (див. табл. 3). Таким чином, «КМКС» ПУУ в Ужгородській районній раді репрезентує близько 15 % депутатського складу [14].

Таблиця 3

Партійна структуризація Ужгородської районної ради [14]

Назва політичної партії, місцева організація якої висунула кандидатів у депутати	*Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії*	*Кількість отриманих депутатських мандатів*	*% від загального складу ради*
«Слуга народу»	15 960	8	19,05
«Рідне Закарпаття»	12 593	7	16,67
ВО «Батьківщина»	11 745	6	14,29
«КМКС» ПУУ	***11 196***	***6***	***14,29***
«Європейська солідарність»	8 469	5	11,90
«За майбутнє»	7 920	4	9,52
«Опозиційна платформа – За життя»	5 488	3	7,14
«Команда Андрія Балоги»	4 592	3	7,14
«Разом сила»	2 742		
ДПУУ	1 943		

До Мукачівської та Хустської районних рад «КМКС» ПУУ не пройшла, отримавши відповідно 3 460 та 2 025 голосів виборців у цих районах [13; 15].

Через найменшу репрезентацію угорців у етнонаціональній структурі Тячівщини та Раховщини, списки до Тячівської та Рахівської районних рад не формувалися.

Результати. Міські ради. Попри значну чисельність угорців та симпатиків регіональних партій угорської громади в обласному центрі, «КМКС» ПУУ зайняла лише 9 позицію серед 25 політичних сил у рейтингу виборчих преференцій жителів м. Ужгорода (1 430 голосів). ДПУУ опинилася на 20 місці (362 голосів виборців) [37].

На невдалому тлі обласного центру реальним успіхом угорськомовних політиків стали результати голосування у м. Чоп на Ужгородщині. «КМКС» ПУУ тут зайняла 1 місце, отримавши 1 182 голоси виборців (6 мандатів). ДПУУ посіла 3 місце й здобула 443 голоси (3 мандати) мешканців Чопа. Відтак обидві партії репрезентують біля 35 % складу Чопської міської ради. Прикметно, що найбільшу кількість голосів отримала тут відома угорськомовна громадська діячка, колишня голова фракції «КМКС» ПУУ в Ужгородській районній раді Лівія Балог (115 голосів / 47,71 % від квоти), яка також пройшла до Закарпатської обласної ради [39].

Таблиця 4

Представництво «КМКС» ПУУ у міських радах Закарпатської області [2; 6; 21; 34; 39]

№	*Назва міської ради*	*Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії*	*Кількість отриманих депутатських мандатів*	*% від загального складу ради*
Берегівський район				
1.	Берегівська	5 134	13	38,24
2.	Виноградівська	1 197	3	8,82
Ужгородський район				
3.	Чопська	1 182	6	23,08
Мукачівський район				
4.	Мукачівська	1 719	3	7,89
Тячівський район				
5.	Тячівська	256	2	7,69

Обидві угорськомовні політичні сили прогнозовано стали лідерами виборчих перегонів до Берегівської міської ради. «КМКС» ПУУ здобула 5 134 голоси виборців (13 мандатів), а ДПУУ – 2 799 голосів (8 мандатів). Разом вони

репрезентують 61,77 % депутатського копусу м. Берегова [2]. Третю позицію після політичних партій «Рідне Закарпаття» та «Слуга народу» зайняла «КМКС» ПУУ за результатами голосування до Виноградівської міської ради. Партія здобула 1 197 голосів виноградівців і делегувала 3 представників (8,82 %) до депутатського корпусу колишнього районного центру [6].

«КМКС» ПУУ посіла останню, восьму позицію політичних сил, які пройшли до Мукачівської міської ради. 1 719 голосів мукачівців гарантували представництво 3 угорськомовним представникам серед 38-членного депутатського корпусу м. Мукачева (7,89 %) [21]. За результатами голосування до Тячівської міської ради «КМКС» ПУУ здобула 256 голосів виборців [34]. Це також остання, шоста позиція у списку партій, які пройшли до місцевої ради. Відтак серед 26 депутатів 2 (7,69 %) представлені цією політичною силою. Не зважаючи на партійні амбіції щодо представництва у Хустській міській раді, «КМКС» ПУУ не змогла до неї потрапити (444 голосів виборців) [43].

Результати. Селищні ради. Принагідно зауважимо, що представництво угорської етнічної громади загалом варто відмежувати від політико-партійного представництва «КМКС» ПУУ та ДПУУ. Це чітко відображено у результатах голосування по селищним і сільським радам, де частка угорськомовного представницва домінує, в той час як політико-партійна репрезентація, зокрема «КМКС» ПУУ, є незначною. До прикладу, серед 22 обраних депутатів Батівської селищної ради лише 2 (9,09 %) – жителі с. Баркасово Єва Бімба (членкиня «КМКС» ПУУ) та Аттіла Сані (безпартійний) – представляють «КМКС» ПУУ. Водночас угорськомовні депутати домінують насамперед серед самовисуванців (12 депутатів; 54,55 %). Прикметно, що менше угорськомовних депутатів представлені політичними партіями «Команда Андрія Балоги» (5 чол.; 22,73 %) та «Рідне Закарпаття» (3 чол.; 13,64 %) [1].

У розрізі політико-партійного представницва на рівні селищних рад найбільши успіхом «КМКС» ПУУ є результати виборів до Вилоцької селищної ради, де її представляють 12 депутатів (46,15 %). У свою чергу ДПУУ у цій громаді також репрезентована 3 депутатами (11,54 %) [5].

Третю сходинку після партій «Рідне Закарпаття» та ВО «Батьківщина» зайняла «КМКС» ПУУ у партійній структурі Вишківської селищної раді (4 депутати; 15,38 %) на Хустщині. Результати голосування до Вишківської селищної ради є прикметними тим, що журналістка Еніка Вароді (телеканал «*Tv 21 Ungvár*» і газета «Karpatalja»), набрала лише 1 голос (0,52 % від квоти) і стала депутаткою (! – М.З.) [42].

Таблиця 5

Представництво «КМКС» ПУУ у селищних радах Закарпатської області [1; 5; 7; 33; 42]

№	*Назва селищної ради*	*Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії*	*Кількість отриманих депутатських мандатів*	*% від загального складу ради*
Берегівський район				
1.	Вилоцька	1 757	12	46,15
2.	Королівська	371	3	11,54
3.	Батівська	198	2	9,09
Хустський район				
4.	Вишківська	671	4	15,38
Тячівський район				
5.	Солотвинська	275	2	7,69

На цьому тлі представництво «КМКС» ПУУ в Королівській селищній раді на Виноградівщині є незначним (3 депутати; 11,54 %) [7]. Останнє місце «КМКС» ПУУ посіла також у Солотвинській селищній раді – 2 депутатів (7,69 %) [33].

Результати. Сільські ради. Закономірним і очікуваним за результатами голосування 25 жовтня стала доволі чисельна репрезентація «КМКС» ПУУ в угорськомовних селах новоутвореного Берегівського району. Зокрема, найбільш представницькою стала Пийтерфолвівська сільська рада, де серед 26 депутатів 17 (65,38 %) є висуванцями «КМКС» ПУУ. Поряд із цим 3 депутати (11,54 %) репрезентують ДПУУ. Решта 6 депутатів (23,08 %) – угорськомовні жителі сіл Велика Паладь, Пийтерфолво, Неветленфолу, Чепа та Чорнотисів – висуванці політичної партії «Рідне Закарпаття» [9].

Унікальним фактом є відсутність жодної політико-партійної репрезентації 21 із 22 депутатів (! – М.З.) Великобийганської сільської ради. Винятком стала лише бухгалтерка із с. Астей Віта Фозекош від партії «Слуга народу». Водночас переважна більшість депутатів цієї сільської ради – угорськомовні жителі різних соціально-професійних груп сіл Велика Бийгань, Мала Бийгань, Астей, Дийда, Гут і Мочола [4]. Подібне стосується також і депутатів-самовисуванців Косоньської сільської ради, серед яких представлені угорськомовні жителі сіл Косонь, Запсонь, Рафайново, Шом, Попово та Гетен [8].

Лідером виборчих змагань до Сюртівської сільської ради на Ужгородщині стала «КМКС» ПУУ, яка отримала більшість (54,55 %) голосів виборців й представлена 12-ма із 22-х депутатів [36]. Друге місце після самовисуванців в Ужгородському районі посіла «КМКС» ПУУ в депутатському складі Великодобронської сільської ради (36,84 %; 7 депутатів). Крім цього 1 депутатом (безпартійна психологиня Єва Раті) репрезентована ДПУУ [35]. Як і в інших селах самовисуванці є зазвичай угорськомовними мешканцями сіл Велика Добронь, Мала Добронь та Тисаагтелек. Найменшою кількістю депутатів, представників від «КМКС» ПУУ виступають Косонська та Великоберезька сільські громади, ДПУУ у яких також репрезентована по 1 депутатові [44].

Таблиця 6

Представництво «КМКС» ПУУ у сільських радах Закарпатської області [3; 8; 9; 19; 20; 35; 36; 38]

№	*Назва сільської ради*	*Кількість голосів, поданих за місцеву організацію політичної партії*	*Кількість отриманих депутатських мандатів*	*% від загального складу ради*
Берегівський район				
1.	Пийтерфолвівська	3 695	17	65,38
2.	Косоньська	-	2	9,09
3.	Великоберезька	-	2	9,52
Ужгородський район				
4.	Сюртівська	-	12	54,55
5.	Великодобронська	-	7	36,84
6.	Холмківська	580	3	11,54
Мукачівський район				
7.	Великолучківська	466	3	11,54
8.	Горондівська	-	3	13,64

До Холмківської сільської ради «КМКС» ПУУ делегувала 3 представників (членкиня «КМКС» ПУУ, вчителька Шишлівської ЗОШ І-ІІІ ступенів Андрея Медве, безпартійний підприємець Віктор Копач із с. Шишлівці та безпартійна завідувачка Амбулаторії ЗПСМ с. Тарнівці Єлизавета Буйдошов). ДПУУ набрала всього 72 голоси й не пройшла до сільської ради Холмківської громади [38].

У новоутвореному Мукачівському районі 3 депутатів (11,54 %) від «КМКС» ПУУ представлені у Великолучківській сільській раді. Всі вони є мешканцями с. Ракошино, 2 педагоги (членкиня «КМКС» ПУУ Маргарита Товт і безпартійний Бейла Молнар) та безпартійний підприємець Олександр Молнар [19]. Так само 3 представників від «КМКС» ПУУ стали депутатами Горондівської сільської ради. Безпартійні Петро Вереш, Сергій Шпеник та Янош Орос є мешканцями угорськомовного (понад 63 % жителів) с. Жнятино [20].

Результати. Голови місцевих рад. Прогнозованим переможцем виборчої кампанії на посаду міського голови Берегова став самовисуванець Золтан Баб'як, якого підтримала «КМКС» ПУУ. Він здобув 76,44 % (10 088 голосів) [26]. Інші кандидати на посади очільників міських громад від «КМКС» ПУУ або ті, які ними підтримувались, стали аутсайдерами виборчої кампанії. Зокрема, висуванець від «КМКС» ПУУ Іван Кайла зайняв 2 місце (10,7 %; 509 голосів) серед 3 кандидатів на посаду голови Тячівської міської громади [27]. В обласному центрі самовисуванець Іштван Цап, також підтримуваний «КМКС» ПУУ, зайняв 8 місце в рейтингу (3,48 %; 1 258 голосів) серед 22 кандидатів [28]. Колишній заступник голови Закарпатської обласної державної адміністрації Віктор Мікулін, підтримуваний «КМКС» ПУУ, на виборах міського голови Чопа посів останнє 5 місце, здобувши 225 голосів виборців (4,36 %) [29].

Якщо серед 18 голів селищних громад формально представників, які офіційно висунуті «КМКС» ПУУ, то серед 35 голів сільських громад Закрапатської області вирізняється переможець виборчої кампанії на посаду голови Пийтерфолвівської сільська громади на Виноградівщині Йосипа Ороса [24]. Втім, як відзначалося вище стосовно депутатів місцевих громад уцілому, цей показник є скоріш формальним індикатором представництва угорської етнічної спільноти Закарпаття. Об'єктивним фактом виступають локальні корпоративні інтересів переважної більшості жителів окремих громад, які мають власне угорську ідентичність. Водночас статистика не охоплює цього індикатора, водночас навіть на рівні простого емпіричного спостереження, тим більше опитування, можна чітко ідентифікувати етнічних угорців, які стали публічними лідерами місцевих громад. Це, зокрема, стосується самовисуванців Степана Ковача (голова Вилоцької селищної громади) [23], Арпада Пушкара (голова Сюртівської сільської громади), Федора Надя (голова Великодобронської сільської громади), Ганни Нодь (голова Великобийганської сільської громади; членкиня «КМКС» ПУУ), Олександра Товта (голова Косоньської сільської громади; висуванець від партії «Слуга народу») [24]. Для порівняння, обраний головою Солотвинської селищної громади самовисуванець Василь Йовдій (член партії «Команда Андрія Балоги») є репрезентантом румунської етнічності с. Нижня Апша Тячівського району [23].

Поствиборчий modus vivendi у контексті нагнітання етнополітичної конфліктності. Варто наголосити, що вперше з часів партійної структуризації угорськомовний сегмент закарпатського політикуму «не вписався» у формат коаліції в Закарпатській обласній раді. До цього призвели як дії окремих публічних осіб, так і відверті провокації, які в черговий раз підвищили рівень етнополітичної конфліктності в регіоні. Зокрема, під час візиту на Закарпаття 8–9 жовтня державний секретар Угорщини з питань національної політики Янош Арпад Потапі агітував за «КМКС» ПУУ. В день голосування через соціальну мережу «Facebook» була поширена інформація міністра закордонних справ Угорщини Петера Сіярто, який констатував, що «було б погано, якби угорці залишилися без представництва на рівні області» і вказував на єдину угорську партію, яка балотувалася до Закарпатської обласної ради. Також йшлося про підтримку кандидата на міського голову Золтана Баб'яка. Ці твердження МЗС України трактувало як «пряме втручання у внутрішні справи України» [18]. Відтак вже 26 жовтня Міністерство заборонило в'їзд до України Яношу Арпаду Потапі та уповноваженому міністра, відповідальному за розвиток співпраці Саболч-Сатмар-Березької області та Закарпатської області, а також координацію програми розвитку дитячих навчальних закладів Карпатського регіону Іштвану Грежі, який також відзначився агітаційними меседжами за «КМКС» ПУУ.

Вже через місяць розпочалася серія провакацій проти угорців Закарпаття. Зокрема, 29 листопада на «You Tube» з'явилося відео, в якому чоловік із закритим обличчям маскою біля вказівного знаку м. Берегова закликав угорців відмовитися від автономних прагнень та погрожував етнічними чистками. Вже наступного дня зранку СБУ провела обшуки в будинку Василя Брензовича, офісах громадської організації «Товариство угорської культури Закарпаття – КМКС» та Благодійного фонду Закарпатського центру економічного розвитку ім. Егана Еде, будівлі Закарпатського угорського інституту ім. Ференца Ракоці ІІ. Прикметно, що ці акції «співпали» з попередніми консультаціями щодо обрання керівництва Закарпатської обласної ради, які ініціювали місцеві лідери партії «Слуга народу». Цей негатив доповнило поширення в мережі Інтернет відео, де депутати Сюртівської сільської ради виконували угорський гімн ще 21 листопада. СБУ також розпочала слідство щодо цієї справи.

У подібних умовах «формування громадської думки» щодо угорського соціуму та політикуму краю на Першому засіданні Закарпатської обласної ради 7 грудня представники «КМКС» ПУУ, за винятком Василя Брензовича, який виїхав до Угорщини, демонстративно залишили обласну раду. В багатьох ЗМІ цей вчинок депутатів-угорців на знак протесту проти дій правоохоронців факт дефінітивно окреслили «демаршем» фракції «КМКС» ПУУ. При цьому заступник голови «Товариства угорської культури Закарпаття – КМКС» Йосип Борто

застеріг про те, що це одноразова акція і надалі фракція займе конструктивну позицію, представляючи інтереси своїх виборців [41]. Водночас серія провокативних акцій проти угорців Закарпаття отримала своє продовження в ніч із 13 на 14 грудня, коли на стіні Пийтерфолвівської сільської ради було зафіксовано надписи зі словами: «Закарпаття – це Україна. Ми за вами прийдемо. Правий сектор».

Висновки. Підсумовуючи сказане вище, можна зробити наступні узагальнення.

По-перше, варто відзначити, що в цілому за результатами виборів до органів місцевого самоврядування «КМКС» ПУУ делегувала 130 своїх представників, відповідно ДПУУ – 23 депутатів. Отож, остання в порівнянні з попередньою виборчою кампанією значно послабила свій вплив на рівні місцевої влади. Це пов'язано з її лояльнішою риторикою щодо української влади та сталою підтримкою з боку офіційного Будапешта «КМКС» ПУУ. Водночас варто зазначити, що представництво угорської етнічної громади (етнічне представництво) загалом необхідно відмежувати від політико-партійного представництва («КМКС» ПУУ та ДПУУ). В першу чергу йдеться про рівень селищних і сільських рад, де значна кількість угорськомовних обранців балотувалися як самовисуванці.

По-друге, до Закарпатської обласної ради за список «КМКС» ПУУ проголосували 39 049 виборців, що в порівнянні з 2015 роком є меншим на майже 2,5 тис. (41 517 чол.). Водночас у відсотковому відношенні цей показник збільшився із 9,5 % до 11,5 %. В той же час представництво 8 депутатів у обласній раді (12,5 %) залишилося стабільним і чітко відзеркалює репрезентацію угорців у етнонаціональній структурі Закарпатської області за даними перепису 2001 року. Електоральні успіхи «КМКС» ПУУ на тлі депопуляції, масової трудової еміграції та невисокої явки виборців, очевидно, слід пов'язувати з політикою «м'якої сили» з боку Угорщини (інфраструктурні та гуманітарні проекти), розширенням політичної реклами в україномовному інформаційному просторі Закарпаття тощо.

По-третє, в результаті адміністративної реформи, що призвела до укрупнення районів, де компактно проживає угорська етнічна громада, представники угорського політикуму мають у процентному відношенні значно урізане представництво, ніж за результатами виборів 2015 року. Якщо в рамках колишньої каденції Берегівської районної ради «КМКС» ПУУ та ДПУУ мали 55,88 %, то зараз – 42,85 %. Відповідно в Ужгородській районній раді «КМКС» ПУУ мала 22,22 %, наразі – 14,29 %. В Мукачівській районній раді за результатами виборів 2015 року партія мала 10,26 %, а зараз взагалі немає своїх

представників. У Виноградівській районній раді обидві партії мали 30,55 %. На даному етапі як району, так і відповідної ради не існує.

По-четверте, певною втратою для угорського політикуму є відсутність політико-партійного представництва у міських радах Ужгорода та Хуста, де за результатами виборів 2015 року були відповідно 2 і 3 представники від «КМКС» ПУУ.

По-п'яте, на рівні селищних рад найбільш успішним є результат у Вилоцькій територіальній громаді, де обидві партії угорців представляють більшість (57,69 %). Водночас у інших селищних радах політико-партійне представництво угорців (в першу чергу «КМКС» ПУУ) є незначним: Вишківська (4 депутати), Королівська (3 депутати), Батівська та Солотвинська (по 2 депутатів). Утім відсутність виключно політико-партійної репрезентації компенсується представництвом депутатів-етнофорів угорської ідентичності, яке на рівні громади зазвичай узгоджується із корпоративними інтересами. Відтак місцевий партикуляризм, на наше переконання, має більші перспективи ототожнюватися з «КМКС» ПУУ, особливо, у форматі планомірного континуїтету політики «м'якої сили» з боку Угорщини.

По-шосте, в результаті адміністративної реформи та утворення об'єднаних територіальних громад відносно меншим є представництво угорських політичних сил на рівні сільських рад. Політико-партійна більшість «КМКС» ПУУ представлена в Пийтерфолвівській (65,38 %) та Сюртівській (54,55 %) сільських радах, які й стали об'єктом антиугорської інформаційної кампанії в листопаді та грудні 2020 року. Попри відсутність партійного висування кандидатів, за винятком 1 представниці від «Слуги народу», свого роду унікальним є домінування угорського етнічного представництва у складі Великобийганської сільської ради. Значним є представництво «КМКС» ПУУ в нинішній каденції Великодобронської сільської ради (36,84 %). Нечисельним є представництво «КМКС» ПУУ в Косоньській (9,09 %) та Великоберезькій (9,52 %) сільських радах. ДПУУ тут також репрезентована по 1 депутатові. Втім, як вказувалось, вище це компенсується фактором етнічного представництва, адже тут угорці є домінуючою етнічною групою. На відміну від майже моноетнічних угорськомовних громад Берегівщини та Виноградівщини, варто зважати на фактично біетнічний українсько-угорський склад об'єднаних територіальних громад Мукачівщини та Ужгородщини. Відтак вважаємо за оптимальним представництво «КМКС» ПУУ на рівні Горондівської (13,64 %), Великолучківської (11,54 %) та Холмківської (11,54 %) сільських радах.

По-сьоме, негатив у міждержавних відносинах через несприйняття з боку угорської етнічної громади Закарпаття та Угорщини нормативно-правових трансформацій у сфері мовної політики України відобразився на виборчій

кампанії 2020 року. Дії правоохоронних органів, зокрема СБУ, провокації в інформаційному середовищі спричили номінальний, але не реальний формат представництва угорської громади на рівні Закарпатської обласної ради.

Зрештою, на наш погляд, на даному етапі вже «перезрілою» є нагальність вироблення на рівні наукового, екпертного та громадського середовища чітких нормативно-правових стандартів політичного представництва етнічних громад, які компактно представлені в полікультурному середовищі України на кордоні з ЄС. Із урахуванням центрально-східноєвропейських практик (Румунія, Угорщина, Республіка Польща та ін.) варто виробити власну оптимальну модель, яку необхідно зафіксувати у Концепції державної етнонаціональної політики України та оновленому Законі України «Про національні меншини (можливо, «етнічні громади»? – М.З.) в Україні».

Список використаних джерел:

1. Берегівський р-н, Батівська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64650pf7691=65014pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 25.01.2021).
2. Берегівський р-н, Берегівська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9131pf7691=65026pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
3. Берегівський р-н, Великоберезька сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64661pf7691=65027pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
4. Берегівський р-н, Великобийганська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64664pf7691=65029pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
5. Берегівський р-н, Вилоцька селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64665pf7691=65030pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 25.01.2021).
6. Берегівський р-н, Виноградівська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9178pf7691=65033pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).

7. Берегівський р-н, Королівська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64388pf7691=64580pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 25.01.2021).
8. Берегівський р-н, Косоньська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64389pf7691=64581pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
9. Берегівський р-н, Пийтерфолвівська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64390pf7691=64584pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
10. Василь Брензович очолюватиме ТУКЗ–КМКС і надалі. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 38 (371) від 24 вересня. С. 2.
11. Гойс П. Слово про Партію порядних закарпатців. *PIO.* 2020. № 42 (1175) від 18 жовтня. С. 8.
12. Закарпатська обл., Берегівська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63572pf7691=63572pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.12.2020).
13. Закарпатська обл., Мукачівська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63573pf7691=63573pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.12.2020).
14. Закарпатська обл., Ужгородська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63575pf7691=63575pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.12.2020).
15. Закарпатська обл., Хустська районна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=21pid102=63576pf7691=63576pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.12.2020).
16. Зан М. Криза політичної репрезентації угорської етнічної громади України в контексті президентських і парламентських виборів 2019 року. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики:* зб ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (памяті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. Анатолія Романюка і Віталія Литвина. Львів:

Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. С. 68–75.
17. Заява ТУКЗ–КМКС щодо місцевих виборів 2020 року. Ужгород, 11 серпня 2020 р. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 32 (365) від 13 серпня. С. 2.
18. Копинець Ю. І знову «політичні граблі» або Чому Україна звинувачує Угорщину у втручанні в місцеві вибори? *Карпатський об'єктив.* 2020. № 43 (376) від 29 жовтня. С. 2.
19. Мукачівський р-н, Великолучківська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64403pf7691=64600pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
20. Мукачівський р-н, Горондівська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64415pf7691=64614pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
21. Мукачівський р-н, Мукачівська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9459pf7691=63745pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
22. Незважаючи на епідемію, передвиборчі провокації на Закарпатті вже розпочалися. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 14 (347) від 9 квітня. С. 4.
23. Обрані на посади селищних голів. Закарпатська область. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm038pt001f01=695pt00_t001f01=695pid111=51pid100=21rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).
24. Обрані на посади сільських голів. Закарпатська область. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm038pt001f01=695pt00_t001f01=695pid111=51pid100=21rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).
25. Перша сесія Берегівської районної ради. Головою обрано Резеша Карла Карловича. *Берегівська районна державна адміністрація.* Дата оновлення: 08.12.2020. URL: https://bereg-rda.gov.ua/2020/12/persha-sesiya-beregivskoi-rayonnoi-ra/ (дата звернення: 13.02.2021).
26. Результати виборів міського голови. Закарпатська область. Берегівська міська громада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=9131pf7691=65026rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).

27. Результати виборів міського голови. Закарпатська область. Тячівська міська громада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=12327pf7691=63724rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).
28. Результати виборів міського голови. Закарпатська область. Ужгородська міська громада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=9458pf7691=64458rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).
29. Результати виборів міського голови. Закарпатська область. Чопська міська громада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm048pt001f01=695pt005f01=0pid102=9399pf7691=64460rej=0.html (дата звернення: 11.02.2021).
30. Семенюк А. «Угорські» партії на місцевих виборах: кандидати, кроки, прогнози. *Zaholovok.com.ua. Закарпаття про головне.* Дата оновлення: 23.10.2020. URL: https://zaholovok.com.ua/ugorski-partii-na-miscevikh-viborakh-kandidati-kroki-prognozi (дата звернення: 11.02.2021).
31. Територіальні виборчі списки кандидатів у депутати від «КМКС» Партії угорців України до Ужгородської районної ради. *Карпатський об'єктив. Спецвипуск.* 2020. 6 жовтня. С. 4–5.
32. Територіальні виборчі списки кандидатів у депутати від «КМКС» Партії угорців України до Ужгородської міської ради. *Карпатський об'єктив. Спецвипуск.* 2020. 6 жовтня. С. 10–11.
33. Тячівський р-н, Солотвинська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64704pf7691=65080pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 25.01.2021).
34. Тячівський р-н, Тячівська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=12327pf7691=63724pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
35. Ужгородський р-н, Великодобронська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64476pf7691=64443pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
36. Ужгородський р-н, Сюртівська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64486pf7691=64454pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).

37. Ужгородський р-н, Ужгородська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9458pf7691=64458pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
38. Ужгородський р-н, Холмківська сільська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=61pid102=64488pf7691=64459pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 26.01.2021).
39. Ужгородський р-н, Чопська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9399pf7691=64460pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
40. Україна, Закарпатська обласна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=12pid102=9129pf7691=9129pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 18.12.2020).
41. Фатула Р. Йосип Борто про обшуки у Василя Брензовича, погрози та інші провокації проти угорців Закарпаття. *Карпатський об'єктив.* 2020. № 52 (385) від 31 грудня. С. 4.
42. Хустський р-н, Вишківська селищна рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=51pid102=64682pf7691=65057pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 25.01.2021).
43. Хустський р-н, Хустська міська рада. *Центральна виборча комісія. Місцеві вибори 25.10.2020.* URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm057pid112=30pid102=9431pf7691=63723pt001f01=695rej=0pt00_t001f01=695.html (дата звернення: 21.01.2021).
44. A «KMKSZ» – UMP szereplése a 2020-as ukrajnai helyhatósági választásokon. *Kárpátalja.* 2020. November 19. O. 4.
45. Zubánics L. Sajnas nem együtt… *Kárpáti Igaz Szó.* 2020. Szeptember 10., csütörtök. O. 6.

Микола Горбатюк
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
відділу соціально-політичної історії
Інституту політичних і етнонаціональних
досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Особливості виборчого процесу в об'єднаних територіальних громадах у 2015-2020 рр.

З усіх реформ української влади, розпочатих після державної кризи 2014 р., найбільш помітною та успішною виявилася реформа децентралізації. Вона була спрямована на побудову якісно нової системи місцевого самоврядування, в основі якої лежала зміна базового рівня адміністративно-територіального устрою шляхом створення об'єднаних територіальних громад (ОТГ). Їх роль мала стати ключовою для забезпечення потреб та інтересів громадян в усіх сферах життя на місцевому рівні.

Проведення виборів і формування нових органів місцевого самоврядування були головними подіями при створенні ОТГ, оскільки відкривали їй шлях до отримання запланованих реформою повноважень та ресурсів. У свою чергу, такі їх вияви як прямі міжбюджетні відносини, державні субвенції, зростання фінансових надходжень від місцевих податків та акцизів, унезалежнення від районної влади, створювали умови для економічного розвитку і надання населенню високоякісних та доступних публічних послуг.

Тема виборів в ОТГ побіжно розглядалася у величезному масиві наукових праць, присвячених теоретичним, політико-правовим та практично-політичним питанням проведення реформи децентралізації в Україні [7; 16; 17; 31; 32; 37; 48; 49; 55]. Водночас, виборчий процес в ОТГ був предметом дослідження лише у незначній кількості наявних наукових робіт. При цьому помітним явищем є яскраво виражений регіональний ухил, коли дослідники обмежувалися аналізом виборів у окремій області [13; 14; 30; 56] чи, навіть, окремій ОТГ [1] і майже повна (за окремими виключеннями [24; 26]) відсутність узагальнюючих досліджень з теми.

За період з 25 жовтня 2015 р. по 29 грудня 2019 р. перші місцеві вибори відбулися у 988 об'єднаних територіальних громадах. Найбільші вибори (за кількістю громад у яких вони відбулися) були проведені: 25 жовтня 2015 р. – у 159 ОТГ, 11 грудня 2016 р. – 41 ОТГ, 18 грудня 2016 р. – 143 ОТГ, 30 квітня

2017 р. – 47 ОТГ, 29 жовтня 2017 р. – 201 ОТГ, 24 грудня 2017 р. – 51 ОТГ, 29 квітня 2018 р. – 40 ОТГ, 23 грудня 2018 р. – 77 ОТГ, 30 червня 2019 р. – 66 ОТГ, 22 грудня 2019 р. – 86 ОТГ.

Ключовими гравцями на політичному полі новостворених ОТГ були ПАРТІЯ «БЛОК ПЕТРА ПОРОШЕНКА «СОЛІДАРНІСТЬ»« (далі – БПП) та Всеукраїнське об'єднання «Батьківщина» (далі – ВО »Батьківщина»). Останнє мало найсильнішу партійну і кадрову мережу по всіх регіонах України, завдяки чому демонструвало високі результати на виборах. Фактично, ця політична сила була головним електоральним опонентом для партії влади. За даними КВУ за три роки реформи децентралізації (із 25 жовтня 2015 р. – по 29 жовтня 2017 р.) було організовано вісім виборчих кампаній в ОТГ, на яких обиралися 2300 депутатів міських рад. Загалом БПП висунув за цей час 2271 кандидата до міських рад об'єднаних громад, ВО »Батьківщина» – 2261, що значно перевищувало показники інших партій. Так, на третьому місці за кількістю висунутих кандидатів перебувала Політична партія «Радикальна партія Олега Ляшка» (далі – РПЛ) (1703 кандидати), четвертому – Аграрна партія України (1410 кандидатів), п'ятому – Всеукраїнське Об'єднання «Свобода» (далі – ВО »Свобода») (1203 кандидати). При цьому БПП, ВО »Батьківщина» та РПЛ – єдині партії, що висунули кандидатів в депутати міських ОТГ на всіх 8-ми виборчих кампаніях. Дещо менше кандидатів за три роки висунули ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «УКРАЇНСЬКЕ ОБ'ЄДНАННЯ ПАТРІОТІВ – УКРОП» (далі – УКРОП) – 1130, Політична Партія «Опозиційний блок» (далі – «Опозиційний блок») – 1099 та Політична партія «Наш край» (далі – «Наш Край») – 1061 [43, с. 10–11].

За офіційними результатами виборів до органів місцевого самоврядування 29 жовтня і 24 грудня 2017 р. серед політичних партій, місцеві організації яких висували кандидатів, найбільшу кількість депутатських мандатів у місцевих радах отримало ВО »Батьківщина». Другу позицію зайняли місцеві організації БПП, третю – Аграрна партія України. Дещо інша ситуація склалася із результатами виборів голів новоутворених ОТГ. Серед політичних партій найбільшу кількість голів ОТГ отримали місцеві організації БПП, другу позицію зайняло ВО »Батьківщина» [40].

23 грудня 2018 р. відбулися вибори до 78 місцевих рад (зі 123, до 45 вибори були перенесені у зв'язку з введенням воєнного стану). Були обрані 1649 депутатів місцевих рад різного рівня та 9 міських голів, 15 голів селищ них рад і 53 голови сільських рад. За результатами, із 47 політичних партій, які брали участь у виборах, тільки 28 партій отримали своє представництво в радах різного рівня. 7 парламентських партій (за виключенням «Волі народу») отримали 54,91 % мандатів депутатів різного рівня, самовисуванці (у сільських і

селищних рад, де вибори відбувалися за мажоритарною системою) – 22,39 %, решту мандатів розподілили між собою позапарламентські партії [16, с. 47].

За даними аналітичного центру «Дім демократії» станом на березень 2018 р. серед 660 обраних голів ОТГ БПП представляли 116 голів (18%), ВО »Батьківщина» – 38 голів (6 %), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЗА КОНКРЕТНІ СПРАВИ» (далі – «За конкретні справи») – 11 голів (2 %), «Наш Край» – 10 голів (2 %), Аграрна партія України – 8 голів, УКРОП та «Опозиційний блок» – по 7. Найбільша кількість голів ОТГ – 447 голів або 67% виграли вибори як кандидати-самовисуванці, які йшли на вибори без прив'язки до жодної з партій [47]. Схожа ситуація спостерігалася і серед депутатського корпусу місцевих рад, де найбільшу кількість мандатів здобули самовисуванці – 6236 депутатів (42 %), ВО »Батьківщина» – 2220 депутатів (15%), БПП – 1604 депутати (11 %), Аграрна партія України – 964 депутати (7%), «Наш Край» – 631 депутат (4 %), УКРОП – 559 депутатів (4 %), РПЛ – 454 депутати (3 %), «Опозиційний блок» – 321 депутати (2%), Об'єднання «САМОПОМІЧ» – 212 депутатів (1 %), інші – 1483 депутати (10 %) [47].

БПП та ВО »Батьківщина» використовували вибори в ОТГ як майданчик для «розгону» на президентських виборах 2019 р., коли головам цих партій було вигідно не тільки вивести один одного у другий тур президентських виборів, але і створити ілюзію власної безальтернативності [25]. Намагаючись підвищити власний рейтинг обидві політичні сили заявляли про свою перемогу на виборах в ОТГ. Так, після виборів в ОТГ 23 грудня 2018 р. БПП і ВО »Батьківщина» оголосили про те, що вибороли найбільше депутатських мандатів, назвавши зовсім різні результати [58]. Те саме сталося після виборів в ОТГ у квітні 2018 р. [3]. У грудні 2018 р. Ю. Тимошенко заявляла, що «За останні два роки в Україні відбулося сім хвиль виборів в ОТГ, і кожен раз «Батьківщина» перемагала і нарощувала свій результат» [42].

Після поразки П. Порошенка на президентських виборах та втрати ним адміністративного ресурсу, впливовість і популярність БПП у регіонах значно знизилась. Вибори до 66 ОТГ 30 червня 2019 р. зафіксували семикратне відставання БПП від ВО »Батьківщина» за кількістю отриманих мандатів депутатів місцевих рад. І це при тому, що вони висунули приблизно однакову кількість кандидатів: ВО »Батьківщина» – 194, БПП – 159 [20, с. 10]. Загалом за результатами виборів ВО »Батьківщина» отримала 284 депутатських мандати; Аграрна партія України – 105, «Наш край» – 93, РПЛ – 53, БПП – 42, УКРОП – 25 [20, с. 22–24]. За результатами виборів голів ОТГ найбільше переможців було серед кандидатів-самовисуванців (53 голови ОТГ), троє голів ОТГ обрано від ВО »Батьківщина», двоє – від партії «Наш Край», по одному голові ОТГ у

ВО »Свобода», «Європейської партії України» та РПЛ (дані по 61 із 66 ОТГ) [20, с. 25].

Тріумф партії «Слуга народу» на парламентських виборах 2019 р. відобразився і на її популярності в регіонах – політсила почала відігравати помітну роль у місцевих виборах, успішно конкуруючи з ВО »Батьківщина» та Аграрною партією України. На виборах 22 грудня 2019 р. партія змогла конвертувати свою популярність у посади селищних та міських голів та депутатські мандати у місцевих радах. З 84 обраних сільських і міських голів 56 посад дісталося безпартійним самовисуванцям, 24 – балотувалися від «Слуги народу», 3 – від ВО »Батьківщина», по двоє – від Аграрної партії України та УКРОП'у і один – від партії «Наш край». З 1717 обраних депутатів місцевих рад 430 (25%) – кандидати «Слуги народу», 278 (16,9%) – ВО »Батьківщина», решта партій отримали менше 4% мандатів кожна («Наш край» – 57, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ОПОЗИЦІЙНА ПЛАТФОРМА – ЗА ЖИТТЯ» – 40, Аграрна партія України – 33, ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ЄВРОПЕЙСЬКА СОЛІДАРНІСТЬ» – 27, Політична партія «Рідне місто» – 19, ВО »Свобода» – 19, УКРОП –14, Єдиний Центр – 12) [39].

Помітну роль у виборах до органів місцевого самоврядування у новостворених ОТГ відігравали т. зв. «регіональні партії», що були орієнтовані на отримання представництва тільки в одній чи кількох сусідніх областях. До них належать Політична партія «Українська Галицька партія» (Львівська, Тернопільська, Хмельницька, Івано-Франківська області), Політична партія «Нові обличчя» (Київська обл.), Політична партія «Рідне місто» (Полтавська обл.), партія «За конкретні справи» (Хмельницька обл.) та Всеукраїнське об'єднання «ЧЕРКАЩАНИ» (далі – ВО »Черкащани») (Черкаська обл.), Єдиний Центр (Закарпаття), ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ «ВІННИЦЬКА ЄВРОПЕЙСЬКА СТРАТЕГІЯ» (Вінницька обл.). Так, наприклад на виборах 23 грудня 2018 р. до 27 об'єднаних територіальних громад Черкаської області ВО »Черкащани» провело своїх представників до двох селищних і 15 (з 24) сільських рад. У багатьох із цих рад політична сила посіла перше або друге місце за кількістю отриманих мандатів [16, с. 47; 41]. Загалом, із 518 депутатських мандатів ВО »Черкащани» вибороли 56, що становило 10,8 % [36]. На виборах 30 квітня 2017 р. до Шполянської ОТГ абсолютну більшість голосів виборців отримав діючий міський голова С. Кравченко, що балотувався від ВО »Черкащани», так само партія здобула більшість і у міській раді [9]. Станом на березень 2018 р. регіональний проект власника мережі гіпермаркетів «Епіцентр» О. Гереги «За конкретні справи» зміг здобути у Хмельницькій області посади 11 голів ОТГ [47]. Усі перераховані вище політичні проекти (за виключенням «Української Галицької партії») є олігархічними проектами, діяльність яких спрямована на досягнення обмежених

політичних цілей у конкретних регіонах без планів на подальше розширення до загальноукраїнського рівня.

У процесі проведення реформи децентралізації дещо змінилася роль місцевих осередків політичних партій та напрями їх діяльності. На думку експертів Національного інституту стратегічних досліджень, реформа децентралізації загалом позитивно вплинула на політичні партії в Україні, стимулюючи великі партійні проекти до розвитку власної регіональної мережі [16, с. 29]. Територіальні організації політичних партій поступово переставали бути лише засобом для проникнення у Верховну Раду України. В умовах самоврядності новостворених ОТГ партійні осередки самі починали напрацьовувати механізми та віднаходити ресурси для конкурування на місцевому рівні з метою участі у формуванні виконавчих комітетів місцевих рад та доступу до розподілу бюджетних коштів. Поява мережі місцевих осередків політичних партій та утвердження партійних преференцій у формуванні влади уможливили початок якісної зміни регіональної політичної еліти. Водночас, гострою була проблема відсутності партійних осередків на рівні сільських і селищних ОТГ. У середовищі експертів були очікування перенесення з національного на місцевий рівень дискусії між владою та опозицією в збиток місцевій проблематиці [50].

В умовах децентралізації у розвитку політичних партій на місцевому рівні стали помітними такі тенденції:

– вихід на авансцену політичних партій, побудованих за горизонтальним принципом «знизу догори»;

– поступове зменшення ваги проектів вождистського типу, орієнтованих на задоволення інтересів бізнесових чи кланово-олігархічних груп;

– залучення політичними силами місцевих громадських активістів та інтелігенції з метою оновлення кадрів та підвищення власного рейтингу;

– зростання внутрішньопартійної конкуренції та зменшення впливу партійних функціонерів із центрального рівня на місцеві справи;

– отримання позапарламентськими партіями важелів впливу на формування регіональної політики;

– поява у партій потреби розвивати мережу первинних партійних осередків [38].

Позитивним явищем передвиборчих кампаній в ОТГ було переважання прямого контакту кандидатів із виборцями, що виражався у особистих зустрічах, організації зборів громадян та проведення публічних заходів за підтримки партії чи кандидата. У частині ОТГ проводилися дебати між кандидатами. Розповсюдження газет і листівок не було основною частиною агітаційних заходів кандидатів у сільських ОТГ. Тематика виборчої кампанії в основному будувалася

навколо вирішення питань місцевого значення (будівництво доріг в громаді, залучення інвесторів, вирішення екологічних проблем тощо [43, с. 10–11].

Орієнтуючись на настрої населення, вітчизняна політика локального рівня нерідко демонструвала ігнорування чи уникання партійного брендингу. Як приклад, на виборах до ОТГ у 2017 р. більшість новообраних міських, сільських, селищних голів балотувалися шляхом самовисування – 29 жовтня 2017 р. таких було 58%, 24 грудня 2017 р. – 44% [40]. За даними аналітичного центру «Дім демократії» станом на березень 2018 р. 447 або 67% серед 660 обраних голів ОТГ та 6236 або 42 % серед 14684 депутатів місцевих рад були самовисуванцями [47]. Найбільша кількість голів ОТГ, що балотувалися на посаду шляхом самовисування, було зафіксовано у Херсонській (96 %), Житомирській (91 %), Кіровоградській (85 %), Рівненській (82 %), Львівській (80 %) областях. Серед депутатів місцевих рад найбільше самовисуванців було у Рівненській (63 %), Луганській (61 %), Житомирській (56 %), Чернівецькій (54 %), Херсонській (51 %) та Львівській (50 %) областях [47].

На виборах 23 грудня 2018 р., що охопили 78 місцевих рад у ОТГ самовисуванці отримали 22,39 % представницьких мандатів (із них – 92,41 % були безпартійними) [16, с. 47]. Аналогічна ситуація спостерігалася на виборах 30 червня 2019 р. (відбувалися у 66 ОТГ): із 1239 обраних депутатів місцевих рад 547 (або 44,2 %) були самовисуванцями. За результатами виборів голів ОТГ найбільше переможців також було серед кандидатів-самовисуванців – 53 голови ОТГ [20, с. 23, 25]. Під час виборів до ОТГ 22 грудня 2019 р. серед 84 обраних сільських і міських голів 52 (62 %) були безпартійні самовисуванці, а з 1717 обраних депутатів місцевих рад самовисуванцями були 752 особи (43,8 %) [39].

Велика кількість самовисуванців серед переможців на виборах до ОТГ свідчить з одного боку про те, що кандидати сприймають партійну приналежність здебільшого як перешкоду у політичній діяльності, а з іншого – про недовіру виборців до партійних брендів. Навіть у часи домінування БПП на загальнодержавному рівні, більшість голів і депутатів місцевих рад ОТГ, що здобули владу беручи участь у виборах як самовисуванці, співпрацювали із владою і заявляли про підтримку на наступних виборах, але не поспішали офіційно вступати в БПП, членство в якому принесло б токсичність та негативні асоціації місцевих діячів із національними лідерами.

Помітно низькою була ротація еліт на місцевому рівні. Традиційно значна кількість кандидатів, що балотувалися на голів ОТГ і депутатів місцевих рад, були чинними головами/депутатами сільських, селищних, міських чи районних рад. Наприклад, на виборах 30 червня 2019 р. в усіх п’яти ОТГ Вінницької області на посади голів ОТГ балотувалися чинні голови, на посади депутатів

балотувалося 60% чинних депутатів. У Рівненській області в Малинській ОТГ балотувалися 16 чинних депутатів та 2 сільських голів, у Степанській ОТГ – 18 чинних депутатів і 2 чинних голів. У Черкаській області в Драбівській ОТГ балотувався чинний селищний голова, а також 18 чинних депутатів ради (із 24 депутатів загалом). У Херсонській області в Миловській ОТГ балотувалося 16 чинних депутатів ради. На Івано-Франківщині у Долинській ОТГ із 26 депутатів ради загалом 22 балотувалися на виборах, також балотувався міський голова Долини на посаду голови ОТГ [20, с. 15].

Візитною карткою виборів в ОТГ стали численні порушення виборчого законодавства (прямий та непрямий підкуп виборців, використання адміністративного ресурсу, незаконна агітація, безпідставна видача бюлетенів, порушення таємниці голосування, підвезення виборців у день голосування, голосування за межами дільниці) та застосування «брудних технологій» (реєстрація кандидатів-»двійників», використання «чорного піару»).

Прямий та непрямий підкуп виборців, тобто передвиборча благодійність, виражена у матеріальному стимулюванні виборців з метою отримання додаткових електоральних переваг та формування позитивної думки про суб'єкта виборчого процесу, були доволі поширеним явищем на виборах в ОТГ.

На одних із наймасштабніших місцевих виборах, що пройшли у 201 ОТГ 29 жовтня 2017 р. масового підкупу виборців не було. КВУ виявив лише 2 випадки прямого підкупу [35]. Один із них мав місце с. Трушки (Фурсівська ОТГ, Київська область), коли від імені кандидата від ВО »Батьківщина» виборцям роздавалися кошти у розмірі 200 грн. у вигляді «надбавки до пенсії» [43, с. 9]), інший – підкуп виборців у Івано-Франківській області шляхом організації безкоштовних поїздок на гірськолижний курорт «Буковель» [46, с. 80].

Випадки непрямого підкупу виборців на виборах 29 жовтня 2017 р. було зафіксовано у Високопільській ОТГ на Херсонщині (с. Мала Шестірня), де за сприяння кандидата від місцевої організації партії УКРОП було проведено шаховий турнір, учасники якого отримали комплекти футболок та кепок. Тоді ж на Житомирщині від імені кандидата на посаду голови Оліївської ОТГ під час зустрічі із виборцями безкоштовно роздавали солодку вату для дітей. На Луганщині (Біловодська ОТГ) спостерігачі КВУ зафіксували факт роздачі виборцям безкоштовного «благодійного» цукру від імені партії «Наш край». На Сумщині (Дубов'язівська ОТГ, с. Сум'янівка) здійснювалася роздача виборцям продуктових наборів із символікою одного із кандидатів-самовисуванців, що балотувався на посаду голови громади [43, с. 7].

Велику кількість спроб підкупу виборців було виявлено на виборах 29 квітня 2018 р. до 40 об'єднаних територіальних громадах у 17 областях. Так, у день виборів до Кілійської ОТГ (Одеська область) працівники Національної

поліції вилучили в офіційного спостерігача від ВО »Батьківщина» зошит, в якому містилася інформація зі списком осіб та номерами телефонів виборців, які, ймовірно, отримали гроші в обмін на їх голоси [4; 21]. У Дніпропетровській області у період 25–27 квітня 2018 р. за виявленими фактами підкупу виборців було зареєстровано чотири кримінальні провадження: у Магдалинівському районі було зафіксовано роздачу цитрусових на користь кандидата від РПЛ; у Перещепино і Меліоративному агітатори ВО »Батьківщина» пропонували виборцям від 250 до 500 гривень за обіцянку проголосувати за потрібного кандидата, а у селі Голубівка Новомосковського району виборцям роздавали медикаменти [51]. У Торчинській ОТГ на Волині жителям сіл Кошів, Садів, Горзвин та Білосток від імені Аграрної партії України роздавали курчат та комбікорм, а від РПЛ – пакунки із солодощами [33]. У кількох селах Запорізької області передвиборча благодійність виразилась у підвезенні сільським жителям дров для опалення [45]. Також в селі Меліоративне (Дніпропетровська обл.) у день голосування виборців пригощали горілкою від імені одного із кандидатів в депутати [10]. Загалом на цих виборах до ОТГ, за інформацією КВУ, до підкупу громадян вдалися шість політичних партій, причому найбільше випадків продемонстрували ВО »Батьківщина», Аграрна партія України та РПЛ. Голова КВУ О. Кошель зазначив, що зафіксована кількість порушень украй велика для 40 ОТГ, де відбулися вибори [23]. Він також назвав ці вибори найбільш брудною кампанією за всю історію проведення виборів до ОТГ, починаючи із жовтня 2015 р. [22].

На місцевих виборах 22 грудня 2019 р. до Старосілецької ОТГ Житомирської області підкуп виборців зафіксували народні депутати України від фракції «Слуга Народу» А. Пушкаренко та М. Пашковський [44]. А на виборах до Горондівської ОТГ Закарпатської області у церкві села Страбичово вірянам роздавали церковні календарі із символікою, схожою на символіку однієї з політичних сил, що було класифіковано поліцією як спроба підкупу [27].

Напередодні місцевих виборів 25 жовтня 2020 р. працівники поліції повідомили про підозру одному з кандидатів на пост голови Васильківської ОТГ (Київська область) за фактом підкупу виборців – разом зі своєю спільницею він вітав вчителів однієї зі шкіл з їх професійним святом конвертами, що містили по 1 тис. грн. [12].

Звичним явищем на виборах в ОТГ було *використання адміністративного ресурсу.* Можливість його застосування перш за все пов'язана із тим, що значна частина кандидатів на посади депутатів та голів об'єднаних громад були представниками державних органів та посадовцями органів місцевого самоврядування. До прикладу, у 22 із 25-ти міст районного значення, де на 29 жовтня 2016 р. було призначено перші вибори, балотувалися чинні міські

голови, обрані на чергових місцевих виборах 2015 р. У Славській ОТГ на Львівщині один із кандидатів у депутати звинувачував голову Львівської ОДА у агітації за одного із висуванців в ході робочого візиту. На Сумщині міський голова Конотопа 23 жовтня 2016 р. у прямому ефірі місцевої ТРК проводив агітацію із закликом голосувати за одного із кандидатів на посаду голови Дубов'язівської ОТГ [43, с. 11]. За даними КВУ, на виборах 29 жовтня 2016 р. спроби використання адміністративного ресурсу становили близько 10% від усіх порушень [43, с. 1].

Ще одним видом використання адмінресурсу був тиск на керівників і працівників бюджетних установ (загроза звільнення) з боку представників органів місцевого самоврядування. Так, наприклад, наявна інформація про те, що службовці Немирівської міської ради погрожували працівникам комунальних установ скороченням робочих місць у разі, якщо діючому міському голові В. Качуру не вдасться переобратися на місцевих виборах 25 жовтня 2020 р. [2]. На виборах 30 червня 2019 р. на Вінниччині керівники Літинської РДА були залучені до агітації за одного з кандидатів-чиновників: працівникам комунальних установ та організацій вказували голосувати за цього кандидата [20, с. 17].

Учасники виборчого процесу в ОТГ доволі часто здійснювали *незаконну агітацію*. Громадянська мережа ОПОРА відзначала, що вимоги закону щодо заборони розповсюдження передвиборчої агітації після 24 години остатньої п'ятниці перед днем голосування на виборах до ОТГ не виконуються практично усіма суб'єктами виборчого процесу [19].

Популярним типом порушень на перших місцевих виборах у жовтні та грудні 2017 р. було розповсюдження агітаційних матеріалів у заборонених законодавством місцях. За інформацією КВУ на виборах 29 жовтня 2017 р. порушення правил ведення передвиборної агітації було зафіксовано у більшості об'єднаних громад. Найпоширенішим із них було розміщення агітаційних матеріалів без вихідних даних (замовник, установа, що здійснила друк, тираж, інформація про осіб, відповідальних за випуск), що мали місце в Олешинській ОТГ (Хмельницька обл.), Новополтавській ОТГ (Полтавська обл.), Брошнів-Осадській ОТГ (Івано-Франківська обл.), Любешівській ОТГ (Волинська обл.), Радомишльській ОТГ (Житомирська обл.) [43, с. 6]. На виборах 22 грудня 2019 р. найбільша кількість порушень, виявлених Національною поліцією, були пов'язані з незаконною агітацією (14 фактів з 47) [52].

Відомі випадки використання на виборах до ОТГ *«чорного піару»*, що часто виявлялися у поширенні недостовірної негативної інформації про кандидатів у соціальних мережах. Також подекуди використовувалася технологія поширення чуток – місцевих жителів свідомо залякували наслідками перемоги на виборах того чи іншого кандидата [20, с. 17–18]. Інколи політичні сили використовували проти своїх опонентів провокаційні матеріали

агітаційного характеру. Наприклад, на виборах 30 червня 2019 р. у Пологівській ОТГ Запорізької області напередодні дня голосування місцеві жителі виявляли у поштових скриньках агітаційні листівки, виконані в стилістиці партії «Слуга народу», у яких від імені партії лунали заклики підтримати на цих виборах ВО »Батьківщина» [20, с. 19–20].

Загалом, порушення норм щодо агітації мало впливало на безпосереднє викривлення результатів волевиявлення громадян, але воно було свідченням низької політичної культури і нездатності суб'єктів виборчого процесу дотримуватись правил проведення агітаційних кампаній.

Доволі частим явищем була *реєстрація двійників основних кандидатів на посаду голів ОТГ* – технологія, що передбачає реєстрацію кандидатів зі схожими чи ідентичними прізвищами та іменами, з метою розпорошення голосів за основного кандидата, оскільки при схожих прізвищах та іменах виборцю досить легко припуститися помилки.

Наприклад, на виборах на виборах голови Менської ОТГ, що відбулися 30 квітня 2017 р. проти найбільш рейтингового кандидата, діючого міського голови Г. Примакова, було висунуто ще 2 кандидатури – А. Примакова і П. Примакова [34]. На тих же виборах на посаду голови Козелецької ОТГ претендували голова Козелецької районної ради Олена Дмитренко та пенсіонерка Ольга Дмитренко [34]. Серйозні проблеми з перебігом виборчого процесу були зафіксовано в місті Шпола Черкаської області. Так, на виборах голови Шполянської міської ОТГ 30 квітня 2017 р. політичні опоненти діючого міського голови С. Кравченка, який вдруге балотувався на цю посаду, виставили відразу п'ять «клонів» із прізвищем «Кравченко». Схожа проблема спіткала ще одного кандидата на посаду «мера» – голову Шполянської РДА В. Потапенка, проти якого також було висунуто двійників-однофамільців. Спостерігачі КВУ вважали, що більшість членів Шполянської міської виборчої комісії були заангажовані, оскільки члени комісії голосували синхронно за реєстрацію кандидатів-двійників, незважаючи на те, що вони представляли різні політичні партії – «Опозиційний блок», БПП, РПЛ та ВО »Батьківщина». А сформований між ними «міжпартійно-сімейний» консенсус був спрямований проти діючого мера С. Кравченка [29]. У боротьбі за крісло голови Немирівської міської ОТГ Вінницької області на виборах 18 грудня 2016 р. брало участь 3 претенденти із прізвищем Качур, два з яких проживали у Дніпропетровській області і мали «відтягувати» голоси у діючого «мера» [8]. На виборах 30 червня 2019 р. у Богуславській ОТГ (Київська область) було зареєстровано двох кандидатів із прізвищем Дяченко: один із них – чинний міський голова, інший – 18-річний громадянин; у Циблівській ОТГ було зареєстровано двійника чинного сільського голови Балагути Олександра Михайловича – Балагуту Олександра Олександровича [20, с. 15–16].

У виборах міського голови Одеси 25 жовтня 2020 р. разом із висуванцем партії «Слуга народу» гумористом О. Філімоновим за перемогу мали змагатися ще 4 претенденти з аналогічним ім'ям та прізвищем, які представляли маловідомі партії [5]. Втім, на початку жовтня 2020 р. ЦВК скасувала реєстрацію усіх 4-х «клонів» [59]. На цих же виборах у боротьбі за крісло міського голови Умані брали участь діючий «мер» О. Цебрій та 2 його повних тезки [54]. Міський голова Ужгорода Б. Андріїв також мав двох «клонів» [28]. Подібна ситуація склалася на Херсонщині. По 2 кандидати з однаковим прізвищем було висунуто на посади Херсонського, Бериславського, Каховського, Олешківського міських голів, селищного голови Чаплинської територіальної громади [57].

За даними мережі ОПОРА на виборах 29 жовтня 2017 р. в 7,3 % ОТГ виявлено «двійників» серед кандидатів у депутати і в 5 % серед кандидатів на посади місцевих голів. На технічний характер їхньої реєстрації може вказувати те, що ніхто з кандидатів-двійників публічно не проявляв жодної агітаційної активності [46, с. 80]. Симптоматичним є те, що найчастіше «двійники» висувалися проти діючого міського/селищного голови.

Ключовою проблемою на виборах в ОТГ Громадська мережа ОПОРА та КВУ називали *спроби видачі бюлетенів виборцям без пред'явлення паспорта* або на підставі неналежних документів та *порушення таємниці голосування*.

Так, на виборах 29 жовтня 2017 р., що пройшли у 201 ОТГ, випадки безпідставної видачі бюлетенів були зафіксовані на 13,1 % виборчих дільниць [46, с. 80]. Недотримання порядку видачі виборчих бюлетенів членами виборчих комісій найчастіше фіксувалося у малочисельних територіальних громадах. Такі дії зазвичай не сприймалися як порушення не лише зацікавленими виборцями, але й членами комісій. Так, на виборах 18 грудня 2016 р. до Вільської ОТГ Черняхівського району Житомирської області комісія своїм рішенням дозволила виборцям голосувати без паспортів [18]. На виборах 24 грудня 2017 р. до Новоолексіївської ОТГ Запорізької області члени ДВК своїм одноголосним рішенням дозволили виборцю проголосувати на підставі ксерокопії паспорта, посилаючись на факт особистого знайомства з ним [19]. Видача бюлетенів для голосування без пред'явлення паспорта була традиційним порушенням і на виборах 30 червня 2019 р. [20, с. 19].

Те, що такі неправомірні дії членів комісій зазвичай знаходили підтримку та розуміння у виборців, вказувало на критично низький рівень правової культури громадян і їхньої обізнаності із законом та наслідками його порушення.

Під час виборів в ОТГ також були зафіксовані поодинокі випадки таких порушень як *підвезення виборців у день голосування* [6; 10] та *голосування за межами дільниці* [10].

Спостерігачі відзначали значну *криміналізація виборчого процесу* в ОТГ. Зокрема, на виборах 18 грудня 2016 р. у Полянській ОТГ (Закарпаття) мав місце факт залякування кандидата (підпал належного йому гірськолижного комплексу) та присутність на виборчих дільницях груп осіб кримінальної зовнішності. У Немирові (Вінницька обл.) відбулася масова бійка між прихильниками різних кандидатів, яка призвела до госпіталізації двох громадян. У Тальному (Черкаська обл.) велика кількість «чорного піару» викликала значну напругу між штабами кандидатів. Цей перелік доповнило застосування підрозділу спецпризначення поліції для підтримання порядку на одній із виборчих дільниць у Миколаївській ОТГ Донецької області [15]. На виборах 29 жовтня 2017 р. на виборчу дільницю у с. Майське Синельниківського району Дніпропетровської області увірвалася група з 15–20 невідомих осіб, які побили у приміщенні вікна, пошкодили майно та кинули димові шашки, після чого зникли на автомобілях. Під час нападу тілесні ушкодження дістали двоє працівників поліції [53].

Хід виборів в ОТГ засвідчив *низький рівень компетентності та професійної підготовки членів виборчих комісій* який виявився у таких порушеннях та зловживаннях:

– невчасне відкриття виборчих дільниць, що призвело до затримки початку голосування;

– на великій кількості ДВК не велися журнали реєстрації спостерігачів, а члени комісії пояснювали це тим, що вони «запам'ятовують людей, які перебувають на дільниці» [11];

– відсутність пломб на скриньках для голосування;

– невнесення даних у протоколи про підрахунок голосів в процесі голосування;

– зумисне перешкоджання членами виборчих комісій роботі офіційних спостерігачів (недопущення на ранкові засідання комісій та до спостереження за процесом підрахунку голосів, ненадання доступу до рішень ТВК), що унеможливлювало запобігання та виявлення фальсифікацій виборчої документації;

– спроби видачі членами комісії виборчого бюлетеня особам, що не є виборцями округу;

– спроби фальсифікації виборчих документів;

– допуск окремими виборчими комісіями сторонніх осіб (партійних функціонерів та посадовців) на свої засідання;

– низький рівень інформаційної відкритості виборчих комісій.

В окремих випадках зацікавлені особи намагалися вплинути на перебіг виборів та їх результат ще на етапі створення виборчих комісій. Наприклад на виборах 30 червня 2019 р. значні проблеми виникли під час формування ДВК в Глевахівській ОТГ на Київщині. Формування ДВК Васильківською районною ТВК

відбулося без кворуму, в закритому режимі та під впливом одного з кандидатів на посаду селищного голови ОТГ. Київський окружний адміністративний суд визнав Постанову про створення ДВК Васильківської районної ТВК протиправною та скасував її [20, с. 6].

Висновки. Аналіз виборчого процесу в новостворених об'єднаних територіальних громадах та результатів виборів показав, що ключовими гравцями на місцевому рівні у 2015–2019 рр. були парламентські партії, які й отримали левову частку місць у місцевих радах. Серед них найбільшу кількість мандатів вибороли БПП, яка користувалась можливостями, що надавав їй статус «партії влади», та ВО »Батьківщина», як політична сила, що мала найбільшу мережу місцевих партійних осередків. З непарламентських партій особливою активністю та високою результативністю вирізнялася Аграрна партія України, яка на багатьох виборах була третьою після БПП та ВО »Батьківщина». В окремих регіонах помітних результатів досягали т. зв. «регіональні партії», переважна більшість яких діяла в інтересах місцевих олігархів. Через недовіру населення до політичних партій величезна кількість місцевих лідерів уникали партійного брендингу: у середньому 2/3 обраних голів і близько половини обраних депутатів місцевих рад брали участь у виборах як самовисуванці. Також, ротація еліт на місцевому рівні залишається вкрай низькою. Недосконалість виборчого законодавства, низький рівень політичної культури як кандидатів, так і виборців та загальна бідність населення призвели до низки негативних явищ у виборчих кампаніях до органів місцевого самоврядування ОТГ, що виявилися у загальній криміналізації виборчого процесу, використанні «брудних технологій» перед виборами та численних порушеннях безпосередньо в день голосування.

Список використаних джерел:

1. Авксентьєв А. Вибори у Мереф'янській об'єднаній територіальній громаді: електорально-просторовий аналіз. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна.* Серія «Питання політології». 2017. Вип. 30. С. 71–78. URL: https://periodicals.karazin.ua/politology/article/view/8658
2. Білоус С. В Немирівський ОТГ бюджетникам погрожують звільненням у разі поразки Віктора Качура на місцевих виборах. URL: http://vlasno.info/politika/gromada/vibori/item/39988-v-nemyrivskyi-oth-biudzhetnykam-poh
3. БПП і «Батьківщина» нарахували собі перемогу в ОТГ. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/30/7179134/

4. В Килийском районе женщине, уличенной в подкупе голосов, грозит пять лет тюрьмы. URL: https://bessarabiainform.com/2018/04/v-kilijskom-rajone-zhenshhine-ulichennoj-v-podkupe-golosov-grozit-pyat-let-tyurmy/
5. В Одесі на виборах мера будуть змагатись 5 Філімонових, 2 Зеленських та Дарт Вейдер. URL: https://zik.ua/news/politics/v_odesi_na_vyborakh_mera_budut_zmahatys_5_filimonovykh_2_zelenskykh_ta_dart_veider_povnyi_spysok_982271
6. В целом местные выборы в ОТГ прошли без существенных нарушений, – «Опора». URL: https://112.ua/mir/v-celom-mestnye-vybory-v-otg-proshli-bez-sushhestvennyh-narusheniy-opora-418105.html
7. Василенко Л. Добровінський М. Децентралізація та реформа місцевого самоврядування. *Підприємство, господарство і право*. 2017. № 3. С. 123–126.
8. Величко Н. У Немирівській ОТГ серед кандидатів на міського голову зареєстровані «двійники». URL: https://oporaua.org/news/vybory/pershi-vybory-v-obiednanikh-gromadakh/43583-u-nemyrivskii-oth-sered-kandydativ-na-miskoho-holovu-zareiestrovani-dviinyky
9. Вибори в ОТГ на Черкащині відбулися, – КВУ. URL: https://ck.ridna.ua/2017/05/01/vybory-v-oth-na-cherkaschyni-vidbulysya-kvu/
10. Вибори в ОТГ: підкуп горілкою, незаконна агітація, бюлетені на вулиці. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/29/7179103/
11. Вибори в ОТГ: Підсумки спостереження на Вінниччині. URL: http://opora.vn.ua/vibori-v-otg-pdsumki-sposterezhennya-na-vnnichchin.html
12. Вітав вчителів конвертами: кандидату на посаду голови ОТГ на Київщині повідомили про підозру за підкуп виборців. URL: https://zik.ua/news/crime/vitav_vchyteliv_konvertamy_kandydatu_na_posadu_holovy_oth_na_kyivshchyni_povidomyly_pro_pidozru_za_pidkup_vybortsiv_984142
13. Вольський О. ключові особливості та характеристики виборчих кампаній до міських об'єднаних територіальних громад Львівської області. *Політичні партії і вибори: українські та світові практики*: зб. ст. і тез за результатами четвертої міжнародної наукової конференції «Політичні партії і вибори: українські та світові практики» (пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 9 листопада 2019 року / за ред. А. Романюка і В. Литвина. Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2020. Вип. 4. 400 с. С. 97–100.

14. Глизнер С. Виборчий процес в об'єднаних територіальних громадах Івано-Франківщини та Закарпаття (на прикладі виборів 9 жовтня 2017 року). *Вісник Прикарпатського університету*. Політологія. 2018. Вип. 12. С. 101–107.
15. Голова КВУ назвав головні проблеми виборів в тер громадах. URL: https://wz.lviv.ua/article/189320-v-ukraini-sohodni-pershi-vybory-u-144-obiednanykh-terytorialnykh-hromadakh
16. Децентралізація влади: порядок денний на середньострокову перспективу: аналіт. доп. / Жаліло Я. А., Шевченко О. В., Романова В. В. та ін.; за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2019. 192 с.
17. Євтухова Г. Ю. Особливості можливих проявів саботажу в здійсненні реформи децентралізації та місцевого самоврядування в Україні. *Сучасне суспільство.* 2018. Вип. 1 (15). С. 59–74.
18. Заява Громадянської мережі ОПОРА щодо попередніх результатів спостереження на перших місцевих виборах у об'єднаних територіальних громадах 18 грудня 2016 року. URL: https://www.oporaua.org/statement/vybory/pershi-vybory-v-obiednanikh-gromadakh/43981-zaiava-hromadianskoi-merezhi-opora-shchodo-poperednikh-rezultativ-sposterezhennia-na-pershykh-mistsevykh-vyborakh-u-obiednanykh-terytorialnykh-hromadakh-18-hrudnia-2016-roku
19. Заява громадянської мережі ОПОРА щодо попередніх результатів спостереження на перших місцевих виборах у об'єднаних територіальних громадах 24 грудня 2017 року. URL: https://www.oporaua.org/statement/vybory/pershi-vybory-v-obiednanikh-gromadakh/45201-zayava-hromadyanskoyi-merezhi-opora-shchodo-poperednikh-rezultativ-sposterezhennya-na-pershykh-mistsevykh-vyborakh-u-obyednanykh-terytorialnykh-hromadakh-24-hrudnya-2017-roku
20. Звіт за результатами довготермінового та короткотермінового спостереження за місцевими виборами 30 червня 2019 року. 28 с. URL: http://electioninfo.org.ua/uploads/broshuraA5_KVU_zvit%20(1).pdf
21. Как в Одесской области голоса избирателей покупают. URL: https://dumskaya.net/news/kak-v-odesskoy-oblasti-golosa-pokupayut-video-084430/
22. КВУ: вибори до ОТГ 29 квітня – найбрудніші з 2015 року. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/30/7179142/
23. КВУ: підкупом на виборах в ОТГ займалися 6 партій. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/29/7179119/

24. Колесников О. В. Перші вибори старост в об'єднаних територіальних громадах України: проміжні підсумки. *Вісник ЦВК.* 2017. Вип. 2 (34). С. 62–69.
25. Кравець Р. Він і Вона. Чому Порошенко і Тимошенко мріють про спільний другий тур. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/11/6/7197323/
26. Крутій О., Білоус К. Реформа децентралізації та місцеві вибори на сучасному етапі в Україні: ризики та перспективи. *Публічне управління XXI століття: портал можливостей: зб. тез XX Міжнар. наук. конгресу*. Х.: Вид-во ХарРІ НАДУ «Магістр», 2020. 524 с. С. 122–125.
27. Курйоз дня: на Закарпатті виборців спробували «підкупити» церковними календарями. URL: http://www.mukachevo.net/ua/news/view/789507
28. Лазур В. Місцеві вибори-2020: «клони» знову атакують. URL: https://www.radiosvoboda.org/a/mistsevi-vybory-2020-klony-znovu-atakuyut/30868728.html
29. Майборода І. Деякі політичні і технологічні аспекти місцевих виборів (центральний регіон). URL: http://nbuviap.gov.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=2871:mistsevi-vibori-30-kvitnya-2017-r-tsentralnij-region&catid=64&Itemid=376
30. Міняйло М. П., Галунець Н. І. Особливості процесу децентралізації у Миколаївській області. *Вісник аграрної науки Причорномор'я.* 2019. Вип. 1 (101). С. 31–38.
31. Місцеве самоврядування в умовах децентралізації влади в Україні: колективна монографія / за заг. ред. Р. М. Плюща. Київ: РІДНА МОВА, 2016. 744 с.
32. Могілевський В.С. Роль децентралізації публічної влади в становленні та розвитку місцевого самоврядування в Україні. *Вісник ЦВК*. 2017. Вип. 1 (35). С. 60–65.
33. На виборах в об'єднані громади виборців підкуповують курчатами і дровами – КВУ. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2018/04/26/7178803/
34. На виборах в ОТГ – парад двійників. URL: https://otg.cn.ua/2017/04/06/news-wote/na-vyborah-v-otg-parad-dvijnykiv/
35. На выборах в ОТГ не зафиксировано массового подкупа избирателей, – Кошель. URL: https://112.ua/obshchestvo/na-vyborah-v-otg-ne-zafiksirovano-massovogo-podkupa-izbirateley-koshel-418132.html
36. Найбільше голосів на виборах ОТГ Черкащини набрали самовисуванці. URL: https://provce.ck.ua/na-bil-she-holosiv-na-vyborakh-oth-cherkashchyny-nabraly-samovysuvantsi/

37. Нижник О. Теоретичні аспекти впливу децентралізації на розвиток держави та територіальних громад. *Вісник НАДУ при Президентові України.* Сер. «Державне управління». 2016. № 3. С. 56–62.
38. Октисюк А. Децентралізація як шанс для розвитку партій. URL: https://www.pravda.com.ua/rus/columns/2015/01/19/7055328
39. Оприлюднили результати перших виборів в ОТГ. URL: https://www.slovoidilo.ua/2019/12/27/novyna/polityka/oprylyudnyly-rezultaty-pershyx-vyboriv-oth
40. Остаточний звіт за результатами спостереження ОПОРИ на перших місцевих виборах в ОТГ 2017 року. URL: https://opora.lviv.ua/ostatochnyj-zvit-za-rezultatamy-sposterezhennya-opory-na-pershyh-mistsevyh-vyborah-u-ob-yednanyh-terytorialnyh-gromadah-29-zhovtnya-ta-24-grudnya-2017-roku/
41. Остаточні результати виборів ОТГ Черкащини оприлюднені ГМ «ОПОРА». URL: https://progolovne.ck.ua/ostatochni-rezultaty-vyboriv-oth-cherkaschyny-oprylyudneni-hm-opora/
42. Перемога! «Батьківщина» здобула абсолютне перше місце на виборах в об'єднаних територіальних громадах. URL: https://www.facebook.com/YuliaTymoshenko/posts/2096081967096562
43. Перші вибори в об'єднаних громадах. Аналітичний звіт. 29 жовтня 2017. 45 с. URL: http://www.cvu.org.ua/uploads/%D0%90%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D0%B9%20%D0%B7%D0%B2%D1%96%D1%82.pdf
44. Перші місцеві вибори у 86 ОТГ завершилися, триває підрахунок голосів: деталі та зафіксовані порушення. URL: https://rubryka.com/2019/12/22/vybory-v-otg-porushennya/
45. Підкуп виборців – ключова проблема на виборах 29 квітня. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:pidkup-vybortsiv-kliuchova-problema-na-vyborakh-29-kvitnia
46. Підсумковий звіт за результатами спостереження ОПОРИ на перших місцевих виборах у об'єднаних територіальних громадах 29 жовтня та 24 грудня 2017 року. Київ, 2018. 144 с. URL: https://opora.lviv.ua/wp-content/uploads/2018/06/Pershi-vybory-v-OTG-v-zhovtni-grudni-2017-roku.pdf
47. Розклад політичних сил після трьох хвиль виборів в ОТГ. URL: http://www.democracyhouse.com.ua/ua/2018/rozklad-politichnikh-sil-pislya-trokh-khv/

48. Романова В., Умланд А. Реформа децентрализации в Украине в 2014–2019 гг.: первые достижения и будущие вызовы. *Идеология и политика*. 2019. № 3(14). С. 148–169.
49. Романюк С. А. Децентралізація: теорія та практика застосування: монографія. Київ, 2018. 216 с.
50. Солонтай О. Місцеві вибори: як зміняться обіцянки кандидатів у регіонах. URL: https://www.slovoidilo.ua/2020/07/17/pogljad/polityka/miscevi-vybory-yak-zminyatsya-obicyanky-kandydativ-rehionax
51. Соратників Юлії Тимошенко викрили у масовій скупці голосів на виборах у ОТГ на Дніпропетровщині. URL: https://prm.ua/soratnikiv-yuliyi-timoshenko-vikrili-u-masoviy-skuptsi-golosiv-na-viborah-u-otg-na-dnipropetrovshhini-2/
52. У 23 регіонах проходять вибори до ОТГ. URL: https://www.pravda.com.ua/news/2019/12/22/7235566/
53. У Майському група невідомих напала на виборчу дільницю, постраждали двоє поліцейських. URL: https://www.unian.ua/incidents/2214094-u-mayskomu-grupa-nevidomih-napala-na-viborchu-dilnitsyu-postrajdali-dvoe-politseyskih.html
54. Уманська міська ТВК зареєструвала кандидатами на посаду міського голови двох повних тезок чинного мера. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/20938-umanska-miska-tvk-zareiestruvala-kandidatami-na-posadu-miskogo-golovi-dvokh-povnikh-tezok-chinnogo-mera
55. Хандій О.О. Сучасний стан та особливості децентралізації влади в Україні. *Економіка та право.* 2016. № 2 (44). С. 137–145.
56. Харитонюк О.Л. Децентралізація 2016: перевірка виборами Волинської області. *Гілея*. 2016. Вип. 121. С. 226–229.
57. Херсонщина: на посаду голів деяких громад балотуються кандидати зі співзвучними прізвищами. URL: https://www.oporaua.org/news/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21103-khersonshchina-na-posadu-goliv-deiakikh-gromad-balotuiutsia-kandidati-zi-spivzvuchnimi-prizvishchami
58. Хто насправді переміг на місцевих виборах – «Батьківщина» чи БПП? URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2018/12/24/7202222/
59. ЦВК скасувала низку постанов Одеської міської ТВК щодо реєстрації кандидатів на місцевих виборах. URL: https://www.cvk.gov.ua/novini/tsvk-skasuvala-nizku-postanov-odeskoi-miskoi-tvk-shhodo-reiestratsii-kandidativ-na-mistsevih-viborah.html

Антоніна Колодій
доктор філософських наук,
професор кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Вплив місцевих виборів-2020 на розвиток багатопартійності в Україні

Завданням цієї публікації є з'ясування впливу місцевих виборів 2020 в Україні на багатопартійність, зокрема на розвиток політичних партій як носіїв прагматичних цілей та/чи ідеологічних настанов, а також доцільності легалізації локальних (регіональних та місцевих) політичних партій. Значне місце займають авторські рекомендації щодо змін законодавчого регулювання створення й діяльності партій, які видаються необхідними у світлі останніх виборів.

Особливості місцевих виборів 2020 року. Нові умови та нове законодавство вплинули на активність та результативність політичних партій у виборчих змаганнях у 2020 році, показали теперішній стан та означили можливі й бажані (при внесенні необхідних змін до законодавства) шляхи розвитку багатопартійності. А саме:

1. Вибори проходили в нових умовах децентралізації, яка надала більшої ваги місцевим органам влади, і це, вочевидь, посприяло певній «прагматизації» підходів до обрання керівників населених пунктів, громад, а частково й депутатів місцевих та регіональних рад. Найяскравіше це проявилося в переобранні на посади мерів багатьох великих міст (Києва, Дніпра, Харкова, Львова, Одеси, Чернігова, Тернополя та ін.) їхніх попередніх керівників. Виборці відгукнулись на заклик довіряти справам «перевірених управлінців», а не обіцянкам нових кандидатів. Невідомо, наскільки вплинуло на такий підхід розчарування вибором «нових обличь» у 2019 році, однак очевидно, що люди не хотіли ризикували, а тому, не драматизуючи недоліки в роботі чинних мерів, намагались належно оцінити зроблене ними. Тим більше, що децентралізація і пов'язане з нею збільшення міських бюджетів допомогли головам міст краще показати свої управлінські якості.

2. Почав діяти виборчий кодекс, включно із зміненим законом про місцеві вибори [1], який запровадив виборчу систему, слушно названу журналістами системою з «напіввідкритими партійними списками». Виборці отримали право відмітити в бюлетені не лише партію, за яку віддають свій голос, а й конкретного кандидата від неї, якому надають перевагу. Однак, щоб цей кандидат просунувся у партійному списку вгору, йому потрібно було отримати 25% голосів від виборчої квоти, що було фактично нереальним. Тому

вирішальне слово, кому бути обраним в разі подолання партією порогу у 5% голосів, і надалі залишалось за партійним керівництвом, яке формувало список. Це демотивувало частину виборців шукати «найкращих» кандидатів. Кандидати теж не спішили витрачати час і гроші на активну агітацію, бо одні з них знали, що все одно пройдуть, а інші, що все одно не пройдуть. До цього додалася надмірна ускладненість процедури вибору, яка без належної просвітницької роботи стала одним із факторів, що зменшили явку виборців.

Та навіть така «напіввідкрита» система виборів мала певні переваги над пропорційною виборчою системою закритих списків. Частину українців вона все таки спонукала звертати увагу на наявність у партійних списках вартих обрання кандидатур і в залежності від цього голосувати й за партію. Тож є надія, що при збереженні цього зв'язку партії в майбутньому більше турбуватимуться про достойних людей у своїх списках. І в залежності від того, чи знайдуть, самі будуть або зміцнюватись, або занепадати. Але для справжньої змагальності кандидатів у межах партійного списку бар'єр для їх рейтингування має бути різко знижений.

Іншою новацією закону про місцеві вибори було те, що він обмежив можливість балотуватися шляхом самовисування населеними пунктами до 10 тис. осіб. У поселеннях з більшою кількістю мешканців кандидатів на всі виборні посади висували тільки партії. Самовисуванців серед обраних депутатів було 6 641 (біля 16%), що лиш незначно перевищує кількість депутатів, обраних від однієї лиш партії – «Слуга народу» (6168 осіб, близько 15%) [9]. Отже, нововведення підвищило вагу політичних партій як суб'єктів виборчого процесу, і, теоретично, мало сприяти зміцненню партійної системи (а точніше – багатопартійності, яка щораз більше втрачає ознаки «системності»). Однак на практиці процес пішов наїждженим шляхом: замість зміцнення наявних партій продовжувалось творення нових, подрібнюючи й без того строкатий партійний ландшафт. А партії, замість поповнення своїх рядів і розширення членства, висували позапартійних кандидатів, які погоджувались кандидувати під їхнім брендом. Як завжди, виникло розходження намірів і реальності, внаслідок чого вплив місцевих виборів 2020 року на розвиток багатопартійності можна охарактеризувати як неоднозначний.

З одного боку, вибори продовжили давню тенденцію примноження й без того надмірної кількості партій в Україні, що навряд чи можна назвати позитивом. За даними руху «Чесно» число партій у 2020 році зросло принаймні на 12 одиниць. Окрім того, 50 партій змінили свої назви, що теж було пов'язано з створенням нових проектів шляхом так званого «ребрендингу», який у значній частині випадків був примітивною перекупівлею зареєстрованих псевдопартій (приклади будуть далі). Значна частина цих партій були зорієнтовані на територіально обмежений вплив: одного міста, району чи області [10].

З іншого боку, позитив проявився в тому, що вибори частково винагородили ті політичні сили національного масштабу, які більше працювали з виборцями (а такими МЦПД називає Батьківщину, ЄС та ОПЗЖ) [5]; дали надію на можливе перенесення основної ваги у формуванні політичних партій на місця; актуалізували політологічний дискурс щодо доцільності узаконення локальних партій через внесення змін до законодавства.

Перед початком виборчої кампанії ЦВК опублікувала список 362 офіційно визнаних політичних партій; у висуванні кандидатів взяли участь 144 партії, з них 112 партій зуміли провести певну кількість своїх кандидатів на виборні посади. Кандидували 227 тисяч 943 осіб [9].

Таблиця 1

Підтримка у партій на місцевих виборах 2020 р.

Назва партії	Рейтинг партій напередодні виборів (готові підтримати партію, серед тих, хто визначився) [5]	*Електоральна активність партій: частка* висунутих партією кандидатів (% від загального числа)	*Електоральна ефективність партій: частка* висуванців партії серед обраних депутатів усіх рівнів *(%)* [9]
Слуга народу	16,7	10,18	14, 84
ОПЗЖ	13,5	7.56	9,83
Європейська солідарність	13,2	9,36	9,11
Батьківщина	8,6	10,20	10,49
За майбутнє	7,4	9,58	9,58
Наш край	4,0	5.58	4,41
Радикальна партія	3,3	4.37	1,38
УДАР	2,7	1.91	0,41
Свобода	2,6	4.14	2,12
Партія Шарія	1,9	0.60	н/д
Пропозиція	1,6	2.76	1,35
Голос	1,4	2.31	0,78
Сила і честь	1,2	4.09	1,35
Перемога Пальчевського	0,9	1.43	0,0
інші партії	21,3	Понад 1 % кандидатів висунули ще 4 партії: Самопоміч, НРУ, УГП, АПУ	На долю ще 3-х партій припало більше як по 1 % переможців. Це: «Довіра», «Пропозиція», «Рідний дім»; Самовисуванці = 15.98%

Розглянемо найбільш успішні партії під кутом зору їхніх ідейно-політичних орієнтацій, а також співвідношення загальнонаціональних та локальних політичних сил.

Успіх загальнонаціональних партій та ідеологія. Формально усі партії в Україні загальнонаціональні. Оскільки чинне законодавство не передбачає існування регіональних та місцевих партій, усі вони мали бути зареєстровані за єдиними вимогами статей 10 та 11 закону про партії [2]. От тільки є сумнів у тому, що ці вимоги були завжди дотримані. Ну хто повірить, що партія «Черкащани» є дійсно «Всеукраїнським об'єднанням», як зазначено у її назві. І чи можна сподіватись на наявність розгалуженої мережі осередків у більшості областей і районів України у таких партій як «Рідне місто», «Бджола» чи «Березанська громада»? Тобто, реалії політичного життя, зафіксовані Центральною виборчою комісією, кажуть нам, що величезний масив існуючих де-юре загальноукраїнських партій десь на третину, якщо не більше, складається з малих проектів локального значення, які розцвіли буйним цвітом на минулих виборах і веселять політологів різноманіттям назв.

Попри кількісне домінування місцевих проектів, загальнонаціональні партії отримали найбільше мандатів по всій Україні (табл. 1). Це природно, адже вони мають розгалужену мережу осередків і відомі виборцеві по минулорічних президентських і парламентських виборах, а декотрі з них утворилися набагато раніше, показали себе в управлінні державою, мають належні ресурси і свій «ядерний» електорат. Їхній рейтинг напередодні виборів не дуже відрізнявся від отриманих на виборах результатів. Соціологічні дані останнього передвиборчого опитування групи «Рейтинг» виявились суттєво завищеними лише щодо партії «УДАР» та деякою мірою – щодо ЄС та СН, а дещо заниженими – щодо «Батьківщини» та партії «За майбутнє».

Три партії, які втримали лідерство на місцевих виборах 2020 року – «Батьківщина», «Європейська солідарність» та ОПЗЖ, за оцінкою МЦПД належали до найбільш активних та ефективних партій України у попередньому політичному циклі (2014-2019 рр.) [5]. Рейтингові позиції інших партій у минулому циклі істотно відрізнялись від того, що ми побачили у 2020 році – через плинність партійного ландшафту України, коли одні партії з'являються, а інші зникають безповоротно або на деякий час. Наприклад, теперішня правляча партія (тоді ще «Партія рішучих змін», а нині – «Слуга народу») в рейтингу НЦПД зайняла 153 місце, маючи нульовий показник програмної діяльності і невисокі показники політичної та інформаційної активності й ефективності, набравши разом 42,93 бали з можливих 400. У «Батьківщини», яка зайняла перше місце, сума балів дорівнювала 350,37 [5, с.40].

«Перша п'ятірка рейтингу активності та ефективності політичних партій свідчить, що для досягнення вагомих результатів партіям необхідні значні фінансові та людські ресурси. Крім того, важливим аспектом є здатність партій налагодити ефективну організаційну роботу на місцях, здійснювати координацію між центральним керівним органом партії та місцевими осередками», – зазначають дослідники [5, с.37]. Це повністю підтвердили вибори 2020 року. А методика дослідження партій МЦПД може (навіть повинна б, на мій погляд) ширше використовуватись для оцінки «справжності партій», виконання ними своїх функцій – з додаванням, хіба що показника стабільності, без якого все інше втрачає вагу.

Якими ж були загальнонаціональні лідери виборчих змагань у 2000 році під кутом зору співвідношення ідейності та прагматизму, тобто здатності формулювати ціннісно обґрунтовані програмні цілі та висувати на посади політично й організаційно спроможних управлінців? Під оглядом кожна з лідируючих партій – інша, не подібна на близьку до неї за рейтингом та результатом.

Особливе місце займає перша у списку партія «Слуга народу». Вона формувалася на ходу, можна навіть сказати – зненацька, вбираючи в себе у 2019 році людей, які належали в основному до двох передостанніх молодших поколінь, раніше не були у владі, а більшість із них були далекими від політики взагалі. На цій підставі дехто з аналітиків відніс цю партію до розряду «всеосяжних» за Отто Кірчхаймером (catch-all parties – партій «хапай усіх»), які не є класовими, не орієнтуються на якусь конкретну групу виборців, а прагнуть подобатись усім. До таких нині належать багато партій у західних країнах, включно із німецькими християнськими демократами [Див.: 7]. Однак порівнювати їх із «Слугою народу» безсенсово, бо на Заході йдеться, усе ж таки, про справжні партії, які втратили або й не намагались створити свою власну соціальну опору. Послабивши увагу до функції представництва інтересів, вони щонайменше задовільно виконують інші партійні функції. Західні всеосяжні партії готові «хапати» усіх виборців й проводити політику, яку схвалить більшість нації. Натомість, «Слуга народу», за відсутністю партійних структур і партійних кадрів, яких партія мала би підготувати для політичної роботи, хапають і тягнуть усіх *у владу* – без різниці, чи йдеться про Верховну Раду, чи про кабінет міністрів, чи про регіональні й місцеві органи влади.

Тип такого політичного утворення найвідповідніше можна було б охарактеризувати як «партію влади» старого, добре відомого в Україні зразка часів президентства Леоніда Кравчука та «раннього» Леоніда Кучми (про її відмінність від типу «правлячої партії» в демократичному суспільстві Микола Рябчук писав іще в 1994 році [6]). Тоді навкруг непартійних на той час перших

осіб держави групувалися всі, хто хотів бути ближче до влади. Максимум лояльності до лідерів держави заради можливих політичних і економічних вигод – ось основний принцип утворення таких об'єднань. Пізніше ця позиція здобула теоретичне обґрунтування під назвою творення «прагматичного центру», а першою партією, яка видавала свій «прагматизм» за достойний замінник ідеології, була Народно-демократична партія (НДП). Втім, за всіма іншими параметрами, окрім відсутності ідеологічного виміру її діяльності, НДП була справжньою партією, яка непогано виконувала свої функції, підпираючи політику президента Кучми, який разом зі своїми силовиками й АП створював політичний дах для зростаючої української олігархії.

Розуміючи слабкість «Слуги народу» як партійного проекту під будь-яким оглядом, її керівники ще в 2019 році намагались закласти під неї підвалину у вигляді будь-якої ідеології, просто «щоб була» хоч одна з важливих рис партії. Та зрештою з'ясувалось, що спектр поглядів, якщо вони тільки є в депутатів їхньої фракції, коливається від лібертаризму до соціалізму і поєднати їх навряд чи можливо. Та й ідеологів у партії, як таких, катма. Тож зупинилися на формулі «активного українського центризму», підкресливши свою подібність до означеної вище «партії влади» середини 90-х років, яка теж агітувала за «прагматичний центризм». І головна мета у тих і в інших партійців та сама: «Зійтись до купи з президентом». Це висловлювання одного з депутатів від СН дотепно й достатньо влучно витлумачив Євген Середа у своєму аналізі «ідеологічних потуг» соратників президента Зеленського в «Українській правді». [7].

Як же показала себе президентська «партія влади» на виборах 2020 року? Завдяки залишкам рейтингу Володимира Зеленського й використанню адміністративного ресурсу (керівники обласних і районних адміністрацій під страхом звільнення мусили шукати у своїх адміністративних одиницях прохідних кандидатів і висували їх від імені партії) вона зайняла перше місце за загальним числом обраних висуванців партії. Водночас вибори висвітлили кадрову слабкість партії «Слуга народу», яка статистично зберегла лідируючі позиції, однак зазнала поразки при обранні мерів в обласних центрах.

Далі за кількістю обраних депутатів усіх рівнів в наведеному вище списку ідуть «ОПЗЖ», «Європейська солідарність», «Батьківщина». Як вони ставляться до ідеології?

ОПЗЖ – політичний проект проросійських осколків Партії регіонів та «примкнувшего к ним» Віктора Медведчука, який мав колись свою СДПУ(о). Вона намагається видавати себе за ідеологічну лівоцентристську силу, виставляючи відповідні соціальні вимоги. Але соціальне походження її керівного складу і політична поведінка у попередній час викликають недовіру до її «лівизни». Зате очевидною є щирість захисту нею агресивних прагнень

керівництва РФ щодо України та апеляція до проросійської частини електорату. В цьому й полягає головна відмінність ОПЗЖ від найближчих конкурентів.

«Європейська солідарність» намагається прив'язати свою ідеологічну позицію до винесеного в назву партії поняття «солідарність», не уточнюючи, з якою ідейно-політичною течією в Україні чи закордоном ця «солідарність» асоціюється (а спектр тлумачень даного поняття значний). Претендуючи на національно-патріотичну нішу в українській політиці, апелюючи до єдності нації і збереження її традицій, вони тим не менше не говорять ні про національно-демократичну, ні про консервативно-традиціоналістську або ліберально-державницьку ідеологію.

ВО «Батьківщина» – одна з найстійкіших політичних партій України лідерського типу. Попри тяглість ліво-центристської політичної орієнтації та популістської поведінки її лідерки, вона також не акцентує свою ідеологію, хоча в 2018-19 рр. Юлія Тимошенко пробувала «примазатись» до консервативного німецького ордо-лібералізму, відомого водночас своїми соціальними програмами.

Отже, майже всі політичні партії в Україні, від впливових «Європейської Солідарності» Петра Порошенка і «Батьківщини» Юлії Тимошенко до молодої, але принципової партії «Голос» (у минулому Святослава Вакарчука, а нині Кіри Рудик) наразі «соромляться» прямо називати ідеологію чи ідеології, які для них служитимуть орієнтиром у виробленні політичного курсу. Чи то бояться надати зайвий привід для критики з боку опонентів, чи то вважають це питання не суттєвим. Можливо й те, що нині в ідеологічних відмінностях та перевагах, на відміну, скажімо, від 1990-х років, мало розуміються не лише політики, але й експерти, які їх обслуговують.

Навіть ВО «Свобода», що позиціонує себе як чи не єдину ідеологічну партію націоналістичного спрямування, ще має довести, що є такою. Деякі експерти ставлять під сумнів її ідеологічність, вважаючи, що вона лиш спекулює на націоналістичних гаслах, змішуючи їх з соціалістичними вимогами, а на ділі – така ж сама прагматично орієнтована, як і інші політичні сили. На мою думку, тут усе впирається в те, що лідери «Свободи» не здатні розвивати ідеологію, пристосовуючи її до сучасних умов, бо це дійсно «не їхнє». Натомість, вони догматично користуються гаслами націоналістів майже столітньої давності. Звідси й та суміш націоналізму з соціалізмом, яка зовсім не годиться для практичного застосування у XXI столітті.

Однією з головних причин того, що з ідеологічністю партій в Україні не склалось є те, що поряд із засиллям олігархічних інтересів у політиці, існує надто велика вага відмінностей у геополітичній орієнтації партій та їхніх виборців, яка залишається головною лінією суспільно-політичних розмежувань упродовж останніх десятиліть. З одного боку, все більше партій подають себе як

проєвропейські, роблячи це або вимушено (дбаючи про свій рейтинг), або зрозумівши, що Росія ще дуже довго залишатиметься на ворожих щодо України позиціях. Але з іншого боку, промосковські сили теж консолідуються, діючи і відкрито, і приховано, і навіть з території країни-агресора, та мають при тому можливість нарощувати свій вплив завдяки інформаційним ресурсам та маніпулятивним технологіям, якими вони добре володіють. Прикладом є успіх партії Шарія на місцевих виборах у південно-східних містах і регіонах, утримання і навіть зміцнення позицій ОПЗЖ – наступниці ПР, що увібрала в себе й створила площадку для агітаційної роботи не менш промосковської команди Віктора Медведчука.

Одіозність та злочини режиму Януковича з плином часу затираються в пам'яті, і виборці півдня та сходу України повертаються на наїжджені політичні колії. Тому патріотичним силам, якщо вони хочуть розширювати свій вплив територіально, не обмежуючись комфортними умовами західної України, не можна обмежуватись тільки наголошенням свого патріотизму та європейськості. Потрібно також виставляти переконливі ціннісні орієнтири внутрішньої політики, що було б легше й простіше робити, відверто спираючись на певну ідеологію.

Якщо ж завдатися питанням, чи мала ідеологія хоч якийсь вплив на місцевих виборах 2020 року, то можемо відповісти, що так, деякий мала, особливо в тих випадках, коли збігалися 2 чинники: добре господарювання (прагматизм) і ціннісно-ідеологічні орієнтації керівників окремих міст, які були близькі їхнім виборцям. Маю на увазі перемогу трьох чинних на час виборів мерів від «Свободи» у трьох західних містах з надзвичайно великою перевагою: О. Симчишин у Хмельницькому отримав 84,7% голосів, Р. Марцінків у Івано-Франківську – так само 84,7%; С. Надал у Тернополі – 74,5% [9].

Голосування за кандидатів від «Європейської солідарності» у Львові також мало ідеологічне забарвлення, оскільки тут сприймають Петра Порошенка як продовжувача політики національних демократів, які є державниками і захищають національні інтереси та культуру українців. В цілому наростивши свій вплив порівняно з 2019 роком, «Європейська Солідарність» набрала у 2020 році від 30 до 17% відсотків голосів у міські ради таких обласних центрів (у порядку спадання числа прихильників) як Львів, Тернопіль, Рівне, Київ, Луцьк, Суми. Майже дзеркальним є успіх ОПЗЖ у містах Маріуполь, Миколаїв, Одеса, Харків, Дніпро і… Суми. На сході й півдні України частина виборців сприймає цю партію як «свою» – ідейно й (гео)політично [9].

Тобто, ідеологія таки має значення на місцевих виборах, але на перший план висуваються менеджерські здібності керівників. У першому турі виборів у Чернігові переміг В. Атрошенко, набравши 77 % голосів, у Харкові Г. Кернес – 60,3%, у Вінниці С. Моргунов – 65,9%, у Запоріжжі В. Буряк – 59,99%, у

Кропивницькому Андрій Маркович – 53,5%, у Житомирі С. Сухомлин – 51,4%, у Києві Віталій Кличко – 50,5% голосів [9]. Ще декілька чинних мерів перемогли в ІІ турі виборів, у тому числі й у Львові. В усіх цих випадках, окрім оцінки управлінських якостей та досягнень мерів, деякий вплив мав, звичайно, фінансовий, інформаційний та адміністративний ресурс, але ідеологія була на останньому місці чи взагалі винесена за дужки.

Локальні (регіональні та місцеві) партії нині і в перспективі. Оскільки формально таких партій в Україні не існує, цим терміном я називатиму:

а) партії, створені спеціально під місцеві вибори, які не претендують на загальнодержавний вплив і президентське крісло чи представництво у Верховній Раді (про це, наприклад, неодноразово у своїх промовах та інтерв'ю заявляв Борис Філатов, лідер так званої «партії мерів», зареєстрованої у 2020 році під назвою «Пропозиція»). Ці політичні об'єднання поширюють свій вплив на один чи декілька населених пунктів та / або регіонів;

б) партії, які ще не встигли утворили осередків у більшості регіонів України, як того вимагає закон, допускаючи такий стан упродовж перших 6 місяців після реєстрації. Сюди ж зараховую й партії, які формально (на папері) мають достатню кількість осередків в 14 регіонах України, але їх реальний вплив не виходить за межі одного чи кількох регіонів (що є поширеним явищем, у тому числі й через відсутність належних перевірок з боку Мінюсту).

З таких позицій регіональною можна вважати, наприклад, Українську галицьку партію, яка проте навіть у назві відобразила, що не хоче (бо і не має формального права) бути лише регіональною партією, а дбає також про загальнонаціональні інтереси. Умовно регіональною (поки що не зареєстрованою у більшості регіонів) є львівська партія «ВАРТА» – Всеукраїнський альянс регіональних і територіальних активістів (яке навантаження тут несе слово «територіальних» – неясно; мабуть його поставили для красоти абревіатури). На партію це громадське об'єднання перетворилось під місцеві вибори, увібравши в себе рештки деяких інших партій.

Об'єктивно локальними, хоч і з іншим обґрунтуванням своїх «прагматично-місцевих» претензій, є партії «Наш край», етнічна Партія угорців України та інші. Серед них є міцні місцеві проекти мерів, які допомагають їм самим переобиратися незліченну кількість разів та ще й мати міцну команду в міськраді (прикладами є «Пропозиція», Блок Кернеса «Успішний Харків», певною мірою, «Самопоміч» у Львові, яка не зовсім локальна, оскільки мала свою фракцію у Верховній Раді попереднього скликання і навіть свого заступника її голови. А тепер навіть у своєму місті вона поступилася першим місцем «Європейській солідарності» П. Порошенка. Зате головою міста вчетверте обрано її головного організатора Андрія Садового (головою партії

нині є Оксана Сироїд). «Самопоміч» демонструє рухомість межі між локальними й національними партіями, що потрібно буде врахувати в майбутньому, передбачивши в законі можливість переходу з одного статусу в інший.

У виборах взяло участь багато карликових партій – проектів місцевих керівників, які відкидали непопулярні назви й «оновлювались» під чергові вибори заради просування у владу старих політиків та, частково, відкриваючи двері для нових. Чи можна їх вважати партіями – це питання, яке політологи мають вирішити теоретично, а юридичні інституції – офіційно розглянути наявність підстав для їх формальної легалізації згідно з чинним законодавством. І лише після цього можна починати роботу з уведення в законодавство статусу «локальних партій» з формулюванням вимог до них і визначенням діапазону їх діяльності.

Прикладом такого несправжнього партійного проєкту, коли під виглядом «ребрендингу» відбулась примітивна купівля-продаж зареєстрованого лиш улітку минулого року проєкту новими людьми з іншого регіону, була «Команда Михайлішина» з Чернівців [Див. 3]. Її засновником та керівником став депутат міської ради попереднього скликання, голова фракції «Рідне місто» Віталій Михайлішин, побажавши відокремитись від цього, на його думку, вже недостатньо авторитетного або не відповідного його власним амбіціям бренду. Організована вона на базі такої ж несправжньої партії «Добробут», яку зареєстрували в серпні 2020 р. в Житомирській області точно не дотримавшись Закону про партії (просто би не встигли за такий короткий час зібрати всі підписи і пройти всі процедури). А вже через місяць вона перейшла в інші руки: змінилась назва, змінився керівник, змінилась адреса. А як же члени партії? Теж переїхали в Чернівці? Та ні, їх очевидно ніколи й не було. Михайлішин по суті купив собі реєстрацію, щоб подати список на виборах і провести в нову раду частину депутатів своєї фракції та деяких інших. А як та реєстрація була отримана попередньою власницею псевдопартії, це було неважливо, адже ніхто не контролює цей процес. Подібним способом, напевне, утворилась і ще одна «нібито-партія»: «Команда Максима Єфімова «Наш Краматорськ», яка перші півтора місяця свого існування мала назву «Рідна Київщина».

Такого типу «ребрендинг» – це відверте зловживання, на яке під час виборів не зверталося належної уваги ні органами, які реєстрували подібні проєкти, ні засобами масової інформації (за невеликими винятками), ні навіть нашими «сторожовими псами» (*watch dogs*) від громадянського суспільства. Такі шановані організації як «Чесно» та «Опора», згадуючи випадки подібних маніпуляцій з «партотворенням», не дозволяли собі обурюватись, бажаючи, очевидно, зберегти реноме респектабельних аналітиків. А гострі оцінки або навіть звернення до Мін'юсту з вимогою анулювати реєстрацію окремих з таких

проектів були б дуже доречні. Адже процес партотворення давно вже котиться по похилій і зупинити його варто хоча б тому, щоб уникнути повного розвалу багатопартійної «системи» в Україні, яка перетворюється на смітник клієнтельно-кланових утворень.

Загалом список локальних партій, що брали участь в цих виборах і здобули мандати бодай у декотрих містах / регіонах, досить солідний, а назви – зрозумілі, проте не завжди підходящі для партій, зареєстрованих як всеукраїнські. Дехто грамотніший це враховував, додаючи до місцевої назви слова «Українська» («Українська галицька партія»), «Загальноукраїнський» (альянс, блок тощо), а дехто плив за течією, особливо не заморочуючись з назвами, якщо і раніше, і тепер можна було реєструвати усілякі іменні «блоки» та «команди»: Блок Кернеса «Успішний Харків», Блок Світличної «Разом», Блок Володимира Сальдо, партія «Команда Михайлішина», «Морська партія Сергія Ківалова» «Партія Шарія» та ін. Більш нейтральними і прийнятними є найменування локальних партій, що засвідчують місцевий патріотизм та добрі наміри їхніх організаторів: «Наш край», «Рідна країна», «Рідне Закарпаття», «Рідний дім», «Довіряй справам», «Нам тут жити» або за назвою жителів міст: «Партія Чернівчан», «Миколаївці», «Черкащани» тощо.

Причини появи великої кількості по факту локальних партій різні. 1) Перша і найпростіша – спритні політики, які віддавна тільки те й роблять, що шукають способів обійти закон (у цьому випадку – про партії) зрозуміли, що їх час настав: Мінюст спустив на гальмах контроль за реєстрацією партій, а закон про вибори у містах понад 10 тис. населення вимагає висування кандидатів лиш партіями. Як це поєднати? А дуже просто: купуй зареєстровану буцімто партійну одиницю (по-суті фікцію, створену найчастіше спеціально на продаж), можна в іншому регіоні, перейменовуй, назвавши своїм іменем і крокуй на вибори, без жодних заморочок навіть щодо назви. Команда такого-то – і все. Отже, замість партій ми маємо «команди» по просуванню організаторів і їхніх маленьких «клаників» до влади. Це навіть не «електоральні машини», бо щоб стати машиною треба створити якісь стійкі механізми її функціонування. А це метелики-одноденки: на сьогодні зробимо так, а далі буде видно.

2) Справжня зацікавленість очільників партій та їхніх прихильників господарськими та іншими питаннями регіонального або місцевого розвитку, відсутність інтересу до «великої» політики (наприклад, «Пропозиція», «Наш край», деякі інші).

3) Початковий етап розвитку певної політичної сили, яка ще не набула впливу в масштабах країни та пов'язана з цим (а також з фінансуванням) її організаційна слабкість; починати з регіону, де є більше прихильників програмних цілей та способів діяльності партії – легше, а поступово можна наростити вплив;

4) політичний регіоналізм як об'єктивно існуюча риса української політики, з якою пов'язана можлива специфіка вимог та орієнтацій локальних партій, відображені в їхніх програмах і діяльності. Регіональну складову мають партії не лише в Україні, а й у багатьох інших країнах. Важливо, щоб їхня «специфіка» не виходила за межі державних інтересів та не шкодила національній безпеці країни, за чим мав би стежити Мінюст, чого на практиці він робить недостатньо, пустивши все на самоплив (частково, через надмірну загальність положень статті 5 Закону про політичну партії, які потрібно буде конкретизувати в майбутньому).

Чи треба вітати утворення локальних партій та в якому вигляді вони допустимі? Окрім випадків ідейної та політичної ворожості до українських національних інтересів, що мало би присікатись відповідно до закону, такі партії, на мою думку, загалом мають право на існування й на узаконення, але із певними обмеженнями. Легалізуючи локальні партії, потрібно а) змінити закон про політичні партії, зачепивши не лише нові, але й старі статті закону, що стосуються критеріїв визнання, умов і способу їх реєстрації; б) посилити контроль за дотриманням ними закону. У законі слід не лише передбачити нові форми партій (регіональні та місцеві*),* а й чітко встановити критерії їх виокремлення та окреслити сферу їх компетенції, виключивши можливість сепаратизму. Потрібно також обумовити можливість надання таким партіям статусу загальнонаціональних на основі чітко визначених критеріїв їхнього зростання.

Вимоги реєстрації мають бути: а) розумні з точки зору їх посильності для новоутворюваних організацій; б) доповнені деякими вимогами до статутів і програм, які мають відображати саме партійний характер організації; в) містити оновлені критерії офіційного визнання партій, серед яких – врахування їхньої електоральної активності та ефективності на певному перехідному (випробувальному) етапі становлення.

Вимагати нехай і 10 000 підписів, зібраних у 2/3 районів у кожній з 2/3 областей України уже на початковому етапі розвитку партій, як є зараз, – це явний перебір навіть для національних партій. А реєстраційні вимоги мають бути різними для партій з різним (національним чи локальним) статусом. До них варто включити деякі доповнення не стільки кількісного, скільки якісного характеру. Йдеться про те, що багатопартійна система як невід'ємний атрибут сучасних демократій здатна підвищувати ефективність інших демократичних інститутів і політичну стабільність суспільства, якщо сама інституціоналізована належним чином, а її складові елементи – політичні партії добре структуровані, стійкі і надійні, здатні виконувати функції, які на них покладаються.

Говорячи про вимоги до політичних партій з боку суспільства і регуляторних органів, що ними займаються в демократичних суспільствах, можна відштовхнутись від хрестоматійного визначення політичних партій як «відносно стійких політичних організацій, що борються за здобуття влади або здійснення впливу на неї». Перелік їхніх функцій чималий і зовсім не обмежується просуванням бажаних для певних впливових осіб чи кланів людей до влади (як у нас часто буває і навіть знаходить виправдання у виступах та публікаціях політологів: таке, мовляв, життя).

Менш-більш повний перелік функцій політичних партій виглядатиме приблизно так:

– активна участь в організації виборів, інформування виборців про учасників виборчого процесу та їхні програми, забезпечення змагальності, надання своїм кандидатам необхідних ресурсів для ведення виборчої кампанії, нагляд за чесністю виборчого процесу (тобто, виконання ролі своєрідних «електоральних машин» з дотриманням законності й демократизму);

– селекція політичних лідерів та еліт, яка починається всередині партій, продовжується на виборах і закріплюється після переходу відібраних кадрів на політичні посади в органах законодавчої та виконавчої влади;

– участь в управлінні державою на засадах демократичного плюралізму: добір і підготовка політичних кадрів для управління державою, заповнення вакансій у різних органах влади; агреговане представлення інтересів і формулювання політичних пріоритетів певних суспільних груп в законодавчому органі, забезпечення деліберативного процесу прийняття законів – завдяки політичній структуризації парламентів, формуванню в них владних та опозиційних фракцій і коаліцій; узгодження інтересів груп, які вони представляють і досягнення компромісів в інтересах усього суспільства;

– вироблення (бажано разом з громадянами, ще у міжвиборчий період) певних програм та/чи заходів публічної політики, як правило, на основі визнання пріоритетності певної ідеології, закладених в її основу принципів і цінностей, з якими партія узгоджує свою публічну політику після приходу до влади;

– встановлення каналів зв’язку між державою і громадянами, політична соціалізація громадян, залучення їх до політики.

Враховуючи повний занепад ціннісного аспекту діяльності партій, ігнорування ними не лише ідеології, але й моральних принципів, оновлене законодавство, що регулюватиме утворення та діяльність політичних партій (закони про громадські об’єднання, політичні партії і вибори), має включати чітку вимогу не лише представлення партією програми її діяльності, а й наявності в цій програмі обов’язкового розділу: «Ідеологія, цінності та принципи

партії» (або хоча би чогось із цього). Хто до цього не доріс, нехай не рветься в політику передчасно, а працює над своєю самоосвітою. Про обмеження політичних прав таких «непідготовлених» осіб тут не йдеться. Адже бажання брати участь у політиці може бути реалізоване кожним громадянином через входження до вже існуючих партій, які знають, куди й кого вони ведуть. Такий підхід, окрім іншого, сприятиме консолідації політичних сил і зменшить загрозу повного розвалу партійного будівництва (рука не піднімається писати в нинішньому хаосі про партійну систему).

Незалежно від того, чи партія збирається реалізувати програми розвитку місцевості чи країни в цілому, вона має знати (визначити для себе і оголосити виборцям), чим її публічна політика буде відрізнятися від політики інших партій з ціннісно-ідеологічного боку. Визначення напряму розвитку, специфічних (обраних кожною конкретною партією) шляхів та методів розв'язання проблем суспільства – одна із функцій політичних партій, яку вони здійснюють, спираючись на певну ідеологію, систему цінностей та принципів, що є важливими для членів і прихильників партії.

Позитивним моментом минулих місцевих виборів було те, що найбільшу підтримку на них отримали ті лідери та політичні сили, які змогли запропонувати реальні кроки поліпшення умов життя у своїх громадах або довели здатність це робити попередньою своєю службою на відповідних посадах. В цьому плані – зростання прагматичних підходів виборців до обрання місцевої влади є цілком виправданим явищем. Але акцент на «господарських» завданнях місцевих органів влади та зайнятих в них політиків не означає, що партії як суб'єкти виборчого процесу мають підстави ігнорувати проблему своїх ціннісно-ідеологічних орієнтацій та агітації за них на виборах.

По-перше, відображення цінностей та принципів у програмах важливо для зміцнення партій, багато з яких є або через кілька років захочуть стати партіями загальнонаціонального масштабу. Тоді вони матимуть справу з питаннями «великої політики», спосіб вирішення яких прямо залежить від ціннісно-ідеологічної орієнтації політиків. По-друге, не виборці, а політична еліта, на роль якої (часто незаслужено, але по факту) претендують лідери та активісти партій, повинні визначати стандарти політичної поведінки, вчити народ відрізняти добре від поганого, бажане від небажаного, корисне від шкідливого – не лише для окремих груп (соціальних, етнічних, територіальних), але й для суспільства загалом. Тому попри те, що я неодноразово підкреслювала, що час чистих ідеологій і класової політики минув, ідеологічна позиція партій в широкому сенсі, тобто пов'язана з їхньою орієнтацією на чітко визначені цінності, залишається однією з ознак політичних партій, яку не можна ігнорувати.

Однією зі змін у вимогах до реєстрації партій має стати їх участь (з певним рівнем активності та успіху) у виборчих кампаніях різних рівнів. Як уже згадувалось, у 2020 році тільки половина новоутворених партій висували своїх кандидатів на виборах. А для чого тоді утворювались інші: про запас чи для майбутньої торгівлі своїми організаціями? Така практика всім добре відома і їй треба покласти край. Свобода об'єднань при цьому не буде порушена, адже сама організація може формуватись як громадське об'єднання і називати себе як завгодно до аж до того моменту, коли вона поставить питання про її офіційне визнання *політичною партією – головним суб'єктом виборчого й політико-управлінського процесів у державі*. Тоді вже йтиметься не просто про бажання групи осіб офіційно «стати партією», а й про інтереси решти суспільства, яким вони беруться, а отже мають бути спроможні керувати.

Зрозуміло, що потрібен буде певний перехідний, випробувальний етап умовної реєстрації претендентки на роль партії для участі у перших виборах. Як і зараз це може здійснюватися на основі збору нею визначеної кількості підписів. Це має бути посильна кількість *реальних* підписів: менша – для місцевих та регіональних партій і незрівнянно більша – для загальнонаціональних. Усі ці підписи мають бути такими, що піддаються *верифікації.* Зараз є достатньо технічних способів недопущення шахрайства в такій процедурі.

Надалі, при остаточній реєстрації партій до уваги мають братися: кількість виборців, яка підтримує партію своїми голосами (електоральна ефективність партії); кількість округів та регіонів, у яких партія висуває своїх кандидатів (її електоральна активність); кількість років, протягом яких вона це робить (стабільність). Конкретні показники мінімально допустимої активності й ефективності партій будуть встановлені при прийнятті поправок до закону про партії (чи написанні нового) на основі узагальнення експертних думок, з диференціацією статусів партій. Зі стабільністю питання простіше. Тут, на мій погляд, можна просто врахувати думку американських партологів зі школи Джозефа ЛаПаломбари, які вважають, що партіями можна називати ті відносно стійкі політичні організації, які здатні протриматися на політичній арені хоча би дві виборчі кампанії поспіль. Цей мінімальний критерій стійкості для початку міг би бути застосований в Україні, де творення скороспілих псевдопартій досягнуло, здається, апогею і загрожує занепадом партійного будівництва взагалі. Адже, говорячи метафорично, бур'ян, якщо його не виполювати, завжди заглушить культурні рослини.

Якщо офіційне визнання партій буде прив'язане до їх виборчої діяльності, то відпаде потреба перевірки усіляких сурогатних партпроектів, створених з комерційною метою. Політичні організації, які не брали участі у виборах, перестануть купуватись, адже вони ще не матимуть партійного статусу, а значить

не принесуть ніяких переваг новостворюваним проектам партій. Заодно відпаде й потреба вовтузитись з їх реєстрацією та перевіряти їхню «справжність». Справжньою буде лиш та партійна організація, яка хоче і може сама брати участь у виборах та здобуває необхідну підтримку громадян.

Заради недопущення сепаратизму, слід виключити можливість називати партії іменем певної етнічної групи, оскільки завдання органів влади – забезпечити згуртування усіх груп в українську політичну націю на всіх рівнях. Можливо, хоч це питання дискусійне, недоцільно утворювати партії й на основі інших ідентичностей: статі, віри, професійної діяльності тощо. Адже для представлення неагрегованих групових інтересів є інші механізми. Ці обмеження суттєво зменшили б кількість партійних одиниць.

Згадування регіону в назві партії можна було б допускати лише при реєстрації партій у регіональному статусі. У такому разі, переходячи на національний рівень, вони мали б змінювати і назву партії, відобразивши в ній свої принципи та/або цінності чи просто давши їй нейтральне щодо територій і осіб найменування. Називати партії іменами їхніх лідерів також неправильно, бо згуртування людей (кандидатів та їхніх виборців) довкола окремої особи більше схоже на творення політичних «кланів» і «клаників», ніж на партійну структуризацію політичного поля. Тож назви типу «Команда / блок ім'ярек» мають бути виключені з назв партій за означенням. Так само треба припинити й неконтрольований, просто безконечний «ребрендинг» неапробованих у виборах проектів, що явно містить корупційну складову. Ним не мають прикриватися процеси купівлі-продажу фіктивних партій.

Щоб подолати кризовий стан, як вважає експерт з Німеччини Ніко Ланге (і я разом з ним), партії повинні перетворитись на лабораторії з вироблення політичних рішень разом з громадянами. Приклад такої діяльності можна було побачити на воркшопах партії «Голос» в 2019 р. Сподіваюсь, вони не покинули цієї традиції і на останніх виборах, втримавши й навіть зміцнивши свої позиції в деяких містах. Було б добре, якби узаконення локальних партій йшло паралельно з розширенням цієї практики співпраці політичних еліт з виборцями у виробленні курсів публічної політики, з урахуванням цінностей та принципів тієї чи іншої партії.

Висновки. Місцеві вибори показали, що творення багатопартійної системи в Україні призупинилось і з деякого часу розвивається по низхідній: партії занепадають якісно, дроблячись і розгалужуючись кількісно. Цей процес продовжився на місцевих виборах 2020 року, які розкрили багато неприпустимих «недоліків» партійної структуризації. Водночас ці вибори дали надію на (можливе) перенесення основної ваги у формуванні політичних партій на місця,

переосмислення і законодавчого закріплення критеріїв їх офіційного визнання в статусі місцевих, регіональних чи національних партій.

Якщо вибори 2019 року були тріумфом популізму, то вибори 2020-го можна назвати тріумфом прагматизму, що можна вважати виправданим на місцевих виборах явищем. Але невиправданим і, навіть, шкідливим було творення численних дрібних, «одноразових», за назвою партійних, а насправді корпоративних об'єднань з метою просування приватних, переважно бізнесових інтересів.

Занепад програмно-ідеологічної діяльності партій також завдає значної шкоди партійному будівництву. Тому потрібно внести серйозні зміни до законів про партії і вибори, які дали б змогу відрізати від виборчого процесу приватно зорієнтовані і часто корупційні проекти, які не мають нічого спільного з розвитком і зміцненням багатопартійної системи в Україні, одночасно сприяючи творенню програмно-ідеологічних партій, як на національному, так і на місцевому рівні.

Крім того, офіційне визнання партій доцільно прив'язати до їхньої електоральної активності й ефективності, здійснюючи остаточну реєстрацію політичних об'єднань у статусі локальних чи національних партій лише після їх участі у виборчій кампанії (одній або двох).

Жоден орган неспроможний проконтролювати усі аспекти діяльності 4 сотень політичних партій. Та це й непотрібно. Потреба є в іншому: у створенні функціонально спроможних, відмінних за своїми програмними цілями й ціннісними орієнтаціями суб'єктів виборчого і загалом політичного процесу, без чого поліпшення демократії в країні неможливе.

Зміна критеріїв остаточного визнання партії на офіційному рівні допомогла б зменшити їх кількість і поліпшити якість, позбувшись фейкових, комерційних та просто мертвонароджених проектів, і тим самим полегшити контроль за їх діяльністю.

При ретельному опрацюванні нових механізмів утворення й легалізації партій, локальні партії могли б принести користь як у питанні політичної соціалізації громадян, так і зміцнення багатопартійної системи.

Якщо ми хочемо, щоб наші громадяни долучались до політики, відчували свою громадянську відповідальність і за стан справ у своїх громадах, і за свій політичний вибір, найкраще, щоб вони проходили школу такої громадянської соціалізації на місцевому рівні, працюючи в партіях регіонального рівня, підтримуючи та обираючи відомих їм людей і контролюючи їхню діяльність у зрозумілих їм сферах. Децентралізація відкриває для цього добрі перспективи, адже зростає вага місцевої влади та її рішень.

Для зміцнення партійної системи України це було б також благом, оскільки партії виникали б не як лідерські проекти згори, для задоволення амбіцій окремих лідерів або апетитів олігархічних груп, а як працюючі осередки знизу, а отже від початку були б заглиблені в реальні проблеми людей.

Формування партій «знизу» допомогло б вирішити проблему недостатньої їх закоріненості у суспільному середовищі, підвищило б рівень відповідальності перед виборцями, а згодом, можливо, привело б і до тіснішої не лише комунікації, а й практичної співпраці з суспільством, ба! навіть фінансування партії дрібними «грантодавцями».

Список використаних джерел:

1. Виборчий кодекс України. Редакція від 24.10.2020. Книга четверта. Місцеві вибори. Розділи XXXII, XXXVII, XXXX // Сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/396-20#Text
2. Закон України «Про політичні партії в Україні» (Із змінами. Редакція від 01.01.2021) // Сайт Верховної Ради України. Законодавство України. – URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2365-14#Text
3. Кого «Команда Михайлішина» висуває у депутати до міської ради Чернівців // Час. 26.09.2020 – https://chas.cv.ua/politics/75570-kogo-komanda-михайлішина-висуває-у.html, а також скріншот реєстрації в Додатку 1, взятий за посиланням https://opendatabot.ua/c/43775098#history-frombot
4. Моніторинг місцевих виборів 2020: Україна. Дослідження проведене Соціологічною групою «Рейтинг» 16-19 жовтня 2020 року. – URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/monitoring_mestnyh_vyborov_2020_ukraina_16-19_oktyabrya_2020.html
5. Рейтинг активності та ефективності політичних партій України: 1998-2019. – МЦПД, б.м. і р. – 42 с. – URL: http://icps.com.ua/assets/uploads/images/files/reyting_efektivnost_pol_tichnih_part_y.pdf#page=3&zoom=auto,-179,753
6. Рябчук Микола. Демократія та «партія влади» в Україні // Політична думка. 1994. № 3. С. 37-43.
7. Середа Євген. Між «слугами» і «гетьманами». Які ідеології сповідують українські партії // Українська правда. 6 жовтня 2020. – URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/6/7268890/

8. Список політичних партій та історія перейменування. – URL: https://docs.google.com/spreadsheets/d/1fKFrEWkX8OvezJr1UHixt5gjW0Hq63ciE5xooZMwPaU/edit#gid=0
9. Центральна виборча комісія України. Вибори 2020. Україна. Офіційний веб-портал. Місцеві вибори 25.10.2020 Обрані депутатами – URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm008pt001f01=695pt00_t001f01=695.html
10. Цьогоріч створено 12 нових партій. 50 змінили свої назви // «Чесно». 13 жовтня 2020 / Фещенко Ігор. – URL: https://www.chesno.org/post/4255 /

Додаток 1. ПП «Команда Михайлішина» [3]

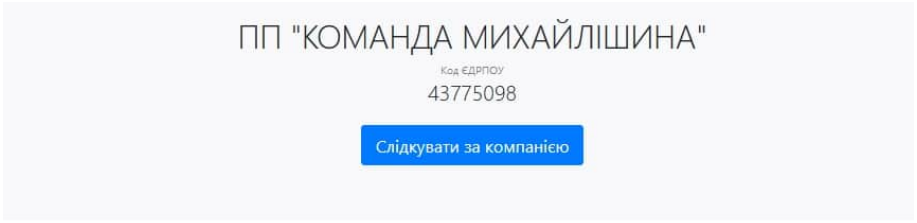

Повна назва
ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ "КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА"

Адреса
Україна, 58002, Чернівецька обл., місто Чернівці, вул.Кобилянської Ольги, будинок 53, квартира 29

Дата заснування	Код ЄДРПОУ	Директор
27.08.2020	43775098	Михайлішин Віталій Михайлович
Стан	**Статутний капітал**	**Основний вид діяльності**
зареєстровано	₴	94.92 Діяльність політичних організацій

Історія змін компанії

Дата	Було	Стало
21.09.2020 змінилась назва	ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ "ДОБРОБУТ"	ПОЛІТИЧНА ПАРТІЯ "КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА"
21.09.2020		ПП "КОМАНДА МИХАЙЛІШИНА"
21.09.2020 змінилась адреса	Україна 11641 Житомирська обл. Малинський р-н село Пиріжки вул.Садова будинок 3	Україна 58002 Чернівецька обл. місто Чернівці вул.Кобилянської Ольги будинок 53 квартира 29
21.09.2020 змінився керівник	Оліфаренко Наталія Володимирівна	Михайлішин Віталій Михайлович

Петро Кузик
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин і дипломатичної служби
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Електоральна вісь «Схід-Захід» і питання суспільної роз'єднаності України

Наукова та інтелектуальна дискусії щодо питання роз'єднаності українського суспільства на західну та східну частини має тривалий та, певною мірою, також «хвилеподібний» характер. В українській політологічній та історіософській літературі тон цій дискусії було задано в кін. 1990-х – на поч. 2000-х рр. [3], [2], проте сплеск наукових досліджень на цю тему припав на період після «Помаранчевої революції» 2004-го року. Питання суспільних і регіональних поділів та їхнє значення для українського соціально-політичного життя добре висвітлене й у західній (насамперед англомовній) політичній думці. [1] До цієї проблеми з певною періодичністю тут повертаються, мабуть, як до жодного іншого питання політичного процесу в Україні.

Хоча інтенсивність таких дискусій в українській науковій літературі останніми роками знизилась, це питання навряд чи можна вважати вичерпаним. Загалом, ідея суспільно-політичної роз'єднаності (в іншій інтерпретації – розколу) України по регіональній осі «схід-захід» досі залишається актуальною як у вітчизняних, так і закордонних політологічних розвідках. Своєрідним підтвердженням цього є, зокрема, нещодавні спроби низки проросійських дослідників аргументувати за допомогою цієї ідеї причини анексії Криму та «громадянський» характер конфлікту на Донбасі. [8], [6], [7], [5]

Висновки щодо суспільної роз'єднаності України, насамперед серед прихильників цієї тези, часто спираються на аналіз електоральної репрезентації політичної боротьби. Так, стереотипне уявлення про українські соціокультурні поділи фокусується на пошуку підтвердження існування чіткої регіональної осі «схід-захід» в електоральному процесі України.

Результати окремих загальнонаціональних виборчих перегонів й справді дають підстави говорити про існування такої лінії політичної поляризації. Протистояння між політичними силами, які традиційно відносять до двох антагоністичних таборів, неодноразово проявлялось на регіональній мапі електоральних уподобань. Електоральні бази цих таборів тяжіють до

західних та східних регіонів відповідно, та, що важливіше, асоціюються з відповідними політичними програмами, які представляють протилежні погляди на питання геополітичної орієнтації, мови, ставлення до посткомуністичних реформ, декомунізації, трактування спірних історичних питань, тощо.

Проте ширший аналіз, який бере до уваги динаміку політичного та електорального процесів протягом усього часу незалежності, радше свідчить про надмірний методологічний редукціонізм досліджень, які намагаються підтвердити наявність суспільного розколу існуванням електоральної осі «схід-захід». Це підважує однозначність та валідність зазначених висновків.

Проблема має виражений суб'єктивний компонент, що полягає не лише у варіативності інтерпретації окремих результатів виборів, а, можливо, найголовніше – підбору окремих електоральних кампаній для аналізу. Подібно, «хвилеподібний» характер інтересу до проблеми регіональних поділів пов'язаний з конкретними результатами загальнонаціональних виборчих кампаній. Як в Україні, так і за кордоном, наукові розвідки та дискусії пожвавлюються з виявленням електоральної поляризації по лінії «схід-захід», проте, загалом, затихають, коли така схема за результатами виборів не фіксується. Така вибірковість матеріалу, що стає предметом досліджень, не сприяє повноті та об'єктивності результатів. Натомість, вона створює викривлене сприйняття реальності та підживлює стереотип про однозначність, сталість та домінантність розколу по осі «схід-захід», які нібито знаходять цілковите відображення в електоральному процесі.

Починаючи з 1991 р., серед загальнонаціональних виборчих кампаній електоральна вісь «схід-захід», яка розділяла виборців на дві частини, проявилась за підсумками президентських або парламентських виборів у 1994 (Л. Кравчук проти Л. Кучми), 2004 (В. Ющенко проти В. Януковича), 2006 і 2007 («Наша Україна» і БЮТ проти Партії регіонів) та 2010 (В. Янукович супроти Ю. Тимошенко) роках. Перші президентські вибори 1991-го р. були особливим випадком у цьому контексті, оскільки результат протистояння двох лідерів перегонів (Л. Кравчука і В. Чорновола) в англомовній літературі влучно пояснювався висловом «далекий захід проти усіх решту» («the far west against the rest»). [4, с.479] Їхнім своєрідним «дзеркальним відображенням» стали підсумки парламентських виборів 2014-го р., переможці яких (БПП з «Народним фронтом», з одного боку, та «Опозиційний блок», з іншого) цього разу сформували ситуацію «схід проти решти».

Важливо відзначити тенденцію, помітну під час аналізу виборчих кампаній у часовому розрізі 1991 – 2014 рр. (на противагу аналізові окремих кампаній). У тих випадках, коли за результатами загальнонаціональних

виборів фіксувалась регіональна вісь «схід-захід», з плином часу відбувалось її поступове зміщення на схід. Така динаміка просторової лінії електорального поділу значною мірою підважує тезу про розкол українського суспільства на дві відокремлені (чи, тим більше, непримиренні) та чітко окреслені частини: західну і східну. Мінливість та розмитість меж цих двох частин, відображених у зазначеній динаміці електоральної осі, послаблює валідність цієї тези.

Ще значущішою у цьому зв'язку є та обставина, що вісь «схід-захід» не проявилась або, принаймні, не домінувала на просторовій проекції результатів протистояння ключових політичних сил під час цілого ряду електоральних кампаній. До таких кампаній належать: парламентські вибори 1994-го, 1998-го, 2002-го та 2019-го рр., а також президентські вибори 1999-го, 2014-го та 2019-го рр. Відсутність чіткої електоральної поляризації по просторовій лінії «схід-захід» під час багатьох принципових і конкурентних виборчих перегонів прямо суперечить ідеї роз'єднаності (розколу) України. Адже така «фантомність» осі «схід-захід» на електоральному полі України погано кореспондує з ідеєю про вирішальність відповідної регіональної та культурної поляризації на рівні суспільства.

Разом з тим, попередній досвід присутності просторової осі «схід-захід» у політичних та, зокрема, електоральних протистояннях не дозволяє цілковито відкидати або ігнорувати її. Можна з великою імовірністю припустити, що ця вісь у тій чи іншій формі проявиться в електоральному процесі у майбутньому. Більше того, повторюваність політичної поляризації за цією схемою протягом достатньо довгого часу свідчить про інституціоналізованість відповідного поділу в українському суспільстві. Актуалізація ж цього поділу в електоральному процесі відбувається відповідно до політичного контексту, що, серед іншого, залежить від інтенсивності політизації пов'язаних з цим поділом питань у політичному процесі відповідними політичними акторами.

Однак, продемонстровані вище непостійність, розмитість та «фантомність» електоральної осі «схід-захід» вказує на існування в українському суспільстві інших важливих соціокультурних поділів. Кожен із цих поділів здатний генерувати (і генерує) лінії політичної поляризації та, відповідно, електоральних протистоянь, які неможливо звести до однієї стереотипної схеми. Наявність подібних суспільних поділів властиве численним країнам, у тому числі більшості європейських країн, що, за умови комплексного та об'єктивного аналізу, не дозволяє робити висновок про фундаментальну роз'єднаність чи будь-які інші виняткові характеристики українського суспільства.

Список використаних джерел:

1. Андрощук О. One Ukraine or many? Регіоналізм в Україні в інтерпретаціях зарубіжних дослідників / Олександр Андрощук // Історіографічні дослідження в Україні: Зб. наук. праць.- 2017.- Вип. 27.- С. 384-439.
2. Грицак Я. Двадцять дві України / Ярослав Грицак // Критика.- 2002.- № 4.- 3-6.
3. Рябчук М. Дві України / Микола Рябчук // Критика.- 2001.- № 10.- С. 12-21.
4. Barrington L.W. Examining rival theories of demographic influences on political support: The power of regional, ethnic, and linguistic divisions in Ukraine / Lowell W. Barrington // European Journal of Political Research.- 2002.- No. 41.- P. 455-491.
5. Hahn G. M. Ukraine over the Edge. Russia, the West and the «New Cold War» / Gordon M. Hahn.- Jefferson, NC: McFarland, 2018.- 198 p.
6. Plekhanov S. Assisted suicide: Internal and external causes of the Ukrainian crisis / Sergei Plekhanov // The Return of the Cold War: Ukraine, the West and Russia / Ed. by J. L. Black and Michael Johns.- London: Routledge, 2016.- P. 3–25.
7. Pleshakov C. The Crimean Nexus: Putin's War and the Clash of Civilizations / Constantine Pleshakov.- New Haven: Yale University Press, 2017.- 186 p.
8. Sakwa R. 2015. Frontline Ukraine. Crisis in the Borderlands / Richard Sakwa.- London: I.B.Tauris, 2015.- 297 p.

Оксана Шурко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Вияв електоральної культури українців на муніципальних виборах 2020 року

Інститут виборів бере свій початок ще у часи зародження європейської цивілізації, де вільні громадяни були зобов'язані брати участь у політичному житті, беручи участь в народних зборах. Сьогодні електоральні процеси залишаються однією з найбільш динамічних характеристик політичної системи. Перебіг і результати будь якого електорального процесу залежать від цілого ряду чинників, серед яких проблема формування електоральної культури населення України із кожними наступними виборами набуває дедалі більшої актуальності. Електоральна культура реалізується саме через поведінку виборців як на загальнодержавному рівні, так і на регіональному і є досить динамічною частиною політичної культури. А. Кузишин зазначав, що це поняття є індикатором геопросторової електоральної прихильності, яку можна оцінити у просторі (регіони мають певні політичні погляди та ідеї) і часі (період підтримки певної політичної сили). «Електоральна культура (культура політичних виборів) – це сукупність типових, відносно сталих знань, уявлень, настанов, переконань, цінностей, символів, орієнтацій, навичок, зразків поведінки, які проявляються у виборчому процесі та транслюються від генерації до генерації певної нації, але мають істотний трансформаційний потенціал та проступають у діяльності суб'єктів електорального процесу та у функціонуванні демократичних інститутів» [3].

Варто зазначити, що електоральна культура у пострадянських державах у міжвиборчий період перебуває ніби у латентному вигляді та актуалізується лише під час виборчих кампаній. Як показує політична практика результати сучасних виборчих кампаній важко прогнозувати.

Електоральна культура має два рівні – нормативний і масовий. Нормативний рівень електоральної культури означає найвищий рівень електоральної активності, включно із участю в агітаційно-масовій діяльності, чіткою визначеністю електорального вибору, що відповідає соціальним позиціям і вимогам груп, які репрезентують ці виборці, високим рівнем стійкості цього вибору, що дає підстави для впевненості в тій чи іншій

політичній силі або окремих кандидатах. Масовий рівень електоральної культури населення складається під впливом об'єктивних (стать, вік, соціальний і матеріальний статус, належність до регіону) і суб'єктивних (переважно соціально-психологічних) чинників, а також наявних у суспільстві процесів, що впливають на нього [2].

Як зазначає Б. Ідрісов, структура і типологія електоральної культури зазнають впливу різнорівневих і різноспрямованих явищ та процесів. Найперше це сам стан транзитивного українського суспільства. Ще одним важливим чинником виступає характер, зміст і поточний стан політичної системи суспільства. І наступний фактор, що впливає характер і зміст електоральної культури – це стан політичної культури суспільства [2].

Суб'єктивним проявом електоральної культури є електоральна поведінка, суть якої виявляється у сукупності дій, які виявляють політичні орієнтації виборців щодо делегування своїх повноважень представницьким органам влади. Соціологи виокремлюють декілька моделей електоральної поведінки: модель «залежного виборця», модель «раціонального виборця», когнітивна модель виборця. Незалежно від теоретичних розбіжностей, аналізуючи електоральну поведінку, потрібно враховувати наступні групи чинників, які впливають на неї: а) індивідуально-психологічні особистісні чинники; б) соціально-групові феномени; в) соціокультурні детермінанти; г) геополітичні детермінанти [6]. Досліджуючи механізми електорального вибору також належить врахувати такі чинники, як національні традиції, ідеологічні чинники, особливості функціонування гілок влади, інституційний дизайн, неідеологічні (владні) чинники, а також імідж лідерів, специфіку виборчої кампанії, конкретні політичні і економічні умови.

Чергові муніципальні вибори в Україні відбулися 25 жовтня 2020 року. Українці обирали депутатів обласних, районних, сільських рад, а також селищних, сільських і міських голів. Вони проходили у досить специфічних політичних та епідеміологічних умовах – на відміну від таких країн, як: Бразилія, Велика Британія, Колумбія, Мальдіви, Парагвай, Перу, США (Джорджія, південна Кароліна), які їх відмінили,

Кількість виборчих дільниць в Україні – понад 29 тисяч, орієнтована кількість виборців становить 27,2 млн осіб. Найактивнішими на місцевих виборах-2020 були виборці старше 50-ти років – про це свідчать результати електорально-поведінкового дослідження Соціологічної групи «Рейтинг».

Ще однією особливістю місцевих виборів 2020 було одночасне проведення опитування, яке ініційоване Президентом В. Зеленським, і містило п'ять запитань [4].

За даними Центральної виборчої комісії, у виборах взяли участь 36,88% виборців. Найактивніше голосували на заході України: явка в Тернопільській області склала 44,68%, у Львівській – 43,82%. У Києві на виборчі дільниці прийшли 34,42% громадян, в області явка була трохи вище – 36,66%.

Найбільш пасивними виявилися виборці в Донецькій і Миколаївській областях: явка склала 31,67% і 32,02% відповідно [4]

Якщо порівняти явку 2020 з явками на попередніх виборах, то отримаємо таку картину: на попередніх місцевих виборах, 25 жовтня 2015 року, бюлетені на дільницях взяли 46,62% українських виборців. Явка виборців на позачергових парламентських виборах у липні 2019 року була 49,84%, а на останніх президентських виборах навесні 2019 року явка склала: в першому турі – 63,52%, у другому турі – 61,37% [7].

Серед основних причин масової неявки українців на виборчі дільниці соціологи групи Рейтинг назвали наступні:

20% з тих, хто не голосував на виборах, головною причиною назвали стан здоров'я,

19% не проголосували через те, що не проживають за місцем прописки,

15% – були зайняті в день виборів,

14% – не знали, за кого голосувати,

12% опитаних вказали, що вибори їм нецікаві,

10% респондентів не ходили голосувати через епідемію коронавірусу [5].

Ще одна причина, яку озвучили 63% громадян, що не прийшли на вибори – це розчарування, яке вони відчувають щодо ситуації в країні. Недовіра до влади не викликає сумнів і у тому, що від виборця щось залежить, що він реально може на щось вплинути і змінити. Також на низьку явку на виборчі дільниці вплинуло і те, що через коронавірус ускладнювалося проведення самої процедури голосування, а також запроваджена на цих виборах нова система голосування ускладнила вибір серед кандидатів – адже списки були довгі, а вибір – заплутані.

Таким чином, явка виборців на місцевих виборах 2020 виявилася найнижчою за всю історію їх проведення. Це, у свою чергу, не могло не позначитися на результатах їхніх учасників та певним чином змінило конфігурацію політичного поля як в Україні загалом, так і в столичному регіоні та центрі держави зокрема. І якщо втрата позицій провладною партією «Слуга народу» прогнозувалася, то приємно вразила значна активність ряду регіональних та місцевих політичних сил. Пандемія внесла і вносить корективи не лише в економічне, але й політичне життя країни – і

цього чинника вже не уникнути. Ще одна суттєва обставина – стрімка втрата рейтингів чинної влади. Ще рік тому команда В. Зеленського здобула монобільшість у Верховній Раді, після чого двічі самотужки сформувала Кабмін. А вже наприкінці 2020 року із великими втратами програла місцеві вибори. Однак, не дивлячись на масові невдоволення діючою владою, на виборах до обласних рад «Слуга народу» отримали найбільше мандатів. Загалом 1660 мандатів (20%), а на виборах до районних рад представники цієї партії отримали 5366 мандатів (17%) [1].

Ці вибори продемонстрували, що жодна з партій не зуміла здобути в місцевій гонці впевнену перемогу, а також значний рівень підтримки регіональних політичних проектів. Це і називається посиленням місцевого самоврядування, що, на думку фахівців, є результатом успішної реформи децентралізації.

Розчарування у діючій владі призвело до зростання попиту на проросійські політичні сили. Однак експерти зазначають, що у них є своя межа – це 20-25 % виборців і тому більшість проросійські партії уже не матимуть ніколи.

Також варто зауважити, що на цих виборах ніхто з так званих «старих», а також з «нових» політиків не запропонував українським виборцям гідного порядку денного. Переважно кампанії будувалися на добре знайомих обличчях та партійних брендах, про ідеологічний компонент, зазвичай, забували. Не знала більшість кандидатів від партій й місцевої специфіки та проблематики, а подекуди самі плуталися у тому, від якої громади й куди саме балотуються.

Загалом місцеві вибори 2020 в Україні були конкурентними і відповідали виборчому законодавству (хоча виборче законодавство, за яким відбулися ці вибори, було дискредитовано – отримали не відкриті списки, а ускладнену звичайну пропорційну систему).

Список використаних джерел:

1. Заява ОПОРИ за попередніми результатами спостереження на місцевих виборах 2020. – Режим доступу: https://www.oporaua.org/category/vybory
2. Ідрісов Б. Електоральна культура населення України в умовах трансформації суспільства. – Автореферат. – Інститут соціології НАН України, Київ, 2006. – Режим доступу: http://referatu.net.ua/referats/7569/165350
3. Кузишин А. В. Суспільно-географічна характеристика електоральної культури на виборчому полі областей Карпатсько-подільського регіону /

А.В.Кузишин // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія: Географія. – 2016. – №2. – С. 104-110. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPUg_2016_2_17

4. Моніторинг місцевих виборів 2020 – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/3123058-miscevi-vibori-ak-golosuut-ukrainci.html
5. Результати електорально-поведінкового дослідження у день виборів – Режим доступу: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/rezultaty_elektoralno-povedencheskogo_issledovaniya_v_den_vyborov.html
6. Шурко О. Патерналістська свідомість та електоральна поведінка./Тези звітної наукової конференції філософського фак-ту за 2014 рік / Відп. за випуск Л.Рижак. – Львів: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2015. – 264 с.

Віра Гапоненко
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних технологій
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана

Місцеві осередки політичних партій як чинник демократизації в Україні

Демократизація проголошена основним вектором розвитку політичної системи України, що відображено в Конституції та системі нормативно правових документів. Однак, демократичні механізми політичної взаємодії досі не стали реальністю сучасної політичної практики. Серед багатьох причин незавершеної демократизації можемо вказати на неузгодженість інституційного реформування, відсутність взаємозв'язків між державними і громадськими елементами інституційної системи. Як наслідок прогресивні політичні зміни виявляються неефективними та видаються передчасними. Це цілком слушно стосовно діяльності політичних партій. Напрями їх діяльності та організаційна структура слабко адаптовані до сучасних змін, зокрема до процесів децентралізації та нового виборчого законодавства. Йдеться передусім про відсутність розгалуженої системи місцевих осередків українських партій. Особливої актуальності потреба сильних місцевих осередків набуває в контексті оптимізації представництва регіональних інтересів з метою зниження соціальної напруженості та попередження загострення соціальних конфліктів у майбутньому. Тому ця проблематика закономірно привертає увагу вітчизняних дослідників [4; 10; 13].

Узагальнюючи теоретичні напрацювання, можемо стверджувати, що від інституту місцевих осередків політичної партії залежить вирішення низки завдань демократизації. А саме – стабілізація партійної системи, рекрутування нової політичної еліти, залучення громадян до політичної участі, забезпечення безпосередніх комунікативних взаємозв'язків між представниками партії та виборцями.

Партійні осередки здатні стабілізувати партійну систему через розбудову незалежної від центру і від кон'юнктурних трансформацій політичного поля мережі організацій, яка не потребує постійного ребрендингу, не розпадається у зв'язку з дискредитацією лідера. Приміром, *цього виборчого року було зареєстровано дванадцять нових політичних партій, а п'ятдесят – змінили свої назви* [12]. Навпаки, місцевими партійними організаціями буде стимульовано формування на регіональному рівні професійного кадрового резерву. Завдання

мобілізації громадян на участь в управлінні полегшується на місцевому рівні завдяки почуттю причетності до локальних проблем, а комунікація будується на довірі до безпосередніх взаємозв'язків. Нині спілкування з виборцями відбувається переважно у медійному просторі (близько 70 % – з виступів представників партії у ток-шоу, майже 58 % – з телереклами, і лише 10 % – з безпосередніх зустрічей з представниками партій) [10].

Децентралізація та місцеві вибори за новим Виборчим кодексом мали б стимулювати розвиток місцевих осередків та сприятимуть вирішенню окреслених завдань демократизації. Однак статистика свідчить, що кількість місцевих осередків не надто змінюється. Серед парламентських партій попереднього скликання Верховної Ради лідером за кількістю місцевих партійних осередків було ВО «Батьківщина» і представництвом по регіонам . За цим показником вона зберегла свою першість. Інші політичні сили значно поступаються їй. При цьому їх представництво неоднорідне в різних регіонах. Так, 1/3 осередків «Опозиційного блоку» сконцентровано в Одеській області, а в Тернопільській області не зареєстровано жодного [9].

При цьому перешкодою реалізації цілей демократизації є не лише кількість, але й специфіка їх функціонування. Насамперед, можемо стверджувати, що діяльність місцевих організацій має формальний характер. Про це свідчить низька кількість працівників всіх місцевих осередків: у «Батьківщини» їх загалом 96 осіб, у «Європейської Солідарності» – 39, у «Голосі» – 6 осіб [9]. А висновки журналістських розвідок вказують на недійсні номери та складність встановлення контактів із представниками місцевих осередків партій. На сайтах партій не завжди зазначено адреси регіональних приймалень, осередків, прес-центрів та координаторів всіх областей. Приміром, на сторінці «Коворкінгів змін» політичної сили «Голос» не всі адреси, телефони та відповідальні особи актуальні на сьогодні [3]. В ОПЗЖ сторінка, присвячена місцевим осередкам, знаходиться в розробці [2]. А в «Європейської солідарності» та «Слуги народу» інформація про представництва партії в регіонах взагалі відсутня. У зв'язку з цим за результатом соціологічних досліджень 60 % респондентів нічого не знають про діяльність місцевих осередків партії у своєму регіоні, знають – лише 34 % опитаних [10].

Впадає в око тенденція уникнення партіями надання місцевим осередкам статусу юридичної особи. Це значно обмежує місцеві осередки через відсутність банківських рахунків, господарської автономії. Але це вигідно для партійного керівництва, оскільки дає змогу уникати звітування перед НАЗК. Тому у ВО «Батьківщина» 655 місцевих осередків мають статус юридичної особи, у «Опозиційного блоку» – 76, «Самопомочі» – 74, «Європейської Солідарності» – 29, *РПЛ та НФ – жодного* [7].

Перелічені особливості відображаються на виборчій активності місцевих осередків. На місцевих виборах перевагу становлять самовисуванці, навіть у тих регіонах, де проживає базовий електорат партії. Приміром, на місцевих виборах 2015 року самовисуванці становили понад 70 % зареєстрованих кандидатів у ради всіх рівнів [1]. А в 2020 році – за даними ЦВК вони лідирують та складають 18.52 % з тих, хто висувався з них 95.94 % безпартійні [12].

Негативний прецедент створює ситуація, коли партія «Слуга народу» на кінець 2019 року не здійснювала жодної партійної діяльності, не мала членів, офіційно не наймала на роботу жодної людини та не витрачала коштів на заробітну плату, не зареєструвала жодного місцевого осередку зі статусом юридичної особи [11], обласні осередки формувала переважно влітку 2020. Це не завадило політичній силі здобути першість на президентських, на парламентських виборах 2019 року, зареєструвати близько 22,5 тисяч кандидатів до місцевих рад і отримати представництво в регіонах у складі близько 500 місцевих депутатів і 30 сільських і селищних голів [12]. Вочевидь, що ця ситуація не стимулює інші політичні сили до розбудови дієвих місцевих організацій.

Варто зауважити, що вибори 2020 року продемонстрували ще одну негативну тенденцію – регіональних політичних партій. Йдеться про те, що низка політичних сил висували кандидатів та вели агітаційну діяльність лише в межах окремих областей, районів чи навіть міст [8]. Лише п'ять політичних партій («Слуга народу», «За майбутнє», «Європейська Солідарність», ВО «Батьківщина» і «Наш край») проводили повноцінну агітаційну роботу в усіх областях України [8]. На наш погляд, це свідчить з одного боку про посилення регіональних відмінностей і може стати перешкодою до інтеграції та узгодження інтересів на загальнодержавному рівні. З іншого боку – посилюється технологічність політичних партій, що розраховують на швидкий тимчасовий успіх у тих регіонах, де їх підтримує електорат, не особливо переймаючись розбудовою партійних осередків.

У зв'язку з цим зростає й кількість суб'єктів виборчого процесу. У 2020 році про участь у виборах заявили 194 політичні партії (для порівняння, у 2015 – 140). І так само збільшилась кількість політичних сил, що утримались від участі в місцевих виборах. Якщо станом на 1 січня 2020 року було зареєстровано 349 політичних партій, то виходить, що майже половина партій проігнорували вибори [8]. Вважаємо це показником слабкості парламентських партій та поглиблення атомізованості партійної системи.

Нарешті, можемо відзначити деяку диспропорційність представництва у місцевих радах, зумовлену специфікою Виборчого кодексу. Він не встановлює оптимальної кількості виборчих округів районних та обласних рад. Як наслідок за малої чисельності округів партія не може висунути кандидатів на повний

склад ради, а за великої – зменшується представництво округів і збільшується перерозподіл за обласними списками. Це унаочнює потребу реалізації адміністративно-територіальної реформи державного устрою, яка тривалий час дискутується у політичних колах, але досі не була впроваджена у життя.

Водночас, оптимізацію функціонування місцевих організацій пов'язуємо не лише з вдосконаленням законодавства, але й з трансформацією внутрішньопартійних відносин. Становлення сильних місцевих осередків має відбуватись за ініціативою «знизу», супроводжуватись розвитком горизонтальних взаємозв'язків між ними, що включатиме проведення консолідованих заходів, обмін досвідом. За таких умов буде зменшуватись залежність партії від «босів», а відтак сформуються передумови для програмних партій. Останні орієнтуються на ідейні засади та базовий електорат, утримуються від маневрування з волі лідера, прагнуть до збереження організаційної мережі попри зміни політичної ситуації та особистого складу керівництва. Тобто, партія набуде деперсоналізованого характеру, завершить демократичну інституціоналізацію.

Не аби яку роль у процесі активізації місцевих осередків відіграє питання фінансового забезпечення. Його вирішення залежить від вміння партійної організації залучати громадськість до членських і спонсорських внесків, співпрацювати з бізнес та неурядовими структурами. Опосередкованим чинником процесу пошуку джерел фінансування виявляється фактична, а не формальна діяльність у міжвиборчий період.

Отже, розбудова місцевих осередків партій видається перспективною у зв'язку із здатністю забезпечити представництво інтересів регіонів, кадровий резерв політичних лідерів, налагодити тісніший взаємозв'язок з виборцями. Проте, реалізація цих завдань є ймовірною за умови стимулювання основних принципів внутрішньопартійної демократії, відкритості діяльності партії, зокрема її фінансової звітності, для громадськості. З огляду на окреслені проблеми функціонування місцевих осередків залежить від реалізації принципів партійної демократії, формування горизонтальних взаємозв'язків, забезпечення їх фінансової автономії.

Список використаних посилань:

1. Громадське спостереження за черговими місцевими виборами 2015: підсумковий звіт. *Опора.* URL: https://opora.lviv.ua/wp-content/uploads/2018/06/Mistsevi-vybory-2015.-Rezultaty-sposterezhennya.pdf (дата звернення 15.03.2020).

2. *За життя. Регіональні офіси*: офіц. веб-сайт. URL: https://zagittya.com.ua/page/regionalnye_ofisy.html (дата звернення 15.03.2020).
3. Коворкінги змін. URL: https://goloszmin.org/coworking (дата звернення 15.03.2020).
4. Комарницький В. В. Місцеві організації політичних партій України в умовах реформи децентралізації. *Політикус: наук. журнал*. 2020. № 1. С. 24-30.
5. Майже половина українських партій не пішли на місцеві вибори. *Укрінформ*. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-elections/3099742-majze-polovina-ukrainskih-partij-ne-pisli-na-miscevi-vibori-kvu.html *(дата звернення 13.11.2020).*
6. Місцеві вибори 2020. ЦВК. Офіційний веб-портал. URL: https://www.cvk.gov.ua/pls/vm2020/pvm002pt001f01=695pt00_t001f01=695.html *(дата звернення 13.11.2020).*
7. *Партійне покриття регіонів України: хто має найбільше представництв?* URL: https://rada.oporaua.org/kontakty-pryimalen-fraktsii-partii/10841-partiine-pokryttia-rehioniv-ukrainy-khto-maie-naibilshe-predstavnytstv (дата звернення 15.03.2020).
8. Проміжний звіт Громадянської мережі ОПОРА за результатами позапартійного спостереження на місцевих виборах за вересень 2020 року. ОПОРА. 2 жовтня 2020. URL: https://www.oporaua.org/report/vybory/mistsevi-vybory/mistsevi_2020/21113-promizhnii-zvit-gromadianskoyi-merezhi-opora-za-rezultatami-pozapartiinogo-sposterezhennia-na-mistsevikh-viborakh-za-veresen-2020-roku#_Toc52526875 *(дата звернення 13.11.2020).*
9. РПЛ та НФ не мають жодного офіційного місцевого осередку. *ВГО* «*Комітет виборців України»*. URL: http://www.cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:rpl-ta-n-ne-maiut-zhodnoho-ofitsiinoho-mistsevoho-oseredku (дата звернення 15.03.2020).
10. *Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті*. За ред. Ю. Якименка. К.: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
11. У «Слузі народу» офіційно не працює жодної людини. КВУ. *Українська правда*. URL: https://www.pravda.com.ua/ (дата звернення 15.03.2020).
12. Черетун Д. Всі по місцях! Які партії претендують на найбільшу кількість мандатів у місцевих радах. «ЧЕСНО». 21 жовтня 2020. URL: https://www.pravda.com.ua/articles/2020/10/21/7270590/ *(дата звернення 13.11.2020).*
13. Ярош Я. Регіональні аспекти політичної конкуренції партій в Україні. *Політичне життя.* 2018. №2. С. 86-90.

Орися Харитонюк
аспірантка кафедри політології
та державного управління
Волинського національного університету
імені Лесі Українки

Нігілізм політичних партій як основа деформації політичної культури громадян

Останні декілька років як у цілому світі, так і в Україні зокрема, продовжує панувати політика популізму. У Сполучених Штатах Америки, у деяких країнах Європейського Союзу та в Україні - ключові політичні посади займають люди, які отримали владу, застосовуючи популістські маніпулятивні гасла. Використовуючи незаконні методи боротьби за владу, політичні діячі не усвідомлюють того, що рано чи пізно, недотримання ними закону, призведе до правового нігілізму усіх громадян.

Нігілізм політичних партій проявляється у ігнорування норм закону представниками партій, а саме у проведенні різноманітних «чорних» інформаційних кампаній, спрямованих на отримання влади, використанні «некласичних» технологій у виборчому процесі, спрямованих на маніпулювання масовою свідомістю.

У зв’язку з цим, актуальним питанням для дослідження, є місцеві вибори, які відбулися в Україні 25 жовтня 2020 р., а саме питання законності проведення всеукраїнського опитування, яке відбулося за ініціативою Президента України Володимира Зеленського у день голосування. Для того, щоби зрозуміти який зв'язок існує між нігілізмом політичних партій та деформацією політичної культури громадян, потрібно дати визначення цим поняттям та проаналізувати політико-правові підстави проведення такого опитування.

Правовий нігілізм – це напрям політико-правової думки, який відкидає соціальну цінність права і культивує негативне ставлення до нього. Він належить до стійких і поширених виявів деформації правосвідомості населення. Може існувати і в прямій, і в прихованій формах: від скептичного ставлення до права, до певної зневіри у його реальних та потенційних можливостях. Причинами правового нігілізму є історичні передумови, пов’язані з безправністю людини, самодержавством, авторитаризмом, беззаконням, репресіями тощо. Також до причин правового нігілізму можна зарахувати низьку загальну і правову культуру населення, незадовільну якість законодавства, його декларативність, стан вседозволеності у суспільстві та у державі [9, с. 120].

Політична культура – це сукупність усталених уявлень, переконань, цінностей, орієнтацій, традицій, релігійних вірувань, зразків поведінки, символів, які склалися в ході історичного досвіду суспільства, змінюються внаслідок розвитку цивілізації та проявляються в політичній свідомості, політичній активності громадян та функціонуванні політичних інститутів [2, с. 71].

Напередодні місцевих виборів, які були заплановані на 25 жовтня 2020 р., Президент України Володимир Зеленський закликав людей прийти на виборчі дільниці й відповісти на п'ять питань.

«Чи не вперше в історії незалежності ми запитаємо: а що думаєш ти? Чому твоя відповідь важлива? Бо буде так, як вирішиш ти», - заявив президент [3].

Перелік питань виглядав так:

1. Чи підтримуєте ви ідею довічного ув'язнення за корупцію в особливо великих розмірах?

2. Чи підтримуєте ви створення вільної економічної зони на території Донецької та Луганської областей?

3. Чи підтримуєте ви скорочення кількості народних депутатів до 300?

4. Чи підтримуєте ви легалізацію канабісу в медичних цілях – для зменшення болю у важких хворих?

5. Чи підтримуєте ви право України на використання безпекових гарантій визначених Будапештським меморандумом для відновлення її державного суверенітету й територіальної цілісності? [7].

«Всеукраїнське опитування, ініційоване Президентом Володимиром Зеленським на 25 жовтня, профінансує політична партія «Слуга народу». Усі витрати, пов'язані з опитуванням, буде відображено в звіті партії, який подається в НАЗК. Чи не буде це агітацією? Ні. Під час дослідження не буде використано партійної символіки, не буде жодного заклику голосувати за «Слугу Народу» або ж за окремих кандидатів на виборах. Проведення такого опитування є одним із пунктів передвиборчої програми партії щодо розвитку прямої демократії та народовладдя в Україні. У такий спосіб ми хотіли б започаткувати традицію, відпрацювати механізм, за яким влада матиме можливість чути думку народу постійно і регулярно», - сказано у заяві партії «Слуга народу» [10].

Як зазначила голова правління громадянської мережі «Опора» Ольга Айвазовська, загальна кількість видатків, за їх даними, які надходили безпосередньо з компаній-організаторів цього процесу, є близько 75 млн грн, якщо говорити про безпосередньо польову частину, виключно видатки на роботу й організацію роботи волонтерів біля входу до виборчих дільниць [8].

Тарас Чорновіл – народний депутат України чотирьох скликань підкреслив, що ініціатива Володимира Зеленського стосовно всенародного опитування у день виборів – незаконна. Президент офіційно виступає ініціатором, а за переліком

повноважень Президента, він цього робити не може. Це чітко прописано у Конституції: йому заборонено все, крім того, що чітко дозволено. Зеленський вийшов далеко за межі норм конституційного права з однією метою – прорекламувати свою партію [11].

Голова правління Центру політико-правових реформ Ігор Коліушко, також зазначив, що оголошення всеукраїнського опитування жодним чином не витікає з конституційних повноважень президента. У цьому він, на його думку, вийшов за межі своїх повноважень. Висновок тільки один: усе це придумано виключно для впливу на місцеві вибори, підвищення явки своїх прибічників і, можливо, якоїсь незаконної агітації в день голосування [5].

Натомість міністр внутрішніх справ Арсен Аваков заявив, що опитування, які проводяться поза виборчою дільницею після голосування, в тому числі екзит-поли, не суперечать закону України.

«Опитування та проведення екзитполів після голосувань – це розповсюджена практика протягом всієї історії виборів в Україні. Тому, МВС не бачить ніяких проблем з реалізацією ініціативи «5 питань від президента», - зазначив міністр [1].

Опитування людей біля виборчих дільниць 25 жовтня, ініційоване президентом Зеленським, частково створювало неправомірну політичну перевагу для учасників виборчого процесу від партії влади. Про це повідомила керівниця місії спостерігачів від Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) Інгібйорг Сольрун Гісладоттір. Вона наголосила, що опитування також розмивало безпосередньо межі між державою і політичною партією. В ОБСЄ нагадали, що його ініціював президент Володимир Зеленський. Профінансувала проведення опитування його політична партія «Слуга Народу», а стосувалося воно ініціатив, які наразі запроваджує влада. Місія Бюро ОБСЄ з демократичних інститутів та прав людини (БДІПЛ) зі спостереження за місцевими виборами розпочала свою роботу в Україні 23 вересня 2020 р., команда місії налічує 16 експертів, які працюють у Києві, а також 66 довгострокових спостерігачів, які працюють на всій території України [6].

Варто зауважити, що не лише політична партія «Слуга народу» використовувала маніпулятивні методи на місцевих виборах 25 жовтня 2020 р. Наприклад, п'ятеро депутатів Верховної Ради України, балотувалися на місцевих виборах 2020 р. до Волинської обласної ради від партії «За Майбутнє», а саме: І. Гузь, І. Констанкевич, В. Рубльов, І. Палиця, С. Івахів. Маніпуляція полягає у тому, що ці народні депутати не склали своїх повноважень, а просто забезпечили більше місць для представників цієї партії у Волинській обласній раді. Таку технологію на місцевих виборах 2020 р. використовувала більшість політичних партій. Хоча наприклад, партія «Європейська Солідарність», була скромнішою і висувала по

одному народному депутату до обласних рад. Наприклад, Володимир В'ятрович балотувався до Івано-Франківської обласної ради, Володимир Ар'єв до Хмельницької обласної ради, Вікторія Сюмар до Київської обласної ради, Михайло Забродський до Дніпропетровської обласної ради, Іванна Климпуш-Цинцадзе до Закарпатської обласної ради, Олексій Гончаренко до Одеської обласної ради і тд. Деякі політологи зазначають, що можливо це пов'язано з відсутністю сильних представників партії на місцях.

Щодо партії «Слуга народу», варто зазначити що це не перший раз, коли вона використовувала «некласичні» методи агітації. Наприклад, маніпуляції на президентських виборах 2019 р.

На думку Комітету виборців України показ відеофільму «Слуга Народу 3» під час виборчого процесу мав розглядатися як передвиборча агітація на користь Володимира Зеленського і мав бути оплачений із виборчого фонду кандидата. Таке трактування відповідає ч. 1 ст. 58 Закону «Про вибори Президента України», яка встановлює, що передвиборча агітація - це здійснення будь-якої діяльності з метою спонукання виборців голосувати «за» або не голосувати за певного кандидата на пост Президента України. При цьому однією із форм передвиборчої агітації відповідно до Закону є оприлюднення в друкованих та аудіовізуальних (електронних) засобах масової інформації відеофільмів [4].

Таким чином, аналізуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що існує безпосередній зв'язок між «законно-незаконними» маніпулятивними діями політичних партій та деформацією політичної культури громадян. Недотримання закону з боку представників влади має своїм наслідком недотримання норм закону з боку громадян. Саме такі дії влади впливають на політичну свідомість, політичну активність громадян та на функціонування політичних інститутів країни. Усі знають, що бумеранг повертається до того, хто його кинув. Тому, лише завдяки розвитку освіти, медіаграмотності, активній діяльності міжнародних громадських організацій та фондів, можна убезпечитися від таких негативних для України наслідків.

Список використаних джерел:

1. Арсен Аваков: Будь-які опитування біля виборчих дільниць після голосування не порушують закон України [Електронний ресурс] // Єдиний портал органів системи МВС України. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://mvs.gov.ua/ua/news/35510_Arsen_Avakov_Bud_yaki_opituvannya_bilya_viborchih_dilnic_pislya_golosuvannya_ne_porushuyut_zakon_Ukraini_.htm

2. Бєльська Т. Публічне управління: теорія та практика / Т. Бєльська. // Публічне управління: теорія та практика. – 2014. – №3. – С. 71.
3. Зеленський оголосив про опитування у день виборів [Електронний ресурс] // BBC NEWS Україна. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.bbc.com/ukrainian/news-54521019
4. КВУ закликає В. Зеленського оплатити «Слугу Народу 3» із виборчого фонду [Електронний ресурс] // ВГО «Комітет виборців України». – 2019. – Режим доступу до ресурсу: http://cvu.org.ua/nodes/view/type:news/slug:kvu-zaklykaie-v-zelenskoho-oplatyty-sluhu-narodu-3-iz-vyborchoho-fondu
5. Опитування Зеленського є втручанням у виборчий процес та незаконною агітацією – експерти [Електронний ресурс] // ZMINA. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://zmina.info/news/opytuvannya-zelenskogo-ye-vtruchannyam-u-vyborchyj-proczes-ta-nezakonnoyu-agitacziyeyu-eksperty/
6. Опитування Зеленського частково створило незаконну політичну перевагу на виборах для його партії – ОБСЄ [Електронний ресурс] // Громадське Телебачення. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://hromadske.ua/posts/opituvannya-zelenskogo-chastkovo-stvorilo-nezakonnu-politichnu-perevagu-na-viborah-dlya-jogo-partiyi-obsye
7. «Опитування Зеленського»: як виглядає анкета [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1899007-opituvannya-zelenskogo-yak-viglyadaye-anketa
8. Орієнтовна вартість «опитування Зеленського» перевищує 100 мільйонів – ОПОРА [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1898732-oriyentovna-vartist-opituvannya-zelenskogo-perevischuye-100-milyoniv-opora
9. Ряшко В. Нігілізм як антипод правової культури та деформації правосвідомості / В. Ряшко, О. Ряшко. // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2014. – №782. – С. 120.
10. У «Слузі народу» повідомили, хто оплатить «опитування Зеленського» [Електронний ресурс] // Українські національні новини. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://www.unn.com.ua/uk/news/1898273-u-sluzi-narodu-povidomili-khto-oplatit-opituvannya-zelenskogo
11. Чорновіл Т. Всенародне опитування Зеленського – незаконне! [Електронний ресурс] / Т. Чорновіл // Магнолія-ТВ. – 2020. – Режим доступу до ресурсу: https://magnolia-tv.com/opinion/45889-vsenarodne-opituvannya-zelenskogo-nezakonne

Світлана Матвієнків
кандидат політичних наук,
доцент кафедри політичних інститутів та процесів
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Ірина Бирич
магістрантка спеціальності «Політологія»
Прикарпатського національного університету
імені Василя Стефаника

Суспільне мовлення і місцеві вибори в Україні: роль та особливості

Важко перебільшити роль, яку відіграють ЗМІ у ключових подіях українського державотворення. При цьому політична заангажованість журналістів є однією із причин глибинних політичних та суспільних криз, формування громадської думки. Саме тому без чесної, збалансованої журналістики, очевидно, не може функціонувати демократичне і відкрите суспільство. Зрозуміло, що цінність такої журналістики невпинно зростає. Одним зі стандартів демократичного розвитку держави визнане Суспільне мовлення, оскільки воно підтримує такі цінності суспільства, як дотримання прав людини, повагу до інших культур і політичного плюралізму. Суспільство є ключовим у такій схемі, адже мовники орієнтуються на його інтереси в цілому, а воно у відповідь виконує свої зобов'язання: контролює та фінансує їхню діяльність.

З перших років незалежності України як теоретики, так і журналісти-практики відзначали гостру потребу країни в якісному телемовленні. Характеристики якісної журналістики і є визначальними для суспільного мовлення: задоволення інтересів широкого кола глядачів, незалежність, об'єктивність, плюралізм думок. Саме свобода вираження поглядів, доступ до новин є критично важливими для функціонування справді демократичного суспільства і ця важливість посилюється в часи виборів. Зростає потреба людей отримувати новини, яким вони можуть довіряти – і саме тому потрібен якісний та незалежний суспільний мовник. Висвітлення в медіа діяльності політиків, зокрема під час виборчого процесу, впливає на сприйняття кандидатів громадськістю та, відповідно, голосування. Саме тому, журналісти і редакції зобов'язані висвітлювати діяльність кандидатів та їхні програми якомога ширше, забезпечувати однакове й неупереджене ставлення до них.

Основою суспільного мовлення є те, що воно має здійснюватися в інтересах усього суспільства, а не в інтересах окремих його груп чи в інтересах держави. Суспільне мовлення незалежне і від інститутів держави, і від бізнесу. Саме держава зобов'язується дбати про таку незалежність. Це здійснюється і шляхом законодавчого закріплення принципів незалежності, і через особливості механізму управління та фінансування організацій суспільного мовлення. Як результат, суспільне мовлення для більшості країн Європи є важливим інститутом, який сприяє не лише забезпеченню інтересів суспільства, а й демократичному розвиткові держави загалом [11, с. 257].

Правові основи впровадження суспільного мовлення в Україні почали закладатися більше 20 років тому (від 1997 року), хоча чинний Закон України «Про Суспільне телебачення і радіомовлення України» із внесеними поправками був прийнятий 17 квітня 2914 року з метою створення правових основ діяльності Суспільного телебачення і радіомовлення України та визначення засад діяльності Національної суспільної телерадіокомпанії України [2].

Україна наслідує зразки суспільного мовлення західноєвропейських країн. Звертаючись до функцій суспільного мовлення в руслі інтеграції України до європейського інформаційного простору [6, с. 23], більшість дослідників зупиняються на трьох його основних функціях, зокрема, інформування, просвіта і зацікавлення аудиторії [5, с. 55].

Завданнями суспільного мовлення дослідники визначають такі його характерні риси: доступність для всієї аудиторії, незалежність від бізнесових та політичних груп, різноманітність змісту та орієнтація на широку аудиторію, врахування потреб національних меншин, об'єктивність, інноваційність, сприяння розвитку загальнонаціональної ідентичності, підвищенню культурного та освітнього рівня громадян. Крім того, суспільне мовлення має забезпечувати суспільний діалог та підзвітність аудиторії [8, с. 198–199].

Основні характеристики суспільного мовлення – незалежність мовлення від державних та бізнесових структур; відповідність високим стандартам професійної етики, тобто дотримання об'єктивності подачі інформації, можливості зворотного зв'язку та перевірки інформації. Мета суспільного мовлення – працювати для суспільства, всіх його верств, кількісно та якісно, рівноцінно представляти позиції більшості й меншості, зокрема національних меншин [9, с. 75–76].

У «Концепції регіонального мовлення ПАТ «НСТУ», проаналізовано цільову аудиторію. Її було визначено на основі досліджень особливостей регіонального медіаспоживання, що були проведені в Рівненській, Львівській, Івано-Франківській, Харківській, Сумській, Дніпропетровській, Миколаївській областях у 2019 році: «Регіональні канали глядачі переглядають зазвичай 2-3

рази на тиждень і рідше. Вклад у телепереглядаудиторії 45+ становить 68%. Саме ця аудиторія найбільше витрачає час на телебачення» [4].

Будь-якому демократичному суспільству потрібен ефективний та незалежний суспільний мовник. Особливо це важливо у період виборів, коли треба забезпечувати рівний доступ усіх політичних сил до медіа та доступ громадян до неупередженої інформації.

Упровадження суспільного мовлення в Україні, за словами європейських експертів, є безпрецедентним. А ось успішність впровадження суспільного мовлення в Україні, його відповідність високим демократичним стандартам багато в чому залежить від того, наскільки реформа суспільного мовлення стане популярною і затребуваною насамперед для народу України [10, с. 170].

Український суспільний мовник надає неупереджену, надійну інформацію українським споживачам медіа. Незважаючи на свій дуже обмежений бюджет та ресурси, він покращив свої показники залучення аудиторії та довіри у 2020 році [2]. Оскільки на сьогодні багато приватних медіакорпорацій неформально належать різним політичним силам, які подають інформацію з позиції власника всіма можливими засобами, завуальовуючи це, то дуже важливим є для України розвиток суспільного мовлення. Особливо ця роль зростає під час виборів - українцям потрібні новини, яким вони можуть довіряти. Швидкість та масиви інформації, які обробляють ЗМІ, дозволяють контролювати перебіг виборчих перегонів. Під час кампанії медіа здійснюють саморегулювання, аби надавати виборцям об'єктивну та збалансовану інформацію і водночас забезпечити політикам рівний доступ до ЗМІ.

Передвиборні перегони є надзвичайно важливими для аудиторії суспільного мовника. Якщо навіть залишити осторонь політичне значення місцевих виборів, які відбулися 25 жовтня 2020 року, вони були складними й абсолютно незвичними. І тому, що відбувалися за новим законом, і тому, що відбувалися за зміненим адміністративно-територіальним поділом. Отже, суспільство мало чимало запитань. Тут якраз Суспільний мовник і відігравав свою просвітницьку роль, намагаючись дати людям відповіді на максимальну кількість нез'ясованих питань. Якщо ж брати зміст виборчого процесу, то, знову-таки, українському виборцю нині вкрай складно зорієнтуватися у великій кількості нових політичних сил і нових обличь у політиці. Наприклад, у ток-шоу «Зворотний відлік» суспільний мовник формував цілком якісне враження про основних кандидатів у мери обласних центрів і про цінності й підходи тих політичних сил, які вони представляють. Дотримуючись стандарту точності подачі інформації та стандарту балансу думок у кожному випуску програми в студії були представлені всі (або майже всі) основні опонуючі політичні сили. Також був випуск, присвячений загальним для всієї країни питанням –

недолікам та перевагам нового Виборчого кодексу і, власне, головним новаціям виборчого процесу. Основними гостями студії були законодавці, дотичні до роботи над Виборчим кодексом [6].

Також UA: Українське радіо запустило освітній серіал «Знову вибори». Проєкт мав на меті підвищити обізнаність мешканців сіл, селищ і міст з особливостями нового виборчого законодавства, стимулювати до активної громадянської позиції, безпосередньої участі в управлінні своєю громадою, нагадати, що кожен громадянин має право не лише обирати, а й бути обраним[7].

Регіональний канал Суспільного UA: КИЇВ розповідав про особливості місцевих виборів у суспільно-політичному проекті «Виборчий округ. Місцеві», який зосередив увагу на тенденціях виборчого процесу. »Ми вбачали свою місію в допомозі виборцю. Показали юридичні аспекти цьогорічних виборів, розповіли про гендерні квоти, пояснили, як читати передвиборчу агітацію і чому партії витрачають карколомні бюджети на політичну рекламу», – зазначила головний редактор суспільно-політичних проектів Тетяна Рихтун [1].

Особливе значення під час виборів 2020 мали регіональні медіа, адже загальноукраїнські телеканали чи онлайн-видання не могли приділяти належну увагу виборам. Центр демократії та верховенства права і Незалежна медійна рада у співпраці з проєктом «Європейський Союз та Рада Європи працюють разом для підтримки свободи медіа в Україні» організували обговорення »Саморегулювання медіа під час місцевих виборів 2020». Саморегулювання – процес, коли самі медіа домовляються про «правила гри», стежать за їх дотриманням та застосовують санкції проти порушників. «Уся реклама має публікуватися на законній основі і бути маркованою. Інші варіанти перетворюють медіа на платформи для джинси. Проблема також у тому, що законодавство для медіа під час виборів не розвивається», – вказала Ольга Айвазовська, голова правління Громадянської мережі ОПОРА. Суспільне мовлення, медіа сформувало чіткі внутрішні правила. У них описані дії у складних ситуаціях (наприклад, при підборі експертів), нові кейси також вносять до списку. Філії Суспільного орієнтуються на аналітичні дебатні програми, аби охопити якомога більше тем. М. Чернотицький, член правління UA: Суспільне мовлення, коментуючи ситуацію в регіонах, вважає, що проблемою є небажання деяких кандидатів з'являтися на Суспільному, вони йдуть на майданчики приватних каналів, бо там за гроші отримують «теплу ванну». Деякі місцеві та центральні канали стали засобом лобіювання їх інтересів.

Суспільне також запровадило фактчекінг заяв політиків упродовж етеру ток-шоу. Також вони запрошують представників усіх політсил і стежать, аби жодна партія не мала більшості. Саморегуляція є потрібною, однак побудувати таку систему буде складно, вважає Павло Моісеєв, медіаексперт та секретар

Незалежної медійної ради (НМР), адже основні гравці медійного ринку у такій системі незацікавлені. Їм простіше мати співрегулювання, за якого можна домовитися з державними органами, аби медіа далі працювали у спосіб, вигідний власникам або політикам. Повинна бути саморегуляція на рівні журналістів, адже власникам чи державним органам буде важче вплинути на такі структури. Уже є майданчики, де саморегулюються медіа: наприклад, узгоджують питання щодо реклами, але відсутня норма про дотримання етичних стандартів [3].

Саморегулювання є корисним для свободи слова в країні, адже якщо медіа самі визначають правила, стежать за їх дотриманням і це викликає довіру суспільства, держава не запроваджуватиме жорсткий контроль за медіа.

Таким чином, під суспільним мовленням варто розуміти телерадіомовлення, альтернативне державному та комерційному, що є публічною службою для суспільства, яким воно фінансується та якому підзвітне; воно гарантує незалежне, об'єктивне, надійне та високоякісне мовлення, спрямоване на задоволення інформаційних, культурних, освітніх потреб кожного громадянина. Суспільне мовлення є одним із стандартів Ради Європи, оскільки державних ЗМІ, контрольованих державою, не може бути в демократичному суспільстві: мас-медіа повинні контролювати державу, а не навпаки. Суспільне мовлення має на меті налагодити якісний діалог між владою та виборцями, а також дати аналіз професійної діяльності осіб на виборних посадах. Завдяки незаангажованому майданчику суспільного мовника виборці мали змогу розібратися з програмами кандидатів і зробити виважений самостійний вибір.

Важливо керуватися ключовими принципами щодо роботи медіа під час виборів, які закріплені в рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи щодо заходів з висвітлення виборчих кампаній у медіа. Головні принципи – невтручання з боку органів державної влади в діяльність медіа працівників з намірами впливу на вибори, забезпечення захисту від нападів, залякування та інших форм незаконного тиску на медіа. Забезпечення редакційної незалежності й дотримання професійних і етичних стандартів є критично важливими під час виборчої кампанії. Нормативно-правова база або механізми саморегулювання повинні забезпечувати, щоб медіа, оприлюднюючи результати опитування громадської думки, надавали суспільству достатню інформацію для оцінювання якості опитування.

Список використаних джерел:

1. «Виборчий округ. Місцеві» на UA: КИЇВ: допомагали розібратися в новому виборчому процесі. URL: https://corp.suspilne.media/newsdetails/3084
2. Закон України « Про Суспільне мовлення і радіомовлення України» № 271-VIII від 19.03.2015 URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1227-18
3. Зміцнення свободи медіа, доступу до інформації та посилення системи суспільного мовлення в Україні. URL: https://www.coe.int/uk/web/kyiv/the-council-of-europe-project-strengthening-freedom-of-media-access-to-information
4. Іванов Д. Суспільне мовлення в Україні: іспит на громадянську зрілість URL: https://stv.detector.media/kontent/ekspertna_dumka/suspilne_movlennya_v_ukraini_ispit_na_gromadsku_zrilist/
5. Кирич І. Суспільне мовлення у сучасних медіасистемах і теоріях медіа. Медіа-простір: зб. наук. ст. Тернопіль: ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2014. С. 54.
6. Куляс І. Зворотній відлік місцевих виборів. URL: https://stv.detector.media/kontent/monitoryng/zvorotniy_vidlik_mistsevikh_viboriv/
7. Куляс І. «Знову вибори». URL: http://www.nrcu.gov.ua/news.html?newsID=94287
8. Ламей К., Мицкевич Э., Файрстоу Ч. Особенности развития общественного вещания. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення; за ред. Т. С. Шевченка, О. А. Сушко. Київ: Тютюкін, 2010. С. 196–213.
9. Набруско В. Суспільне мовлення та виклики інформаційної доби. Теле- та радіожурналістика. 2015. Вип. 14. С. 69–76.
10. Приходько О.Д. Суспільне мовлення: стандарти Ради Європи. Методологічне забезпечення підготовки журналістських кадрів у процесі роздержавлення мас-медіа та створення системи суспільних та громадських ЗМІ: матеріали міжнар. наук. конф.; за заг. ред. О. Чекмишева. Київ: Інститут журналістики, 2007. С. 167–175.
11. Шевченко Т. Стандарти суспільного телерадіомовлення та шляхи їх запровадження в Україні. Європейські стандарти у галузі суспільного мовлення; за ред. Т.С. Шевченка, О.А. Сушко. Київ: Тютюкін, 2010. С. 256–262.

СЕКЦІЯ 2

ОСОБЛИВОСТІ РЕГІОНАЛЬНИХ ВИБОРЧИХ КАМПАНІЙ
ТА ПАРТІЙНОЇ ПОЛІТИКИ У СВІТІ

Petr Oskolkov
PhD in Political Science,
Senior Researcher at the
Department for European Integration Studies,
Institute of Europe, Russian Academy of Sciences

The Paradoxes of the European Free Alliance

Ethnicity may be considered as one of the basic factors determining electoral behavior and party formation. In the «tunnel of causality» [1], ethnicity may be placed in the very beginning of the wide part of the «tunnel», in the group of social cleavages. Many political parties in the EU may be defined as «ethnic», i.e., parties that declare, among other aims, the protection of a particular ethnic group's interests. Taking into account the distribution of ethnic groups across Europe, where these groups often are situated in a particular region, we may talk about ethnoregionalist parties. In their agenda, ethnic interests are closely intertwined with the regionalist concerns; they are commonly regarded as a particular party family [3].

Political organizations advocating the interests of a particular minority ethnic group have been acquiring their modern form during the 20th century. In 1981, European Free Alliance was established by several ethnoregionalist parties. For two decades, it had been a loose intraparty «club». Its creation was pushed by the first direct elections to the European Parliament in 1979 [6, p. 586]. It is the possibility to be elected into the pan-European institutions that granted minority parties some hope at political success. This is so because the European elections 1) are less resource-consuming (in most EU member states, either the entire country constitutes a single electoral district, or the districts are much bigger than at the national elections; 2) are often considered as «second-order elections» where protest voting is possible without significant consequences for local and national levels [4, p. 7].

It is only since 1995 that we may consider the EFA (officially Democratic Party of the Peoples of Europe – European Free Alliance) a European political party (a Europarty). This status is acquired according to Article 10 of the Maastricht Treaty; the EFA was officially recognized as that by the European Parliament in 2004. Since its creation, the EFA could not form an independent respective political group in the EP, because it never met the criteria of deputy number and the number of member states present. Hence, at the political group level, the EFA was always in coalition: first with the extreme left, then with the Greens. Now the respective political group is called Greens/EFA.

Though the EFA is the organizational embodiment of the ethnoregionalist party family, its membership does not include a number of ethnoregionalist parties. For instance, the Spanish *Convergència i Unió*, the Finnish *Svenska Folkpartiet*, the Italian *Südtiroler Volkspartei* have never been the EFA members. Moreover, the representatives of many EFA member parties in the European Parliament prefer to sit in other political groups.

This paradox may be explained with the significant ideological and structural differences between the EFA member parties. Their claims are different and range from devolution and cultural autonomy to territorial autonomy and independence. Their ideology varies from radical left to social democracy and right-wing conservatism [2, p. 485]. Their attitude towards the European integration can also be situated between Euro-optimism and Euroscepticism. Some parties still hope that the «Europe of Regions» rhetoric may lead to the implementation of their demands, while the others see in Brussels a destructive force for national and ethnic identities.

In the recent decades, the EFA has tried to coin a common ideological platform that could jettison the above-mentioned differences. In the official publications, such platform is presented as founded by the struggle for minority rights, the ideas of the united Europe and multipolar world, pacifism and non-violence, ecology and democracy protection [5]. One of the wanna-be innovations is the so-called «progressive nationalism», the term that appears first in the Brussels Declaration of 2000. According to the document, this nationalism «is committed to social justice and the respect for equality and for human rights and the rights of minorities and it is resolutely opposed to racism and xenophobia of any kind. It is universalistic in asserting those rights to communal self-determination that are open in principle to all people. (...) It is committed to sustainable development and respect for cultural and ecological diversity. It is committed exclusively to peaceful means in the pursuit of political objectives» [5, p. 57]. However, we do not see here any novelty: the ideas of multiculturalism and

ethno-pluralism are brought here together with ecologist agenda and self-determination.

The domestic political opportunities of the EFA member parties are also very different and vary from big parties presented in the national parliament, even coalition partners, to minority parties that may hardly claim representation in the local or regional legislature. Such discrepancies are observable even in one country: just compare Scottish National Party and *Mebyon Kernow*. Moreover, if small parties just do not have other options as to become members of the EFA Europarty and the Greens/EFA political group, bigger parties usually prefer the affiliation with more influential political groups [8, p. 401]. E.g., in the EP-2019, the New Flemish Alliance representatives are not in the Greens-EFA group, but in the ECR.

To sum up, the EFA Europarty is first and foremost a political symbol of the transnational ethnoregionalist unity. Apart from this symbolic meaning, the EFA is quite weak institutionally and ideologically. In fact, the only unifying factor for the member parties is the ethnic and regionalist message.

References:

1. Campbell A. et al. (1960) *The American Voter*. The University of Chicago Press, Chicago, USA, 576 p.
2. De Winter L. & Gomez-Reino Cachafeiro M. (2002) European Integration and Ethnoregionalist Parties. *Party Politics*, 8(4), pp. 483-503.
3. Fagerholm, A. (2016) Ethnic and Regionalist Parties in Western Europe: A Party Family? *Studies in Ethnicity and Nationalism*, 16(2), pp. 304-339.
4. Harmsen R. (2010) Concluding Comment: On Understanding the Relationship between Populism and Euroscepticism. *Perspectives on European Politics and Society*, 11(3), pp. 333-341.
5. Kernalegenn T. (2013) *The Internationalism of the European Free Alliance*. EFA, Brussels, Belgium, 93 p.
6. Lynch P. & De Winter L. (2008) The Shrinking Political Space of Minority Nationalist Parties in an Enlarged Europe of the Regions. *Regional & Federal Studies*, 18(5), pp. 583-606.
7. Reif K. & Schmitt H. (1980) Nine Second-Order National Elections – A Conceptual Framework for the Analysis of European Election Results. *European Journal of Political Research*, 18(1), pp. 3-44.
8. Waterbury M. (2016) National Minorities and Intra-Ethnic Coordination in the European Parliament: Evidence from Central and Eastern Europe. *Europe-Asia Studies*, 68(3), pp. 391-408.

Robert Alberski[1]
PhD, Dr. hab., Full Professor,
Director of The Institute of
Political Science at
The University of Wroclaw

Wybory prezydenckie w Polsce w 2020 roku i ich konsekwencje dla polskiej sceny politycznej

Odbywające się od 1990 roku bezpośrednie wybory prezydenckie zawsze miały istotny wpływ na sytuację polityczną w Polsce. Ich funkcje polityczne dalece wykraczały poza ich klasyczny katalog, obejmujący funkcję kreacyjną, legitymizacyjną, kontrolną czy artykulacyjno-mobilizacyjną[2]. Już w latach 90. ubiegłego wieku wielu badaczy zwracało uwagę, że w Polsce, podobnie jak w innych «młodych demokracjach», które cechują się między innymi słabością instytucji oraz relatywnie dużą zmiennością zachowań wyborczych, bezpośrednie elekcje prezydenckie zwiększają polaryzację i fragmentaryzację sceny politycznej[3]. Jak wskazywał J. J. Linz, negatywne konsekwencje bezpośrednich wyborów prezydenckich mogą dodatkowo polegać m.in. na ograniczeniu realnych możliwości wyboru własnego kandydata przez znaczącą część elektoratu w sytuacji, gdy główni kandydaci zajmują zbliżoną pozycję w politycznym spektrum, promowaniu kandydatów nie posiadających własnego zaplecza partyjnego, sprzyjaniu braku spójności programowej i politycznej podmiotów popierających określonego kandydata, czy wreszcie przekładanie przez zwycięzcę poparcia rzeczywistej mniejszości wyborców na mandat całego narodu[4]. Wszystkie te zjawiska może było dostrzec w przeprowadzonych dotychczas wyborach prezydenckich w Polsce. W swoim artykule postaram się wykazać, że wystąpiły one także podczas elekcji przeprowadzonej w 2020 roku.

[1] ORCID: 0000-0003-3529-2106.

[2] W. Wojtasik, *Funkcje wyborów w III Rzeczpospolitej. Teoria i praktyka,* Katowice 2012, s. 213-234; R. Alberski, *Wybory prezydenckie w Polsce w latach 1989-2000 i ich funkcje polityczne*, [w:] A. Antoszewski (red.), *Demokratyzacja w III Rzeczypospolitej*, Wrocław 2002, s. 97-98.

[3] K. Jasiewicz, *Wybory prezydenckie 1995 roku a kształtowanie się polskiego systemu partyjnego*, [w:] L. Kolarska-Bobińska, R. Markowski, *Prognozy i wybory. Polska demokracja '95*, Warszawa 1997, s. 110.

[4] J.J. Linz, *Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?*, [w:] J.J. Linz, A. Valenzuela (red.), *The Failure of Presidential Democracy*, Baltimore 1994, s. 20-26.

Sytuacja polityczna w Polce przed wyborami prezydenckimi

Wybory prezydenckie 2020 r. w Polsce odbyły się w szczególnej sytuacji politycznej i społecznej. Kończyły one kolejny cykl wyborczy zapoczątkowany wyborami samorządowymi w 2018 r. i obejmujący ponadto wybory do Parlamentu Europejskiego, przeprowadzone w maju 2019 roku oraz wybory do Sejmu i Senatu, które odbyły się w październiku 2019 r. Co prawda elekcje te przyniosły generalnie sukces Zjednoczonej Prawicy[1], jednak opozycja zachowała silną pozycję w samorządach dużych miast oraz – co ważniejsze – zdobyła nieznaczną większość w Senacie. Oznaczało to zdobycie kontroli nad potencjalnie istotnym «graczem blokującym» (veto player) w systemie politycznym[2]. Konstytucyjne kompetencje Senatu pozwalają mu na spowolnienie procesu podejmowania decyzji lub nawet ograniczenie władzy większości sejmowej. W procesie stanowienia prawa Senat dysponuje prawem inicjatywy ustawodawczej, ma możliwość zgłaszania poprawek do ustaw oraz zastosowania weta zawieszającego. Większość senacka może także skutecznie zablokować projekt zmiany konstytucji. Istotne są także uprawnienia nominacyjne Senatu, który albo musi wyrazić zgodę na kandydatów na funkcje publiczne wybieranych przez Sejm (np. na urząd Rzecznika Praw Obywatelskich), albo może samodzielnie nominować na niektóre stanowiska (np. członków Rady Polityki Pieniężnej, Krajowej Rady Radiofonii i Telewizji czy Krajowej Rady Sądownictwa).

Istotnym czynnikiem wpływającym na sytuację polityczną w Polsce była także – co oczywiste – pandemia koronawirusa. Z tego powodu wybory prezydenckie w 2020 r. nie odbyły się w terminie przewidzianym konstytucją. Pandemia miała także istotny wpływ na przebieg kampanii wyborczej.

Konflikt w sprawie «pierwszych» wyborów prezydenckich

Zgodnie z art. 128 ust. 2 Konstytucji RP, «wybory Prezydenta Rzeczypospolitej zarządza Marszałek Sejmu na dzień przypadający nie wcześniej niż na 100 dni i nie później niż na 75 dni przed upływem kadencji urzędującego Prezydenta Rzeczypospolitej»[3]. Ponieważ prezydent Andrzej Duda objął swój urząd 6 sierpnia 2015 r., wybory powinny odbyć w maju 2020 r. Marszałek Sejmu Elżbieta Witek zarządziła więc wybory prezydenckie na dzień 10 maja 2020 r.[4] Zgodnie z

[1] Zjednoczona Prawica to koalicja trzech partii: Prawa i Sprawiedliwości, Solidarnej Polski i Porozumienia.

[2] Pod pojęciem «graczy blokujących» (veto players) rozumiemy indywidualnych lub zbiorowych decydentów, których zgoda jest wymagana przy zmianie status quo. Zob. G. Tsebelis, *Veto Players and Institutional Analysis*, «Governance: An International Journal of Policy and Administration» 2000, vol. 13(4), s. 442; G. Tsebelis, *Veto Players and Law Production in Parliamentary Democracies: An Empirical Analysis*, «American Political Science Review» 1999, vol. 93(3), s. 591-608.

[3] Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz.U. 1997, nr 78, poz. 483.

[4] Postanowienie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 lutego 2020 w sprawie zarządzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2020, poz. 184.

kalendarzem wyborczym, do 26 marca 2020 r. należało zarejestrować kandydatów do pełnienia funkcji głowy państwa. Ostatecznie zgłosiło się 10 kandydatów. Prawo i Sprawiedliwość, Solidarna Polska oraz Porozumienie Jarosława Gowina poparło kandydaturę urzędującego prezydenta Andrzeja Dudy. Koalicja Obywatelska zgłosiła kandydaturę wicemarszałek Sejmu Małgorzaty Kidawy-Błońskiej. Swoich pretendentów przedstawiły także pozostałe ugrupowania parlamentarne. Kandydatem lewicy został Robert Biedroń, były prezydent Słupska, deputowany do Parlamentu Europejskiego, lider partii Wiosna. PSL oraz Unia Europejskich Demokratów poparła lidera ludowców, Władysława Kosiniaka-Kamysza, zaś kandydatem Konfederacji został Krzysztof Bosak, w latach 2005-2006 lider Młodzieży Wszechpolskiej[1]. Pewną niespodzianką był start w wyborach Szymona Hołowni, dziennikarza, publicysty, prezentera telewizyjnego i działacza społecznego. Stawkę uzupełniali kandydaci reprezentujący marginalne, najczęściej radykalnie prawicowe środowiska polityczne: przedsiębiorcy Marek Jakubiak, Paweł Tanajno i Stanisław Żółtek, a także historyk, profesor Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, były eurodeputowany Mirosław Piotrowski.

Mimo zakończenia procesu rejestracji kandydatów, prowadzenie kampanii wyborczej i przygotowanie wyborów okazało się praktycznie niewykonalne[2]. Już 4 marca 2020 r. wykryto w Polsce pierwszy przypadek zakażenia koronawirusem. Tydzień później zaczęto wprowadzać pierwsze ograniczenia (m.in. zamknięto szkoły i uczelnie). 15 marca 2020 r. zamknięto granice Polski dla ruchu kolejowego i lotniczego, a 24 marca 2020 r. wprowadzono zakaz przemieszczania się bez uzasadnionej przyczyny, zakaz zgromadzeń powyżej 2 osób oraz zakaz uczestnictwa w obrzędach religijnych powyżej 5 osób[3]. W tych okolicznościach pojawiło się żądanie przesunięcia daty wyborów, formułowane nie tylko przez polityków (w tym samych kandydatów na prezydenta), ale także przez naukowców i lekarzy. Wskazywano, że polska konstytucja daje taką możliwość w sytuacji wprowadzenia jednego ze stanów nadzwyczajnych (w tym przypadku – stanu klęski żywiołowej). Zgodnie z art. 228 ust. 7 Konstytucji RP, «w czasie stanu nadzwyczajnego oraz w ciągu 90 dni po jego zakończeniu nie może być skrócona kadencja Sejmu, przeprowadzane referendum ogólnokrajowe, nie mogą być przeprowadzane wybory

[1] Konfederacja wyłoniła swojego kandydata w prawyborach, w których o poparcie sympatyków partii ubiegali się liderzy środowisk politycznych tworzących to ugrupowanie (oprócz Krzysztofa Bosaka byli to m.in. Janusz Korwin-Mikke i Juliusz Braun).

[2] B. Michalak, *Koronawirus a wybory prezydenckie. Czym grozi głosowanie podczas epidemii?*, http://archiwum.batory.org.pl/upload/files/Programy%20operacyjne/Forum%20Idei/B_Michalak_Koronawirus%20a%20wybory.pdf?fbclid=IwAR3cOCDdyOl84xw1lq4kUIKM0BMn19l9WpNsf0lR5NGnzukxQOnNqD0AdU8 [dostęp 30.01.2021].

[3] Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 24 marca 2020 r. zmieniające rozporządzenie w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu epidemii, Dz.U. 2020, poz. 522.

do Sejmu, Senatu, organów samorządu terytorialnego oraz wybory Prezydenta Rzeczypospolitej, a kadencje tych organów ulegają odpowiedniemu przedłużeniu»[1]. Stan klęski żywiołowej wprowadza Rada Ministrów na 30 dni, ale może on zostać przedłużony za zgodą Sejmu[2].

Postulat przesunięcia wyborów nie zyskał uznania w partii rządzącej, która – kierując się korzystnymi dla Andrzeja Dudy wynikami sondaży – dążyła do jak najszybszego przeprowadzenia głosowania. Zdając sobie jednak sprawę z ograniczeń wynikających z pandemii, Prawo i Sprawiedliwość podjęło próbę zmiany reguł wyborczych. Grupa posłów reprezentująca sejmową większość 6 kwietnia 2020 r. zgłosiła poselski projekt ustawy o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r.[3] Przewidywał on przeprowadzenie wyborów głowy państwa wyłącznie w formie głosowania korespondencyjnego. Prace nad ustawą trwały zaledwie jeden dzień, podczas którego przeprowadzono trzy czytania projektu. Opozycja dwukrotnie składała wnioski o odrzucenie projektu, ale nie uzyskały one większości. Ostatecznie ustawa została przyjęta nieznaczną większością: 230 posłów było za, 226 przeciw, 2 posłów wstrzymało się od głosu[4]. Ustawę przekazano kontrolowanemu przez opozycję Senatowi, któremu Konstytucja RP daje 30 dni na rozpatrzenie projektu. W tych okolicznościach stało się jasne, że ustawa będzie mogła wejść w życie na początku maja 2020 r., czyli w ostatnim tygodniu przed wyborami.

Uchwalenie przez Sejm tej ustawy spowodowało poważny kryzys polityczny w Polsce. Sprzeciw wyrażały nie tylko kluby opozycyjne, ale także politycy Porozumienia Jarosława Gowina. Wiele znanych osobistości ze świata polityki, w tym byli prezydenci i premierzy, wezwali do bojkotu korespondencyjnego głosowania. Podobne apele pojawiały się także w środowisku naukowym[5]. 27 kwietnia 2020 r. Biuro Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE opublikowano opinię, w której stwierdzono, że «projekt ustawy wymaga znacznych udoskonaleń, aby stał się

[1] Konstytucja Rzeczpospolitej Polskiej..., op. cit.

[2] Ibidem, art. 232.

[3] Druk sejmowy nr 328, IX kadencja.

[4] Przeciwko ustawie głosowała nie tylko cała opozycja, ale także dwóch posłów koalicji rządowej, a kolejne dwie osoby reprezentujące Zjednoczoną Prawicę wstrzymały się od głosu. Zob.: głosowanie nr 43 na 9. posiedzeniu Sejmu dnia 06-04-2020 r.

[5] 27 kwietnia 2020 r. ukazał się list otwarty ponad 400 naukowców, w tym dziekanów wydziałów prawa największych polskich uniwersytetów, w którym zwracano uwagę, że wybory korespondencyjne naruszę zasadę tajności («sposób głosowania każdego wyborcy będzie możliwy do ustalenia») i powszechności («wielu wyborców nie otrzyma kart do głosowania»). Sygnatariusze listu stwierdzają, że «przeprowadzone wybory będą nieważne, a ich wynik będzie mógł zostać skutecznie podważony»; https://wiadomosci.onet.pl/kraj/wybory-korespondencyjne-ponad-400-wykladowcow-prawa-podpisalo-sie-pod-apelem-do-rzadu/402j7eb? [dostęp: 30.01.2021].

zgodny ze zobowiązaniami podjętymi w ramach OBWE oraz innymi międzynarodowymi standardami dotyczącymi demokratycznych wyborów. Wprowadzenie w życie projektu ustawy w przewidzianym terminie (…) umożliwiającym przeprowadzenie wyborów 10 maja 2020 r. wymagałoby przyjęcia bardziej szczegółowych wytycznych proceduralnych, a także mogłoby stanowić nieuzasadnione obciążenie dla organów wykonawczych i zagrażać ważnym zasadom demokratycznych wyborów»[1].

Mimo krytyki, rząd M. Morawieckiego prowadził przygotowania do przeprowadzenia wyborów. Ich organizację zlecono «Poczcie Polskiej». Zarządzono druk kart do głosowania, a 23 kwietnia 2020 r. firma ta zwróciła się do wójtów, burmistrzów i prezydentów miast o udostępnienie spisów wyborców. Większość z nich odmówiła, wskazując na brak podstaw prawnych do przeprowadzenia wyborów korespondencyjnych (prace w Senacie nad ustawą z 6 kwietnia nadal trwały) i obowiązek ochrony danych osobowych.

W dniu 5 maja 2020 r., a więc zaledwie na 5 dni przed wyborami, Senat podjął uchwałę o odrzuceniu ustawy w całości. W uzasadnieniu stwierdzono, że ustawę z 6 kwietnia 2020 r. Sejm uchwalił z naruszeniem reguł stanowienia prawa, wskazano na liczne błędy merytoryczne, a także podkreślono, że «ustawa oparta jest na błędnym przeświadczeniu, że wybory można przeprowadzić w stanie epidemii, a wiele wskazuje na to, że uchwalona została właśnie po to, by wykorzystać epidemię do przeprowadzenia wyborów z pozorną kampanią wyborczą, przy wykorzystaniu Telewizji Polskiej i Polskiego Radia do promocji jedynie kandydata partii rządzącej»[2]. Za wnioskiem o odrzucenie ustawy opowiedziało się 50 senatorów, przeciw 35, 1 wstrzymał się od głosu[3].

Odrzucenia weta senackiego wymagało zażegnania konfliktu w ramach koalicji rządowej. 6 maja 2020 r. liderzy PiS i Porozumienia zawarli umowę, na mocy której partia Jarosława Gowina zagłosowała za odrzuceniem senackiego weta, jednak zaplanowane na 10 maja 2020 r. miały się nie odbyć (co skądinąd nie było już możliwe ze względów organizacyjnych). Kolejny punkt porozumienia J. Gowina z J. Kaczyńskim przewidywał, że zostaną rozpisane nowe wybory prezydenckie. Jednocześnie J. Gowin złożył dymisję z funkcji wicepremiera oraz ministra nauki i

[1] Opinion on the Draft Act on Special Rules for Conducting the General Election of the President of the Republic of Poland Ordered in 2020, s. 4; https://www.osce.org/odihr/elections/poland/450856 [dostęp: 30.01.2021].

[2] Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 5 maja 2020 r. w sprawie ustawy o szczególnych zasadach przeprowadzania wyborów powszechnych na Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych w 2020 r., druk sejmowy nr 366, IX kadencja, s. 3.

[3] W głosowaniu nie wzięło udziału aż 13 senatorów z klubu PiS oraz senator niezależna Lidia Staroń https://www.senat.gov.pl/sklad/senatorowie/szczegoly-glosowania,393,10,10.html# [dostęp: 30.01.2021].

szkolnictwa wyższego. W tych okolicznościach Sejm odrzucił senackie weto, a prezydent Andrzej Duda podpisał sporną ustawę 8 maja 2020 r. Nie zmieniło to jednak faktu, że opozycja, przy poparciu posłów Porozumienia osiągnęła swój cel, nie dopuszczając do przeprowadzenia wyborów w trybie korespondencyjnym. W efekcie Polska znalazła się poważnym kryzysie konstytucyjnym, gdyż – z jednej strony – nie udało się przeprowadzić wyborów w terminie przewidzianym w ustawie zasadniczej, z drugiej zaś – rząd odmawiał wprowadzenia stanu klęski żywiołowej, co dałoby możliwość legalnego odroczenia elekcji i przedłużenia kadencji Prezydenta RP. Rozwiązanie tej sytuacji nie było więc możliwe na gruncie prawnym, a wymagało od głównych aktorów politycznych wypracowania kompromisu co do sposobu wyboru głowy państwa na kolejną kadencję.

«Drugie» wybory prezydenckie

W dniu 10 maja 2020 r. głosowanie w wyborach prezydenckich w Polsce nie zostało przeprowadzone. Tego dnia wieczorem Państwowa Komisja Wyborcza wydała uchwałę, w której stwierdziła, że «w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej zarządzonych na dzień 10 maja 2020 r. brak było możliwości głosowania na kandydatów», co – zdaniem PKW – oznaczało, że fakt ten «równoważny jest w skutkach z przewidzianym w art. 293 § 3 ustawy z dnia 5 stycznia 2011 r. – Kodeks wyborczy brakiem możliwości głosowania ze względu na brak kandydatów»[1]. Taka interpretacja, mocno wątpliwa pod względem logicznym i prawnym, dała możliwość ogłoszenia przez Marszałek Sejmu kolejnych wyborów prezydenckich. Negocjacje w tej sprawie prowadził z opozycją lider Porozumienia Jarosław Gowin. Początkowo Koalicja Obywatelska proponowała przesunięcie wyborów na maj 2021 r., jednak ta propozycja była nie do przyjęcia dla koalicji rządzącej. Oprócz terminu wyborów, sprawą sporną był także problem ponownej rejestracji kandydatów. W trudnej sytuacji znalazła się zwłaszcza Koalicja Obywatelska, ponieważ 15 maja 2020 r. Małgorzata Kidawa-Błońska zrezygnowała z kandydowania w wyborach prezydenckich. Jej wezwania do bojkotu majowych wyborów spowodowały tak dużą utratę poparcia w sondażach, że jej wejście do drugiej tury stało się mało prawdopodobne[2]. Koalicja Obywatelska musiała więc uzyskać możliwość zgłoszenia innego kandydata.

[1] Uchwała nr 129/2020 Państwowej Komisji Wyborczej z 10 maja 2020 r. w sprawie stwierdzenia braku możliwości głosowania na kandydatów w wyborach Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej; https://pkw.gov.pl/uploaded_files/1589173994_uchwala-nr-129.pdf [dostęp: 2.02.2021].

[2] Np. w przeprowadzonym w dniach 8-9 maja przez pracownię IBRIS sondażu M. Kidawa-Błońska uzyskała poparcie na poziomie zaledwie 4,5%; zob. Z. Dąbrowska, Sondaż: 10 maja Andrzej Duda nie zostałby wybrany w I turze, https://www.rp.pl/Wybory-prezydenckie-2020/200519954-Sondaz-10-maja-Andrzej-Duda-nie-zostalby-wybrany-w-I-turze.html, [dostęp: 2.02.2021].

Prowadzone przez kilka tygodni negocjacje nie przyniosły porozumienia. Jednak w dniu 3 czerwca 2020 r. Marszałek Sejmu wydała postanowienie o przeprowadzeniu wyborów prezydenckich w dniu 28 czerwca 2020 r.[1] Kandydaci, którzy zostali zarejestrowani przed wyborami majowymi uzyskali prawo startu w nowych wyborach, stworzono jednak możliwość zgłoszenia nowych pretendentów. Ostatecznie chęć startu w wyborach potwierdzili wszyscy – z wyjątkiem M. Kidawy-Błońskiej – wcześniej zarejestrowani kandydaci. Dodatkowo na liście pretendentów znaleźli się prezydent Warszawy Rafał Trzaskowski, zgłoszony przez Koalicję Obywatelską oraz kolejny lewicowy polityk Waldemar Witkowski, lider Unii Pracy, wspierany przez Polską Lewicę, Krajową Partię Emerytów i Rencistów i Komunistyczną Partię Polski. Głosowanie miało się odbywać według tradycyjnych reguł, przy zachowaniu reżimu sanitarnego. Jednak każdy wyborca mógł zgłosić chęć głosowania w drodze korespondencyjnej.

Kampania wyborcza w mediach

Pojawienie się kandydatury Rafała Trzaskowskiego zdecydowanie zmieniło układ sił w gronie kandydatów na stanowisko Prezydenta RP. We wszystkich sondażach wykonanych po 18 maja 2020 r. prezydent Warszawy zajmuje drugie miejsce, zazwyczaj uzyskując poparcie w przedziale 18-30%. Obniżyły się natomiast notowania praktycznie wszystkich kandydatów opozycyjnych, przede wszystkim Szymona Hołowni i Władysława Kosiniaka-Kamysza. Ta sytuacja miała istotny wpływ zarówno na przebieg kampanii wyborczej, jak i sposób jej prezentacji w mediach. Na pierwszym planie od początku znalazła się rywalizacja Duda-Trzaskowski, natomiast aktywność pozostałych pretendentów zeszła na drugi plan.

Kampania przed I turą wyborów prezydenckich była bardzo krótka i niezbyt interesująca. Ze względu na ograniczenia pandemiczne bezpośredni kontakt kandydatów z wyborcami był bardzo ograniczony. W tej sytuacji rosła rola mediów, zwłaszcza mediów społecznościowych i telewizji. W przypadku tych pierwszych dało się zaobserwować dużą aktywność kandydatów. Media społecznościowe były podstawą kampanii wyborczej Szymona Hołowni. Dużą aktywność wykazywał także kandydat Konfederacji – Krzysztof Bosak. Jednak sposób funkcjonowania współczesnych mediów społecznościowych sprawiał, że przekazy te trafiały przede wszystkim do «przekonanych» i prowadziły do mobilizacji przede wszystkim tzw. twardych elektoratów.

Jeśli chodzi o główne telewizje informacyjne, to koncentrowały się one na aktywności dwóch najsilniejszych kandydatów: Andrzeja Dudy i Rafała

[1] Postanowienie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 3 czerwca 2020 r. w sprawie zarządzenia wyborów Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, Dz.U. 2020, poz. 988.

Trzaskowskiego, mocno ograniczając prezentację pozostałych kandydatów. Dodatkowym problemem był sposób działania mediów publicznych, zwłaszcza telewizji. Jak podkreślono w raporcie OBWE poświęconym polskim wyborom prezydenckim, «podczas kampanii wyborczej telewizja publiczna nie wywiązała się z przewidzianego prawem obowiązku zapewnienia wyważonego i bezstronnego przekazu. Zamiast tego TVP odgrywała instrumentalną rolę w kampanii wyborczej urzędującego prezydenta, często przedstawiając jego głównego rywala jako zagrożenie dla polskich wartości i interesów państwa»[1]. Obserwatorzy wskazali także, że «ze względu na silnie spolaryzowany krajobraz medialny, debata nad zasadniczymi kwestiami ograniczała się do powtórzenia przez kandydatów ich stanowisk. Przez cały czas trwania kampanii obaj główni pretendenci stronili od mediów, które uważali za wrogie sobie»[2].

Kulminacyjnym punktem kampanii wyborczej w mediach elektronicznych przed I turą wyborów była debata wszystkich kandydatów na prezydenta, zorganizowana w telewizji publicznej w dniu 17 czerwca 2020 r.[3] Nie mogła ona jednak zmienić układu sił w rywalizacji wyborczej, zarówno ze względu na przyjętą formułę, jak i dobór pytań zadawanych kandydatom. Każdy z nich miał prawo odpowiadać na każde pytanie nie dłużej niż 1 minutę, a na zakończenie miał prawo do takiej samej długości oświadczenia. Jedynym kryterium doboru 5 pytań zadanych w czasie debaty było – jak się wydaje – postawienie w kłopotliwej sytuacji Rafała Trzaskowskiego. Dotyczyły one kolejno problemu relokacji uchodźców w Europie, nauczania religii w szkołach, małżeństw homoseksualnych i możliwości adopcji przez nie dzieci, przyjęcia przez Polskę waluty euro, czy wreszcie obowiązkowości szczepień przeciw COVID-19. Żadna z tych kwestii nie stanowiła w połowie 2020 r. istotnego problemu politycznego w Polsce, nie była przedmiotem wzmożonych debat publicznych, żadna wreszcie nie dotyczyła bezpośrednio konstytucyjnych kompetencji prezydenta.

Również przed drugą turą wyborów prezydenckich nie doszło – po raz pierwszy w historii wyborów prezydenckich w Polsce – do telewizyjnej debaty kandydatów na Prezydenta RP. Zarówno sztaby wyborcze, jak i główne stacje telewizyjne nie osiągnęły porozumienia w sprawie jej organizacji. Ostatecznie w dniu 6 lipca 2020 r. odbyły się dwa «konkurencyjne» wydarzenia telewizyjne. Sztab

[1] Presidential Election 28 June and 12 July 2020, ODIHR Special Election Assessment Mission. Final Report, OSCE, Office for Democratic Institutions and Human Rights, https://www.osce.org/files/f/documents/6/2/464601.pdf, s. 22, [dostęp: 5.02.2021].

[2] Ibidem.

[3] Telewizja publiczna zorganizowała taką debatę także w dniu 6 maja 2021 r. Tuż po jej zakończeniu ogłoszono, że J. Kaczyński i J. Gowin osiągnęli porozumienie w sprawie terminu wyborów prezydenckich i głosowanie w dniu 10 maja 2020 się nie odbędzie.

wyborczy Rafała Trzaskowskiego zorganizował w Lesznie (woj. wielkopolskie) spotkanie z dziennikarzami, które transmitowały stacje prywatne. Pytania kandydatowi mogli zadawać również dziennikarze mediów sympatyzujących z PiS i Andrzejem Dudą. W tym samym czasie urzędujący Prezydent RP «debatował» z mieszkańcami Końskich (woj. świętokrzyskie), a wydarzenie to transmitowała telewizja publiczna.

Oceniając przebieg kampanii wyborczej, warto przywołać ocenę przedstawioną przez obserwatorów z Biura Instytucji Demokratycznych i Praw Człowieka OBWE: «kampania była nacechowana negatywnymi emocjami, ostrymi wzajemnymi oskarżeniami i szkalowaniem przeciwników, co przyczyniło się do postrzegania wyborów w kategoriach zero-jedynkowych. Podczas obu tur zespół ODIHR SEAM odnotował przypadki nietolerancyjnej retoryki, szczególnie po stronie urzędującego prezydenta i nadawcy publicznego, która miała charakter ksenofobiczny, homofobiczny i antysemicki. Taka narracja wywoływała poczucie zagrożenia i negatywne emocje wobec społeczności LGBTI i innych mniejszości»[1]. Tak prowadzona kampania powodowała z jednej strony dalszą polaryzację sceny politycznej, z drugiej zaś sprzyjała mobilizacji wyborców, co z kolei przełożyło się na wysoką frekwencję wyborczą.

Frekwencja w wyborach prezydenckich

Wybory prezydenckie w Polsce charakteryzują się zazwyczaj większą frekwencją niż elekcje parlamentarne i lokalne. Na sześć głosowań w pierwszej turze przeprowadzonych w latach 1990-2015, trzykrotnie frekwencja przekroczyła 60%. Ponadto, w czterech z pięciu elekcji, w których rozstrzygnięcie nastąpiło w drugiej turze, frekwencja w drugim głosowaniu była wyższa niż w pierwszym. Tendencje te potwierdziły się także w 2020 r.

Tabela 1

Frekwencja w wyborach prezydenckich w Polsce (w procentach)

	1990	1995	2000	2005	2010	2015	2020
I tura	60,6	64,7	61,1	49,7	54,9	49,0	64,5
II tura	53,4	68,2	-	51,0	55,3	55,3	68,2

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej (pkw.gov.pl).

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 1, w wyborach prezydenckich w 2020 roku odnotowano frekwencję porównywalną z wyborami w roku 1995, kiedy o

[1] Presidential Election 28 June and 12 July 2020…, op. cit., s. 16.

zwycięstwo w wyborach rywalizowali Lech Wałęsa i Aleksander Kwaśniewski. W pierwszej turze była ona niższa zaledwie o 0,2 punktu, w drugiej – taka sama jak 25 lat temu. Mobilizacja poszczególnych grup wyborców miała istotny wpływ na ostateczny rezultat. Szczególne istotne były, jak się wydaje, wiek oraz miejsce zamieszkania wyborców.

Tabela 2

Frekwencja w wyborach prezydenckich w 2020 roku według wieku (w procentach)

Wiek	18-29	30-39	40-49	50-59	60+
I tura	64,0	64,6	69,6	72,3	55,4
II tura	67,2	66,2	74,6	75,3	61,9
Różnica (II – I)	+3,2	+1,6	+5,0	+3,0	+6,5

Źródło: IPSOS – Exit Poll, https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2

Jak wynika z tabeli 2, najwyższą frekwencję w obu głosowaniach zanotowano wśród wyborców w przedziale wiekowym 40-59 lat. Najniższą mobilizację odnotowano wśród wyborców najstarszych – powyżej 60 lat. Wynikało to z dwóch powodów: obawy przed ewentualnym zarażeniem koronawirusem w lokalu wyborczym oraz dość skomplikowanej procedury głosowania korespondencyjnego, które w założeniu miało służyć przede wszystkim tej grupie wyborców. Trzeba jednak zwrócić uwagę, że w drugim głosowaniu frekwencja w tej grupie wzrosła aż o 6,5 pkt procentowego. Było to efektem skoordynowanej akcji sztabu wyborczego Andrzeja Dudy, wspieranego przez najważniejszych polityków Zjednoczonej Prawicy, w tym premiera i członków rządu, a także sprzyjających prawicy mediów, na czele z telewizją publiczną, która zmierzała do tego, by skłonić najstarszych wyborców, wśród których poparcie dla Zjednoczonej Prawicy jest zazwyczaj wysokie, do udziału w II turze wyborów. W przeddzień drugiego głosowania Rządowe Centrum Bezpieczeństwa wysłało nawet do wszystkich abonentów sieci komórkowych w Polsce wiadomość o treści: «II tura wyborów prezydenckich w niedzielę 12.07. Osoby 60+, kobiety w ciąży oraz osoby niepełnosprawne będą mogły głosować w komisjach wyborczych bez kolejki». Nigdy wcześniej kanałem tym, wykorzystywanym zazwyczaj w celu informowania o załamaniach pogody, a ostatnio także o zagrożeniach epidemicznych, nie przekazywano informacji wyborczych.

Tabela 3

Frekwencja w wyborach prezydenckich w 2020 roku według miejsca zamieszkania (w procentach)

Liczba mieszkańców gminy	do 5 tys.	5-10 tys.	10-20 tys.	20-50 tys.	50-100 tys.	100-200 tys.	200-500 tys.	ponad 500 tys.
I tura	59,4	61,2	63,6	65,4	64,7	67,2	69,1	72,0
II tura	64,9	65,6	67,4	66,7	68,0	69,4	71,8	74,8
Różnica (II – I)	+5,5	+4,4	+3,8	+1,3	+3,3	+2,2	+2,7	+2,8

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej (pkw.gov.pl).

Jak wynika z tabeli 3, frekwencja wyborcza rosła wraz z liczbą mieszkańców zamieszkujących gminę. Szczególnie dużą mobilizację wyborców można dostrzec w największych miastach. W I turze głosowania w pięciu z nich frekwencja przekroczyła 70% (Warszawa – 74,4%, Poznań – 72,85%, Kraków – 71,54%, Gdańsk – 71,51% i Wrocław – 70,81%). W drugim głosowaniu w dniu 12 lipca 2012 r. frekwencja wzrosła we wszystkich kategoriach gmin. W największych miastach wzrost ten wyniósł ok. 3 pkt procentowe, jednak największą zmianę zanotowano w najmniejszych gminach, co także było korzystne dla urzędującego prezydenta.

Duże zainteresowanie wyborami odnotowano także wśród Polaków przebywających poza granicami kraju. Mimo trudności związanych z pandemicznymi ograniczeniami w poruszaniu się, wprowadzonymi przez rządy poszczególnych państw, w pierwszej turze wyborów chęć udziału w głosowaniu zgłosiło blisko 375 tys. Polaków, z czego ponad 310 tys. oddało swój głos[1]. W drugiej turze chęć udziału w głosowaniu zgłosiło ponad 525 tys. polskich obywateli, z czego blisko 416 tys. oddało swój głos[2]. Mimo tak dużej mobilizacji, przebieg głosowania poza Polską budził wiele wątpliwości, o czym świadczy znaczna ilość protestów wyborczych w tej sprawie zgłoszonych do Sądu Najwyższego.

Wyniki I tury wyborów prezydenckich

Wynik głosowania przeprowadzonego w dniu 28 czerwca 2020 r. w pełni potwierdził przedwyborcze sondaże. Urzędujący prezydent Andrzej Duda nie zdołał uzyskać bezwzględnej większości, uzyskując 43,5% głosów, a główny pretendent –

[1] Dane Państwowej Komisji Wyborczej, https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/1/Koniec/pl, [dostęp 7.02.2021].

[2] Dane Państwowej Komisji Wyborczej, https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/frekwencja/2/Koniec/pl, [dostęp: 7.02.2021].

prezydent Warszawy Rafał Trzaskowski zdobył 30,46%. Taki wynik wyborów oznaczał konieczność przeprowadzenia drugiego głosowania.

Andrzej Duda zdobył o ponad 3,2 mln więcej głosów niż w pierwszej turze wyborów prezydenckich w 2015 r. oraz blisko 400 tys. więcej niż PiS w wyborach do Sejmu w 2019 roku. W pięciu województwach położonych w południowo-wschodniej i wschodniej Polsce urzędujący prezydent przekroczył próg 50% głosów. Były to podkarpackie (60,69%), lubelskie (56,67%), świętokrzyskie (65,02%), małopolskie (51,11%), podlaskie (50,59%). Najsłabsze wyniki urzędujący prezydent uzyskał w regionach położonych w zachodniej i północnej Polsce: w pomorskim (33,82%), lubuskim (34,19%), zachodniopomorskim (35,38%), wielkopolskim (37,85%) i dolnośląskim (38,21%). Taki rozkład poparcia dla kandydata PiS odzwierciedla ukształtowany od połowy lat dziewięćdziesiątych przestrzenny rozkład poparcia, w ramach którego im dalej na wschód i południe Polski, tym większa przewaga wyborców o poglądach prawicowych, podczas gdy na zachodzie i północy przeważają zwolennicy liberalnego centrum i lewicy. Poparcie dla Andrzeja Dudy były silnie uzależnione od miejsca zamieszkania wyborcy – im mniejsza gmina, tym wyższy odsetek głosów oddanych na urzędującego prezydenta. W gminach do 5 tys. mieszkańców było to 58,69% głosów, podczas gdy w miastach ponad 500 tys. mieszkańców – zaledwie 28,69%[1].

Tabela 4

Wyniki głosowania w dniu 28 czerwca 2020 roku

Kandydat	Liczba głosów	Procent głosów
Andrzej Duda	8 450 513	43,50
Rafał Trzaskowski	5 917 340	30,46
Szymon Hołownia	2 693 397	13,87
Krzysztof Bosak	1 317 380	6,78
Władysław Kosiniak-Kamysz	459 365	2,36
Robert Biedroń	432 129	2,22
Stanisław Żółtek	45 419	0,23
Marek Jakubiak	33 652	0,17
Paweł Tanajno	27 909	0,14
Waldemar Witkowski	27 290	0,14
Mirosław Piotrowski	21 065	0,11
RAZEM:	**19 425 090**	**100,00**

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej (pkw.gov.pl).

[1] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27306/pl, [dostęp: 7.02.2021].

Jak wynika z badań exit poll, Andrzej Duda zyskał największe poparcia wśród wyborców w wieku 30 i więcej lat, przy czym poparcie dla niego rosło wraz z wiekiem głosującego. W grupie 30-39 lat było to 34,1%, w przedziale 40-49 – 38,5%, 50-59 – 52,4%, a wśród wyborców mających 60 i więcej lat – 59,5%. Jedynie w grupie wiekowej 18-29 urzędujący prezydent zdobył zaledwie 20,0% głosów, przegrywając w niej nie tylko z Rafałem Trzaskowskim, ale także z Szymonem Hołownią i Krzysztofem Bosakiem[1].

Istotnym czynnikiem determinującym poparcie dla Andrzeja Dudy było także wykształcenie. Poparło go 26,2% wyborców z wyższym wykształceniem, 42,3% z wykształceniem średnim, 66,1% - z zawodowym, 69,8% - z podstawowym[2].

Andrzej Duda utrzymał poparcie wśród wyborców, którzy głosowali za jego kandydaturą w 2015 r. W pierwszej turze wyborów w 2020 r. 82,1% z nich poparło go ponownie. Urzędujący prezydent zdobył jednak tylko 13,7% głosów wśród tych, którzy nie głosowali w wyborach w 2015 r. Jeśli chodzi o elektoraty z wyborów parlamentarnych w 2019 r. Andrzej Duda mógł liczyć przede wszystkim na lojalność wyborców PiS – wśród nich zdobył 91,5% poparcia. Głosowało na niego także 11,9% wyborców PSL (mimo że w pierwszej turze wyborów prezydenckich startował lider tej partii) oraz 17,7% tych, którzy nie wzięli udziału w wyborach w 2019 roku[3].

Rafał Trzaskowski, mimo że jego kampania wyborcza trwała dużo krócej niż innych kandydatów, uzyskał w I turze wynik o ponad 880 tys. lepszy niż Bronisław Komorowski w 2015 r. Główny kandydat opozycji zdołał zwyciężyć w trzech województwach: pomorskim (38,58% głosów), zachodniopomorskim (37,91%) i lubuskim (36,94%). Jednak aż w pięciu województwach – tych samych, w których A. Duda zdobył ponad 50% poparcia – wynik Rafała Trzaskowskiego nie przekroczył 25%. Prezydent Warszawy wypadł bardzo słabo zwłaszcza w podkarpackim (16,23%) oraz lubelskim (19,32%). Zależność między miejscem zamieszkania a poparciem dla Rafała Trzaskowskiego jest odwrotna niż w przypadku Andrzeja Dudy. Kandydat opozycji największe poparcie zdobył w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców, w których głosowało na niego 44,32% wyborców. Wraz ze zmniejszaniem się liczby mieszkańców gminy malało także poparcie dla Rafała Trzaskowskiego, osiągając poziom 17,88% w najmniejszych gminach do 5 tys. mieszkańców[4].

Wśród wyborców z wyższym wykształceniem prezydent Warszawy uzyskał zdecydowanie najwyższe poparcie w I turze wyborów prezydenckich, zdobywając 41,2% głosów. Jednak im niższy poziom wykształcenia, tym bardziej poparcie dla

[1] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 7.02.2021].
[2] Ibidem.
[3] Ibidem.
[4] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27312/pl, [dostęp: 8.02.2021].

niego malało. Wśród osób z wykształceniem średnim wyniosło one już tylko 29,2%, z zawodowym – 16,9%, z podstawowym – 12,6%. Jeśli chodzi o rozkład poparcia dla Rafała Trzaskowskiego w poszczególnych grupach wiekowych, to najwyższe uzyskał on wśród wyborców w wieku 40-49 lat (34,6%), najniższe natomiast w grupie 18-29 lat (24,3%). Jednak ten wynik dał mu pierwsze miejsce wśród najmłodszych wyborców[1].

Rafał Trzaskowski utrzymał poparcie 69,7% wyborców Bronisława Komorowskiego z 2015 r., udało mu się także pozyskać 29,1% niegłosujących w prezydenckiej elekcji w 2015 r. Największą część zwolenników prezydenta Warszawy stanowili – co oczywiste – wyborcy Koalicji Obywatelskiej z 2019 roku, jednak uzyskał on także poparcie 45,2% zwolenników SLD oraz 20% wyborców PSL. Wśród osób, które nie głosowały w wyborach parlamentarnych w 2019 r. Rafał Trzaskowski zyskał poparcie na poziomie 28%, o ponad 10 pkt procentowych więcej niż Andrzej Duda[2].

Wybory prezydenckie w Polsce często są okazją dla kandydatów spoza głównego nurtu rywalizacji politycznej, którzy starają się uzyskać znaczące poparcie jako kandydaci kontestujący zastany układ sił. Taką rolę odegrał Stanisław Tymiński w 1990 r., Andrzej Olechowski w 2000 r., czy Paweł Kukiz w 2015 r. W ostatnich wyborach takim kandydatem stał się Szymon Hołownia, dla którego był to debiut na scenie politycznej. Niektóre sondaże, zwłaszcza te przeprowadzane w pierwszej połowie maja 2020 r., w czasie konfliktu o wybory korespondencyjne planowane na 10 maja, dawały mu nawet ok. 20% poparcia, co oznaczało realne szanse na wejście do II tury[3]. Wynik wyborczy był jednak nieco gorszy – Szymon Hołownia uzyskał blisko 2,7 mln głosów (13,87%), czyli ok. 400 tys. mniej niż Paweł Kukiz w 2015 roku.

Rozkład poparcia dla Szymona Hołowni wskazuje, że odbierał on głosy przede wszystkim Rafałowi Trzaskowskiemu. Większe poparcie zdobywał on w tych województwach, w których przeważa elektorat lewicowy i liberalny: lubuskim (17,87%), opolskim i wielkopolskim (po 16,64%), pomorskim (16,13%). Wyjątek stanowiło województwo podlaskie, gdzie poparcie dla bezpartyjnego kandydata wyraziło 16,63% wyborców. Dokładniejsza analiza rozkładu głosów w tym województwie wskazuje, że wynik ten Szymon Hołownia zawdzięcza bardzo dobrym wynikom w trzech powiatach: hajnowskim (29,13%), bielskim (20,73%) oraz w Białymstoku (22,39%), w których znaczną część mieszkańców stanowią

[1] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 7.02.2021].
[2] Ibidem.
[3] W sondażu pracowni IBRiS przeprowadzonym w dniach 8-9 maja 2020 r. Szymon Hołowania uzyskał 19,2% poparcia, a w sondażu ośrodka badawczego Social Changes z 12-14 maja 2020 r. – aż 22%. Z. Dąbrowska, *Sondaż: 10 maja Andrzej Duda nie zostałby wybrany w I turze.* rp.pl, 11 maja 2020; [dostęp: 8.02.2021]; *Rośnie frekwencja, a wraz z nią prawdopodobieństwo II tury. Duże zmiany w notowaniach kandydatów!*, wpolityce.pl, 15 maja 2020, [dostęp: 8.02.2021].

przedstawiciele mniejszości białoruskiej. Najmniejsze poparcie Szymon Hołownia uzyskał na Podkarpaciu (9,46%), w świętokrzyskim (10,17%) i lubelskim (10,45%)[1].

Liczba mieszkańców gminy była czynnikiem istotnie różnicującym poparcie dla Szymona Hołowni. Nieco większe poparcie uzyskał on w miastach od 200 tys. do 500 tys. mieszkańców (czyli w dużych, ale nie największych). Wyniosło ono 16,3%. Z kolei w najmniejszych gminach odsetek wyborców głosujących na Szymona Hołownię był relatywnie niższy i wyniósł 11,38% w gminach do 5 tys. mieszkańców i 12,5% w gminach od 5 tys. do 10 tys. mieszkańców[2]. Poparcie dla tego kandydata malało wraz z wiekiem wyborców. Wśród głosujących w wieku 18-29 lat uzyskał on największe poparcie (22,9%), zajmując drugie miejsce za Rafałem Trzaskowskim. Wśród wyborców mających 30 i więcej lat kandydat ten przegrywał z oboma głównymi pretendentami, uzyskując w przedziale wiekowym 30-39 lat 20% poparcia, w przedziale 40-49 – 15,2%, 50-59 – 9,2%, a wśród wyborców powyżej 60 lat – zaledwie 4,6%. Pod względem wykształcenia elektorat Szymona Hołowni był podobny do elektoratu Rafał Trzaskowskiego. Wśród osób z wyższym wykształceniem niezależnego kandydata poparło 17,5% wyborców, wśród tych z wykształceniem podstawowym – zaledwie 6,4%[3].

Jako debiutant na scenie politycznej, Szymon Hołownia musiał czerpać z elektoratów innych sił politycznych. Niezależny kandydat pozyskał 17,6% wyborców Bronisława Komorowskiego, 5,5% zwolenników Andrzeja Dudy z wyborów prezydenckich w 2015 r., ale także 24,4% wyborców, którzy nie głosowali pięć lat temu. Jeśli chodzi o elektoraty partyjne z wyborów parlamentarnych w 2019 r., Szymona Hołownię poparło 22,5% wyborców PSL, 21% - SLD, 15,7% - Konfederacji, 14,3% - KO, 3% - wyborców PiS. Jednak najwięcej zwolenników S. Hołownia pozyskał w grupie niegłosujących w wyborach parlamentarnych w 2019 r. – było to aż 31,7%, najwięcej spośród wszystkich pretendentów[4]. Jak wynika z przedstawionych danych, kandydat ten pozyskał przede wszystkim młodych, dobrze wykształconych wyborców, często niebiorących udziału we wcześniejszych wyborach lub krytycznie nastawionych do partii, które wcześniej popierali. Nie udało mu się natomiast przekonać do siebie znaczącego odsetka zwolenników PiS i wyborców Andrzeja Dudy z 2015 r.

Wynik kandydata Konfederacji, Krzysztofa Bosaka, który uzyskał ponad 1,3 mln głosów, może stanowić pewne zaskoczenie. Jest to o ponad 60 tys. więcej niż wyborców Konfederacji w wyborach parlamentarnych w 2019 r. i znacznie więcej, niż

[1] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27301/pl, [dostęp: 8.02.2021].
[2] Ibidem.
[3] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 8.02.2021].
[4] Ibidem.

uzyskiwali kandydaci skrajnej prawicy w wyborach prezydenckich[1]. Duże poparcie zyskał on przede wszystkim wśród młodych. Z danych exit poll wynika, że głosowało na niego 22,1% wyborców w wieku 18-29 lat. W kolejnych grupach wiekowych poparcie gwałtownie malało i wyniosło 8,7% wśród wyborców w wieku 30-39 lat, 4,3% w przedziale wiekowym 40-49, 2,9% w przedziale 50-59 lat, aż do 1,1% wśród wyborców w wieku 60 i więcej lat. Elektorat Krzysztofa Bosaka był jedynym, w którym istotnym czynnikiem różnicujących była płeć wyborców – głosowało na niego 4,4% kobiet i aż 10,1% mężczyzn[2]. Jak wynika z danych Państwowej Komisji Wyborczej, poparcie dla kandydata Konfederacji jest niezwykle równomiernie rozłożone pod względem geograficznym. Nieco lepiej wypadł on w tych województwach, w których dominuje wśród wyborców orientacja prawicowa: podkarpackim (8,96%), lubelskim (7,99%), małopolskim (7,76%) i podlaskim (7,73%), nieco słabiej w zachodniopomorskim (5,59%) i kujawsko-pomorskim (5,88%). Tendencja ta jest jeszcze bardziej widoczna, gdy weźmiemy pod uwagę rozkład poparcia w zależności od wielkości gminy. Tutaj odchylenia od ogólnopolskiego wyniku są minimalne: od +0,32 punktu procentowego w gminach od 100 do 200 tys. mieszkańców, do -0,53 pkt w gminach powyżej 500 tys. mieszkańców[3].

Wśród wyborców Krzysztofa Bosaka dominują, co zrozumiałe, wyborcy Konfederacji z wyborów do Sejmu z 2019 roku (64,3%). Jeśli chodzi o elektoraty innych partii z wyborów sejmowych, to Krzysztof Bosak najwięcej uzyskał wśród sympatyków PSL – 5,9%. Zdobył także poparcie 12,5% wyborców, którzy nie głosowali w wyborach parlamentarnych. Odnosząc się do wyborów prezydenckich, kandydat Konfederacji zdobył aż 18,6% głosów tych, którzy nie głosowali w 2015 roku[4]. Biorąc pod uwagę przytoczone wcześniej dane o poparciu w poszczególnych grupach wiekowych, należy przyjąć, że spory udział w tej grupie mają głosujący po raz pierwszy. W grupie wyborców Andrzeja Dudy z 2015 roku Krzysztof Bosak uzyskał 6,0% poparcia, a wśród zwolenników Bronisława Komorowskiego zaledwie 2,4%[5].

Duża niespodzianką był słaby wynik Władysława Kosiniaka-Kamysza, lidera PSL, który przez kilka tygodni, zwłaszcza przed pierwotnie planowanym terminem głosowania w maju 2020 r. mógł – jak wynikało z sondaży – poważnie myśleć o udziale w II turze wyborów. Ostatecznie jednak – podobnie jak i inni kandydaci PSL

[1] Np. w wyborach prezydenckich w 2010 r. Janusz Korwin-Mikke zdobył 416 898 głosów (2,48%), zaś w 2015 r. ten sam kandydat uzyskał 486 084 głosów (3,26%), a inny z działaczy obecnej Konfederacji Grzegorz Braun – 124 132 (0,83%).

[2] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 9.02.2021].

[3] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27281/pl, [dostęp: 9.02.2021].

[4] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 9.02.2021].

[5] Ibidem.

we wcześniejszych wyborach prezydenckich[1] – uzyskał on wynik znacznie gorszy niż wyniosło poparcie dla PSL w wyborach parlamentarnych. Przede wszystkim nie przekonał on do siebie tradycyjnych wyborców PSL ze wsi i małych miast. Jak wynika z danych PKW, poparło go zaledwie 3,02% mieszkańców wsi. Wraz z wielkością gminy poparcie dla W. Kosiniaka-Kamysza spadało: od 3,45% w gminach do 5 tys. mieszkańców, do 1,95% w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców[2]. Kandydaturę lidera PSL poparła tylko nieco ponad jedna trzecia zwolenników tej partii z wyborów do Sejmu (34,6%). Wielu zwolenników PSL – jak już wspomniano – przeniosło swoje poparcie na Szymona Hołownię, Rafała Trzaskowskiego, Andrzeja Dudę i Krzysztofa Bosaka. Sam Kosiniak-Kamysz nie przyciągnął natomiast do siebie ani większej liczby zwolenników innych partii, ani niegłosujących w wyborach do Sejmu (w tej grupie poparło go zaledwie 2,4% wyborców)[3]. Można odnieść wrażenie, że w trakcie kampanii wyborczej lider PSL nie przekonał obywateli, że może być poważnym kontrkandydatem w II turze dla Andrzeja Dudy, a więc większość «antypisowskich» wyborców zwróciła się w stronę Rafała Trzaskowskiego i Szymona Hołowni.

Identyczna uwaga może odnosić się do kandydata Lewicy Roberta Biedronia. Uzyskał on poparcie zaledwie 430 tys. wyborców, ponad 5-krotnie mniej niż zjednoczona lewica startująca pod szyldem Sojuszu Lewicy Demokratycznej w 2019 r. Co więcej, wśród wyborców tej partii w elekcji sejmowej, Robert Biedroń uzyskał zaledwie trzeci wynik po R. Trzaskowskim i S. Hołowni, uzyskując zaledwie 18,5% poparcia. Wśród najmłodszych wyborców kandydat Lewicy uzyskał co prawda 6,2% poparcia, ale dało mu to w tym elektoracie zaledwie piątą lokatę. Nie trafił natomiast do najstarszych wyborców w grupie powyżej 60 lat, w której lewica może zazwyczaj liczyć na poparcie, zdobywając w tej grupie 1,1%[4]. Wynikało to zapewne z przyczyn obyczajowych (Robert Biedroń jest zadeklarowanym gejem). Niepokojące dla obozu politycznego, który reprezentował Robert Biedroń, może być także i to, że uzyskał on słaby wynik w środowiskach, w których lewica ma zazwyczaj wielu zwolenników. Dotyczy to ludzi z wyższym wykształceniem (tej grupie poparcie na poziomie zaledwie 2,9%)[5], mieszkańców dużych miast (3,5% w miastach powyżej 500 tys. mieszkańców, 3,3% w miastach od 200 do 500 tys.) oraz województw położonych

[1] Spośród kandydatów reprezentujących PSL w wyborach prezydenckich najlepszy wynik uzyskał Roman Bartoszcze w 1990 r. – 7,15%. Potem byli to kolejno: Waldemar Pawlak w 1995 r. – 4,31% oraz ponownie w 2010 r. – 1,75%, Jarosław Kalinowski w 2000 r. – 5,95% oraz w 2005 r. – 1,8%, Adam Jarubas w 2015 r. – 1,6%.

[2] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27282/pl, [dostęp: 9.02.2021].

[3] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 9.02.2021].

[4] Ibidem.

[5] Ibidem.

wzdłuż zachodniej granicy (zachodniopomorskie 2,7%, dolnośląskie 2,6%)[1]. Kampania prezydencka w 2020 r. była zatem drugą z rzędu, w której Lewica zaliczyła spektakularną porażkę. Wydaje się, że na słaby wynik Roberta Biedronia, oprócz wspomnianego braku wiary – nawet wśród lewicowych wyborców – w dobry wynik tego kandydata, złożyły się ponadto słaba, pozbawiona wyrazu, kampania oraz pewna utrata wiarygodności Roberta Biedronia, związana z niedotrzymaniem obietnicy rezygnacji z objęcia mandatu deputowanego w Parlamencie Europejskim, którą złożył jeszcze jako lider partii Wiosna przed wyborami europejskimi w 2019 roku.

Pozostałych pięciu kandydatów nie odegrało żadnej roli wyborach, zdobywając łącznie mniej niż 0,8% głosów.

Wyniki II tury wyborów prezydenckich

Kiedy 12 lipca 2020 r. o godzinie 21 zamknięto lokale wyborcze, co oznaczało także zakończenie «ciszy wyborczej», na antenach telewizji informacyjnych relacjonujących wybory doszło do wydarzenia bez precedensu. Firma prowadząca sondaż exit poll oznajmiła, że nie jest w stanie wskazać zwycięzcy wyborów prezydenckich, gdyż różnica między kandydatami jest niższa niż możliwy błąd pomiaru. Jednak, kiedy zaczęły spływać pierwsze wyniki, okazało się, że przewagę zyskuje urzędujący prezydent. Ostatecznie – jak wynika z tabeli 5 – Andrzej Duda wygrał z przewagą dokładnie 422 385 głosów. Porównując wyniki obu kandydatów, można wskazać, że w porównaniu do pierwszego głosowania Andrzej Duda zyskał niespełna 2 mln głosów, Rafałowi Trzaskowskiemu przybyło natomiast ponad 4,1 mln głosów. Łącznie oddano podczas tego głosowania ponad 20,6 mln (w tym 177 724 nieważnych) – najwięcej, jeśli weźmiemy pod uwagę wszystkie elekcje przeprowadzone w Polsce po 1989 r.[2]

Tabela 5

Wyniki głosowania w dniu 12 lipca 2021 roku

Kandydat	Liczba głosów ważnych	Procent głosów
Andrzej Duda	10 440 648	51,03
Rafał Trzaskowski	10 018 263	48,97
RAZEM:	**20 458 911**	**100,00**

Źródło: Dane Państwowej Komisji Wyborczej (https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl).

[1] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/1/komitet/27273/pl [dostęp: 9.02.2021].

[2] W drugiej turze wyborów prezydenckich w 1995 r., gdzie odnotowano porównywalną frekwencję, oddano łącznie nieco ponad 19,1 mln głosów.

Na wynik II tury wyborów decydujący wpływ miały przepływy elektoratów, które w pierwszym głosowaniu poparły innych kandydatów oraz dodatkowa mobilizacja niektórych grup wyborców wspierających Andrzeja Dudę. W przypadku urzędującego prezydenta szczególnie istotne było pozyskanie ponad połowy zwolenników Krzysztofa Bosaka (52,3%), 24,3% wyborców Władysława Kosiniaka-Kamysza, 16% wyborców Roberta Biedronia, 15% wyborców Szymona Hołowni[1]. Można oszacować, że przepływy elektoratów przyniosły Andrzejowi Dudzie nie mniej niż 1,3 mln dodatkowych głosów.

Rafał Trzaskowski pozyskał większość wyborców Szymona Hołowni (85%), Roberta Biedronia (84%), Władysława Kosiniaka-Kamysza (75,7%) oraz niemal połowę wyborców Krzysztofa Bosaka (47,7%). Przyniosło mu to około 3,6 mln głosów[2].

Dodatkowo każdy z pretendentów pozyskał po ok. 500 tys. wyborców, którzy nie głosowali w pierwszej turze. Ten czynnik okazał się szczególnie istotny dla Andrzeja Dudy, któremu udało się zmobilizować przed drugim głosowaniem dodatkowych zwolenników. Analiza wcześniej przytoczonych danych dotyczących frekwencji wyborczej wskazuje, że jej relatywnie duży przyrost można było zaobserwować w tych segmentach elektoratu, w których Andrzej Duda może liczyć na relatywnie większe poparcie: wśród wyborców w wieku powyżej 60 lat (wzrost frekwencji o 6,5 pkt) oraz gminy do 5 tys. mieszkańców (+5,41 pkt) oraz od 5 do 10 tys. mieszkańców (+4,93).

Co ciekawe, Andrzej Duda zdołał zwyciężyć tylko w 6 z 16 województw. Były to podkarpackie (70,92%), lubelskie (66,31%), świętokrzyskie (64,41%), podlaskie (60,14%), małopolskie (59,65%) i łódzkie (54,46%). Jednak, co ważne, w żadnym województwie nie uzyskał wyniku poniżej 40% - najgorszy w pomorskim (40,16%)[3]. W porównaniu do elekcji w 2015 roku Andrzej Duda «utracił» jedynie mazowieckie, głównie z powodu wyniku w Warszawie, w której przegrał z Rafałem Trzaskowskim różnicą ponad 360 tys. głosów. Prezydent Warszawy w II turze był górą w 10 województwach, ale w żadnym nie przekroczył 60% poparcia, natomiast w 3 z 6, w których przegrał z Andrzejem Dudą, nie zdołał przekroczyć bariery 40% poparcia, a w podkarpackim nie osiągnął nawet 30%[4].

[1] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 9.02.2021].
[2] Ibidem.
[3] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/2/komitet/27336/pl [dostęp: 15.02.2021].
[4] https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/pl/wyniki/2/komitet/27337/pl [dostęp:15.02.2021].

Tabela 6

Poparcie w II turze wyborów prezydenckich według płci, wieku, wykształcenia i wielkości gminy

Zmienne	Andrzej Duda	Rafał Trzaskowski
Płeć:		
Kobiety	50,3	49,7
Mężczyźni	51,9	48,1
Wiek:		
18-29	36,3	63,7
30-39	45,3	54,7
40-49	45,6	54,4
50-59	59,7	40,3
60 i więcej	62,5	37,5
Wykształcenie:		
Podstawowe	77,3	22,7
Zawodowe	75,0	25,0
Średnie	50,9	49,1
Wyższe	34,9	65,1
Wielkość gminy:		
Mniej niż 5 tys.	66,7	33,3
5-10 tys.	62,4	37,6
10-20 tys.	55,1	44,9
20-50 tys.	48,8	51,2
50-100 tys.	43,9	56,1
100-200 tys.	42,8	57,2
200-500 tys.	35,8	64,2
Więcej niż 500 tys.	33,0	67,0

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowej Komisji Wyborczej (https://prezydent20200628.pkw.gov.pl/prezydent20200628/) oraz wyników exit poll (https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2).

Jak wynika z danych zawartych w tabeli 6, Andrzej Duda zdobył większe poparcie wśród wyborców w wieku 50 i więcej lat, we wszystkich kategoriach wykształcenia z wyjątkiem wyższego oraz w gminach nie większych niż 20 tys. mieszkańców[1].

[1] https://tvn24.pl/raporty/wyniki-wyborow-prezydenckich-2020-4066216?page=2, [dostęp: 15.02.2021].

Jeśli weźmiemy pod uwagę rozkład poparcia dla kandydatów w II turze wyborów prezydenckich wśród elektoratów partii politycznych z wyborów do Sejmu z 2019 r. to Andrzej Duda uzyskał przede wszystkim poparcie wyborców PiS (96,9%), a w dalszej kolejności Konfederacji (40,0%), PSL (29,4%) oraz 38,3% niegłosujących w wyborach parlamentarnych. Z kolei Rafał Trzaskowski mógł liczyć przede wszystkim na wyborców Koalicji Obywatelskiej (98,2%), SLD (91,7%), PSL (70,6%), a nawet 60% wyborców Konfederacji. Poparło go także 61,7% niegłosujących w elekcji parlamentarnej w 2019 r.[1]

Andrzej Duda zachował w II turze poparcie 91,1% swoich wyborców z 2015 roku, Rafał Trzaskowski mógł liczyć na 95,6% dawnych zwolenników Bronisława Komorowskiego. Prezydenta Warszawy poparło także 69,9% głosujących 12 lipca 2020, którzy nie głosowali w 2015 r.[2]

Podsumowanie

Wybory prezydenckie w 2020 r. potwierdziły, a nawet pogłębiły polityczną polaryzację w Polsce. Zjednoczonej Prawicy udało się osiągnąć swój strategiczny cel polityczny i doprowadzić do reelekcji Andrzeja Dudy. Dzięki temu opozycja nie zyskała kolejnego istotnego «gracza blokującego» w systemie politycznym. Dzięki reelekcji PiS wraz koalicjantami nie tylko zneutralizowali niebezpieczeństwo wynikające z przejęcia przez opozycję kontroli nad Senatem, ale także zyskali dodatkowe zabezpieczenie własnej pozycji na wypadek ewentualnej utraty władzy, czy to w wyniku wyborów parlamentarnych w 2023 roku, czy to wcześniej z powodu narastających konfliktów wewnętrznych między PiS a Solidarną Polską i Porozumiem. Jednak sygnałem ostrzegawczym dla rządzącej koalicji były okoliczności tego zwycięstwa – wymagało ono maksymalnej mobilizacji wszystkich dostępnych zasobów politycznych, łącznie z zaangażowaniem premiera, ministrów, mediów publicznych oraz innych przychylnych rządowi oraz najbardziej konserwatywnej części polskiego Kościoła. Wybory te nie wzmocniły pozycji Prezydenta RP w układzie władzy – nadal pozostał politykiem bez własnego zaplecza, w pełni zależnego politycznie od lidera Prawa i Sprawiedliwości, Jarosława Kaczyńskiego.

Przede wszystkim jednak zwycięstwo Andrzeja Dudy i minimalna porażka Rafała Trzaskowskiego negatywnie wpłynęły na sytuację polskiej opozycji, pogłębiając wewnętrzne podziały. Po wyborach wielu polityków i publicystów zarzucało kandydatom, który nie weszli do II tury brak zaangażowania i jednoznacznego poparcia Rafała Trzaskowskiego. Pretensje kierowano głównie do Szymona Hołowni i Władysława Kosiniaka-Kamysza. Z czasem narastała rywalizacja

[1] Ibidem.
[2] Ibidem.

między ruchem Szymona Hołowni «Polska 2050», założonym po wyborach, a Koalicją Obywatelską. Hołowni udało się utrzymać dużą dynamikę, stworzyć sprawnie działającą strukturę organizacyjną, a nawet uzyskać koło poselskie w Sejmie dzięki przejściu do «Polski 2050» kilku posłów i jednego senatora, wybranych z list KO i Lewicy. Z drugiej strony Koalicji Obywatelskiej nie udało się zdyskontować wyborczego wyniku Rafała Trzaskowskiego. Zapowiedział on co prawda powołania własnego ruchu politycznego, co stało się faktem w październiku 2020 roku, kiedy ogłoszono powstanie ruchu politycznego «Wspólna Polska», jednak jego działalność jest dość ograniczona, także ze względu na niejasne relacje między ruchem a Platformą Obywatelską oraz wewnętrzne konflikty w ramach Koalicji Obywatelskiej.

Pogłębiające się podziały widać także w innych ugrupowaniach opozycyjnych. Słabe wyniki wyborcze W. Kosiniaka-Kamysza i R. Biedronia zdecydowanie osłabiły ich pozycję polityczną. Zbudowana wokół lidera PSL Koalicja Polska przestała istnieć po wyjściu z niej Pawła Kukiza i jego zwolenników. Na lewicy doszło do połączenia SLD i partii Wiosna pod szyldem «Nowa Lewica», poza tym projektem pozostaje jednak inne lewicowe ugrupowanie posiadające reprezentację w Sejmie – Partia «Razem».

Można założyć, że podobnie jak wcześniejsze elekcje prezydenckie, wybory w 2020 r. rozpoczęły proces zasadniczych zmian na polskiej scenie politycznej. Przede wszystkim wydaje się, że dwubiegunowy model rywalizacji politycznej między Prawem i Sprawiedliwością a Platformą Obywatelską powoli wyczerpuje swój potencjał i wybory prezydenckie w 2020 roku były zapewne ostatnimi, które przebiegały według reguł przez ów model narzucanych. Dynamika widoczna na polskiej scenie politycznej po wyborach, zarówno po stronie rządzącej prawicy, jak i opozycji, wskazuje, że kolejny cykl wyborczy, który będzie przypadał na lata 2023-2025 doprowadzi do poważnej zmiany układu sił. Świadczą o tym – jak się wydaje – co najmniej trzy przesłanki: narastający kryzys wewnętrzny w koalicji rządowej zdecydowanie obniżające efektywność sprawowania władzy, dekompozycja opozycji oraz pojawienie się nowego istotnego gracza politycznego, którym wydaje się być ruch założony przez Szymona Hołownię.

Дар'я Лікарчук
кандидат політичних наук,
доцент кафедри міжнародних відносин
Київського національного університету культури і мистецтв

Роль ЗМІ у виборчому процесі: досвід США

У відкритому та вільному суспільстві політики та журналісти повинні осягнути складне мистецтво взаємодії. Відносини між представниками цих професій, навіть у суспільстві з усталеними демократичними традиціями, – мають характер боротьби.

Право кожного громадянина брати участь в управління шляхом вільних й чесних виборів – встановлюється низкою міжнародних стандартів та прав людини. Вільна воля людей на виборах є важливою складовою громадянських й політичних прав людини, що підкреслює практику різних країн світу. В XXI столітті неможливо уявити людей, які реалізують свої демократичні прагнення, не беручи участі у виборчому процесі.

Американська модель демократії часто представлена як найбільш розвинене й досконале досягнення в галузі державного функціонування.

Відзначимо деякі орієнтири щодо історії та функціонування виборчої колегії в США:

1. Інституціоналізація колегії вибірників відбулася за допомогою рішення Конституційного конвенту в Філадельфії 1787 р. Роль вибірників коректувалася, перш за все, поправками XII й XXIII, але суть її не змінювалася.

2. Відмова від прямих виборів президента була обумовлена відсутністю міцних комунікацій між штатами і технічними засобами поширення інформації.

3. Непрямі вибори характеризуються нерівномірністю розподілу кількості виборців між штатами в залежності від числа представників у Конгресі й в кінцевому рахунку від кількості населення.

4. У більшості штатів діє система «переможець отримує все».

5. У більшості штатів виборщики обираються партійними конференціями або комітетами партійних організацій [8, с.211].

Зміна парадигми управління полягає в новому розумінні сутності й цілей державного управління як сервісу, де громадяни є користувачами послуг, а державні чиновники – це менеджери, комунікація між ними здійснюється переважно через механізми електронного врядування [2, с.15].

Серед дослідників та аналітиків існує точка зору, що результати виборів багато в чому залежать від кількості витрачених фінансових ресурсів учасників виборів (політичні партії) на політичну рекламу в засобах масової інформації та оплату ефірно часу на ТБ.

Теоретичною основою дослідження ролі ЗМІ у виборчому процесі є робота відомого американського соціолога У. Ліппмана «Громадська думка», яка вийшла у світ у 1922 року. Уолтер Ліппман вивчаючи вплив ЗМІ на виборчий процес у США, стверджував, що ЗМІ всесильні в формуванні «політичних пристрастей» громадян [6, с. 47].

Відповідно до сучасної реальності саме Інтернет показує свою ефективність як засіб масової інформації під час виборчих кампаній. Мережа є як інформаційним носієм, так і засобом пропаганди та агітації, а також засобом забезпечення прозорості виборчого процесу.

Інший представник даного напряму Б. Коен у 60-ті роки XX століття надав аналітичної оцінки – особливому ефекту (впливу) ЗМІ, що дозволяє управляти інформаційними потоками й темами громадських дискусій [4, с. 32]. Він виявив безпосередній зв'язок між медіа повідомленнями й суспільною значимістю питань, тобто поданням аудиторії важливості певних проблем. Даний феномен, отримав назву – встановлення пріоритетності новин. У подальших дослідженнях, вчені цей феномен позначили «порядком денним».

Аналіз основних підходів до вивчення ролі засобів масової інформації у формуванні електорального вибору, показує, що ефективність впливу ЗМІ істотно залежить від базових факторів:

1) характеристик самого впливу;

2) умов, в яких відбувається вплив;

3) характеристик аудиторії, її готовності сприймати та довіряти повідомленням ЗМІ [1, с. 73].

Не випадково в науковій літературі є різні точки зору з питання про ступінь впливу ЗМІ на масову політичну свідомість, – електоральні переваги.

В даному випадку, слід відзначити роль ЗМІ у виборчій кампанії:

- підвищення інформованості електорату про ідеологію виборчих кампаній та політичних пріоритетів її суб’єктів;
- коригування ідеологічних позицій самих виборців;
- зміна в оцінці електоратом тих чи інших ідеологічних моделей, пропонованих суб'єктом виборчого процесу;
- поглиблення розуміння електоратом ідеологічних проблем, що мають місце в рамках конкретної кампанії;
- формування рішення частини електорату – брати участь чи не брати участь у виборчій кампанії в цілому й в процесі голосування зокрема [1, с.105].

Дійсно ЗМІ відіграють значиму роль у виборчому процесі. В даному випадку, слід зазначити, найважливіші властивості мережевих ЗМІ, які якісно виділяють його серед традиційних ЗМІ:

- гіпертекстуальність (система зв'язку між окремими документами за допомогою вбудованих в текст гіперпосилань – цей зв'язок між окремими текстами здійснюється в єдиному середовищі, що дозволяє читати текст не тільки на одному рівні, як на папері, але завдяки внутрішнім й зовнішнім посиланням. Це, безперечно, розширює інформаційні можливості не тільки виробників медіа-продукту, але і його споживачів);
- мультимедійність (використання для передачі й «наповнення» інформації не тільки у вербальній (текстовій), але й інших знакових системах – графічній, звуковій, фото, відео й анімаційній);
- інтерактивність (багатосторонній інформаційний обмін зі споживачами, причому як з окремими представниками, так й з аудиторією в цілому) [7, с. 352].

Свобода вибору полягає не лише у виборі певної політичної партії чи кандидата, а й у виборі громадянами інформації про партії, кандидатів, їхні виборчі програми. Зазначена інформація повинна бути достатньою та достовірною, й саме засоби масової інформації повинні відповідати названим критеріям.

Коли ми говоримо про ЗМІ, то одразу розуміємо, що вони мають вплив на масову свідомість. Як відзначають американські науковці, вплив на масову свідомість має свої межі й може набути чинності лише за умови дотримання ряду умов:

1) чіткості та системності запланованих інформаційних кампаній;

2) використання сучасних технологій для стратегічного планування інформаційних кампаній;

3) зосередженні на досягненні конкретних результатів, використовуючи набір ефективних методик [1, с. 125].

В американській пресі існує традиція «endorsement» – редакція на підтримку одного з кандидатів, що обґрунтовує причини, які призвели до прихильності цього ЗМІ щодо одного з кандидатів. Симпатія журналістів має певний вплив на висвітлення дій кандидата. Тим не менш, відкрите повідомлення журналіста про його точку зору дає читачам можливість зрозуміти, чому представлений кандидат має переваги над іншим. Велика кількість засобів масової інформації в США та конкуренція – вимагають точних фактів, чесного та збалансованого підходів.

Якісна інформація в суспільстві дозволяє людям робити свій вибір лише тоді, коли ступінь свободи ЗМІ не перекручена й відповідає справді

демократичному суспільству. Критика уряду, висвітлення діяльності різних партій та асоціацій, найважливіші події виборчої кампанії визначаються шляхом вирішення найважливішої проблеми виборчого процесу – ступеню свободи засобів масової інформації.

Перші телевізійні дебати між кандидатами на пост президента США відбулися 26 вересня 1960 р. між Джоном Кеннеді та Річардом Ніксоном. У 2016 році президентські дебати між Х. Клінтон і Д. Трампом тримали тричі.

За даними різних соціологічних служб, під час дебатів ЗМІ в США підтримали демократа Хілларі Клінтон, але це призвело до протилежного ефекту, і республіканець Дональд Трамп переміг на президентських виборах. 29 вересня 2020 відбувся перший раунд дебатів між Трампом та Байденом. Загалом коментатори називають дебати хаотичними, жорсткими і навіть жахливими. Д. Трамп поводився у властивій йому «твіттер-манері», атакував, перебивав, але Байден показав себе не з кращого боку. Хоча демократично налаштовані ЗМІ навіть майже не намагалися виправдати Дж. Байдена.

Практика підтримки кандидата в ЗМІ має давні практики, історичні традиції, але останнім часом ця форма політичної участі засобів масової інформації викликає серйозні питання.

Сучасні дослідники К. Джеймісон, Г. Герін та К. Корс, звернули увагу на тенденцію до надмірного спрощення, за якою слідують інформаційні засоби масової інформації. На їхню думку, зростаюча комерціалізація засобів масової інформації змушує публікації стискати та спрощувати інформацію, забарвлювати її в чорно-білим описом, оскільки її так простіше продати. У той же час дослідники кажуть, що правдивість страждає через штучність такого «фарбування» остаточними повідомленнями [5, с. 216] .

Саме засоби масової інформації створюють механізми висловлення різних поглядів у суспільстві. У цей момент перетинаються свобода вираження поглядів та виборче право громадян, в той же момент, – право на власну думку громадянина та професійне маніпулювання. У контексті розвитку телебачення виборча кампанія серед кандидатів у президенти перетворюється на «відео-матч», де основні пристрасті спалахують на телеекранах, а самі кандидати стають акторами політичного шоу. Ми звертаємо увагу на те, що говорить кандидат, але не на пункти його програми, не на те, як він виглядає, а чи відповідає він «президентським» стандартам. В США, громадянин, який став учасником виборчої кампанії за допомогою телебачення, називає це «конкурсом краси», де йому відводиться роль члена журі в оцінці кандидата.

Виборча кампанія дозволяє телевізійним станціям суто місцевого значення відображати національні події, а розвиток супутникового телебачення – можливість участі в обміні інформацією. Удосконалення кабельної системи

дозволяє їм будувати свої програми незалежно від впливу телевізійних мереж і тим самим впливати на політичний вибір виборців.

Але не варто забувати, що конфлікт інтересів на парламентському рівні в конституційному демократичному суспільстві передбачає конкретних учасників – політичні партії, блоки, фракції, групи та окремих депутатів. В такому випадку виникає політико-правова парламентська ситуація, характерна для країн зі сталими конституційними принципами демократії, а саме:

– взаємовідносини більшості та меншості, партії або блоку, які мають більшість депутатських місць в парламенті;

– партії, які знаходяться в опозиції [3, с. 45].

Таким чином, використовуючи потужний організаційний потенціал та підключаючи технологічні структури до пропагандистської діяльності, яка активізує основні структури масової свідомості, засоби масової інформації можуть досягти надзвичайно високих результатів у просуванні кандидатів до їх мети – перемоги на виборах. Однак вибір, зроблений громадянами під тиском маніпуляцій з боку ЗМІ, не може бути раціональним та відповідальним і не має консолідуючого потенціалу.

У той же час, усвідомлення засобами масової інформації своєї соціальної мети, – відповідальний підхід до здійснення своїх функцій й може серйозно змінити ситуацію. У зв'язку з цим необхідно підкреслити роль мобілізуючого соціального міфу, який виступає фактором консолідації.

Список використаних джерел:

1. Василенко И. А. Административно-государственное управление в странах Запада: США, Великобритания, Франция, Германия / И. А. Василенко. – М.: Логос, 2001, 2000с.
2. Лікарчук Н. В. Формування іміджу політичного лідера в процесі виборчої кампанії: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук: спец. 23.00.02 «Політичні інститути і процеси» / Лікарчук Наталія Василівна; Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2003. – 21 с.
3. Лікарчук Д. С. Європейський Союз та Україна: перспективи та проблеми адаптації. Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти. 2019. Вип. 3. С. 41-49.
4. Cohen B. C. The Press and the Foreign Policy. Princeton: Princeton University, 1963. 279 p.
5. Gerring J. Case Study Research Principles and Practices. Cambridge: Cambridge University Press, 2007. – 311 p.

6. Lippman Walter. Public Opinion. – New York, London: The Free Press. A Division of Macmillan Publishing Co., Inc. New York; Colier Macmillan Publishers, London, 1949. – 268 p.
7. Littlejohn, S. W. Theories of Human Communication (6th ed.). Albuquerque, NM: Wadsworth Publishing. 1999. P. 351–354.
8. Pratkanis, A.R. Altercasting as an influence tactic. In D. J. Terry & M A. Hagg (eds.), Attitudes, Behaviour and Social Context: The Role of Norms and Group Membership. Mahwah, NJ: Lawrence Earlbaum Ass. 2000. P. 201–226.

Владимир (Зеэв) Ханин
PhD, Associate Professor,
Chief scientist of Israeli Ministry of Aliya and Integration,
Ariel University of Samaria

Постсоветская еврейская диаспора как электоральное сообщество: опыт бывшего СССР, США и Израиля

Введение. Две последние волны массовой эмиграции восточноевропейских евреев, в 1969–1979 гг. и с 1989 по настоящее время, значительно изменили географию русскоязычных еврейских общин. За последние пять десятилетий по «еврейскому каналу» СССР/СНГ покинули более 2 млн. человек (более 300 тыс. до 1988, и порядка 1.7 млн. – в 1989-2019 гг.), причем основными направлениями этой миграции в последние тридцать лет были Израиль (около 1.1 млн.), США (300,000) и Германия (225,000).[1] Где эти репатрианты и иммигранты, вместе со своими рожденными уже за рубежом детьми, серьезно укрепили принимающие еврейские сообщества, составив соответственно, порядка 20%, от 8 до 10% и около 80% еврейского (в широком смысле) населения этих стран.

В целом же общины «русско-еврейской диаспоры», насчитывающей, в критериях израильского Закона возвращении, порядка трех миллионов человек, существуют сегодня, по имеющимся данным, в 52 странах на пяти континентах. Основная масса этого глобального сообщества распределена, в разной пропорции, между четырьмя ведущими центрами. Первым, крупнейшим демографическим, культурным и политическим центром русскоязычного еврейства является Израиль, куда с октября 1969 по октябрь 2019 года прибыло 1,270 тысяч репатриантов, родившихся в СССР и постсоветских странах. С учетом естественного движения населения – рождаемости, и смертности, а также эмиграции из страны, «русскоязычная» община Израиля в октябре 2019 года составляла порядка 1.1 млн. человек,[2] что составляет почти пятую часть еврейского, и порядка 12% общего населения этой страны.

[1] Mark Tolts, «A Half Century of Jewish Emigration from the Former Soviet Union». Paper, presented at the Symposium in Honor of Dr. Mark Tolts on His Retirement (The Hebrew University of Jerusalem, 27 June 2019)

[2] Данные министерства Алии и интеграции Израиля, октябрь, 2020

За пределами еврейского государства, по авторитетным оценкам израильских демографов[1], немногим менее 900 тыс. лиц, отвечающих критериям получения израильского гражданства, в начале 2019 года все еще проживали в постсоветской Евразии. Еще в сумме от 550 до 800 тыс. таких лиц населяли «англо-саксонский» мир (прежде всего, США и Канаду, а также Австралию, Новую Зеландию, Великобританию и ЮАР). Наконец, более 200 тыс. членов русско-еврейских домохозяйств, включая порядка 90 тыс. представителей т. н. «ядра» еврейской популяции сегодня проживает в Германии. Что, с учетом примерно 50 тыс. русскоязычных евреев и членов их семей, живущих в странах Балтии (около 30 тыс. человек), а также в Австрии, Венгрии, Чехии и Бенилюксе, делает ЕС четвертым крупнейшим в мире центром глобального русско-еврейского сообщества.

В то время как многие универсальные и партикулярные черты этого сообщества, уже не раз становились предметом академического анализа[2], политической культуре эти общин в сравнительном транснациональном контексте, и в особенности – их поведению в качестве избирателей стран пребывания и исхода, было уделено намного меньше внимания. Данная статья претендует на посильный вклад в рассмотрение этой темы, уделяя особое внимание крупнейшей «русско-еврейской» общине мира, находящейся сегодня в Израиле.

Социокультурный фон политических процессов. Из отмеченных в научной литературе и фиксируемых на протяжении последних десятилетий общих черт глобального сообщества бывших советских евреев и значительной части их потомков, в как минимум, в первом поколении, наиболее важными для рассматриваемой темы представляются следующие. Во-первых, присущий им комплекс сходных социологически сложных взаимоотношений с местной нееврейской средой, проявлявшихся в противоречивых тенденциях ассимиляции, изоляции и интеграции – с аккультурацией в этих сообществах или без таковой. Во-вторых, общий, как для регионов бывшего СССР, как и в странах, принимающих русско-еврейскую иммиграцию, набор таких социокультурных черт, как высокий уровень урбанизации,

[1] Sergio DellaPergola. «World Jewish Population, 2018,» in Arnold Dashefsky and Ira M. Sheskin. (Editors) The American Jewish Year Book, 2018, Volume 118 (2018) (Dordrecht: Springer) p. 361-452.

[2] См. например: Eliezer Ben-Rafael, et al, *Building a Diaspora: Russian Jews in Israel, Germany and the USA.* Laiden: Brill, 2006. Larissa Remennik, *Russian Jews on Three Continents: Identity, Integration, and Conflict.* Livingstone, N.J.: Transaction, 2012. Общий обзор социологических концепций транснациональной русско-еврейской диаспоры в исследованиях разных лет см. Fran Markowitz, «Retrospective and Afterological Considerations of the Contemporary Russian-Speaking Jewish Diaspora: Whence and Whither?» Diaspora 18, 3 (2009): 336–357.

образовательные стандарты и ценности. Общим моментом также является различная по форме, но довольно близкая, по сути, проблема культурной, языковой и национальной идентичности. Наконец, идущий практически повсеместно в русско-еврейском мире поиск адекватных моделей общинной самоорганизации и институционализации в общегосударственной публичной сфере.[1]

Среди сравнительно новых явлений последних лет заметны встречные процессы потери еще доминировавшей в конце прошлого и самом начале нынешнего века постепенной коллективной идентификации в качестве «евреев (бывшего) СССР» и усиления партикулярной идентичности (украинские, российские, молдавские евреи, русскоязычные американские евреи, «русские израильтяне» и т.п.). И одновременно – сохранения идентификации с всемирной диаспорой и ее русско-еврейской частью. Этот факт показал и наиболее масштабный, за последние годы, опрос евреев в европейских странах бывшего СССР, проведенный в начале 2019 года по программе, предложенной автором этих строк.[2] В существование всемирного русско-еврейского сообщества – как минимум, в среднесрочной или даже долгосрочной перспективе, случаях, верили почти 60% опрошенных – и это неудивительно, если учесть, что той же доли опрошенных имеются друзья и родственники в двух и более зарубежных странах. Причем центром этого сообщества им видится не Москва, а Иерусалим – что также логично, учитывая, что более чем у половины там живут близкие родственники. Соответственно, более половины евреев бывшего СССР бывали в Израиле (пятая часть – многократно, 4% – какое-то время даже жили и/или учились там).

Ту же картину демонстрирует русскоязычное еврейское сообщество в США: по данным исследований, более 50% их них посетили Израиль, где у многих также живут родственники и друзья хотя бы один раз (в то время как около 60% американских евреев никогда не были в Израиле, и у 75% близких людей там нет).[3] «Еврейское государство зачастую является не только главным элементом самоидентификации «русских» евреев США, но и предметом

[1] Vladimir Khanin, Russian-Jewish Ethnicity: Israel and Russia Compared, in Ben-Rafael, E., Gorny, Y., and Ro'i, Y. (eds.), *Contemporary Jewries: Convergence and Divergence.* Leiden and Boston: Brill Academic Publishers, 2003. Pp. 216-234.

[2] В ходе исследования методом личного интервью было опрошено 2,112 респондентов, отвечающих критериям израильского Закона о возвращении (этнические евреи, лица смешанного происхождения во втором и третьем поколениях и нееврейские супруги этих лиц) в России, Украине, Беларуси и Молдове. Случайная квотная выборка была на 30% сформирована по спискам еврейских организаций и на 70% с помощью метода «снежный ком» и структурирована в соответствии с имеющимися данными о демографической структуре генеральной совокупности этой группы. Исследование было проведено при поддержке Евро-Азиатского еврейского конгресса.

[3] AJC 2018 Survey of American Jewish Opinion 10 June 2018 https://www.ajc.org/news/survey2018

гордости и сопереживания», замечает президент New York Research Institute for New Americans (RINA) д-р Сэм Клигер. «Тот факт, что у многих в Израиле живут родственники и друзья, – замечает Клигер, сообщает. Подавляющее большинство русскоговорящих эмигрантов, включая и неевреев, считают Израиль, отношение к которому имеет для них особую эмоциональную коннотацию, фокусом своей еврейской и, парадоксальным образом, даже американской идентичности».[1] В самом же Израиле, согласно исследованию, проведенному в начале 2017 года,[2] более 70% выходцев из бывшего СССР демонстрировали устойчивую национальную и гражданскую идентификацию со своей новой страной. И одновременно примерно столько же заявляли о своей принадлежности, в той или иной мере, к общине, возникшей в Израиле в результате «большой алии» (репатриации) из СССР и постсоветских государств. А через нее, как было понятно из контекста ответов – в очень многих случаях также с упомянутым русско-еврейским сообществом. Причем, такой точки зрения придерживались не только более 80% представителей первого поколения репатриантов, но и около половины представителей второго и от 60 до 70% «полуторного» поколения «русских израильтян».

Характерная для евреев бывшего СССР сложная комбинация культурно-ментальных стереотипов, социальных и экономических ценностей и идеологических представлений, была сформирована на волне демократических и нео-авторитарных трансформаций в конце советской и постсоветскую эпоху. А в среде евреев-эмигрантов – на базе идей и представлений, как частично принесенных из стран исхода, так и усвоенных в новой общественной среде. И в том и другом случае данный феномен не мог не иметь и своего политического выражения. Причем, «транснациональный» фактор проявляется здесь в том, что русскоязычные евреи почти повсеместно демонстрируют сходные модели электорального поведения и политической культуры в целом, чаще всего поддерживая демократические реформистские или праволиберальные силы.[3]

---

[1] С. Клигер. «Между Америкой, Израилем и Россией: социокультурный и политический портрет русскоговорящей диаспоры в Нью-Йорке»// *Израильские диаспоры: где, как и почему* /З. Ханин, ред. М.: Специальный выпуск журнала «Диаспоры», 2014, № 1- 2, С. 74.

[2] Исследование проводилось в феврале-марте 2017 года социологическим агентством Public Opinion Research Institute методом очных (face-to-face) интервью по развернутой стандартизованной анкете, разработанной автором этой статьи, было опрошено 1,112 русскоязычных респондентов, прибывших в Израиль в 1989-2017 годах. Выборка квотная, репрезентативная для базовых социально-демографических характеристик генеральной совокупности – пол, возраст, стаж в стране, и место проживания (регион), рассчитанных на основании статистических данных ЦСБ и Министерства алии и интеграции.

[3] Vladimir Khanin, «The New Russian Jewish Diaspora and «Russian» Party Politics in Israel», *Nationalism & Ethnic Politics*, Boulder, Vol. 8, No 4 (December 2002), pp. 54-81

Так, по данным опросов начала 90-х гг., более 90% российских евреев поддерживали партии демократических реформ, в то время как доля респондентов-неевреев, поддерживавших такие партии, не превышала 50%.[1] Тенденция массового голосования евреев за либерально-демократические партии прослеживалась и во время парламентских выборов в России и Украине в 1999-2008 годов. Например, на еще достаточно конкурентных выборах в российскую Думу 2007 года евреи отдали равную долю голосов за правящую президентскую партию «Единая Россия» и две либеральные партии «Яблоко» и «Союз правых сил» (22.1 и почти 23%). В то время как в среднем по стране доля голосов, отданных партии власти втрое выше, а упомянутые либеральные партии получили в сумме 2.5%, что не позволило ни одной из них пройти электоральный барьер. [2]

Что касается стран Запада, где «русские» евреи получили гражданство, то и там политические симпатии большинства из них через 6-7 лет обычно благополучной адаптации демонстрируют похожую картину. Они, как правило, стабилизируются в правоцентристской (в зависимости от местной идеологической и политической традиции, праволиберальной или умеренно-консервативной) части партийно-политического спектра. Причиной, как и в СНГ и Израиле, является неприязнь к ассоциируемой с левыми партиями социалистической идеологии в любых ее проявлениях и склонностью к классическим национально-консервативным ценностям, чаще декларируемым движениям правой части местного политического спектра. [3] Что, разумеется, не отменяло у многих, наряду с важностью для них либерально-рыночных идей, заинтересованности, особенно в первые годы после прибытия в новую страну, в государственных программах социальной поддержки граждан и их интеграции на местном рынке труда.

Примером этой тенденции может служить поддержка, которую евреи-иммигранты из бывшего СССР оказывают Республиканской партии США – в противоположность «местным» англо-саксонским евреям, традиционно и массово отдающие голоса Демократической партии.[4] Например, доля

---

[1] Robert Brimm and Rozalina Ryvkina, «Russian Jewry Today: A Sociological Profile», *Sociological Papers*, Vol. 5, No 1 (February 1996), p. 8

[2] Александр Осовцов и Игорь Яковенко. Еврейский народ в России: кто, как и зачем к нему принадлежит. – Москва: Дом еврейской книги, 2011. – С. 38-41

[3] См.: Olga Khazan, «Why Soviet Refugees Aren't Buying Sanders's Socialism», The Atlantic, April 12, 2016, https://www.theatlantic.com/politics/archive/2016/04/bernie-sanders-trump-russians/477045/ и Jonathan H. Sarna, et al, «Toward a Comprehensive Policy planning for Russian-speaking Jews in North America:. Jewish Policy Planning Institute (JPPI)

[4] Gil Troy, «The Jewish Vote: Political Power and Identity in US Elections», Haifa: The Ruderman Program for American Jewish Studies – University of Haifa, 2016 https://rudermanfoundation.org/wp-content/uploads/2017/11/Jewish-Vote-Ruderman-Program.pdf

зарегистрированных демократов среди русскоязычных евреев в Нью-Йорке 2012 г. было в 2.5 раза меньше, а республиканцев – в два раза больше, чем доля таковых среди «коренных» американских евреев.[1] Причем, по данным одного из опросов, на внутрипартийных праймериз в 2016 году русскоязычные евреи-демократы предпочитали «умеренную» кандидатуру Хилари Клинтон радикалам типа Бенни Сандерса, а республиканцы – «консерватора» Дональда Трампа более умеренным кандидатам.[2] (Так, Трамп получил 84% голосов на праймериз в отделении Республиканской партии в нью-йоркском районе Брайтон-Бич в Бруклине, который, благодаря высокой доле русско-еврейского населения, нередко именуют Маленькой Одессой).[3]

Еще более разителен этот разрыв, по данным исследований электоральных тенденций в этой общине, которые регулярно проводит Сэм Клигер, на протяжении уже почти 18 лет наблюдается на общенациональных выборах. В то время как в 2000 году, электоральные предпочтения русско-еврейских граждан США почти поровну разделились между республиканцем Джорджем Бушем-младшим и кандидатом от демократов Алом Гором (и его running mate, борцом за свободу советских евреев сенатором Дж. Либерманом), уже на выборах 2004 года эта картина перевернулась. Тогда 78% русскоязычных американцев голосовали за второй срок Буша; а в 2008, 2012, 2016 и 2020 гг. за республиканских кандидатов – соответственно, Джо Маккейна, Митта Ромни и оба последних раза – Дональда Трампа, также голосовали 75-80% евреев – выходцев из бывшего СССР. А поскольку республиканские законодатели во многом ассоциируются с Трампом, они и получили предпочтения «русских» избирателей на выборах в Конгресс и Сенат 2018 и 2020 года.

Большинство русскоязычных еврейских иммигрантских семей, заключает Клигер, живут на заработную плату или на доходы от своих малых бизнесов, поэтому будет голосовать за того кандидата, который выступает за снижение налогов и уровня безработицы, а это, как правило, республиканцы. Вычеркивание из программы демократической партии слов о Б-ге и Иерусалиме, их отношение проблеме нелегальной иммиграции и легализации гомосексуальных браков не способствовало усилению популярности демократов в этой среде. Трамп и республиканцы смотрятся как прямые

[1] Sam Kliger, «2012 AJC Survey of American Jewish opinion»/ New York: AJC and RINA, 2012 http://www.ajc.org/site/c.ijITI2PHKoG/b.8073029/k.B021/2012_AJC_Survey_of_American_Jewish_Opinion.htm

[2] См: Poll: Trump, Clinton Lead Among Russian American Jews. *Jewish Insider*, March 29, 2016

[3] Veronika Bondarenko, «Hating Putin and loving Trump – why that makes sense to some Russian Americans», Business Insider, Apr 9, 2017

идейные наследники президента Рейгана, который с завидным упорством боролся за права советских евреев в 80-е годы, отстроил экономику и вернул Америке ее былое величие. [1] Наконец, позитивное отношение к Израилю, автоматически определяющее поддержку русскоязычных евреев того или иного кандидата на выборах, работало в пользу Трампа и его республиканского окружения, которые, по мнению наблюдателей, в этом смысле оказался намного решительнее всех его предшественников, включая республиканцев. [2]

Иллюстрацией к сказанному может стать откровенное замечание члена сената Штата Нью-Йорк, уроженца СССР Дэвида Сторобина: «Так называемые «старые русские», которые еще помнят советские времена, как правило, более консервативны. Любая риторика, связанная с призывами к более справедливому распределению национального богатства, вызывает у них ассоциации с СССР».[3] Кроме того, Республиканская партия, по его мнению, гораздо активнее поддерживает Израиль, чем демократы. «Чем больше ты идешь «вправо», тем больше сионистов встречаешь. Чем больше идешь влево, тем больше на твоем пути проарабски настроенных лиц и неприкрытых антисемитов – особенно еврейских, что самое страшное».[4]

Похожая картина, по данным Клигера наблюдается в Канаде и Австралии (где, как можно предположить, электоральные предпочтения местного русско-еврейского населения, хотя и, вероятно, более акцентированно, реализуются в общем потоке настроений еврейской общины в целом, в отличие от США, активнее поддерживающей, соответственно, консерваторов и правых либералов, чем левых либералов и лейбористов).[5] А также, по его словам, имеются данные по Германии, также вписывающиеся в эту гипотезу. «В отличие от других иммигрантов, и даже в большей степени, чем коренные немцы, –

---

[1] Сэм Клигер, «Евро-азиатское наследие и американский опыт: политический портрет русскоговорящих евреев США 21 века», Eurasian Jewish Policy Papers, No 10 (Jan 28, 2019) https://institute.eajc.org/eajpp-10/

[2] Cathryn J. Prince. «When it comes to supporting the US president, former Soviet Jews say Israel trumps all» The Times of Israel, February 10; 2017

[3] Цит. по: Николай Лебедев, «Кого выбирает Брайтон?» Jewish.ru, 26.10.2012, https://jewish.ru/ru/events/world/8281/

[4] Цит. по: Илья Галак, «Дэвид Сторобин – по праву лидера», Мы здесь, 1.02.2012, http://newswe.com/index.php?go=Pages&in=view&id=4536

[5] См. например, Michael Medved, «Jews, Conservatives, and Canada: North of the border, why have they gone to the right?» Commentary, Nov, 2013; Paul C. Merkley, «Reversing the Poles: How the Pro-Israeli Policy of Canada's Conservative Government May Be Moving Jewish Voters from Left to Right», Jewish Political Studies Review 23:1-2, April 13, 2012; и Phillip Mendes, «The Jewish Community and the 2010 Federal Elections: Melbourne Ports and Beyond», People and Place, Vol. 18, No. 4, 2010, pp. 3-12. See also: Goldlust, John, 'The Russians are Coming': Migration and Settlement of Soviet Jews in Australia», Australian Jewish Historical Society Journal, Vol XXIII (part 1), November 2016, pp.149-186

замечает Оливер Стрийбис, – иммигранты из бывшего СССР и Восточной Европы предпочитают голосовать за Христианских демократов».[1] Хотя в Германии, где, по мнению Клигера, евреи политически менее активны, чем, к примеру, американское или канадское еврейство, размежевание между «германскими» и «русскими» евреями, отметим, ярче проявляется во внутриобщинной политике, чем на общенациональных парламентских выборах.[2] «массе своей германское еврейское население (на 90% русско-еврейское).

Русско-израильский феномен. В принципе, в ту же схему вполне вписывается и самое крупное русско-еврейское сообщество – община выходцев из бывшего СССР в Израиле, первое поколение которых насчитывает сегодня, по состоянию на 1 сентября 2020 года, более 910 тыс. человек.

Идеологический расклад. Особенностью израильской ситуации было то, что сдвиг симпатий этих новых репатриантов вправо случился намного быстрее, чем это происходило в иных странах, принимавших еврейскую иммиграцию из Восточной Европы. Отдав в 1992 году относительное большинство голосов левым «социальным» партиям Авода и Мерец, пообещавшим немедленно решить экономические проблемы русскоязычных репатриантов, они уже в 1996 году изменили свой выбор. Голосуя на первых в истории страны выборах премьер-министра, новые репатрианты из СССР и СНГ массово поддержали (и тем самым обеспечили успех) победившего с небольшим отрывом кандидата право-национального лагеря, лидера правоцентристской партии Ликуд Биньямина Нетаньяху.[3] Тому, на наш взгляд, было две причины.

Первой стало сравнительно быстрое, и не менее успешное, чем это произошло в США, преодоление самых острых «проблем абсорбции» и довольно динамичная социальная и профессиональная интеграция русскоязычной алии, авангардом которой были многие десятки тысяч высококвалифицированных специалистов различных отраслей, внесших огромный вклад в «постиндустриальную революцию» конца 90-х и начала 2000-х годов. Причем, использование данного потенциала во многом было результатом активности самих репатриантов,

[1] См. Oliver Strijbis, «Citizenship, Migration, and Voting Behavior». Forthcoming in Giugni, M. and Grasso, M.T. (eds) *Handbook of Citizenship and Migration. Cheltenham: Edward Elgar.* March 22, 2020
Author: Oliver Strijbis

[2] См.: Cnaan Liphshitz, «Soviet immigration, once a bane of Germany's Jews, has become their salvation,» JTA, Dec 27, 2018

[3] Vladimir Khanin, «Israeli «Russian» Parties and the New Immigrant Vote», in D. Elazar and B. Mollow (eds.), *Israel at the Polls, 1999*, London, Frank Cass, 2001, pp. 101-134

стимулированных правительственной политикой т. н. «прямой абсорбции» алии, и многие из которых чем дальше, тем больше предпочитали политику равной конкуренции и социально ориентированной рыночной экономики схемам прямого государственного патернализма.

Вторым, пожалуй, даже более важным моментом, стало быстрое усвоение русскоязычными евреями реалий политического процесса в Израиле, в котором ведущим компонентом право-левого противостояния в Израиле является не столько экономическая политика, сколько различие подходов к путям решения арабо-израильского, в том числе, палестино-израильского конфликта. (Принцип «мир в обмен на мир», как полагают правые, или «мир в обмен на территории», как считают сторонники левого лагеря). Большинству выходцев из СССР и СНГ оказалась явно ближе первая доктрина. Это происходило даже в случаях, когда главной темой выборов на «русской улице» становились вопросы социально-экономической политики (как в 1992 году) или взаимоотношения религии и государства (как в 1999 г.), что сдвигало немалую часть русскоязычных израильтян к поддержке проектов левоцентристских политиков. При этом большинство «русских» израильтян все же не разделяли позицию последних в сфере внешней политики и безопасности. Собственно, именно поэтому размежевание между теми, чьи приоритеты лежат в сфере безопасности, национальной идентичности Израиля, а также внешней и, отчасти, экономической политики, и теми, чье политическое поведение связано в основном с социально-экономическими интересами (жилье, трудоустройство, социальная поддержка и, отчасти, гражданские вопросы), проходило не по право-левому водоразделу. А довольно быстро структурировалось в основном «от центра и правее», где сформировались «русские» право-социальные и праволиберальные фракции.

На практике, разумеется, ситуация была и остается сложнее этой общей модели. Приближаясь по своей идеологической ориентации к правой и правоцентристской зоне израильского политического спектра, многие «русские» израильтяне первоначально позиционировали себя в умеренных сегментах этого спектра.[1] Но идущий с первого десятилетия XXI века, в связи с беспрецедентным по масштабам витком палестинского арабского террора 2000-2004, процесс общего «поправения» израильского общества затронул и «русскую улицу». Согласно картине, которую фиксировали опросы тех лет, если удельный вес «центра» (куда принято относить сторонников как собственно центристских, так и «неидеологических» взглядов) практически не изменился, составляя от примерно

[1] См. Владимир (Зеэв) Ханин, *«Русские» и власть в современном Израиле.* Москва: ИБВ, 2004 – сс. 198 – 202

половины до почти 60% опрошенных, то доля «правых» и крайне правых» поднялась до 30-40%, а доля умерено-левых и левых не превысила 5-6%.

Таблица 1

Позиционирование русскоязычных израильтян в идеологическом спектре

Идеологические взгляды		Опросы – агентство и дата					
		«Мутагим» 10.2008	«Мутагим» 03.2009	PORI 09.2013	PORI 03.2014	PORI 01.2015	PORI 03.2017
«Левые», вкл.:		**4.9%**	**5.8%**	**15%**	**8%**	**9%**	**8.9%**
Ультралевые		0.3%	0.4%	1%	%	1%	.5%
Умеренно-левые		4.6%	5.4%	6%	3%	3%	2.5%
Левоцентристы		-	-	8%	5%	5%	5.9%
Центристы		**38.5%**	**48.8%**	**30%**	**20%**	**23%**	**23.7%**
Правый центр, вкл.		**39.7%**	**34.9%**	**48%**	**46%**	**48%**	**44.6%**
Правоцентристы		11%	11.1%	19%	20%	21%	26.8%
Умеренно-правые		38.6%	23.8%	29%	26%	27%	17.8%
Ультраправые		**4.2%**	**6.4%**	**7%**	**11%**	**7%**	**4.9%**
Затрудняются		2.8%	4.1%	1%	15%	14%	18.0%
Всего	%	100%	100%	100%	100%	100%	10%
	N	560	1016	1003	1003	1014	1112

Данные тенденции имели место и в последнее десятилетие: различные оттенки «левых» настроений разделяли не более 10-15% русскоязычных евреев, доля носителей собственно центристских взглядов последовательно снижалась с почти половины до четверти или даже 20% опрошенных. А доля идеологических «правых», напротив, варьировалась между более чем 40% и более 50% опрошенных, хотя сторонников радикально правых взглядов среди них было абсолютное меньшинство.

Неплохой иллюстрацией сказанному являются ответы респондентов на заданный им в марте 2017 года вопрос, как, по их мнению, следует надо решать палестино-израильский конфликт. Лишь 8% опрошенных полагали, что Израиль должен стремиться к мирному договору с палестинскими арабами «любой ценой» (чуть более популярна эта идея была среди лиц до 44 лет); более трети полагали, что мир с палестинскими арабами не возможен по определению. И все же, почти половина были готовы взвесить варианты мирного урегулирования, но ни в коем случае не были готовы к уступкам территорий, имеющих стратегическую или национальную ценность для Государства Израиль.

Новая, т.н. «путинская» волна алии, с которой в Израиль из стран бывшего СССР в последние 5 лет прибыли более 108,000 репатриантов, эту картину практически не изменила. И это несмотря на высокую долю «европейски-ориентированных» жителей столичных и крупных индустриальных и культурных центров России и Украины. Судя по опросу 2017 года (где имелась расширенная под-выборка этой группы), их либеральная, вполне западная система ценностей, в отличие от западноевропейских либеральных левых, не предполагала отказ от таких идей как этнический и гражданский национализм и патриотизм. И эти репатрианты, как показала практика, в массе своей достаточно быстро усвоили видение проблем безопасности и региональных противоречий, присущее «русским израильтянам» в целом.[1]

Иными словами, идеологическая идентификация большинства русскоязычных евреев и членов их семей в Израиле является своеобразной комбинацией различных систем ценностей. Они разделяют умеренно-правые, с небольшим акцентом вправо, позиции в вопросах внешней политики и безопасности. Они являются консерваторами в национально-гражданской сфере (более 80% опрошенных в 2015 году русскоязычных израильтян выступает за сохранение и упрочение еврейского характера Израиля и почти столько же в той или ином мере согласны, о «гражданство не может быть предоставлено человеку, нелояльному стране, в которой он живет»). Они близки к либеральным взглядам в вопросах гражданского статуса и роли религии в жизни общества и государства. И эти репатрианты придерживаются социально-либеральной идеологии в вопросах экономической политики («капитализм с человеческим лицом»).

Партийный выбор. Понятно, что эти идеологические категории не всегда совпадают с электоратом конкретных «левых», правых или центристских партий (что справедливо и в отношении остальных израильских избирателей) хотя и определенное соответствие такого рода, несомненно, имеется. Так, в марте 2014 года, русскоязычные сторонники «умеренно-левых», «левоцентристских» и центристских настроений диспропорционально широко были в электорате лево-центристской партии «Еш атид». Две правоцентристские партии – правящая партия Ликуд и «русская» партия «Наш дом – Израиль» (НДИ), имели относительно высокую долю потенциальных избирателей соответствующей идеологической ориентации. А правонастроенные выходцы из бывшего СССР чаще проявляли готовность поддержать правый блок религиозных сионистов «Еврейский дом». Примерно ту же

[1] Зеэв (Владимир) Ханин, *Политическая культура, идентичность и партийно-политические предпочтения «русской улицы».* Социологический анализ данных исследования общественного мнения выходцев из бывшего СССР и стран СНГ и Балтии в Израиле. Иерусалим, май 2017 г.

картину показывали опросы и последующих лет, согласно которым самой большой категорией (около половины русскоязычных избирателей), являются те, чьи симпатии лежат в правоцентристской и умеренно-правой части политического спектра. Причем, фаворитами этой категории были и остаются правоцентристские партии НДИ и Ликуд, и в меньшей степени – либеральные фракции религиозных сионистов.

Таблица 2

Партийные предпочтения и идеологические ориентации респондентов

Идеологические взгляды	Total	Voted in 2015						
		Ликуд	НДИ	Еш Атид	Сион. Лагерь	Кулану	ЕД	Не голосовал
Крайне левые	.5%	.3%	.1%					2.2%
Умеренно левые	2.5%	1.0%	.3%	4.4%	18.9%	1.9%		1.5%
Левоцентристские	5.9%	.7%	3.0%	8.3%	54.4%	3.7%	9.5%	1.8%
Центристские	23.7%	19.2%	21.9%	55.6%	20.4%	38.4%	10.8%	14.1%
Право-центристские	26.8%	42.2%	31.6%	15.0%	.3%	25.8%	15.7%	12.5%
Умеренно правые	17.8%	22.6%	23.1%	9.9%	2.2%	10.7%	26.1%	9.1%
Крайне правые	4.9%	2.9%	5.9%			.4%	30.9%	5.9%
Затрудняются	18.0%	11.1%	14.2%	6.8%	3.8%	19.1%	7.0%	52.9%
Total, %	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
N	N=905	N=260	N=259	N=95	N=50	N=45	N=35	N=97

Идеологические взгляды	Total	Прогноз перед выборами 2019 года							
		Ликуд	НДИ	Еш Атид	Сион. Лагерь	Кулану	ЕД	Не голосуют	Затруд-няются
Крайне левые	.5%	.3%	.1%					4.1%	
Умеренно левые	2.5%	1.4%	.5%	3.6%	19.6%			.7%	3.5%
Лево-центристские	5.9%	.1%	2.8%	14.2%	56.2%	1.6%	8.1%	1.5%	5.8%
Центристские	23.7%	19.5%	21.0%	51.9%	18.1%	37.0%	10.8%	12.8%	18.9%
Право-центристские	26.8%	41.9%	30.3%	17.2%	3.4%	19.0%	16.1%	13.3%	15.2%
Умеренно правые	17.8%	20.8%	23.7%	7.8%	.4%	11.8%	40.4%	4.8%	11.2%
Крайне правые	4.9%	1.5%	5.6%			.6%	20.2%	11.5%	6.8%
Затрудняюсь с определением	18.0%	14.6%	16.1%	5.3%	2.3%	29.9%	4.3%	51.3%	38.6%
Total, %	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%	100.0%
N	N=905	N=232	N=278	N=107	N=33	N=32	N=41	N=47	N=104

Отметим, что две указанные правоцентристские партии – НДИ и Ликуд, которые на более полутора десятилетий стабильно собирали в сумме от 70 до 80% голосов выходцев из бывшего СССР, как раз и представляют две, наиболее востребованные в общине, судя по опросам, партийно-политические модели. Это, соответственно, «русская партия с общенациональной повесткой дня» и «общенациональная партия с русским акцентом». Остальные голоса русскоязычных избирателей, в массе своей, полагающих, что община выходцев из бывшего СССР не нуждается в своем политическом лобби, получали партии, не заинтересованные, или не способные представить «русский акцент» своей деятельности. Данная картина существенно отличается от характерного для 90-х гг. прошлого века размежевания на приверженцев чисто «русских секторальных», либо в полном смысле слова общенациональных политических движений, в электорате которых, соответственно, доминировали те, кто предлагали поставить во главе угла вопросы экономического благосостояния и внешней политики и безопасности.[1]

Но и это, судя по опросам, проведенным во второй половине этого десятилетия, еще не конец процесса. На его нынешнем этапе фиксируется появление в Израиле более широкого набора «секторальных», «комбинированных» и «общенациональных» моделей продвижения «русских» политических интересов. И, соответственно, постепенное изменение соотношения электорального и демографического веса их сторонников, которые присутствуют – разумеется, в разных пропорциях – почти во всех партиях, имеющих статистически значимый «русский» электорат. [2]

Степень влияния русскоязычных еврейских общин. Вопрос, интересующий исследователей и практиков, каково же воздействие отмеченного идеологического и партийно-политического размежевания в среде русскоязычных еврейских сообществ на общенациональную политику стран, где они находятся.

Опыт Диаспоры. В странах СНГ и Балтии несмотря на то, что еврейская тема не раз становилась там фактором электоральных кампаний, реальное влияние евреев, составляющих менее половины процента местного населения на итоги выборов практически незаметно. Что, оговоримся, отнюдь не мешает достаточно широкому представительству этой группы в парламентах,

[1] Vladimir Khanin, «Russian-Jewish Political Experience in Israel: Patterns, elites and Movements», *Israel Affairs*, Vol. 17, No. 1 (January 2011), pp. 56–72;

[2] См.: Vladimir (Ze'ev) Khanin, «The Israel is Our Home Party: Avigdor Lieberman and the evolution of Israel's «Russian Street», in Robert O. Freedman (Ed.), Israel Under Netanyahu: Domestic Politics and Foreign Policy (Milton Park: Routledge, 2020), pp. 52 – 73

правительстве, руководстве госкорпораций, политических партий, региональных и муниципальных органов, а также в СМИ, неформальных структурах власти, и других сегментах политической элиты этих стран. Достаточно отметить, что этническими евреями являются действующие президенты двух постсоветских государств – Украины (Владимир Зеленский) и Латвии (Эгилс Левитас); в постсоветские времена политики еврейского происхождения и идентификации также становились премьер-министрами Украины (Ефим Звягильский и Владимир Гройсман) и Российской федерации (Михаил Фрадков).

Сходная, в некотором смысле, картина наблюдается и в тех странах Запада, которые в последние десятилетия приняли демографически значимую еврейскую эмиграцию из СССР и СНГ, многие из представителей которой также добились немалых успехов в деловой, профессиональной и общественной сфере. Как и на постсоветском пространстве, в таких странах как Германия, Австрия и Канада, «русскоязычные» евреи имеют значительный, иногда – определяющий вес во внутренней политике местных еврейских общин и их «зонтичных» объединений. Но на общенациональной политической арене присутствие этой группы в качестве политически организованного сообщества, как и в бывшем СССР, почти не ощущается. Так, Германия, считает бывший председатель Союза еврейских студентов этой страны Елена Эйнгорн, «пример аполитичности еврейской иммиграции из СНГ. Чтоб идти в политику, нужно чувствовать себя интегрированными в плане ощущения жизни в своей стране, где мне важно изменить что-то. Но большая масса не чувствует, что это дом на несколько поколений, а не перевалочный пункт. В котором очень удобно и комфортно, но в отличие от ситуации в Израиле, не Родина».[1]

В этом же контексте стоит рассматривать отмеченное выше размежевание партийно-политических интересов в русской еврейской среде, или единичное присутствие ее представителей среди партийных активистов. (Примером могут служить Сергей Лагодинский, который инициировал в 2007 году создание группы «еврейских социал-демократов» в рядах Социал-демократической партии Германии или члены «еврейской ячейки» правой партии «Альтернатива для Германии» в Висбадене). То есть, в качестве важного электорального символа или курьеза, но не как фактор, способный повлиять на расстановку политических сил в стране. Русскоязычное германское еврейское население политически менее активно, чем, к примеру, американское или канадское, считает Сэм Клигер. И дело здесь не в их политических пристрастиях, которые по определению «правые» и про-израильские, а в языке. По моим ощущениям, старшее поколение едва говорит по-немецки на бытовом уровне.

[1] Мнение получено по ФБ, 26 апреля 2020, https://www.facebook.com/zeev.khanin

А уж выступить на немецком ТВ, радио или написать op ed в газету, их немецкого не хватает. Молодое же поколение – левое в массе своей. Их мало, но, если они интегрированы, то в левую часть политического истеблишмента».[1]

На первый взгляд, несколько большим шансом в этом смысле обладают «русские» евреи в Америке. Так, упомянутый Сэм Клигер, напомнив, что в 2000 году республиканский кандидат Дж. Буша, смог стать Президентом благодаря перевесу примерно в 500 голосов, полученных им в штате Флорида – одном из центров концентрации русскоязычных иммигрантов в Америке – предполагает, что голоса эти вполне могли оказаться «русскими». В 2016 году Трамп выиграл за счет с небольшого перевеса в «колеблющихся штатах» (Флорида, Огайо, Пенсильвания), где также присутствует значительное русскоязычное население, и которое, вероятно, и решило дело в пользу Трампа – или существенно ему способствовало.

Еще более определенно это можно сказать, по мнению Клигера, в отношении прошедших в 2018 году выборов в Сенат и губернаторов в нескольких ключевых штатах США. Во Флориде, например, республиканец Рик Скотт победил своего демократического конкурента, действующего на тот момент сенатора Билла Нельсона с разницей всего в 10,000 голосов. Если учесть, что из 30-40 тысяч русскоязычных избирателей Флориды (в массе своей, евреев) разительное большинство голосовало за Скотта, то именно им новый сенатор и обязан своей победой. Новым губернатором Флориды стал республиканец Рон Десантис, победивший «надежду демократов» Эндрю Гиллума, с разницей всего в 30 тысяч голосов (при более чем 8 миллионов голосовавших): его победа тоже во многом определилась «русскими» голосами. Нечто подобное, по мнению обозревателей, имело место и на предыдущей серии выборов в федеральные законодательные органы. Например, евреи-иммигранты из бывшего СССР, проживающие в таких районах как Брайтон, Манхеттен бич, Шипшед Бэй и других подобных «русскоязычных» анклавах Нью-Йорка, во многом обеспечили в 2011-2012 годах победу на выборах в Палату представителей Конгресса республиканских кандидатов Боба Тернера. (Не случайно, что в этих районах в 2008 году большинство избирателей подержали кандидатуру республиканца Дж. Маккейна, в то время как в целом по Нью-Йорку его соперник демократ Б. Обама имел перевес в соотношении 3 к 1, и примерно тот же расклад повторился на следующих президентских выборах).[2]

[1] Личное интервью, 26 апреля 2020

[2] Joseph Berger «Among New York's Soviet Immigrants, Affinity for G.O.P.», The New York Times, 8 May 2012.
https://www.nytimes.com/2012/05/09/nyregion/among-russian-immigrants-in-new-york-affinity-for-republicans.html

Не все полностью согласны с этими оценками, но даже если они верны (что, на мой взгляд, может быть недалеко от истины), мы здесь, скорее всего, имеем дело с точечным влиянием русско-еврейского сообщества, чье воздействие на стратегические политические процессы в стране явно не стоит переоценивать. Добавим, что в США, как и в странах ЕС, почти нет заметных в электоральной политике фигур, так или иначе идентифицирующих себя с этой общиной. Из немногих весомых исключений можно упомянуть такую личность как Алек Брук-Красный, который первым из русскоязычных евреев-иммигрантов избирался (в основном, за счет голосов этнических меньшинств) в 2005-2015 гг. депутатом законодательной ассамблеи штата Нью-Йорк – причем, на платформе Демократической парти. Другим таким случаем мог стать член Республиканской партии США, уроженец СССР Дэвид Сторобин, который в марте 2012 г. победил с минимальным разрывом на выборах в сенат штата Нью-Йорк. (Тоже, в основном, благодаря голосам в массе своей правоконсервативно настроенных русскоязычных иммигрантов, составлявших от четверти до трети 325,000 избирателей в округе). [1] Однако пробыл его членом всего семь месяцев, поскольку его округ был ликвидирован в ходе изменения границ электоральных зон в городе, и проиграл выборы в новом округе Бруклин (который, по данным СМИ, «был сшит специально под его соперника», ортодоксального еврея С. Федлера[2]) в ноябре того же года. Имеются также единичные, или максимум – немногие десятки примеров избрания евреев-выходцев из бывшего СССР в члены или руководители муниципальных органов власти в местах высокой концентрации их соотечественников.[3] Причиной, по справедливому замечанию Алека Эпштейна, является мажоритарная избирательной система, из-за чего в США, в отличие от Израиля, никогда не было какой-либо обособленной партии, в которой выходцы из СССР/СНГ играли бы ведущую роль, поэтому такой электоральной

[1] См.: «Storobin and Felder battle in Brooklyn's `super-Jewish' Senate district», BC News Service, November 5, 2012, http://journalism.blog.brooklyn.edu/storobin; Yulia Chernova, «A Russian Vote Getter in Brooklyn's Mix», The Wall Street Journal Feb 6, 2012 https://blogs.wsj.com/metropolis/2012/02/06/a-russian-vote-getter-in-brooklyns-mix/

[2] См. Frank Renyeon, «Simcha Felder's state Senate stronghold», City and State NY, May 7, 2018, https://www.cityandstateny.com/articles/politics/campaigns-elections/simcha-felder-state-senate-stronghold.html

[3] См., например: «Odessa immigrant participates in elections in Florida: how do we get into big politics», Forum-Daily, 06.11.2018, https://www.forumdaily.com/en/immigrant-iz-odessy-uchastvuet-v-vyborax-vo-floride-kak-nashi-popadayut-v-bolshuyu-politiku/

возможности – поддержать «своих» консерваторов – у русскоязычных евреев США нет. [1]

Опыт Израиля. Израильская ситуация действительно была и остается радикально иной, но, думается, отнюдь не только благодаря специфике функционирования и значения партий в ее электоральной системе. Демографический вес русскоязычного израильского сообщества и выдвижение им своих элит, политических институтов и собственной общественной повестки дня серьезно изменил уже, казалось бы, надолго устоявшийся к началу 90-х гг. электоральный расклад в Израиле. Причина этого, среди прочих, связана с традиционной расстановкой сил в израильском обществе. В условиях характерного для тех лет устойчиво-неравновесного баланса партийно-политической системы страны, при котором ни один из существующих в стране «широких» партийно-политических лагерей – ни левый, ни правый не мог добиться очевидной победы на парламентских выборах, выходцам из СССР и СНГ стала почти сразу принадлежать критическая роль. Ибо, составляя, на разных этапах, 13-17% избирателей страны, они сравнительно легко могли склонить чашу весов в ту, или иную сторону.[2] В итоге, выходцы из бывшего СССР на протяжении последних 25 лет определяли электоральные успехи и неудачи большинства израильских сионистских партий и перспективы лидеров возглавить или получить ключевые места в правительстве страны.

Собственно, уже на выборах 1992 года репатрианты с их потенциалом равным тогда примерно 12 мандатам, то есть 10% состава Кнессета, впервые оказались замечены в качестве силы, способной преломить уже, казалось бы, определившиеся электоральные тенденции. Тогда поддержка репатриантов стала едва ли не решающей для электоральных успехов Израильской партии Труда (Авода). (Всего за левые партии, по данным опросов, было отдано более 60% голосов репатриантов, правые партии в сумме получили чуть больше четверти голосов «русских» избирателей, и около 10% голосовали за репатриантские списки).[3]

---

[1] См.: Алек Эпштейн, ««Другие» американские евреи: выходцы из СССР/СНГ и выборы президента», *Русские евреи в Америке*. Ред.-сост. Э. Зальцберг. – Санкт-Петербург: Изд-во «Гиперион», 2013. – Сс. 275 – 276

[2] Подробнее см.: Владимир (Зеэв) Ханин, «*Третий Израиль»: Русскоязычная община и политические процессы в еврейском государстве в начале 21-го века*. – Москва: Ин-т Ближнего Востока, 2014

[3] Tamar Horowitz, «The Influence of Soviet Political Culture on Immigrant Votes in Israel: The Elections of 1992», in Eli Leshem and Judith Shuval, eds., *Immigration to Israel: Sociological Prospective* (New Brunswick and London: Transaction Publishers, 2001), с. 256.

К выборам 1996 года политический потенциал русско-еврейского кластера вырос до примерно 16-17 мандатов и в 1999-2001 годах стабилизировался на уровне примерно 20-21 из имеющихся 120 парламентских мест. Эти годы были пиком политико-демографического влияния общины выходцев из бывшего СССР. «Русские» голоса сыграли решающую роль в победе лидера Ликуда Биньямина Нетаньяху на прямых выборах премьер-министра в 1996 г., равно как и в его поражении на новых выборах в мае 1999 г., когда он уступил свой пост кандидату от партии Труда Эхуду Бараку. Характер голосования русскоязычных репатриантов стал одной из основных причин его же сокрушительного поражения на выборах 2001 г. и убедительной (с двадцатисемипроцентным отрывом) победы кандидата от национального лагеря Ариэля Шарона.

Во многом благодаря поддержке этих репатриантов возглавляемая Шароном партия Ликуд добилась двукратного роста своего парламентского представительства на выборах в Кнессет 2003 года. А их разочарование в курсе этой партии в 2003-2005 годах внесло немалый вклад в ее же поражение на выборах 2006 года – когда русскоязычные израильтяне, взамен, обеспечили резкий взлет созданной Авигдором Либерманом «русской партии с израильским акцентом» НДИ, дав ей не менее 9 из тогдашних ее 11 мандатов. Опровергнув тем самым (уже тогда неубедительные) заключения некоторых аналитиков, интерпретировавших итоги предыдущих выборов, на которых «русские» израильтяне отдали большинство голосов обще-израильским спискам (в основном, Ликуд и «Шинуй») как «конец самостоятельной партийной политики на русской улице». [1]

Пиком электорального влияния русскоязычной общины Израиля стали выборы 2009 года, на которых партия «Наш дом – Израиль», собрала 15 мандатов, в том числе 10 из них – за счет выходцев из бывшего СССР, и стала ключевым партнером правящей партии Ликуд во втором правительстве Премьер-министра Биньямина Нетаньяху. Этот успех был итогом успешного позиционирования НДИ в качестве силы, которая внятно представляет интересы (причем, не только секторальные) выходцев из бывшего СССР и одновременно как партии, которая имеет акцентированную общенациональную политическую платформу. Но уже вскоре после этого стали сказываться резкий спад алии из бывшего СССР в 2002-2008 гг. и особенности демографической структуры «русской» общины в Израиле, что привело к перелому в прежнем процессе опережающего роста доли русскоязычных

[1] Подробнее см.: Vladimir (Ze'ev) Khanin, «Revival of «Russian» Politics in Israel: the Case of 2006 Elections», *Israel Affairs*, London, Vol. 13, No 2 (April 2007), pp. 346-367

избирателей в электоральном корпусе страны. Вследствие чего к середине нынешнего десятилетия электоральный потенциал общины снизился с 20-21 до 17-18, а затем – 15-16 мандатов.

Другим непростым вызовом для политиков, в той или иной мере претендующих на представительство общинных интересов, стала постепенная инфляция «связанного» (или, как говорят в Израиле, «домашнего») электората определенных партий, сделавших своим официальным политическим брендом ту или иную из упомянутых выше «секторальных», «комбинированных» и «общенациональных» моделей продвижения «русских» политических интересов. И напротив, выросла доля тех из сторонников этих моделей, которые были готовы дать шанс иным партийно-политическим платформам, что, прежде всего, сказалось на «русском» электорате НДИ и Ликуда.

Это проявилось уже в ходе проходивших в 2013 году выборов в Кнессет 19-го созыва, на которых Ликуд и НДИ выступили единым блоком «Ликуд-Бейтейну». Притом, что НДИ и Ликуд во многом боролись за один и те же русскоязычный (как и иврит-язычный) сегмент правоцентристских избирателей (избиратели НДИ в опросах чаще всего именовали именно Ликуд в качестве своей «второй электоральной опции» – и наоборот) речь все же идет о двух разных культурно-политических группах. В итоге, опросы, проведенные после слияния списков, и итоги выборов показали, что в результате этого объединения обе партии потеряли от четверти до трети своих русскоязычных избирателей. Причем, многие из них тогда поддержали два новых «протестных бренда» – право-религиозный список «Еврейский дом» и левоцентристскую светскую партию «Еш Атид», выступавших от имени «ущемленного в правах среднего класса».[1]

Ожидания, что «цивилизованный развод» партий блока «Ликуд-Бейтейну» в середине 2014 года, вернет ситуацию «на круги своя», подтвердились лишь частично. К началу избирательно кампании в Кнессет 20-го созыва (март 2015 года) Ликуд и НДИ сумели укрепить свою русскоязычную базу, составлявшую, соответственно 20-25 и 35-40% от всех избирателей данной группы. Однако, низкая явка и отмеченное снижение абсолютной численности и удельного веса русскоязычных избирателей, снизило и степень влияния этой группы, что особенно негативно сказалось на «русской общенационально-секторальной партии» – «Наш дом – Израиль». НДИ на тех выборах получила лишь 6 мандатов и еще на один меньше 4 года спустя, в апреле 2019 года.

[1] «Общественное мнение репатриантов из бывшего СССР», Тель-Авив: Шваким-Панорама, 17-24 декабря 2012 года. – с. 10 (на иврите)

Общий расклад эволюции партийно-политических предпочтений «русской улицы» показывает, что симпатии их основной массы остались в широком правом лагере, концентрируясь в его умеренно-правых сегментах. Но влияние на соотношение сил между этими сегментами, как и между широкими партийно-политическими лагерями, выглядело минорным.

На первый взгляд, эти факты говорили в пользу заключений некоторых комментаторов, которые вновь, как и полтора десятилетия назад, выбросили идею «конца русской политики в Израиле», причем на этот раз, имея в виду все это сообщество как самостоятельный политический фактор, а не только партии, говорящие от ее имени.[1] Сторонники этой идеи основывали свой вывод не просто на снижении абсолютной численности русскоязычных избирателей. А на феномене «смены поколений»: сокращении в самой общине выходцев из (бывшего) Советского Союза и стран СНГ и Балтии удельного веса новых репатриантов и лиц продвинутого возраста, которые более остальных склонны голосовать за «свои» партии. И, соответственно, рост доли и влияния лиц молодого и раннего среднего возраста, прошедших все или большинство этапов своей социализации уже в самом Израиле, и потому, якобы, не склонных идентифицировать себя с «русской общиной» и ее институтами. Причем эти постепенно накапливающиеся количественные изменения приобрели новое качество, по мнению сторонников этой версии событий, именно в начале второго десятилетия нынешнего века. [2]

Судя по очевидному падению интереса к «русской улице» в ходе кампании накануне выборов в Кнессет 21 созыва в апреле 2019 года, и рекордно низкому, начиная с 1996 года, числу выходцев из бывшего СССР на «проходных местах» в списках израильских партий, подобную точку зрения разделяли и большинство политиков. «For the first time in three decades, political forces' interest in this large sector has waned, – справедливо заметил тогда Ариэль Бульштейн, – If we've already gotten used to not hearing Russian accents in the ranks of Labor and Meretz, the decisions by Benny Gantz on the Center-Left and New Right co-leaders Naftali Bennett and Ayelet Shaked to leave immigrants from the FSU off their new lists – at a time when places have been found for

[1] См. например: Stephan Miller, «The 'Russian' vote is disintegrating», The Times of Israel, 12 February 2015, https://www.timesofisrael.com/the-russian-vote-is-disintegrating/; Ksenia Svetlova, «Where did Israeli-Russian vote go?», Al-Monitor, April 8, 2019 , https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2019/04/israel-russia-avigdor-liberman-immigration-elections-vote.html/

[2] Viacheslav Konstantinov and Reut Itzkovitch-Malka, «Immigrants from the Former Soviet Union and Israeli Politics: at a Crossroads», in Michal Shamir and Gideon Rahat, (Eds.), The Elections in Israel 2015 (English – Routledge, 2017; Hebrew – IDI, 2017), pp. 124 – 145

representatives of much smaller immigrant groups, [like the French and immigrants from Ethiopia]– came as a surprise to many»[1].

Однако более пристальный взгляд на вещи уже тогда показывал, что подобные выводы был весьма далеки от истины. Так, согласно упомянутому опросу Института ПОРИ 2017 года, почти треть респондентов признавали наличие у «русской улицы» множества и еще почти 45% «некоторых» специфических проблем. (Первая оценка доминировала среди респондентов старшего, а вторая раннего и промежуточного среднего возраста – 35 – 54 лет). Около 40% (включая от четверти до трети лиц 18-44 лет) отмечали повсеместное присутствие «стеклянного потолка» для репатриантов. Потому около 70% опрошенных заявили о достаточно высокой степени важности для них присутствия «своих» представителей в Кнессете и правительстве. Причем, существенных различий между репатриантами разных лет, за исключением совсем новых русскоязычных граждан, которые еще активнее продвигали это мнение, не наблюдалось.

Сюрпризом данного опроса стал почти трехкратный рост в марте 2017 года по сравнению с 2014-2015 годами доли тех, кто был бы заинтересован в наличии на политическом рынке «своей, чисто секторальной русской партии», и в полтора раза – доли тех, кто предпочитал «русскую партию с общенациональной повесткой дня». И, соответственно, сокращение в полтора раза веса сторонников идеи отсутствия у выходцев из бывшего СССР нужды в какой-либо отдельной платформе продвижения их интересов. Эти данные позволяли предположить, что «русские» голоса (абсолютное сокращение числа которых, заметим, прекратилось в 2016 году благодаря новой волне алии из бывшего СССР), в тот момент рассеянные по различным спискам умеренной и правой части политического спектра, в определенных обстоятельствах могут вновь обрести специфический «партийный фокус».

Уже тогда казалось логичным, что первым претендентом на этот статус может вновь стать партия, наиболее четко идентифицируемая с русско-еврейской общиной Израиля – НДИ. (Именно ее участники того опроса, включая большинство тех, кто был не намерен голосовать за НДИ, считали партией, способной лучше других отстоять интересы русского Израиля; в свою очередь, в нише «общенациональной партии с сильным «русским» крылом» НДИ имела практически равный вес с Ликудом, ранее считавшимся почти «монополистом» этой идеи).

Именно эта опция и реализовалась после выборов в апреле 2019 года. Порекомендовав президенту страны на пост премьер-министра лидера Ликуда

[1] Ariel Bulstein, «Russian vote still counts», Israel Hayom, 8/03/2019

Биньямина Нетаньяху, фракция НДИ, после долгих и изматывающих коалиционных переговоров отказалась войти в формируемую им (уже в пятый раз за его карьеру) правительственную коалицию. Главным «камнем преткновения» стали гражданские вопросы, и в первую очередь – взаимоотношения государства и религиозных общин. В частности, НДИ настаивала на принятии без изменений разработанного Минобороны, в период, когда во главе этого ведомства находился Авигдор Либерман, закона о призыве в ЦАХАЛ молодежи ультрарелигиозного сектора (т.н. «харедим»). Против чего настойчиво возражали представляющие интересы этого сектора блок ультрарелигиозных ашкеназских евреев «Яадут ха-Тора» («Еврейство Торы», ЕТ) и возглавляемая сефардскими ультра-ортодоксами социально-популистская партия евреев-выходцев из стран Востока ШАС.

«Призыв для всех», как часть весьма популярной в обществе идеи «равного распределения гражданского и налогового бремени», был лозунгом НДИ на выборах, и по этому пункту Либерман был готов идти до конца. Тем более, что закон о призыве являлся лишь верхушкой айсберга: на самом деле, речь шла обо всем комплексе норм, правил и пониманий, действующих в рамках сложившегося на заре израильской государственности т.н. светско-религиозного статус-кво. Включая личный статус граждан, браки и разводы, определение еврейства, права различных религиозных общин на осуществление процесса перехода в иудаизм, порядок проведения необходимых работ и деятельность предприятий сферы услуг и развлечений в шабат и другие. А также, в опосредованном виде, о понимании смысла – этно-национального или религиозного – вкладываемом сторонниками этих двух различных подходов в идею еврейского характера Государства Израиль.

Когда время, отведенное законом для коалиционных переговоров, подошло к концу, выяснилось, что 5 мандатов «светской правой партии с русским акцентом» при том электоральном раскладе перевесили 22 мандата религиозных партий, ибо без поддержки НДИ Нетаньяху не мог получить для своего правительства необходимого парламентского большинства. Итогом стал роспуск избранного менее трех месяцев назад Кнессета 21 созыва и назначение новых досрочных парламентских выборов, что почти целиком было поставлено общественным мнением, в зависимости от точки зрения, в вину – или в заслугу Либермана. Риск казался оправданным: Либерман нащупал тогда крайне актуальную для большинства евреев-израильтян «болевую точку» общественной политики, и сумел превратить НДИ в «партию тренда».

Первые же опросы, опубликованные после начала кампании показали резкий рост популярности НДИ не только среди русскоязычного электората, но и общества в целом – с 8-9 потенциальных мандатов в начале кампании до 10-

12 на ее пике. Причем, по нашим оценкам, лишь 50-60% из них составляли голоса русскоязычных репатриантов. Остальную часть потока потенциальных новых голосов составили коренные израильтяне, в массе своей, из числа тех, кто ранее поддержал основного соперника Ликуда – созданный накануне выборов в Кнессет 21 созыва блок центристских и левоцентристских партий «Кахоль-Лаван». Лишь под самый занавес избирательной кампании, практически скопировав лозунги «русской партии с общенациональной повесткой дня», блок не сумел остановить этот процесс, а затем вернуть себе большую часть ушедших избирателей. В итоге НДИ завершила кампанию в сентябре того же года, получив лишь 8 (точнее, по числу голосов, 8.5) из них, 6 из которых дали «русские» израильтяне. И 2-2.5 – представители других еврейских и нееврейских общин.

Сохранить заданный темп, в атмосфере разочарования избирателей политической системой, было весьма непросто, но и после третьей подряд избирательной кампании НДИ получив в марте 2020 года 7 мандатов, показала вполне неплохой в тех условиях итог. И на протяжении всего электорального марафона, НДИ была «libra tongue» между лагерями Ганца и Нетаньяху, а Либерман считался фигурой, от которого во многом будет зависеть конфигурация и повестка дня будущего правительства.

В итоге борьба за составляющий ядро его избирателей «русский голос», которому всего лишь за полгода до этих событий многие политики и журналисты отказывали в статусе хоть сколько-нибудь значимой электоральной силы, стала едва ли не ведущим эпизодом избирательной кампании в Кнессет 22, и в несколько меньшей степени, 23 созыва, определявшим личность хозяина резиденции премьер-министра на иерусалимской улице Бальфур. Потому разрушение традиционной электоральной базы НДИ было сформулировано в качестве главной задачи кампейна их оппонентов. Однако успеха эта линия не принесла. В целом электоральные изменения на самой «русской улице», по сравнению с выборами в сентябре 2019 года, были минорными.[1]

Уход НДИ в оппозицию с силу ситуации, которая сложилась после раскола блока «Кахоль Лаван» и присоединения его лидера Бенни Ганца в мае 2020 с частью этого блока к право-религиозной коалиции во главе с Биньямином Нетаньяху, вряд ли можно считать фактором, радикально меняющим этот расклад. На момент написания этих строк, мало кто сомневается, что данная коалиция, которую практически сразу же вступила в состояние глубокого кризиса, развалится уже ближайшем будущем. В силу чего

[1] См.: Vladimir (Ze'ev) Khanin, «Russian-Jewish Vote in Israeli 2019 and 2020 Knesset Elections: Trends, Structure, and Context», forthcoming in *Slavic Review* (Cambridge), 2021.

«русская партия с общенациональной повесткой дня» остается важнейшим фактором любой будущей политической конфигурации.

Иными словами, события последних полутора лет радикально изменили статус русско-еврейской общины Израиля. Не будет большим преувеличением сказать, что эта община в общественном восприятии израильтян не просто выражала свою коллективную позицию по критической теме общенациональной повестки дня. Но и в каком-то смысле задавала эту повестку, выступив в качестве авангарда части израильского общества, выступившей за сворачивание монополии наиболее консервативной части религиозного истеблишмента на управление целым комплексом гражданских вопросов. Именно эта схема, а не актуальное 20 лет назад специфически-секторальное голосование и является, судя по всему, культурно политической доминантой значительного большинства русскоязычных израильтян. Во многом выразившей данную позицию именно с помощью НДИ, которая на протяжении всей этой кампании, обращаясь к обществу в целом, одновременно подчеркнуто позиционировала себя в качестве политического крыла сообщества выходцев из бывшего СССР.

Суммируем сказанное. Современное русскоязычное глобальное сообщество – это 30-40-ний итог важных процессов, получивших сильный толчок с распадом СССР. На постсоветском пространстве, в Израиле и в странах новой русско-еврейской диаспоры завершается формирование нового русско-еврейского ашкеназского субэтноса еврейского народа – русских (или скорее русскоязычных) евреев. Что происходит на фоне уже далеко зашедшей инфляции коллективной идентичности сообщества «советских евреев», массовой алии и эмиграции в страны Запада и сравнительно устойчивой идентификацией с транснациональным русско-еврейским сообществом, охваченного системой близкородственных и дружеских связей русскоязычных евреев и членов их семей в разных государствах.

Важнейшим фактором персональной, культурной и этно-национальной идентификации этого нового транснационального еврейского коллектива был и остается Израиль, на который сфокусирована основная масса сетей социального общения, связей и миграционных планов транснациональной русско-еврейского диаспоры. Сохранение Государством Израиль его еврейского характера поддерживают абсолютное большинство респондентов, как гомогенного еврейского, так и смешанного происхождения.[1] Этим определятся

[1] Владимир (Зеэв) Ханин и Велвл Чернин, «Еврейская идентичность в бывшем СССР: параметры, модели и вызовы». Герцелия: Институи Евро-Азиатских еврейских исследований и Центр изучения диаспоры Тель-Авивского Университета, май 2020

ведущая роль русскоязычной общины Израиля, чей политический статус и расстановка партийных сил в которой во многом влияет на политические настроения в русско-еврейских общинах еврейской Диаспоры.

Доминирующими политическими силами «на русской улице» Израиля остаются НДИ и Ликуд, которые, несмотря на жесткий клинч, конкурируют за две разные культурно-политические группы русскоязычных избирателей, находящихся в одном и том умерено-правом и правоцентристском сегменте политического поля Страны. Наиболее актуальным типом партии для «русской улицы» в Израиле является «общенационально-секторальная» модель, обеспечивающая продвижение интересов выходцев из бывшего СССР в качестве не только и не столько партикулярного, сколько элемента совокупного интереса израильского общества. Попытки создания альтернативных «русских» секторальных или тематических проектов (которые многие рассматривали в качестве инициатив, призванных оттянуть голоса от НДИ) вновь не увенчались успехом.

Общине выходцев из бывшего СССР отнюдь не свойственен т. н. «экспатриотизм политического сознания», т.е., ориентация на «страну исхода» и идентификация с ее политическими интересами. За 20-30 лет, прошедшие с начала «большой алии» русскоязычные репатрианты вполне интегрировались в местное общество, и господствующую в нем систему представлений и политических ценностей. В этом смысле «русские израильтяне» являются таковыми с ударением на второе слово, и вряд ли подпадают под популярную среди некоторых израильских социологов (и столь востребованную частью «старых» израильских элит) характеристику «хомо пост-советикус».

Те же представления, на наш взгляд применимы и к другим эмигрантским общинам евреев-выходцев из бывшего СССР, в первую очередь – в США, Канаде и (возможно, с определенными оговорками), в Германии, большинство членов которых, по нашему мнению, в политическом смысле являются скорее продуктом местного опыта, чем советского и постсоветского наследия.

Віталій Дяків
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Результати місцевих виборів 2020 р. у Франції та їхній вплив на місцеву політику і її взаємозв'язки з центральною владою

15 березня та 28 червня 2020 року у Франції відбулись місцеві вибори: перший та другий тур, в яких обирали мерів і місцевих депутатів. Пауза у три місяці між першим та другим туром виборів була зумовлена пандемією COVID-19, що стало причиною не лише однієї з найнижчих явок [1] виборців за всю історію П'ятої Республіки, а й подовженням каденцій діючим мерам і депутатам органів місцевого самоврядування [2].

У результаті двох турів місцевих виборів змінились як мери, так і оновився депутатський корпус як у маленьких комунах з населенням декілька тисяч виборців, так і в таких містах, як Ліон (третє місто за населенням у Франції), Тулуза [4] та чимало інших.

Більшість обраних депутатів міст з понад 100 тисяч виборців не належали до жодної з політичних партії, а їхня політична орієнтація позначалась як «Divers gauches», «Divers centre», «Divers droite» [3], тобто «різні» (або ж «решта») ліві, центристи або праві. В той самий час, як більшість мерів тих же міст належать до якоїсь конкретної політичної партії, представниками «решти» були лиш одиниці. Наглядним прикладом такого «безпартійного» переможця став діючий на момент виборів прем'єр міністр Франції Едуард Філіп, який очолив муніципалітет Гавр від «Divers centre» (або «інших центристів»), хоча фактично був представником президентської партії Емануеля Макрона «Вперед, Республіко!». Така ситуація стала своєрідним ноу-хау у Франції, адже до 2019 року існували лише «Різні ліві» та «Різні праві» проте за рік до виборів міністерство внутрішніх справ створило третій елемент в класифікації, назвавши його «Різними центристами». Цікаво, що це нововведення назвали «указом Кастанера» і попри дискусії в політикумі його таки залишили в силі.

Загалом ж найбільше мерів отримали такі партії, як: Партія Соціалістів, «Республіканці», «зелені партії» (такі як «Європа Екологія Зелені»). Своєю ж чергою, одиничні перемоги отримали такі партії, як «Національне об'єднання» (колишній «Національний Фронт»), комуністи та президентська партія «Вперед, Республіко!» [4].

Найважливіша битва відбулась звісно за столицю, в якій попри зміни в депутатському корпусі мер залишився той самий – представниця соціалістів Анн Ідальго. Прикра поразка в столиці партії президента стала неочікуваним ударом, так як саме в Парижі Е. Макрон здобув рішучу перемогу на президентських виборах.

Потрібно зазначити, що хоча й прямої залежності з-поміж місцевими виборами та державною політикою не має, проте взаємозв'язки між першим та другим є. Отож, за результатами виборів ми можемо говорити про оновлення місцевої політики в сторону активізації екологічних ініціатив і політик, які є спрямованими на збереження планети, довкілля тощо.

Водночас потрібно зазначити, що стабільна система децентралізації влади не змінить кардинально внутрішньодержавну систему координат «президент-кабінет міністрів-префекти-місцева влада». Цікаво й те, що провал партії глави держави у Франції підтвердив падіння його рейтингу і саме на основі результатів місцевих виборів розпочнуть підготовку вже до президентської кампанії усі потенційні кандидати в президенти. До уваги беруться насамперед великі міста, так як в малих комунах є своєрідна політично-історична тяглість, де більшість виборців підтримує десятиліттями одну й ту ж конкретну політичну партію і мера на місцевих виборах, а кандидата в президенти можуть підтримати від зовсім від протилежної політсили.

Отже, місцеві вибори у Франції загалом не матимуть серйозного впливу на взаємозв'язки між центром та периферією, а стануть скоріше всього точкою біфуркації для політичних партій та кандидатів напередодні президентської та парламентської виборчих кампаній.

Список використаних джерел:

1. Franck Lemarc. Conseils municipaux et communautaires : ce que contient l'ordonnance publiée ce matin. Режим доступу: https://www.maire-info.com/coronavirus/conseils-municipaux-et-communautaires-ce-que-contient-l'ordonnance-publiee-ce-matin-article-24205
2. Les élections municipales auront lieu les 15 et 22 mars 2020. Режим доступу: https://www.francetvinfo.fr/elections/municipales/les-elections-municipales-auront-lieu-les-15-et-22-mars-2020_3538663.html
3. Municipales : le gouvernement accusé de vouloir manipuler les résultats avec la circulaire Castaner. Режим доступу: https://www.francebleu.fr/infos/elections/municipales-avec-la-circulaire-castaner-le-gouvernement-accuse-de-vouloir-manipuler-les-resultats-1579620835
4. Résultats des élections municipales 2020 nationaux. Режим доступу: https://elections.bfmtv.com/resultats-municipales/

Анатолій Ключкович
доктор політичних наук,
доцент кафедри політології і державного управління
Ужгородського національного університету

Партійно-політичний розвиток Словаччини в контексті парламентських виборів 2020 року: ключові тренди та виклики

Партійна система Словаччини динамічно розвивається у світлі сучасних викликів і віддзеркалює ті ключові проблеми, які хвилюють громадян-виборців. Парламентські вибори 2020 р. відбувалися в контексті доволі напруженої суспільної атмосфери, пов'язаної з урядовою кризою, корупційними скандалами, вбивством журналіста Я. Куціака та масштабними акціями громадського протесту. Словацьке суспільство потребувало нового курсу розвитку держави та було готовим до різких політичних змін. Разом з тим, результати парламентських виборів 2020 р. стали доволі неочікуваними, зафіксувавши ряд нових тенденцій партійно-політичного розвитку. З парламентськими виборами 2020 р. дослідники пов'язують продовження «стабільної нестабільності» [2], «тріумф популізму» чи «перезавантаження» партійно-політичної системи [1, с. 12].

Таблиця 1

Результати виборів до Національної ради СР у 2020 р.

Політична сила	Частка отриманих голосів	Кількість мандатів	Зміни у порівнянні з виборами 2016 р. (+/-)	
			Голоси	Мандати
OľaNO	25,02 %	53	+14 %	+34
Smer-SD	18,29 %	38	-9,99 %	-11
Sme rodina	8,24 %	17	+1,62 %	+6
Kotlebovci-ĽSNS	7,97 %	17	-0,07 %	+3
PS/Spolu (коаліція)	6,96 %	0	–	–
SaS	6,22 %	13	-5,88 %	-8
Za ľudí	5,77 %	12	–	–
KDH	4,65 %	0	-0,29 %	–
MKÖ-MKS	3,90%	0	–	–
SNS	3,16 %	0	-5,48 %	-15
Most-Híd	2,05 %	0	-4,45 %	-11

Джерело: [4].

За результатами виборів 2020 р. парламентське представництво отримали шість політичних сил, які разом здобули 71,5% голосів виборців (див. табл.). Оскільки 18 партій не подолали 5%-вий прохідний бар'єр, то досить значна частка голосів виборців не була конвертована у відповідні мандати і розподілена між партіями-переможцями. Частка т. зв. «втрачених» голосів склала 28,5% і стала найвищою в електоральній історії Словаччини. В умовах кризи довіри до влади неврахування електоральної волі та політичних симпатій позначається на легітимації політичного представництва і посилює розчарування громадян у самому інституті виборів.

Вибори 2020 р. зафіксували значну електоральну перевагу широкоспектрального політичного руху «Obyčajní ľudia a nezávislé osobnosti, Nova, Kresťanská únia, Zmena zdola» (OĽaNO) на чолі з І. Матовічем, викристалізувавши нового лідера в словацькій партійній системі. Перемога OĽaNO значною мірою відобразила зміну пріоритетності електоральних вподобань, оскільки події останніх років загострили увагу виборців на проблемах зловживань і корупції у вищих ешелонах влади. Ідеологічний профіль партії є аморфним, еклектично поєднуючи консервативні, ліберальні позиції та протестні гасла, а комунікативний підхід харизматичного і скандального І. Матовіча демонструє відмову від стандартних методів спілкування з електоратом, гнучко і динамічно реагуючи на суспільні запити. Свою виборчу кампанію І. Матовіч та OĽaNO побудували на популістських гаслах боротьби з мафією і злочинністю у владі, на поляризованому протиставленні «простих людей» і «корумпованих політиків», що знайшло широке суспільне сприйняття і підтримку в контексті невдоволення правлячою партією «Smer-SD» та її лідером Р. Фіцо. OĽaNO не є стандартною програмною партією, яка опирається на розвинуту організаційну структуру і стабільне членство. Коли в 2012 р. виборчий проект І. Матовіча подолав прохідний бар'єр і вперше увійшов до парламенту, йому пророкували нетривале політичне майбутнє. Але згодом OĽaNO неодноразово доводив свою політичну життєздатність, нарощуючи електоральний потенціал. Однак, попри третю каденцію в парламенті, OĽaNO все ще залишається аморфним і нестійким політичним утворенням, що не сприяє його діяльності як правлячої сили.

В проекції двомірної ідеологічної шкали «ліві – праві» ліва частина спектру асиметрично послабилася у зв’язку з електоральною поразкою Smer-SD. Однак, і правоцентристське представництво в парламенті, попри кількісну перевагу, не реалізувало свій електоральний потенціал. Зокрема, неочікуваним був провал фаворита передвиборчих прогнозів – ліберальної коаліції «Progresívne Slovensko» і «Spolu», якій не вистачило для подолання 7%-го прохідного бар’єра 0,04% голосів. Як наслідок, табір ліберальних політичних сил

(Sloboda a Solidarita, Spolu, Progresívne Slovensko, Za ľudí) втратив можливість здійснити системні перетворення в країні на відповідній ідеологічній основі.

З іншого боку, всупереч очікуванням, не посилилися позиції протиліберальної партії «Kotlebovci-ĽSNS», діяльність якої має правоекстремістські ознаки. Котлебівці, по суті, повторили свій минулий результат на рівні 8% голосів, але при цьому зберегли потенціал зростання, оскільки за них голосує значний відсоток молоді. Зростання популярності ультраправих гасел зумовлено комплексом причин і чинників, серед яких: низька довіра значної частини словаків до політичної еліти та мейнстрімних партій; незадоволеність індивідів своїм соціально-економічним становищем; ісламофобія та негативна реакція на наплив до ЄС мігрантів з мусульманських країн; традиційні антиромські настрої в окремих регіонах; страх втрати національних, культурних цінностей внаслідок посилення глобалізаційних, інтеграційних процесів та ін. Крім того, електоральний статус і перспективи партії посилюються на фоні слабких результатів інших націоналістичних сил, насамперед SNS, яка не пройшла до парламенту. Ідеологічний профіль партії М. Котлеби залишається незмінним – суміш ультранаціоналізму, популізму, євроскептицизму й антиглобалізму.

Етнонаціональна складова парламентського представництва значно послабилася в результаті виборів 2020 р. Вперше з 1990 року в словацькому парламенті не буде політичної партії, яка представляла б інтереси угорської спільноти. Ця обставина може вплинути на міжнаціональні відносини в країні, зважаючи на те, що угорці становлять близько 10% населення. Участь партії «Most-Híd» у суперечливій коаліції зі Smer-SD і SNS (2016–2020 рр.) не залишилася без уваги її прихильників і негативно позначилася на загальному результаті партії (2,1%). Нова партія MKÖ-MKS, з якою Most-Híd безуспішно вів перемовини про співпрацю на виборах 2020 р., не отримала представництво в парламенті (3,9%). Поряд з угорськими партіями, не змогла подолати бар'єр і Slovenská národná strana (SNS), яка протягом урядової діяльності відійшла від радикальних націоналістичних позицій, тим самим втративши й частину протестного електорату [1].

Результати SNS і угорських партій засвідчили наступне: по-перше, національне питання не було пріоритетним для словацьких виборців у 2020 р., поступаючись проблемам корупції та злочинності у владі; по-друге, криза національної ідентичності як чинника електорального вибору доповнює кризу конфесійної ідентичності, про яку свідчить друга поспіль поразка на парламентських виборах партії «Kresťanskodemokratické hnutie» (KDH). Послаблення напруги в соціополітичних площинах «словаки–угорці» та «церква–держава» свідчить зміну структури «традиційних» розмежувань, що знаходили партійну репрезентацію впродовж усього розвитку Словаччини.

Значно послабилися політичні позиції колись могутньої та консолідованої партії «Smer-SD», яка знаходилася при владі з 2006 р. (з нетривалою перервою у 2010–2012 рр.). Попри друге місце на виборах 2020 р. (18,3%), коаліційний потенціал партії є мінімальним, оскільки її партнери по коаліції 2016–2020 рр. (SNS і Most-Híd) не подолали прохідний бар'єр. Проблеми в Smer-SD почалися після відставки Р. Фіцо з поста прем'єр-міністра у 2018 р. і поглибилися у 2019 р., коли на президентських виборах перемогла його конкурентка З. Чапутова. Електоральний потенціал Smer-SD ослаб і в результаті останніх регіональних (2017 р.) і комунальних (2018 р.) виборів. У 2020 р. партія увійшла в фазу внутрішньополітичної турбулентності та дезінтеграції. Внаслідок гострого конфлікту в Smer-SD відбувся розкол, і частина політиків на чолі з екс-прем'єром П. Пеллегріні утворили нову партію «Hlas-SD». Крім кадрових втрат, Smer-SD потребує серйозної корекції ідейно-програмних позицій, якщо партія хоче зберегти за собою нішу соціал-демократичної сили. В нових непростих умовах Smer-SD важко буде відновити свої електоральні позиції, і вірогідно, вибори 2020 р. підвели риску під багаторічним політичним домінуванням партії.

За результатами виборів 2020 р. зберігся традиційно притаманний словацькій політиці тренд нових партій і об'єднань, які вперше здобувають парламентське представництво. Зокрема, у 2020 р. до парламенту увійшов новий політичний суб'єкт – партія екс-президента А. Кіски «Za ľudí» (5,77%), яка позиціонується як правоцентристська, проєвропейська сила, поєднуючи ліберальні та консервативні гасла і методи діяльності.

Вибори підтвердили тенденцію до структурної трансформації партійної системи Словаччини. Відбувається подальша ерозія «структурного ядра» словацької партійної системи, яке тривалий час утворювали програмні партії, і конструювання нового співвідношення політичних сил, за якого зростає електоральна вага нових, «нетрадиційних» партійних проектів без досвіду політичної діяльності, без чітких і обґрунтованих програмно-ідеологічних позицій. За таких умов важко прогнозувати розвиток партійно-політичної системи Словаччини.

Знижує рівень інституціоналізації партійної системи й високий ступінь персоналізації словацької політики, що, з одного боку, посилює електоральну ідентифікацію партій з популярними лідерами (І. Матовіч, Б. Коллар, А. Кіска, Р. Фіцо, М. Котлеба), але з іншого – послаблює інституційну та ідеологічну основу їх діяльності, створює загрози для існування партій без свого «обличчя».

Ключовою тенденцією є зростання популізму у виборчих кампаніях партій та конкуренції на ринку популістських гасел. Протестні заклики, соціальна демагогія, національний популізм – це електорально сприйнятливі теми, які беруть на вістря виборчих кампаній як опозиційні, так і владні політичні сили.

Від владного чи опозиційного статусу партії залежить тільки інтенсивність використання популістських гасел. Протестна популістська риторика, інколи й антисистемної спрямованості, відкрила шлях до влади партіям OľaNO і «Sme rodina». Разом з тим, до антидемократичної риторики вдавалася тільки одна представлена в парламенті партія «Kotlebovci-ĽSNS».

З-поміж основних причин посилення популізму у Словаччині варто виокремити: денаціоналізацію політики та посилення впливу глобальних управлінських структур, що створює ґрунт для діяльності популістських партій з антиглобалістськими, антиіммігрантськими та євроскептичними гаслами; медіатизація політики, яка зумовлює послаблення ролі партійного апарату та посилення безпосереднього зв'язку партійних лідерів з виборцями, сприяючи персоніфікації політики та ускладнюючи інституціоналізацію партій; низький рівень інституціоналізації політичних партій і партійної системи в цілому, що змушує партії продукувати популістські гасла, а не ідеологічно структуровані преференції виборців; політичне відчуження і критично високий рівень недовіри громадян до мейнстрімних партій і політиків (від 55 до 80%) [1, с. 15–16].

Створення владної коаліції у складі чотирьох політичних сил (OľaNO, SaS, Sme rodina, Za ľudí), попри свій надлишковий формат (95 з 150 мандатів), несе потенційні ризики для тривалості та результативності функціонування уряду: по-перше, коаліційні партнери не мають досвіду владної співпраці; по-друге, партіям і лідерам бракує досвіду управління державою; по-третє, партійні структури відрізняються внутрішньою організацією, її стійкістю та механізмами прийняття рішень; по-четверте, новий уряд постав перед складними викликами, як очікуваними (обіцяними І. Матовічем системними перетвореннями в сферах правосуддя, боротьби з корупцією, охорони здоров'я), так і не очікуваними (коронокриза), які вимагають максимальної мобілізації ресурсів; по-п'яте, узгодження позицій між коаліційними партнерами діяльності буде непростим, оскільки OľaNO та Sme rodina – партії нестандартного, популістського типу, а SaS і Za ľudí – ідеологічно профільовані партії.

В рамках урядової коаліції виникає все більше напружених ситуацій, коли представники менших урядових партій – SaS і Za ľudí – висловлюють незгоду з кроками OĽANO та Sme rodina. Вже з самого початку функціонування коаліції питання безпеки населення і захисту економіки в умовах світової пандемії COVID-19 викликали протистояння між прем'єром І. Матовічем, з одного боку, та представниками SaS та Za ľudí – з іншого. До ризиків для внутрішньої згуртованості коаліції також можна віднести різні погляди партій на деякі «культурно-етичні» питання (традиційне розмежування навколо консервативно-ліберальної осі) та відкритий стиль спілкування прем'єр-міністра І. Матовіча, який оголює перед громадськістю внутрішні проблеми в коаліції, тим самим

піддаючи тиску партнерів по коаліції (особливо SaS та Za ľudí) [3, с.132]. Прем'єр-міністру І. Матовічу важко відійти від багаторічного образу конфронтаційного і протестного опозиціонера. Також чимало критики викликає і реалізація коаліцією соціального та економічного курсу розвитку держави в умовах нових викликів.

Отже, динаміка партійно-політичного розвитку Словаччини обумовлена комплексом ендо- і екзогенних проблем і викликів, які постали перед країною. Проблеми корупції, зловживань у владі, світової пандемії, міграції знаходять різне розв'язання в програмах партій і риториці їх лідерів. Останні парламентські вибори зафіксували ряд складних тенденцій партійно-політичного розвитку, частина з яких прослідковувалася вже в рамках кількох електоральних циклів, а частина – проявилася тільки в 2020 р. 3-поміж основних тенденцій партійно-політичного розвитку Словаччини варто виокремити наступні: подальша ерозія «структурного ядра» партійної системи, яке є основою стабільності, прогнозованості її розвитку; нестійкість парламентського представництва партій, що не сприяє стабільності парламентсько-урядової системи; асиметрія партійної системи в проекції двомірної шкали «ліві – праві» зі значним послабленням лівої частини спектру та надмірною фрагментацією правої, що ускладнює формування і функціонування коаліцій; завершення багаторічного політичного домінування Smer-SD; зростання електорального впливу та кількісного представництва політичних суб'єктів популістської, протестної спрямованості; збереження представництва в парламенті партії, діяльність якої має правоекстремістські ознаки.

Список використаних джерел:

5. Остапець Ю., Ключкович А. Між мейнстрімом і популізмом: особливості розвитку партійної системи Словацької Республіки у контексті парламентських електоральних циклів. *«Формат розвитку відносин України та країн Центральної Європи у контексті впливу гібридної війни, виборчих процесів та теми забезпечення прав національних меншин».* Матеріали V Науково-практичної конференції (Ужгород, 25 вересня 2020 року). Ужгород. 2020. С. 6–17.
6. Gyárfášová O. Slovenské voľby 2020: potvrdenie «stabilnej nestability» (6 březen 2020). URL: https://cz.boell.org/cs/Slovak_elections_2020/ (дата звернення: 10.10.2020)
7. Slovenské voľby '20. Akú zmenu priniesli Slovenské voľby '20. Akú zmenu priniesli / G. Mesežnikov ed. – Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, 2020. 223 s.
8. Statisticky urad Slovenskej republiky. URL: https://slovak.statistics.sk (дата звернення: 10.10.2020)

Michal Cirner
PhD, odborný asistent katedry teórii politiky
Inštitút politológie, Prešovská univerzita v Prešove

Irina Dudinská
PhD, docent katedry teórii politiky
Inštitút politológie, Prešovská univerzita v Prešove

Voľby zástupcov regionálnej samosprávy v Slovenskej republike

Územná regionálna samospráva bola v podmienkach Slovenska konštituovaná počas I. reformnej vlády Mikuláša Dzurindu ako súčasť reformy verejnej správy a decentralizácie verejnej správy. Slovenská Ústava predpokladala vznik regionálnej samosprávy už v roku 1992, kedy bola prijatá. 64 článok najvyššieho zákona štátu hovorí, okrem iného, že územnú samosprávu tvorí obec a vyšší územný celok. Vyššie územné celky alebo samosprávne kraje boli zriadené v roku 2001 a vplyv na to mali európske inštitúcie, ktoré požadovali demokratizáciu verejnej správy a presadzovali známy princíp subsidiarity, ktorý sa objavil v takpovediac ústave európskej samosprávy v Európskej charte miestnej samosprávy, ktorú v období týchto reformných procesov ratifikovala Slovenská republika. Keďže vtedajšie integračné snahy Slovenska záviseli aj od plnenia politických požiadaviek, našla sa politická vôľa na presadenie ústavných zmien a vytvorenie druhého stupňa samosprávy. Bol prijatý nielen zákon o samosprávnych krajoch, ktorý vymedzuje regionálnej samospráve originálne kompetencie, ale aj zákon o prechode niektorých pôsobností z orgánov štátnej správy na obce a na vyššie územné celky. Týmto zákonom v rámci decentralizácie došlo k prenosu niektorých kompetencií zo štátu na samosprávne kraje (Ištok, Maradyk, 2018).

Najmä počas II. reformnej vlády Mikuláša Dzurindu prebehla aj fiškálna decentralizácia. Vyššie územné celky sa tak stali funkčnými celkami s obrovským majetkom, financiami a kompetenciami. Kto však má rozhodujúce slovo o tom, kam sa bude samosprávny kraj uberať? Sú to voliči z daného kraja, ktorí si volia politické orgány samosprávy a dávajú tak ich voleným zástupcom do rúk moc, ktorá ovplyvňuje do istej miery úroveň ich žitia v regióne.

Regionálne voľby (voľby do orgánov samosprávnych krajov) do 30. júna 2015 upravoval Zákon č. 303/2001 Z. z. o voľbách do orgánov samosprávnych krajov a teraz je to zákon č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov, takzvaný volebný kódex, ktorý harmonizoval rôzne typy

volieb na Slovensku. Samosprávny kraj reprezentuje a riadi predseda samosprávneho kraja, respektíve predseda vyššieho územného celku, ľudovo ho môžeme volať aj župan. Okrem toho, v tomto type volieb si vyberáme aj poslancov do zastupiteľstva samosprávneho kraja. Kreujeme de facto regionálnu vládu (predseda samosprávneho kraja) a regionálny parlament (zastupiteľstvo samosprávneho kraja).

Tieto voľby sa konajú pravidelne raz za 4 roky, funkčné obdobie zvolených verejných činiteľov je preto 4-ročné. Ešte sa nestalo, aby sa okrem riadnych volieb konali aj doplňujúce regionálne voľby. Nie je to vylúčené, ale na Slovensku s tým zatiaľ skúsenosť nemáme. Voliť v regionálnych voľbách môže každý slovenský občan, ale aj cudzinec s trvalým pobytom v samospráve, ktorá patrí do územia samosprávneho kraja. Dosluhujúce zastupiteľstvo samosprávneho kraja rozhodne o vytvorení jednomandátových alebo viacmandátových volebných obvodov vo voľbách poslancov zastupiteľstva samosprávneho kraja. To znamená, že sa rozhodne o tom, či v nejakom volebnom obvode/obvodoch sa volí iba 1 poslanec (jednomandátový volebný obvod/obvody) a v nejakom inom volebnom obvode/obvodoch sa volia viacerí poslanci (viacmandátový volebný obvod/obvody). Na voľby predsedu samosprávneho kraja tvorí každý samosprávny kraj jeden jednomandátový volebný obvod.

Najlepší na pochopenie je konkrétny príklad. V roku 2017 sa volilo v Prešovskom samosprávnom kraji spolu 62 poslancov samosprávneho kraja a bolo vytvorených 13 volebných obvodov po celom Prešovskom samosprávnom kraji (Po-kraj.sk, 2017). Ak by ste bývali v meste Prešov, patrili by ste do volebného obvodu č. 7 – okres Prešov, kde by ste si mohli zvoliť maximálne 12 poslancov samosprávneho kraja z celkového počtu 62. Ak by ste bývali napríklad v Sabinove, patrili by ste do volebného obvodu č. 8 – okres Sabinov, kde by ste si mohli zvoliť maximálne 4 poslancov z celkového počtu 62 (V každom obvode samozrejme kandidujú vždy iní kandidáti, nie sú to tí istí ľudia). Vo voľbách predsedu samosprávneho kraja však bol celý Prešovský samosprávny kraj (vrátane Prešova či Sabinova) jedným volebným obvodom, kde si všetci voliči mohli vybrať z mnohých kandidátov iba jedného, ktorého chceli zvoliť za predsedu samosprávneho kraja. Inak povedané: poslancov samosprávneho kraja si každý volí za vlastný volebný obvod a zo svojho volebného obvodu, predsedu samosprávneho kraja si volia spoločne obyvatelia celého kraja.

V regionálnych voľbách môžu kandidátnu listinu podávať politické strany alebo koalície aj nezávislí kandidáti. Platí tu relatívne väčšinový volebný systém. Vo voľbách zvíťazí ten, kto má viac hlasov. Vo voľbách do zastupiteľstva samosprávneho kraja sa pre každý volebný obvod vyhotoví hlasovací lístok spoločný pre všetkých zaregistrovaných kandidátov (straníckych kandidátov aj nezávislých kandidátov). Nedostanete dva hlasovacie lístky, kandidáti všetkých kandidujúcich strán a koalícií, ako aj nezávislí kandidáti sú na jednej listine – na jednom hlasovacom lístku. Pri kandidátoch sú popri poradovom čísle uvedené aj iné ich základné údaje (meno a

priezvisko, vek, tituly, bydlisko, zamestnanie, ale aj to, či ide o kandidáta politickej strany, koalície alebo o nezávislého kandidáta). Na hlasovacom lístku sú kandidáti uvedení v abecednom poradí podľa priezviska s uvedením poradového čísla. Na hlasovacom lístku musí byť uvedené číslo volebného obvodu a počet poslancov samosprávneho kraja, ktorý má byť vo volebnom obvode zvolený. Politická strana alebo koalícia má šancu najneskôr 48 hodín pred voľbami stiahnuť kandidátnu listinu (takzvané späťvzatie kandidátnej listiny), a taká politická strana alebo koalícia nebude vo voľbách kandidovať. Okrem toho, najneskôr do 48 hodín pred voľbami môžu z kandidátok odstupovať alebo byť odvolaní jednotliví kandidáti politických strán a koalícií alebo z vlastnej vôle môžu odstupovať nezávislí kandidáti.

Poslancom zastupiteľstva samosprávneho kraja sa môže stať obyvateľ kraja s trvalým pobytom v samospráve na území volebného obvodu, v ktorom kandiduje a najneskôr v deň volieb sa stane plnoletým, čiže dosiahne vek 18 rokov. Ak však chcete kandidovať za predsedu samosprávneho kraja, v deň volieb musíte mať najmenej 25 rokov. Buď kandidujete po straníckej linke ako kandidát politickej strany či koalície (osvojiť si vás môžu, i keď sa stranícky neangažujete) alebo kandidujete ako nezávislý kandidát.

Ako nezávislý kandidát na poslanca zastupiteľstva musíte však prekonať byrokratickú prekážku, ktorú stranícki nominanti nemajú, a to tú, že ku kandidátnej listine musíte priložiť osobitnú listinu podpísanú 400 voličmi (v podstate petíciu), ktorí podporujú vašu kandidatúru a trvalo bývajú v obci patriacom do územia volebného obvodu, za ktorý chcete kandidovať v regionálnych voľbách. Samozrejme, ako kandidát na poslanca zastupiteľstva môžete kandidovať iba v jednom volebnom obvode. Zároveň môžete kandidovať aj na predsedu samosprávneho kraj. Logicky, aj na pozíciu predsedu samosprávneho môžete kandidovať ako stranícky alebo nezávislý kandidát. Vtedy je potrebné pripojiť, rovnako ako pri «nezávislej» kandidatúre na poslanca samosprávneho kraja, petíciu s podpismi od 1 000 voličov žijúcich v samosprávnom kraji, v ktorom kandidujete.

Ak by ste kandidovali na predsedu samosprávneho kraja (župana) ako nezávislý kandidát, mohli by ste minúť maximálne 250 000 eur, a to vrátane dane z pridanej hodnoty. V prípade «nezávislej» kandidatúry na funkciu poslanca zastupiteľstva samosprávneho kraja nie je limit nákladov na predvolebnú kampaň stanovený. Nezávislí kandidáti môžu prijímať aj dary na plnenie volebnej kampane. Ten, kto kandiduje ako nezávislý kandidát na post predsedu samosprávneho, musí finančné prostriedky na volebnú kampaň viesť na osobitnom účte v banke, takisto musí viesť osobitnú evidenciu o použití prostriedkov na kampaň. Rovnako sú títo nezávislí kandidáti na predsedu samosprávneho kraja povinní uverejniť na ich webovej stránke správu o prostriedkoch, ktoré vynaložili na volebnú kampaň. Obdobné pravidlá pre transparentnú volebnú kampaň a jej kontrolu platia aj pre politické strany, ktoré vedú

volebnú kampaň v regionálnych voľbách. Môžu ju financovať maximálne do výšky 500 000 eur.

Nezávislí kandidáti alebo kandidáti bez straníckej príslušnosti sú na Slovensku v počte zvolených kandidátov na poslancov jednoznačnými víťazmi samosprávnych volieb. «Vzostup verejnej podpory nestraníckych kandidátov pri voľbách do samospráv je viditeľný už od roku 2005. Trend verejnej podpory nezávislých kandidátov (ďalej len NEKA) má viacero príčin. Tie viedli k súčasnému stavu, že v posledných regionálnych voľbách do orgánov samosprávnych krajov prišlo k viac ako zdvojnásobeniu podielu nezávislých kandidátov v rámci regionálnych zastupiteľstiev oproti posledným voľbám tohto typu v roku 2013 (73 mandátov NEKA). Celkovo sa pri voľbách do samosprávnych krajov v roku 2017 dokázalo presadiť historicky najvyššiemu počtu nezávislých kandidátov a to na úrovni 161 mandátov, ktorému zodpovedá zisk 39,42 % z celkového počtu 416 mandátov poslancov VÚC» (Martinkovič, 2018, s. 40).

Volebná účasť vo voľbách županov a poslancov samosprávnych krajov na Slovensku je nízka. Regionálna samospráva sa potýka s nezáujmom voličov od svojho vzniku Medzi rokmi 2001 až 2013 fungovala dvojkolová voľba predsedov samosprávnych krajov a iba poslanci regionálnych zastupiteľstiev boli volení v jednokolovej voľbe. V tomto období sa volebná účasť pohybovala od 11,1 % po 26 % v prvom alebo druhom kole volieb. V roku 2017 už aj pri jednokolovej voľbe predsedov krajov bola volebná účasť 29,95 % oprávnených voličov. Okrem zmeny volebných pravidiel a predĺženiu volebného obdobia o jeden rok kvôli spojeniu komunálnych a regionálnych volieb od roku 2022, za faktor vyššej volebnej účasti považovať strach z pravicových extrémistov a teda kandidátov strany ĽSNS. Išlo o snahu spájať demokratické sily, aby extrémisti neobsadili miesta v regionálnej samospráve. Účasť v Banskobystrickom samosprávnom kraji okolo 40 % voličov je toho dôkazom. Takisto voľby 2017 do veľkej miery boli referendom o novovzniknutej národnej vláde v roku 2016 (Cirner, Dudinská, 2018).

Na Slovensku z času na čas prebieha diskusia o zmysle samosprávnych krajov, a táto politická diskusia sa vedie v podstate v troch rovinách: 1.) nepotrebnosť regionálnej samosprávy a presadzovanie jej zrušenia (namiesto nich presadenie komunálnej reformy a napríklad vytvorenie funkčných mestských regiónov, ktoré by samosprávne kraje nahradili); 2.) zmena počtu samosprávnych krajov (na vyšší alebo nižší počet) a 3.) reforma regionálnej samosprávy posilnením a úpravou jej kompetencií (možnosťou je aj zavedenie nepriamych volieb politických orgánov regionálnej vlády). Až spoločný termín komunálnych a regionálnych volieb v roku 2022 ukáže, či trend zvyšujúcej sa volebnej účasti bude pokračovať. Ak by sa to podarilo, politici by boli nútení viac sa zaoberať «nastavením» regionálnej samosprávy.

References:

1. CIRNER, M. – DUDINSKÁ, I. 2018. Nepriame voľby ako alternatíva pre samosprávne kraje na Slovensku. In: CIRNER, M. – DUDINSKÁ, I. – SZÉKELY, G.: Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018. s. 50-57. ISBN 978-80-555-2128-2.
2. IŠTOK, R. – MARADYK, N. 2018. Problemy decentralizaciji u krajinach Centraľno-Schidnoji Jevropy (na prykladi Slovaččyny). In: S.P.A.C.E. Society, politics, administration in Central Europe: elektronnyj naukovo-praktyčnyj žurnal, č. 8. – Odessa, (2018), s. 29-32. ISSN: 2519-8858.
3. MARTINKOVIČ, M. 2018. Regionálne voľby do VÚC ako prejav krízy funkčnosti strán v slovenskom straníckom systéme. In: CIRNER, M. – DUDINSKÁ, I. – SZÉKELY, G.: Politologická analýza regionálnych volieb 2017 na Slovensku. Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2018. s. 39-49. ISBN 978-80-555-2128-2.
4. PO-KRAJ.SK. 2017. Volebné obvody. Volebné obvody pre Voľby 2017. Dostupné na internete: https://www.po-kraj.sk/sk/samosprava/udaje/volby/volby-2017/volebne-obvody/ (cit. 10.10.2020).
5. ÚSTAVA SLOVENSKEJ REPUBLIKY (Ústavný zákon č. 460/1992 Zb.)
6. ZÁKON č. 180/2014 Z. z. o podmienkach výkonu volebného práva.
7. ZÁKON č. 181/2014 Z. z. o volebnej kampani.

Nataliya Maradyk
PhD, docent katedry teórii politiky,
Inštitút politológie, Prešovská univerzita v Prešove

Komparácia volebných systémov krajín V4[1]

Voľby, teda ústredná téma našej práce, je pre občanov žijúcich v demokratických štátoch prostriedkom, ktorým si títo občania volia svojich zástupcov, ktorí následne dostávajú moc a vládu. Voľby môžu mať rôzny priebeh a systém, ktorým sú uskutočňované. Sú jedným z najdôležitejších pilierov demokratického zriadenia. V našej práci sa zamierame na volebné systémy štyroch stredoeurópskych štátov. Menovite Českú republiku, Maďarsko, Poľskú republiku a Slovenskú republiku. Budeme sa nimi zaoberať podľa abecedného poradia. Ide o štyri štáty, ktoré tvoria Vyšehradskú skupinu, známu tiež pod názvom Vyšehradská štvorka. Spoločne sa oboznámime s tým, čo môžeme chápať pod týmto zoskupením a ako vzniklo.

Voľby sa síce môžu zdať bežnému voličovi jednoduchým procesom, v skutočnosti sú však komplexným procesom, ktorý je usmerňovaný zákonmi danej krajiny. Preto sa v práci okrem volieb v jednotlivých štátoch, pozrieme bližšie na fungovanie a celkový priebeh volieb vo všeobecnosti. Vďaka týmto poznatkom budeme schopní pochopiť volebný systém určitého štátu detailnejšie. Ako sme už spomínali, budú nás zaujímať volebné systémy krajín V4. Postupne sa oboznámime s prezidentskými voľbami, parlamentnými voľbami, európskymi a tiež komunálnymi voľbami. Okrem faktického fungovania systémov jednotlivých volieb sa zameriame aj na politické dianie v týchto krajinách. Z časového hľadiska sa v práci budeme venovať volebným systémom od deväťdesiatich rokov minulého storočia. Je však potrebné dodať, že pri Českej a Slovenskej republike sa budeme venovať volebným systémom až po rozdelení Českej a Slovenskej federatívnej republiky v roku 1993.

Prvou z krajín, ktorej sa budeme venovať pre potrebu našej komparácie bude Česká republika. Je všeobecne známe, že je to len nedávno od spísania tejto práce, keď sa voľba prezidenta v ČR zmenila z nepriamej na priamu. Venovať sa budeme aj tejto zmene. Skaloš pripomína, že predchádzajúcim štátom, z ktorého vzišla súčasná Česká republika bol spoločný štátny útvar dvoch národov, Čechov a Slovákov. Pomenovanie tohto spoločného štátu bola Česká a Slovenská Federatívna Republika.

[1] *Článok je čiastkovým výstupom grantovej úlohy VEGA 1/0177/19 Výzvy a perspektívy cezhraničnej spolupráce v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou*

Skrátene ČSFR (Skaloš, 2013, s. 484). V období medzi rokmi 1990 a 1992 prebiehalo na území ČSFR zisťovanie názoru občanov formou prieskumov a otázky smerovali k téme spoločného štátu. Tieto prieskumy ukázali, že občania si želali skôr zachovanie spoločného štátu. Problém však bol v chápaní spoločného štátu. Presnejšie sa tým myslí nejasnosť v predstave, o aký zväzok dvoch štátov by sa malo jednať. Či to mal byť zväzok dvoch samostatných celkov, alebo skôr jeden celok. Slováci boli skôr za uvoľnenejšie celky štátu. (Rychlík, 2012, s. 8).

Do uskutočnenia prezidentských volieb v roku 2012 prebiehala voľba prezidenta bez priamej voľby občanov. Od roku 1993 do roku 1998 prezidenta volila iba jedna komora parlamentu, presnejšie Poslanecká sněmovna. Z dôvodu toho, že v tom období ešte nebol ustanovený Senát. Zaujímavosťou volieb z roku 2008 je to, že boli po prví krát vysielané naživo Českou televíziou (Charvát, 2013, s. 152). V období keď boli voľby prezidenta nepriame, teda o ňom rozhodovali obe komory parlamentu, tak voľby mohli mať maximálne 3 kolá. Funkčné obdobie prezidenta trvalo 5 rokov. K znovuzvoleniu mohlo prísť iba jeden krát. Kandidát na prezidenta musel mať 40 a viac rokov a navrhnúť kandidáta mohlo minimálne 10 poslancov Poslanecké sněmovny alebo 10 senátorov Senátu (Kubát, 2003, s. 73).

Celkovo boli predložené dva návrhy v Poslanecké sněmovně a jeden v Senáte o zavedení priamej voľby prezidenta. Stalo sa tak v období ešte pred voľbami do Poslanecké sněmovny v máji 2010. Ani jeden z týchto návrhov nezískal potrebný počet hlasov pre schválenie. Dôvodom, prečo ani jeden z návrhov nezískal dostatočný počet hlasov môže byť ten, že politické strany sa nedohodli spoločne, ale všetky predložené návrhy boli samostatnou iniciatívou konkrétnej politickej strany. Treba však dodať, že pred spomínanými voľbami mala väčšina strán v politickom programe zavedenie tejto priamej voľby. Vláda, ktorá vzišla z volieb 2010 nakoniec priamu voľbu prezidenta presadila. (Charvát, 2013, s. 152).

Medzi používané argumenty, ktorými sa môže obhajovať prijatie priamej voľby prezidenta občanmi konkrétneho štátu patrí napríklad:

1. Posilnenie uvedomelých občanov. Myslí sa tým na skutočnosť, že ak majú občania možnosť zvoliť si prezidenta, tak sa tým dáva priestor na podporu uvedomenia si dôležitosti a významnosti občianskych možností zasahovania do verejného života.
2. Prezident je hlavou štátu. Tento argument vyzdvihuje symbolické postavenie prezidenta, ako vedúcej osoby štátu. To je dôvod pre tvrdenie, že by mal rozhodovať o tom, kto bude prezidentom každý občan s volebným právom a nie iba skupina politikov, aj napriek tomu, že to sú zvolení zástupcovia. Keďže je to práve prezident, ktorý reprezentuje štát a spoločnosť.

3. Nepriama voľba je o zákulisí. Zákulisím sa myslí to, že voľba prezidenta by v tomto prípade závisela od politických dohôd a ústupkov. Transparentnosť voľby prezidenta je teda skôr znehodnotená, keďže politické strany sa môžu rôzne dohodnúť na podpore jednotlivých kandidátov. Priama voľba naopak prináša väčšiu transparentnosť a nenecháva veľkú možnosť, aby do voľby prezidenta mohli politici významnejšie zasahovať.

Okrem argumentov pre priamu voľbu prezidenta sú však známe aj argumenty, ktoré sú za nepriamu voľbu:

1. Priama voľba prezidenta, ako ďalšie voľby pridané k ostatným nie sú automatický tým, čo prináša so sebou kultiváciu občianskeho sektora a rozširovanie priamej demokracie pre spoločnosť.

2. Ďalším protiargumentom je, že to môže skôr podporiť občiansku unavenosť z politickej situácie a voličskú apatiu. To môže mať za následok nižšiu volebnú účasť.

3. Taktiež je to možné nebezpečenstvo vzostupu populizmu. Teda, že v priamej voľbe sa môžu objaviť kandidáti, ktorí síce nemajú skúsenosti s politikou, ale vedia sa mediálne prezentovať tak, aby si získavali hlasy občanov. Ide o spôsob politiky, keď je ľudom predovšetkým prezentované to, čo chcú počuť. V nepriamej voľbe môže byť ovplyvňovanie výsledku v zákulisných dohodách. V priamej to môže byť financovanie a záujmy určitých bližšie nešpecifikovaných skupín, ktoré podporujú konkrétneho kandidáta.

4. Proti priamej voľbe sa môže vyskytnúť názor, že ak je priama voľba v parlamentnej republike, tak nemá takáto voľba zmysel. Keďže prezident nemá dostatok právomocí, môže sa vyskytnúť situácia, pri ktorej si zvolený prezident nerozumie s vládou a môže sa tým tvoriť zbytočné politické napätie, čo má za následok aj zvyšujúce napätie v spoločnosti (Němec, Kuta, 2009, s. 8-9).

Vyššie uvedené argumenty a protiargumenty priamej voľby prezidenta sa často dotýkajú samotnej osoby prezidenta, jeho kompetencií a zákonného postavenia v štáte. Pretože ak by sme tieto tvrdenia premietli do štátu, v ktorom je prezidentský systém vládnutia a nie parlamentný, niektoré tvrdenia by následne stratili na svojej sile a opodstatnenosti. V prezidentskej republike by zrejme nebol dôvod uvažovať o opodstatnenosti dôležitosti priamej voľby prezidenta, ktorá by podporovala voličskú apatiu. Každý prezident sám rozhoduje o tom, či bude aktívny v komunikácii s občanmi a bude tým podporovať dôležitosť svojej osoby. Alebo sa pred verejnosťou «skryje» a stane sa iba politicky nevýznamnou aj keď nevyhnutnou osobou.

5. Ústava Českej republiky v súčasnosti pre prezidentské voľby stanovuje, že kandidátom na prezidenta môže každý občan pod podmienkou, že má 18 a viac rokov. Celkové množstvo podpisov od občanov, ktoré je potrebné vyzbierať pre kandidatúru je stanovené na 50 000 podpisov (3. hlava, článok 56). Okrem občanov

môže kandidátov navrhovať parlament. Pre schválenie kandidatúry je však potrebných najmenej 20 poslancov z Poslanecké sněmovny a v prípade Senátu to je 10 senátorov. Stanovenie dátumu, kedy sa konajú voľby do oboch komôr parlamentu má svoje jasné pravidlá. Táto určitá lehota obdobia, kedy sa môžu konať parlamentné voľby, je stanovená od tridsiateho dňa pred ukončením funkčného obdobia po deň ukončenia funkčného obdobia. Ak by nastala situácia, že dôjde k rozpusteniu Poslanecké sněmovny. V tom prípade je možné vykonať voľby v intervale do šesťdesiatich dní po rozpustení Poslanecké sněmovny (3. hlava, článok 56).

Do Poslanecké sněmovny môže byť zvolení občan, ktorý dosiahol 21 rokov a je občanom Českej republiky. Kandidát do Senátu musí mať 40 a viac rokov. Zvolený občan sa následné stáva poslancom alebo senátorom. Prípadná možnosť, že by bol jeden človek zároveň poslancom aj senátorom súčasne, nie je možná (2. hlava, článok 17 – 21). Na kandidatúru do Senátu je potrebných 1000 podpisov od občanov (Mejstříková, Kolínska, 2010). Voľby do Poslanecké sněmovny prebiehajú podľa pomerného systému. Voľby sú tajné. Postupujú tie politické strany a hnutia, ktoré získajú aspoň 5 % hlasov. Pri dvojčlenných koalíciách je volebný prah 10%, pri trojčlenných 15% a viac ako trojčlenné aspoň 20%. Pri prevode získaných hlasov na mandáty je používaný D'Hondtov deliteľ. Volič môže pri voľbách využiť maximálne 4 preferenčné hlasy (Kancelář poslanecké sněmovni, ©2016). Počet obvodov, je počet krajov ktorých je 14. (Mejstříková, Kolínska, 2010). Voľby do Senátu prebiehajú väčšinovým systémom. Zvolený je ten kandidát, ktorý získa nad 50% hlasov. V prípadnom druhom kole stačí relatívna väčšina. Počet volebných obvodov je 81.

Dalej bude predmetom nášho záujmu Maďarsko. Okrem volebného systému si priblížime situáciu pri vzniku modernej Maďarskej republiky po páde predošlého režimu a následne si rozoberieme zmenu názvu Maďarskej republiky na Maďarsko, ktorá sa uskutočnila pred nedávnom. Z volebného systému nás bude predovšetkým zaujímať voľba prezidenta, keďže táto voľba je v súčasnom Maďarsku rozdielna od ostatných krajín V4. Prvé slobodné voľby po páde minulého režimu priniesli v Maďarsku k moci vládu, na čele ktorej bol predseda vlády József Antall Bol známy tým, že svojim konaním niekedy vznášal napätie do vzťahov so susednými štátmi s Maďarskom. Myslí sa tým predovšetkým na jeho výrok, že je premiérom pätnástich miliónov Maďarov, namiesto desiatich miliónov občanov svojho štátu. V skutočnosti myslel na ďalších päť miliónov Maďarov, ktorí žijú mimo Maďarska a tvoria menšinu v okolitých štátoch. Táto Maďarská rétorika sa prejavila aj pri voľbách v roku 2002 Keď Viktor Orbán, ktorý sa cítil byť premiérom maďarského národného spoločenstva, vzniesol požiadavku, ktorá mala mnoho spoločného s Antallovím výrokom. Požadoval totiž spojenie maďarského národa do jedného (Dražanová, 2008 s. 13).

23. októbra 1989, keď Mátyás Szuros, ako dočasná hlava štátu vyhlásil z balkóna Národného zhromaždenia Maďarsko za republiku. Konal na základe

rozhodnutia zákonodarného zboru. V období pádu minulého režimu a nástupu demokracie sa téma postavenia prezidenta a jeho voľby stala predmetom problémov, ktoré vyústili do sporov. Obdobie od 1989 po 1990 sa nazýva zmenou systému. Spory ohľadne prezidenta sa objavili už v období rokovaní. Problém vznikol na základe požiadavky, ktorú vzniesla Maďarská socialistická robotnícka strana. Tá síce súhlasila, že kompetencie prezidenta sa prenesú na predsedu parlamentu a zruší sa Prezidentská rada, požadovali však priamu voľbu prezidenta, ktorá by sa uskutočnila ešte pred prvými parlamentnými voľbami po páde režimu. Časť opozície sa postavila proti tomuto návrhu a pri rokovaniach za okrúhlim stolom sa rozhodla nepodpísať dohody (Halász, 2011, s.132). No napriek nepodpísaniu ich nevetovala. Národné zhromaždenie už v októbri 1989 pretransformovalo dohody do konkrétnych právnych noriem. Stalo sa tak prijatím balíka organických zákonov. Rozhodlo sa, že voľba prezidenta bude priama z dôvodu zachovania stability po spoločenskej a politickej stránky. Priama voľba sa však mala uskutočniť iba raz s tým, že nasledujúcich prezidentov už bude voliť iba parlament. Prvý dátum prezidentských volieb bol v januári 1990. Slobodní demokrati z pozície opozície však začali zbierať podpisy na referendum o tých záležitostiach, v ktorých nebol dosiahnutý kompromis za okrúhlym stolom. Teda aj p voľbe prezidenta. Podpisy zbierali od septembra 1989 (Halász, 2011, s. 132).

Maďarská ústava (Magyarország Alaptörvénye) v súčasnosti určuje, že za prezidenta môže kandidovať iba ten občan, ktorý dosiahol 35 rokov života. Aby mohla byť nominácia kandidáta platná, musí byť písomné odporúčanie aspoň od jednej pätiny členov Národného zhromaždenia. Každý poslanec Národného zhromaždenia môže odporučiť jedného kandidáta na prezidenta. Pokiaľ nastane situácia, že poslanec odporučí viac kandidátov, tak tieto odporúčania sa stávajú neplatnými. Národné zhromaždenie volí prezidenta v tajnom hlasovaní. Voľby prezidenta sú nepriame a môžu byť úspešne ukončené už v prvom kole voľby. Podmienkou však je, že jeden z kandidátov musí dostať hlasy od dvoch tretín členov Národného zhromaždenia. Pokiaľ sa tak nestane, je vyhlásené druhé kolo. Do druhého kola postupujú dvaja kandidáti. Prvý s najvyšším počtom hlasov a druhý, ktorý bol v počte hlasov hneď pred víťazom, poprípade má rovnaký počet hlasov. V druhom kole voľby prezidenta zvíťazí ten kandidát, ktorý dostane vyšší počet hlasov a neplatí už pravidlo z prvého kola hlasovania. (4. kapitola, článok 10 -11).

Pôvodný systém prinášal pomerne stabilné vládne koalície. Nevýhodou bola podpora dvoch názorovo polarizovaných blokov, ktoré nemuseli vždy presne reflektovať názory v spoločnosti. K schváleniu nového volebného zákona došlo v roku 2011. V januári 2013 Ústavný súd nesúhlasil s niektorými zmenami a označil ich za protiústavné. Zrušila sa povinnosti pre voličov registrovať sa najneskôr 15 dní pred konaním volieb a možnosti vysielania volebných spotov iba vo verejnoprávnych

médiách. Do roku 1989 bol funkčný jednomandátový volebný systém. V rokoch 1945 až 1947 fungoval pomerný volebný systém. Vládnuca Maďarská socialistická robotnícka strana chcela zachovať systém, ktorý fungoval do roku 1989. Opozícia chcela, aby bol funkčný systém z rokov 1945 až 47. Preto bol vytvorený kompromis, kedy sa poslanci volia rôznymi systémami (Rieger, 2014, s. 1).

V súčasnosti platí, že pasívne volebné právo má občan od 18 rokov (National Election Office, 2014). V jednomandátových obvodoch je potrebná petícia s podpismi aspoň 500 voličov žijúcich v danom obvode na úspešnú registráciu kandidatúry. V pomernej zložke môžu kandidovať aj predstavitelia národnostných menšín. Pre registráciu straníckej kandidátnej listiny je nutné, aby konkrétna politická strana postavila kandidátov aspoň v 27 jednomandátových obvodoch, kde prebiehajú voľby v rámci väčšinového systému. Tieto obvody však musia byť aspoň v ôsmich zemiach z 19 maďarských regiónov a v Budapešti (Česká, 2014, s. 3). Maďarská samospráva sa skladá z miestnych samospráv a žúp. Vo voľbách do Národného zhromaždenia nie je možné preferenčne hlasovať. Klauzula je 5 % (Nagy, 2014, s. 1 – 2).

Pre dvojitú koalíciu platí 10% a pre viac člennú koalíciu platí 15%. Voliť môžu aj tí, čo nemajú trvalé bydlisko v Maďarku. Voliť môžu ale iba maďarské strany a nesmú voliť v jednomandátových volebných obvodoch. Ak získa kandidát národnostnej menšiny aspoň štvrtinu hlasov z priemerného počtu hlasov a napriek nedosiahnutiu kvóra môže menšina poslať do parlamentu svojho zástupca, ktorý však nebude mať hlasovacie právo. Pre rozdelenie mandátov sa používa D' Hondtov deliteľ (Česká, 2014, s. 4). Hlasy pre prerozdelenie 93 kresiel sa sčítajú z hlasov pre stranícku národnú kandidátku, hlasov zahraničných Maďarov pre stranícku kandidátku a hlasov nevíťazných kandidátov z jednomandátových obvodov s hlasmi, ktoré výherca nepotreboval. Hlasy jednomandátových obvodov sa prevádzajú od kandidátov strán k ich strane. Celkovo je 106 kresiel v jednomandátových volebných obvodoch a 96 mandátov sa vyberá z celoštátnej straníckej kandidátnej listiny. To však okrem iného znamená, že volič má k dispozícií dva hlasy. Jeden hlas je pre kandidáta a druhý pre politickú stranu alebo hnutie (Česká, 2014, s. 4).

Treťou krajinou v našej komparácii bude náš severný sused, Poľská republika. Okrem volebného systému sa zameriame aj na súčasnú politickú situáciu, ktorá sa nesie v znamení sporov medzi Poľskom a Bruselom. Pád minulého režimu v Poľsku nastal v roku 1989. Boj proti komunizmu bol zároveň bojom za národnú nezávislosť. Aspoň také vnímanie situácie sa nachádzalo vo vtedajšom Poľsku. Silou, ktorá dopomáhala k oslobodeniu od komunistickej moci v Poľsku bol nacionalizmus. Táto sila však mala aj svoje odvrátené stránky. Myslí sa tým na šovinistické a xenofóbne formy nacionalizmu, ktoré sú niekedy spájané aj s katolíckou cirkvou (Dražanová, 2008 s. 3). Príkladom je napríklad kňaz redemptoristického rádu Tadeusz Rydzyk,

ktorý založil v roku 1991 Radio Maryja. Toto rádio je označované za antisemitské, konšpiračné, euroskeptické a ultrakatolícke. (Smolík, 2013, s. 402). V médiách sa napríklad objavil výrok Tadeusza Rydzyka na adresu poslancov, ktorí hlasovali za miernejšie znenie potratového zákona: «Mali by byť oholení ako prostitútky, ktoré zhrešili s Nemcami, pretože to sú zradcovia národa». Radio Maryja bolo kritizované Vatikánom a tiež židovskými organizáciami. Ku kritike sa pripojil aj niekdajší prezident Poľska Lech Walesa. V roku 2011 pozvali poslanci Európskeho parlamentu z frakcie Európskych konzervatívcov do Bruselu práve Tadeusza Rydzyka. V tom čase sa podpredseda Európskych konzervatívcov Timothy Kirkhope vyjadril, že: «Európsky parlament nemôže byť miestom, kde sa budú propagovať xenofóbne a homofóbne názory, ktoré šíri otec Rydzyk» (Štefan, 2011).

K osobnosti prezidenta Poľskej republiky je vhodné dodať informácie, ktoré sa týkajú jeho stavu v minulosti. Myslí sa konkrétne na stav, ktorý fungoval pred rokom 1997. Vtedy bolo postavenie prezidenta a jeho kompetencie väčšie, ako je to v súčasnom stave. Zmena prišla prijatím novej ústavy práve v roku 1997. Pred týmto obdobím bolo možné považovať Poľsko za poloprezidentský systém. Tento stav mal výrazné negatívum v konfliktoch, ktoré sa tvorili medzi vládou a prezidentom. Práve tieto konflikty stáli za snahou okresať kompetencie prezidenta, čo sa nakoniec aj podarilo. Prezident je v súčasnosti hlavou štátu a zastupuje Poľsko v medzinárodných vzťahoch. Taktiež je najvyšším veliteľom ozbrojených síl. Medzi jeho ďalšie kompetencie patrí napríklad vymenovávanie sudcov, udeľovanie milosti a prepožičiavanie štátnych vyznamenaní. Reálne právomoci prezidenta po prijatí novej ústavy v roku 1997 boli teda významne okliešťené a prípadné spory medzi prezidentom a vládou vznikajú prevažne z dôvody úlohy prezidenta, ktorou je zastupovanie Poľska v medzinárodných vzťahoch. Väčšina súčasných prezidentových aktov si vyžaduje spolupodpísanie s premiérom alebo s tým ministrom, ktorého sa konkrétna agenda týka. (Dušek, 2011, s. 2).

V súčasnosti sa kandidátom na prezidenta v Poľsku môže stať každý občan Poľska. Musí však splniť určené podmienky. Medzi podmienky patrí to, že to musí byť občan, ktorý dosiahol 35 a viac rokov. Ďalšou podmienkou pre kandidáta je to, že sa mu musí podariť nazbierať určitý počet podpisov. Tento počet podpisov je stanovený na hodnote 100 000 podpisov od občanov. Prezidentské voľby sú priame a tajné. Výherný kandidát na prezidenta potrebuje vo voľbách získať absolútnu väčšinu hlasov. Teda musí mať nad 50% platných hlasov. Ak sa tak nestane v prvom kole prezidentských volieb, je usporiadane druhé kolo volieb. V druhom kole vyhráva kandidát s väčším počtom hlasov na rozdiel od prvého kola volieb (Wróblewska, 2011, s. 91 – 92).

Predposledné parlamentné voľby do Sejmu sa uskutočnili v októbri 2015. Pred nimi sa v septembri 2015 uskutočnilo referendum o zmene volebného systému.

Ľudia mohli hlasovať o tom, či sa zmení pomerný volebný systém na väčšinový volebný systém vo voľbách do Sejmu. Referendum sa skončilo neúspechom. Pretože účasť bola iba na úrovni viac ako siedmich percent. Pre platné referendum v Poľsku je potrebné, aby sa ho zúčastnila nadpolovičná väčšina voličov s aktívnym volebným právom. Preto zmena systému nenastala a zostáva zachovaný pomerný systém. Uskutočnenie referenda podnietilo hnutie neúspešného kandidáta na prezidenta Pawla Kukiza (Rieger, 2015).

V súčasnosti pre pasívne volebné právo platí podmienka, že na senátora musí mať občan 30 rokov. Okrem toho však kandidát na senátora musí zozbierať 2000 podpisov od voličov. pri voľbách do je Senátu použitý systém relatívnej väčšiny a je celkovo 100 volebných obvodov. (Granar, 2012, s. 1 – 2). Pri voľbách do Sejmu majú voliči možnosť využitia jedného preferenčného hlasu. Je celkovo 41 viacmnadátových volebných obvodov. Na prerozdeľovanie mandátov sa používá D´Hondtov deliteľ. Systém je teda pomerný. Volebná klauzula je na úrovni 5%. Pri koalíciách je to 8 %. Strany, ktoré reprezentujú národnostné menšiny nemajú stanovenú klauzulu (Rivera, 2015). Kandidát do Sejmu musí mať 21 a viac rokov (Kancelaria Sejmu, 2014).

V období rokov 1990 až 1992 sa dostávali do sporov Slováci u ktorých prevažovala Slovenská časť so Slovákmi, ktorých cítenie bolo Československé. Po vzniku Slovenskej republiky sa nová ústava od Česka významne líšila v preambule. Pretože v slovenskej ústave sa text odkazoval na národ a v českej ústave na občanov. Aj napriek značnej národnostnej rozmanitosti novovzniknutej Slovenskej republiky sa v ústave zvýraznil národný princíp na rozdiel od Česka. Od roku 1993 až po rok 1998 bol u moci predseda vlády Vladimír Mečiar. Jeho obľuba na západe nebola na veľkej úrovni. Práve počas tohto obdobia bolo Slovensko kritizované za porušovanie ľudských práv. Problémy nastali aj v snahách o členstvo v NATO napriek tomu, že susedia Slovenska boli prijatí za členov. EÚ Slovensku oznámila, že neplní Kodanské politické kritéria potrebné pre vstup do tohto spolku. Bolo to z dôvodu politických udalostí na Slovensku a toto obdobie dostalo pomenovanie mečiarizmus. Menšinová otázka bola využívaná pre získavanie politických bodov. Myslí sa predovšetkým na maďarskú menšinu a hrozbu z ich požiadaviek, ktoré mali ohrozovať národné záujmy. Slovensko sa teda dostalo podľa názorov niektorých analytikov aj do medzinárodnej izolácie. (Dražánová, 2008, s. 7-8). Aj keď história vzniknutej Slovenskej republiky nebola vždy ideálna. Súčasnosť ukazuje, že Slovensko už nie je medzinárodne izolované. Je súčasťou mnohých organizácii a hlavne je súčasťou EÚ a NATO. Politická situácia sa síce môže meniť náhle, v súčasnosti je však zatiaľ situácia na Slovensku pokojnejšia. Vzájomné vzťahy v rámci V4 sa zdajú byť v súčasnosti na dobrej úrovni a môžeme tvrdiť, že sú lepšie aj vzájomné vzťahy medzi Slovenskou republikou a Maďarskom.

Aj keď je v súčasnosti voľba prezidenta na Slovensku priama, nebolo tomu tak v histórií Slovenskej republiky vždy. Počas funkčného obdobia prezidenta Michala Kováča (HZDS), ktorý bol zvolený v roku 1993, bola snaha o vykonanie dvoch referend o priamej voľbe prezidenta. Jedno bolo zmarené a druhé zrušené. Samotný Kováč bol propagátorom priamej voľby. Argumentoval tým, že priama voľba zaručí, že sa nestane, aby nebol úrad prezidenta dlhodobo neobsadený. Kováč sa dostával do sporov s predsedom vlády Vladimírom Mečiarom (HZDS) a obával sa toho, že po ukončení jeho funkčného obdobia sa stane Mečiar úradujúcou hlavou štátu. K zmareniu referenda došlo tým spôsobom, že Mečiar prijal uznesenie na základe ktorého bolo možné vytlačiť na referendové lístky iba tri otázky o vstupe Slovenska do NATO. Teda otázka o voľbe prezidenta sa do referenda nedostala. Prezident Kováč sa obrátil na Ústavný súd a žiadal o ústavný výklad tohľadne uznesenia vlády. Výsledkom bolo, že súd rozhodol v prospech prezidenta Kováča a tiež poslanca (KDH) Ivana Šimka, ktorý sa z dôvodu spomínanej udalosti obrátil na Ústavný súd tiež. Prezident sa spoločne s opozíciou obrátil na Ivana Gašparoviča (HZDS), vtedajšieho predsedu NR SR, aby vyhlásil opakovanie referenda. Gašparovič to však nevykonal, pretože chcel preskúmať formálne náležitosti petície o referende. (Just, Hladká, 2004).

Vtedajšie voľby prezidenta si vyžadovali trojpätinovú väčšinu poslancov NRSR v prvom kole voľby, čo predstavovalo najmenej 90 hlasov od poslancov. Problémom však bolo, že rovnaké pravidlo platilo aj v druhom kole voľby do ktorého sa dostali dvaja najúspešnejší kandidáti. Celkovo bolo šesť pokusov o zvolenie nástupcu Michala Kováča na poste prezidenta, ani jeden krát však nebol taký kandidát, ktorý by získal 90 hlasov. Po parlamentných voľbách v roku 1998 sa vládna koalícia v zložení SDK, SDĽ, SMK, SOP rozhodla presadiť priamu voľbu prezidenta. Koalícia mala spoločne 93 poslancov, čo bola ústavná väčšina. 14. januára 1999 bola odhlasovaná priama voľba prezidenta všetkými 93 poslancami. Zavedenie priamej voľby prezidenta pomohlo dostať sa zo situácie, že je štát bez prezidenta. V tomto stave sa Slovensko ocitlo po skončení funkčného obdobia Michala Kováča. Prvým zvoleným prezidentom v priamej voľbe bol Rudolf Schuster. Zaujímavosťou je, že občania môžu tiež prezidenta odvolať. Avšak v prípade, že sa nepodarí v ľudovom hlasovaní prezidenta odvolať, tak je zároveň rozpustený parlament a prezident je znovuzvolený. Hlasovanie vyhlasuje predseda parlamentu po zhode aspoň 90 poslancov (Just, Hladká, 2004).

V súčasnosti môže byť kandidátom na prezidenta každý občan Slovenskej republiky pod podmienkou, že dosiahol 40 rokov a navrhlo ho najmenej 15 poslancov NRSR. Poprípade má podpisy od 15 000 občanov s aktívnym volebným právom. Voľby prezidenta sú priame a tajné. Aby bol víťaz prezidentských volieb známy už v prvom kole, tak musí určitý kandidát získať nadpolovičnú väčšinu hlasov.

V prípade nezískania nadpolovičného množstva je usporiadané druhé kolo volieb. Postupujú dvaja kandidáti s najväčším počtom hlasov. V druhom kole volieb už na rozdiel od prvého kola stačí väčší počet hlasov v porovnaní s druhým kandidátom (Smetánková, 2014, s. 3).

Pasívne volebné právo získava občan SR vtedy, ak dosiahne 21 rokov života. Na registráciu hnutia alebo strany je potrebných 10 000 podpisov od občanov. Voľby do NRSR prebiehajú pomerným volebným systémom. Volič má pri voľbách možnosti využitia štyroch preferenčných hlasov. Na prerozdeľovanie mandátu je použitá Hagenbach-Bischoffova kvóta. Mandáty získajú strany s najväčším počtom zvyškových hlasov. Volebný prah je na úrovni 5 % pri dvoch až trojčlenných koalíciách je potrebných 7 %. Pre štyri a viacčlenné koalície je stanovených 10%. Vo voľbách do NRSR je územie Slovenskej republiky jediným obvodom (Maděra, 2012, s. 3 – 4).

Medzi špecifiká slovenského volebného systému patrí:

- Jeden volebný obvod pre celý štát v ktorom sa volí 150 poslancov pomerným systémom.
- Použitie Hagenbach-Bischoffovej kvóty pre výpočet prideľovania mandátov v parlamente. Použitím tejto kvóty sa prideľuje 151 mandátov, aj keď ich je v skutočnosti 150.

V našej práci sme sa venovali komparácií volebných systémov krajín Vyšehradskej štvorky. Menovite Českou republikou, Maďarskom, Poľskou republikou a Slovenskou republikou. Cieľom našej práce bolo prostredníctvom komparácie zistiť v akej miere prinášajú jednotlivé volebné systémy štátov V4 politickú stabilitu a v akej miere sú spravodlivé pri udeľovaní mandátov. Z dôvodu rozsah práce a rôznej dôležitosti jednotlivých volieb, sme vzájomne porovnávali iba systém volieb do parlamentu. Porovnávali sme ich prostredníctvom proporcionality. Tú sme zisťovali u každej politickej strany a hnutia kandidujúceho vo voľbách zvlášť a taktiež sme zisťovali celkovú proporcionalitu výsledkov volieb. Z časového hľadiska sme porovnávali úsek od 90 rokov minulého storočia po súčasnosť. Pri Českej a Slovenskej republike sme sa venovali parlamentným voľbám až po rozpade ČSFR v 1993.

Náš cieľ práce sa nám podarilo úspešne naplniť. Poznatky, ktoré sme vzájomnou komparáciou volebných systémov získali sú tieto:

- Najspravodlivejší volebný systém parlamentných volieb z hľadiska proporcionality má Česká republika. Priemer ich výsledkov je 12,34 a ide o najlepší výsledok. Zároveň sú výsledky proporcionality skôr stabilné, bez väčších výkyvov.
- Najistejšiu politickú stabilitu prináša maďarský volebný systém parlamentných volieb.
- Najhoršiu proporcionalitu v rámci nášho porovnávania má Poľská republika.

- Poľská republika a Česká republika patria k štátom s najväčším počtom predčasných volieb v rámci nami sledovanom časovom úseku.
- Poľský parlamentný volebný systém sa na rozdiel od ostatných troch systémov najčastejšie upravuje.
- Slovenská republika stojí skôr v strede. V sledovanom časovom úseku sa uskutočnili iba jedny predčasné voľby a priemer proporcionality je horší než v Maďarsku, avšak je lepší v porovnaní s Poľskom.
- Ak zoberieme do úvahy politickú stabilitu zároveň s proporcionalitou, tak nám vychádza najlepšie Maďarsko a najhoršie Poľská republika.

V našej práci sme však okrem samotného ústredného cieľa zistili, čo predstavuje zoskupenie štyroch stredoeurópskych štátov známe pod názvom Vyšehradská štvorka. Vieme, že nejde iba o politické spojenie 4 štátov, ale spája ich aj kultúra a spoločná história. Samotné zoskupenie má historického predchodcu zo stredovekého obdobia. Okrem toho sme si spoločne podrobne priblížili voľby a ich komplexný systém zo všeobecného hľadiska. Taktiež vieme, rozlíšiť jednotlivé volebné systémy od seba a vieme, že skutočná podoba priebehu volieb v jednotlivých krajinách môže byť rôzna. V práci sme sa venovali aj rozdielom medzi politickými stranami a politickými hnutiami. Práca ukázala, že voľby sú aj napriek ich komplikovanosti dôležitou súčasťou demokratických zriadení.

References:

1. BILČÍK, Vladimír a STRÁŽAY, Tomáš. *Fungovanie V4 pred a po vstupe jej členov do EÚ* [online]. Bratislava: Výskumné centrum Slovenskej spoločnosti pre zahraničnú politiku, 2006 [cit. 2016-03-20]. Dostupné na: http://www.old.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/116.
2. BLÍŽKOVSKÝ, Radek a NĚMEC, Jan. *Právni úprava volební povinnosti ve vybraných zemích*. Praha: Parlamentní institut, 2013.
3. CIRNER, Michal. Cezhraničná spolupráca v Európe a verejná správa naprieč hranicou (Slovensko – Ukrajina): pracovný zošit IV. – 1. vyd. Prešov: ADIN, 2017. ISBN 978-80-89540-91-4.
4. Čarnogurský ULC. *Nové volebné pravidlá*. In: *PRO BONO* [online]. Čarnogurský ULC, roč. 9, č. 5, 2014 [cit. 2016-03-30]. Dostupné na:http://www.ulclegal.com/sk/bulletin-pro-bono/verejna-sprava/5251-nove-volebne-pravidla
5. ČESKÁ, Tereza. *Maďarsko, parlamentní volby 2014* [online]. Praha: Parlamentní institut, 2014 [cit. 2016-03-20]. Dostupné na:www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=99700

6. DANČIŠIN, Vladimír. *Voľby a volebné systémy. Terminologické penzum.* Prešov: Prešovská univerzita v Prešove, 2014. ISBN 978-80-555-1197-9.
7. DRAŽANOVÁ, Lenka. *Populismus a nacionalismus v zemích Vyšegrádske skupiny po roce 1990* [online]. Praha: Parlametní institut, 2008 [cit. 2016-03-20]. Dostupné na: www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=30572
8. DUŠEK, Vojtěch. *Parlamentní volby v Polsku 2011* [online]. Praha: Parlamentní institut, 2011 [cit. 2016-03-20]. Dostupné na::https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=75782
9. HALÁSZ, Ivan. *Ústavné postavenie a spôsob voľby maďarského prezidenta republiky*. In. *Ústavní postavení prezidenta republiky a způsob jeho volby* [online]. Praha: Karolinium, 2011, roč. 10, č. 4, s. 129–138 [cit. 2016-03-30]. ISSN 2336-6478. Dostupné na:http://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/index.jsp?include=AUC_cislo&id=3084&casopis=88&zalozka=0&predkl=160
10. http://www.old.sfpa.sk/dokumenty/publikacie/116
11. CHARVÁT, Jakub. *Analýza procesu zavádění přímé volby prezidenta v ČR*. In: *European Electoral Studies* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2013, roč. 8, č. 2, s. 149-159 [cit. 2016-03-25]. ISSN 1801- 6545. Dostupné na:http://ispo.fss.muni.cz/uploads/EVS/016/EVS_8_2_4.pdf
12. CHYTÍLEK, Roman, et. al. *Volební systémy.* Praha: Portál, 2009. ISBN 978-80-7367-548-6.
13. KRESÁK, Peter, et. al. *Občan a demokracia.* Bratislava: Nadácia Občan a demokracia, 1997. ISBN 80-967169-7-2.
14. KUBÁT, Michal, et. al. *Politické a ústavní systémy zemí středovýchodní Evropy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2004. ISBN 80-86432-90-4.
15. KUBÁT, Michal. *Demokracie v Polsku*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2005. ISBN 80-86429-46-6.
16. KUBÁT, Michal. *Postkomunizmus a demokracie.* Praha: Dokořán, 2003. ISBN 80-86569-47-0.
17. LEBEDA, Tomáš. *Hlavní proměnné proporčních volebních systémů.* In: *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2001, roč. 37, č. 4 s. 425-448 [cit. 2016-03-26]. ISSN 2336-128X. Dostupné na:http://sreview.soc.cas.cz/uploads/f213451ab2ebbfd43a47e9a357052f59876adc77_140_425LEBEDA.pdf
18. LEBEDA, Tomáš. *Teorie reálne kvóty, alternativní přístup k měření volební proporcionality*. In. *Sociologický časopis* [online]. Praha: Sociologický ústav AV ČR, 2006, roč. 42, č. 4 s. 657-681 [cit. 2016-03-27]. ISSN 2336-128X. Dostupné na:http://sreview.soc.cas.cz/uploads/8c9cb0bfd23dad80281f1c4abc2f0e3a7450fa6c_217_04lebeda23.pdf

19. MADĚRA, Milan. *Analýza parlamentních voleb na 2012 na Slovensku v kontextu slovenského stranicko-politického systému* [online]. Praha: Parlamentní institut, 2012 [cit. 2016-03-25]. Dostupné na: http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=89097
20. *Magyarország Alaptörvénye* (2011. április 25.) Magyarország Alaptörvényét az Országgyűlés a 2011. április 18-i ülésnapján fogadta el.
21. NAGY, Attila Tibor. *Hungarian electoral system and procedure* [online]. Budapešť: Centre for fair political analysis, 2014 [cit. 2016-03-25]. Dostupné na:http://www.meltanyossag.hu/content/files/Hungarian%20electoral%20system%20and%20procedure.pdf
22. NĚMEC, Jan a KUTA, Martin. *Vliv zavedení příme volby prezidenta na politický systém* [online] Praha: Parlamentní institut, 2009 [cit. 2016-03-30]. Dostupné na:www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=58574
23. NOVÁK, Miroslav a LEBEDA, Tomáš. *Volební a stranické systémy ČR v mezinárodním srovnání.* Dobrá Voda u Pelhřimova: Aleš Čeňek, 2004. ISBN 80-86473-88-0.
24. PECHÁČEK, Štepán a KUTA, Martin. *Příma volba starostu* [online]. Praha: Parlamentní institut, 2014 [cit. 2016-03-30]. Dostupné na:http://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=67731
25. RIEGER, Lukáš. *Maďarské parlamentní volby.* In: *Čtrnáctideník* [online]. Praha: CEVRO – Liberálně-konzervativní akademie, roč. 7, č. 9, 2014 [cit. 2016-03-28]. Dostupné na: http://www.cevro.cz/web_files/soubory/ctrnacni-deniky/2014/14denik_9_2014.pdf
26. RIEGER, Lukáš. *Polské parlamentní volby 2015.* In: *Čtrnáctideník* [online]. Praha: CEVRO – Liberálně-konzervativní akademie, roč. 10, č. 18, 2015 [cit. 2016-03-29]. Dostupné na: http://www.cevro.cz/web_files/soubory/ctrnacni-deniky/2015/14denik_18_2015_polske%20volby.pdf
27. RYCHLÍK, Jan. *Rozdelení Česko-Slovenska 1989 – 1992*. Praha: Vyšehrad, 2012. ISBN 978-80-7429-370-2.
28. ŘÍCHOVÁ, Blanka. *Komparativní politologie*. In: CABALA, Ladislav, et. al. *Úvod do studia politické vědy*. Praha: Eurolex Bohemia, 2002, s. 57-72. ISBN 80-86432-41-6.
29. SKALOŠ, Martin. *Štátne nástupníctvo po dismembrácii Českej a Slovenskej federatívnej republiky.* In: *Dny práva 2012* [online]. Brno: Masarykova univerzita, 2013, s. 483-495 [cit. 2016-03-30]. ISBN 978-80-210-6319-8. Dostupné na:https://www.law.muni.cz/sborniky/dny_prava_2012/files/rozpad/SkalosMartin.pdf

30. SMETÁNKOVÁ, Dáša. *Prezidentské volby na Slovensku v roce 2014* [online]. Praha: Parlamentní institut, 2014 [cit. 2016-03-30]. Dostupné na:https://www.psp.cz/sqw/text/orig2.sqw?idd=99934
31. SMOLÍK, Josef. *Krajněpravicové politické strany v zemích V4: historie a současnost*. In: *Sociológia* [online]. Bratislava: Sociologický ústav SAV 2013, roč. 45, č. 4, s. 385-410 [cit. 2016-03-30]. ISSN 1336-8613. Dostupné na:https://www.sav.sk/journals/uploads/09030849Smolik%20-%20OK.pdf.
32. SRB, Vladimír. *Stručný průvodce politickou vědou aneb klíč k politické teorii.* Praha: Politologický klub, 2000. ISBN 8023866990.
33. ŠEDO, Jakub. *Volební systémy postkomunistických zemí*. Brno: CDK, 2007. ISBN 978-80-7325-137-6.
34. Ústavní zákon ČNR č. 1/1993 Sb., *Ústava České republiky*.
35. Ustawa z dnia 5 stycznia 2011 r. *Kodeks wyborczy*.
36. WRÓBLEWSKA, Iwona. *Volba prezidenta Polské republiky a jeho ústavní pozice*. In. *Ústavní postavení prezidenta republiky a způsob jeho volby* [online]. Praha: Karolinium, 2011, roč. 10, č. 4, s. 89–100 [cit. 2016-03-29]. ISSN 2336-6478.Dostupnéna:http://www.cupress.cuni.cz/ink2_stat/index.jsp?include=AUC_cislo&id=3084&casopis=88&zalozka=0&predkl=160
37. Zákon č. 180/2014 Z. z. *o podmienkach výkonu volebného práva a o zmene a doplnení niektorých zákonov*.

Maryan Lopata
Ph.D. in Political Science,
Department of Political Science and International Relations,
Lviv Polytechnic National University

Mykhailo Halushchak
Ph.D. in Historical Science
Vice-director of the NGO «Centre of Innovative Research»

Political preferences of Ukrainian national minority in Poland in 2000-2010 presidential elections

The purpose of this paper is to describe, characterize and explain the election results of main candidates of the President in Poland relying on voting behavior of the Ukrainian national minority in Poland. In the study were taken into consideration three elections – presidential elections in 2000, 2005 and 2010. Selected elections were taken into account due to the temporal proximity to the National Census in 2002 and 2011. The hypothesizes of the research is that Ukrainian national minority could have distinct voting behavior from their region of permanent living and voted obviously for the representatives of liberal and leftist political forces rather than for far-right and right, or eve far-left candidates.

Effective participation of national minorities in political life is one of the important components of democratic societies. Thanks to the effective participation in political life and elections of national minorities, it creates opportunities to represent and preserve their identity. Formation and consolidation of democratic systems, processes of dissemination of democratic norms and standards should systematically consider interests of national minorities and include them into the management system, government representations, involving representative offices, legislative bodies. Creating complete conditions, the introduction of effective legal mechanisms for national minority to active political participation should not be considered by the states not only as a legal obligation, but also as an integral element of rational management. One of the most considerable national minority in Poland is the Ukrainian national minority.

The purpose of the scientific article is to explore the electoral behavior of the Ukrainian national minority on the presidential elections in Poland and its impact on the election results in areas of its permanent living.

Studies on the issues of national minorities and especially the Ukrainian national minority are undertaken by researchers dealing with various scientific disciplines. Nowadays, also in Poland, despite a relatively low national and ethnic diversity, knowledge on this subject is gradually developed and deepened, especially by sociologists, anthropologists and historians – Adamczuk, Łodziński, Sakson.

This topic was also taken into account by representatives of other scientific disciplines, including geographers – Barwiński and others. Most significant work in this field is the paper of Wojtaszczyk M. (2015) considering national minorities in Poland. Nevertheless, the is a huge lack of comprehensive study of political and electoral preferences of only Ukrainian national minority, with the exception if history, cultural issues and the relation of this particular minority with its motherland – Ukraine. Very important research in the field of investigation whether national, ethnic and regional minorities political attitude in Poland differ from the rest population made Professor of the University of Warsaw Mariusz Kowalski.

National Censuses are the only comprehensive source of information about the national and ethnic affiliation of the population in Poland. Although the way they were conducted leaves much to be desired, they still do not have an alternative that would allow for a precise characterization of the ethnic structure of Polish society. Therefore, when undertaking any research on national and ethnic minorities and regional groups, it is necessary to use census data.

The condition for recognizing the correctness of modern censuses is showing five features: universality (by covering the entire designated population in a given area), simultaneity (by conducting it in a short time), name (each person by name and surname is included in the census), directness (the answer is provided written person) and periodicity (by taking place at regular intervals). Answers to the questions included in the lists about nationality, the language used at home or religion depend only on the declaration of the person being written and there is no possibility of their verification, so it is important that the lists cover the whole society. In Poland, after 1989, two National Censuses were held in 2002 and 2011, and only the 2002 census can be considered relatively correct, despite various problems that arise in the case of questions about national and ethnic affiliation. Therefore, this census has been included in this work as a supplement to the 2011 census. The 2002 and 2011 National Censuses were the first Polish censuses after World War II to deal with nationality issues. [4 pp. 10-11, 63]

Ukrainian nationality in the 2002 census was indicated by 30,957 people, including 16,797 women and 14,160 men. Almost exactly the same number of people lived in the city as in the countryside (15.3 thousand and 15.6 thousand, respectively).[1] Also in this case, the vast majority had Polish citizenship (27.1 thousand) and used the Polish language at home (27.5 thousand, including 10.2

thousand exclusively use Polish). 19.5 thousand people declared the use of the Ukrainian language at home. Also in the case of Ukrainians, a certain group of respondents indicated Russian (more than 780 people), and almost 300 people indicated Lemko as the language used in the home. Contrary to other national minorities of Poland, the representatives of the Ukrainian minority were much more territorially dispersed. The largest number of Ukrainians lived in the Warmian-Masurian voivodship (11.8 thousand), followed by the following voivodeships: Lesser Silesia (1.4 thousand), Subcarpathian (3 thousand), Podlaskie (1.3 thousand), Pomeranian (2,8 thousand) and the West Pomeranian (3.7 thousand) voivodship. There were also smaller clusters in Lublin (670 people) and Masovian (580 people) voivodships. In none of the communes did the representatives of the Ukrainian minority exceed 20% of the population. The largest percentage of Ukrainians lived in the municipality of Lelkowo in the Braniewo poviat in the Warmian-Masurian Voivodeship (18.5%). *[14]*

According to new Census in 2011[14], Ukrainians remained a highly dispersed group. Most of them lived in the Warmian-Masurian voivodship (13.4 thousand). The second-largest cluster unexpectedly turned out to be Masovian Voivodeship (6.6 thousand). Larger groups were also noticeable in the following voivodeships: Lublin (2.2 thousand), Lesser Poland (2 thousand), Subcarpathian (4.1 thousand), Podlaskie (2.7 thousand), Pomeranian (4.2 thousand).) and the West Pomeranian Voivodeship (almost 5,000).[5] As in 2002, the Ukrainian population did not exceed 20% of the population in any of the municipalities. In 4 municipalities of the Warmian-Masurian Voivodeship, 1 commune of the municipalities Voivodeship and 1 commune of the West Pomeranian Voivodeship, representatives of Ukrainian national minority exceed the threshold of 10% of the population (Table 1).[15]

Within the Ukrainian community in Poland, various degrees of a sense of national identity are currently noticeable, covering the spectrum of attitudes from total Ukrainianness to double Polish-Ukrainian identification. Assimilation processes are most visible among the oldest people born before 1947, who experienced the strongest post-war discrimination and denationalization.[6] In subsequent generations, the percentage of 156 people who clearly identify with Ukrainianness is higher, but the entire group is still strongly affected by problems related to the progressive assimilation.[1]

[1] Sakson A., 2014, Mniejszość ukraińska na Warmii i Mazurach, w: Sakson A. (red.), Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Aspekty polityczne i społeczne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń. pp. 131-132.

Table 1

Municipalities where, according to the National Census 2011, where at least 10% of inhabitants belong to the Ukrainian national minority

Voivodeship	Municipality	Number of residents of the municipality	Number of Ukrainians	Percentage of Ukrainians
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	5 121	538	10,5
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	3 967	531	13,4
	Budry	3 003	368	12,3
	Kruklanki	3 139	383	12,2
	Lelkowo	3 086	607	19,7
	Pieniężno	6 746	691	10,2
	Pozezdrze	3 441	368	10,7
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	5 424	592	10,9

Source: Data from the Census of 2011. https://stat.gov.pl/spisy-powszechne/nsp-2011/nsp-2011-wyniki/

The genesis of the presence of the Ukrainian minority in Poland The history of Polish-Ukrainian relations is an example of one of the most complicated and difficult relations in the history of our country. Due to the specific Polish and Ukrainian social structure and political decisions made over the centuries, contacts between the two nations were filled with more or less open conflicts, which really changed only after the establishment of independent Ukraine in 1991. Additionally, the religious differences between the Ukrainian and Polish population fostered growing antagonisms, especially considering the fact that religion was one of the most important factors in building both Polish and Ukrainian national identity. Therefore, the characterization of Ukrainians as a national minority currently scattered over almost the entire territory of contemporary Poland requires a careful examination of the events taking place in the common Polish-Ukrainian history.[15]

Undoubtedly, according to the results of the 2011 National Census, the number of people declaring belonging to a national, ethnic or regional minority increased significantly compared to 2002. However, this was mainly due to the specific methodology of the research, and in particular to the possibility of indicating double national and ethnic identification. It seems that the issue of increasing the sense of national and ethnic identity was of secondary importance in increasing the number of non-Polish declarations and did not significantly affect the results of the census. Therefore, on the basis of the census data, it is not possible to conclude on the progressive development or the disappearance of the identity of national and ethnic minorities and regional groups in Poland.

Ukrainians are the most territorially dispersed minority among all the national and ethnic groups of Poland. Currently, they live mainly in northern Poland, but their traditional settlement area was the south-eastern part of the Polish-Lithuanian Commonwealth. Due to such a high concentration, they do not actually form larger clusters. Even in the municipalities that have been analyzed in detail (Table 1), Ukrainians constitute only a 10-20 % of the whole population, which means that, that they have no decisive voice on the final results in parliamentary elections. Undoubtedly, however, even a small percentage of minorities as in this case makes these municipalities different from the rest of Poland in terms of national and ethnic diversity of the population. Therefore, despite the obvious abuse of this term, they will be referred in this paper as «Ukrainian» municipalities.

Table 2

The Presidential elections 2000 in the Republic of Poland in selected municipalities with higher amount of the people of Ukrainian descend

Voivodeship of Poland	Municipality	A. Kwaśniewski	A. Olechowski	M. Krzaklewski	Turnout
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	75,19	7,21	7,44	50,74
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	73,25	6,03	8,28	45,80
	Budry	65,64	6,39	9,13	48,13
	Kruklanki	67,85	8,83	9,20	48,26
	Lelkowo	73,76	3,85	3,69	51,66
	Pieniężno	60,91	11,05	12,49	50,57
	Pozezdrze	64,25	14,44	9,91	47,43
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	71,62	11,99	5,53	52,46

Source: Wybory prezydenckie z 2010 r.,
http://prezydent2010.pkw.gov.pl/.http://wybory2000.pkw.gov.pl/

The presidential election in 2000 [11] in the Komańcza municipality was conducted in a decidedly different way than in other municipalities of the Subcarpathian voivodeship. It is true that Aleksander Kwasniewski won in most municipalities in the region, but the level of support for this candidate was relatively low. However, in Komańcza he obtained as much as 75.19% of votes, which was by far the highest result in the voivodeship. On the other hand, support for Andrzej Olechowski and Marian Krzaklewski remained much lower there than in the neighboring municipalities. Especially weak in the region was the result of the Solidarity candidate, who won only 7.44% of votes in Komańcza. On the other hand, in the Warmian-Masurian and West Pomeranian voivodeships, the results of individual candidates were similar in all municipalities. The «Ukrainian» communes did not stand out on the electoral map. Aleksander Kwasniewski achieved a decisive victory there. Only in the municipality of Biały Bór was Andrzej Olechowski with a slightly higher result than in the neighbouring communes.

Table 3

The Presidential elections 2005 in the Republic of Poland in selected municipalities with higher amount of the people of Ukrainian descend: First round

Voivodeship of Poland	Municipality	D. Tusk	L. Kaczyński	A. Lepper	M. Borowski	Turnout
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	42,83	18,96	24,06	9,00	35,99
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	29,18	16,91	37,11	10,52	30,00
	Budry	22,12	19,18	47,57	6,01	31,42
	Kruklanki	30,33	19,55	35,84	8,40	35,11
	Lelkowo	24,54	15,37	50,34	5,39	34,92
	Pieniężno	28,83	25,64	32,82	6,58	35,37
	Pozezdrze	33,67	23,54	28,45	7,57	35,53
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	41,20	15,53	28,85	8,38	37,88

Source: Wybory prezydenckie z 2005 r., *http://wybory2005.pkw.gov.pl/*.

The first round of the presidential elections in 2005 [12] was characterized by results similar to the results of the parliamentary elections held in the same year and the European parliamentary elections in 2004. Andrzej Lepper won in five «Ukrainian» communes (Lelkowo, Pieniężno, Budry, Banie Mazurskie and Kruklanki), and in three – Donald Tusk (Biały Bór, Komańcza, Pozezdrze). Once again the results from the Ukrainian municipalities did not differ significantly from the results in other municipalities in Western Pomerania and Warmia and Masury, while they differed

from the results in south-eastern Poland. In the Komańcza municipality, the Civic Platform candidate again enjoyed the highest support in the voivodship (42.83%), and the second place was taken by the chairman of Self-Defense of Poland Andrzej Lepper (24.06%). The Law and Justice candidate L. Kaczynski, who enjoyed enormous popularity in the entire region, obtained only 18.96% of the votes (the lowest in the Subcarpathian voivodship). The results of the fourth candidate, Marek Borowski, in the entire discussed area remained extremely low. In the second round of elections, almost the entire electorate of Andrzej Lepper, also in the «Ukrainian» municipalities, was taken over by Lech Kaczyński, who won in Lelkówo, Pieniężno, Budry, Banie Mazurskie and Kruklanki. In the remaining three municipalities the success was repeated by Donald Tusk. Again in the areas inhabited by representatives of the Ukrainian minority located in the northern part of the country, such a result was not unique in the scale of local regions, unlike in the Subcarpathian region. Once again, the dominance of Donald Tusk was noticeable in the Komańcza municipality, who achieved the record-high support of 60.54% for this region. Therefore, support for Lech Kaczyński was again the lowest there in the voivodship

Table 4

The Presidential elections 2005 in the Republic of Poland in selected municipalities with higher amount of the people of Ukrainian descend: Second round

Voivodeship of Poland	Municipality	D. Tusk	L. Kaczyński	Turnout
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	60,54	39,46	35,67
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	47,52	52,48	28,54
	Budry	38,14	61,86	29,18
	Kruklanki	47,86	52,14	34,96
	Lelkowo	40,91	59,09	31,08
	Pieniężno	42,00	58,00	32,63
	Pozezdrze	51,22	48,78	34,10
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	57,75	42,25	37,21

Zródło: http://wybory2005.pkw.gov.pl/.

Table 5

The Presidential elections 2010 in the Republic of Poland in selected municipalities with higher amount of the people of Ukrainian descend: First round

Voivodeship of Poland	Municipality	B. Komorowski	J. Kaczyński	G. Napieralski	Turnout
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	52,91	22,89	14,85	43,79
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	52,37	20,80	16,48	39,62
	Budry	46,47	23,85	11,20	37,25
	Kruklanki	55,28	21,32	10,57	49,29
	Lelkowo	46,46	24,13	14,50	35,76
	Pieniężno	42,07	29,44	15,81	38,81
	Pozezdrze	49,11	28,40	12,93	47,17
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	51,80	23,12	15,23	41,21

Source: Wybory prezydenckie z 2010 r. *http://prezydent2010.pkw.gov.pl/*.

Table 6

The Presidential elections 2010 in the Republic of Poland in selected municipalities with higher amount of the people of Ukrainian descend: Second round

Voivodeship of Poland	Municipality	B. Komorowski	J. Kaczyński	Turnout
Subcarpathian voivodeship	Komańcza	67,02	32,98	43,79
Warmian-Masurian voivodeship	Banie Mazurskie	67,54	32,46	39,62
	Budry	60,34	39,66	37,25
	Kruklanki	70,08	29,92	49,29
	Lelkowo	61,85	38,15	35,76
	Pieniężno	58,06	41,94	38,81
	Pozezdrze	61,39	38,61	47,17
West Pomeranian voivodeship	Biały Bór	69,68	30,32	41,21

Source: Wybory prezydenckie z 2010 r. *http://prezydent2010.pkw.gov.pl/*.

In 2010 [13], Bronisław Komorowski was the winner in both rounds of elections in all municipalities inhabited by the Ukrainian population. Once again, this did not prove that the discussed areas were different in the Warmian-Masurian and

West Pomeranian voivodeship voivodeships, but it distinguished Komańcza in the Subcarpathian voivodship. Both in the first and in the second round of elections in the Komańcza municipality, Bronisław Komorowski recorded the best, and Jarosław Kaczyński the worst result in the voivodship. It was 52.91% and 22.89% respectively in the first round, and 67.02% and 32.98% in the second round, respectively. A few percent of support obtained by the left-wing candidate, Grzegorz Napieralski, were similar in the whole area of research.

As we can see from the results of the candidates mentioned above, Polish citizens of Ukrainian origin voted on liberal or leftist candidates like B. Komorowski in presidential election 2010 or left A. Kwasniewski, who represented obviously left-wing of the political spectrum if Poland being head of Alliance of Left Democrats. For the right candidate L. Kaczyński municipalities with a high number of Ukrainians voted only once on the presidential election in 2005, but this high result seems to be rather an exception, not a rule of the political behavior of Ukrainians.

Of course, it is difficult to say whether all of the indicated conditions affect the electoral behavior of the entire Ukrainian community in Poland. Undoubtedly, as in all communities, there are representatives of this group whose voting preferences are very different. However, it cannot be denied that after 1989, and especially in the discussed period of 2000-2011, a certain trend in the above-mentioned behaviors was noticeable, which is confirmed by the opinions of activists of the Ukrainian minority. It was particularly visible in south-eastern Poland, in an area that is a traditional area of settlement for the Ukrainian population. In this region, due to the location between the Polish majority with a specific, shaped socio-economic profile, this minority is in a somewhat more difficult situation than its representatives living in the northern provinces, therefore it is more willing to present attitudes that distinguish it. Additionally, the fact that the discussed trend in electoral behavior is consistent with this type of behavior of other national minorities in Poland is also convincing about the correctness of the conclusions regarding the political preferences of Ukrainians.

References:

1. Adamczuk L., Łodziński S. (red.), 2006, Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
2. Barwiński M., 2013, Geograficzno-polityczne uwarunkowania sytuacji Ukraińców, Łemków, Białorusinów i Litwinów w Polsce po 1944 roku, Wydawnictwo UŁ, Łódź.
3. Barwiński M., 2008, Konsekwencje zmian granic i przekształceń politycznych po II wojnie światowej na liczebność i rozmieszczenie Ukraińców, Łemków, Białorusinów i

Litwinów w Polsce, w: Eberhardt P. (red.), Problematyka geopolityczna ziem polskich, Prace Geograficzne, nr 218, IGiPZ PAN, Warszawa.
4. Barwiński M., 2014, Struktura narodowościowa Polski w badaniach geograficznych, Acta Universitatis Lodziensis, Folia Geographica Socio-Oeconomica, nr 17.
5. Gudaszewski G., 2015, Identyfikacje etniczne w Narodowym Spisie Powszechnym Ludności i Mieszkań z 2011 roku, w: Łodziński S., Warmińska K., Gudaszewski G. (red.), Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego Ludności z 2011 roku, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
6. Halczak B., 2010, Ukraińcy (po 1989 r.), w: Dudra S., Nitschke B. (red.), Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce po II wojnie światowej, NOMOS, Kraków.
7. Kowalski M. (red.), 2003a, Przestrzeń wyborcza Polski, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
8. Łodziński S. (red.), Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce w świetle Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 roku, Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa.
9. Sakson A., 2014, Mniejszość ukraińska na Warmii i Mazurach, w: Sakson A. (red.), Mniejszości narodowe i etniczne w Polsce. Aspekty polityczne i społeczne, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń.
10. Ślęzak M., 1999, Problemy identyfikacji narodowej Ukraińców na Łemkowszczyźnie i Podlasiu, w: Malikowski M., Wojakowski D. (red.), Między Polską a Ukrainą. Pogranicze – mniejszości, współpraca regionalna, Wydawnictwo «Mana», Rzeszów.
11. Słodkowska I. (red.), 2004, *Wybory prezydenckie 2000. Programy kandydatów*, ISP PAN, Warszawa.
12. Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), 2007, *Wybory prezydenckie 2005. Programy kandydatów*, ISP PAN, Warszawa.
13. Słodkowska I., Dołbakowska M. (red.), 2012, *Wybory prezydenckie 2010. Programy kandydatów*, ISP PAN, Warszawa.
14. Struktura narodowo-etniczna, językowa i wyznaniowa ludności Polski. Narodowy Spis Powszechny Ludności i Mieszkań 2011, 2015, Główny Urząd Statystyczny, Warszawa.
15. Wojtaszczyk M., 2015, Zachowania wyborcze wybranych mniejszości narodowych i etnicznych oraz grup regionalnych w Polsce w latach 2000-2011, https://depotuw.ceon.pl/bitstream/handle/item/2059/1900-DR-GF-137454.pdf?sequence=1
16. Wybory Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej 2000, http://prezydent2000.pkw.gov.pl/
17. Wybory Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej 2000 2005, https://wybory2005.pkw.gov.pl/PZT1/PL/WYN/W/index.htm
18. Wybory Prezydenta Rzeczpospolitej Polskiej 2010, http://prezydent2010.pkw.gov.pl/

Олег Вольський
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Передумови та витоки децентралізації влади і становлення системи й органів місцевого самоврядування адміністративно-територіального устрою в Польщі

Однією з важливих чи визначальних тем розвитку місцевого самоврядування в Польщі є проблематика передумов становлення функцій і повноважень системи й органів місцевого самоврядування, децентралізації влади та адміністративно-територіального устрою в цій державі. Це особливо актуально на тлі того факту, що на початку 90-х рр. XX ст. Польща на тлі наслідків ідеологічної та інституційної одноманітності, централізації і придушення місцевого розвитку в умовах комунізму[1] приступила до процесів децентралізації, деконцентрації, делегування, деволюції та регіоналізації влади. Попередньою умовою цього став запуск становлення та розвитку, а вже згодом охоплення децентралізацією місцевого самоврядування[2], причому спершу на ґмінному рівні, а згодом на рівні повітів і воєводств/регіонів (адже останні були встановлені дещо пізніше)[3]. Відтак це означає, що в цілому децентралізація влади у Польщі в період після краху комунізму була здійсненна винятково на підставі і паралельно з адміністративно-територіальною реформою й усупереч авторитарному ухилу й відхиленню від традицій комуністичного режиму.

З часом причинна зумовленість і розширення процесів децентралізації влади у Польщі були доповнені параметрами не лише внутрішньої динаміки і спадщини країни часів минулого, але й зовнішньополітичним і міжнародним життям. Чи не найбільше це було відображено у тому, що з другої половини 90-х рр. XX ст. зусилля з децентралізації і регіоналізації влади були пов'язані з зовнішніми подіями, зокрема європейською інтеграцією[4]. Як наслідок, Польща сумарно зробила кроки

[1] Yoder J. Decentralisation and Regionalisation after Communism: Administrative and Territorial Reform in Poland and the Czech Republic // Europe-Asia Studies. 2003. Vol. 55. No. 2. P. 263-286.

[2] Jensen H., Plum V. From centralised state to local government. The case of Poland in the light of Western European experience // Environment and Planning: Society and Space. 1993. Vol. 11. P. 666-681.

[3] Brusis M. Re-creating the Regional Level in Central and Eastern Europe: An Analysis of Administrative Reforms in Six Countries // Breska von E., Brusis M. Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia. Munich: Centre for Applied Policy Research, 1999. P. 1-2.

[4] Newhouse J. Europe's Rising Regionalism // Foreign Affairs. 1997. Vol. 76. No. 1. P. 67-85.; Keating M. Europeanism and Regionalism // Jones B., Keating M. The European Union and the Regions. Oxford: Clarendon Press, 1995. P. 1-22.

у напрямі регіоналізації та децентралізації влади і важливими й навіть спусковими у цьому контексті постали питання, які стосувались якості демократичного урядування, інтеграції Польщі до Європейського Союзу та до світової економічної системи, які власне й були причиною для початку реформ в напрямі декомунізації. Хоча, на противагу, з політичного погляду та процедурно децентралізація влади у Польщі не була лінійною, оскільки одні політсили та уряди її підтримували та розвивали, а інші – заперечували як марну та гальмували, внаслідок чого між ними постійно відбувались суперечки. Через це доречним постає виокремлення кількох етапів децентралізації влади у цій країні. Навіть попри те, що в результаті понад тридцяти років політичного розвитку у Польщі консолідовано політичну та громадянську позицію, згідно з якою ця держава повинна залишатись унітарною, а не рухатись у напрямі регіоналізації або федералізму[1].

Якщо говорити про етапи децентралізації влади у Польщі, то є кілька опцій їхнього структурування, але вони поєднуються тим, що про децентралізацію влади в країні почали говорити ще на початку 80-х рр. XX ст., коли опозиційні (до комуністичного режиму) групи теоретично розпочали роботу над новою системою державного управління[2]. Вже тоді в основу роздумів було покладено взаємодію складних чинників та відносин між адміністративно-територіальною системою і загальними правилами функціонування економічної та політичної систем. Було констатовано, що якщо модифікуються економічна та політична системи, то повинні змінюватись і правила адміністративно-територіального устрою та адміністративної системи, чого очікувалось на заміну радянської централізованої держави з кінця 80-х рр. XX ст.[3]. Інакше кажучи, було вироблено розуміння, згідно з яким хибним та неефективним був принцип субординації і відповідальності органів влади нижчого рівня органам влади вищого рівня у рамках ієрархії державного управління, адже у такому випадку «фарсом» були вибори органів влади будь-якого рівня, окрім центрального, та не спрацьовував принцип розподілу влади на гілки.

Наприкінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. теоретизовані ідеї почали вже реалізовувати на практиці, внаслідок чого саме з цього часу доцільно вести відлік децентралізації влади у Польщі. Хоч вона зовсім не була лінійною у своєму поступі, але від самого початку була зосереджена на тому, щоби заперечити домінування

[1] Yoder J. Decentralisation and Regionalisation after Communism: Administrative and Territorial Reform in Poland and the Czech Republic // Europe-Asia Studies. 2003. Vol. 55. No. 2. P. 263-286.

[2] Kulesza M. Methods and techniques of managing decentralization reforms in CEE countries: The Polish experience // Peteri G. Mastering decentralization and public administration reforms in Central and Eastern Europe. Budapest: Open Society Institute and Local Government and Public Service Reform Initiative, 2002.

[3] Regulski J. Samorzqd w III Rzeczypospolitej. Koncepcja i realizacja. Warsaw, 2000. S. 19.

міністерських та відомчих структур влади над територіальними структурами влади[1]. Відповідно, починаючи з 1989 р. – відправної точки політичних та соціально-економічних трансформацій – у Польщі прийнято розуміння децентралізації влади як неминучого напряму реформ і ключового елемента як сприяння, так і впливу на адаптацію функцій держави у період її реформування[2]. Окремо це було зумовлено і тим фактом, що вже у той час польська політична еліта прагнула залучити державу до переважної більшості західних країн, які раніше запровадили різні опції децентралізації влади[3], зокрема політичну, адміністративну, фіскальну, економічну, їхні комбінації[4].

Хоча й розумілась і надалі розуміється децентралізація влади у Польщі як засіб виведення певного суб'єкта і/чи громадської діяльності з централізованого контролю й середовища за рамки державного управління (але не за рамки системи публічних повноважень), а також як надання такому суб'єктові публічного права самостійного здійснення управлінської діяльності від свого імені і в рамках власної відповідальності[5]. Навіть попри те, що серед громадян превалювало та досі превалює уявлення про децентралізацію влади як про рух проти тиранії та реакцію проти невдач централізованої держави й загалом «надання влади людям»[6]. Інакше кажучи, поляки неодмінно пов'язували і пов'язують децентралізацію влади як демократично націлений процес зі зміною механізмів та принципів організації суспільно-політичного життя та надання послуг на різних рівнях урядування[7]. І це не дивно, бо сьогодні Польща – одна із найбільше децентралізованих держав Європи, її органи місцевого самоврядування контролюють третину всіх державних витрат, а її громадяни користуються благами саме на локальному рівні. Хоча, водночас, Польща у цьому зрізі дуже специфічна, адже успіх реформи місцевого самоврядування і децентралізації влади у ній не був зумовлений підзвітністю «знизу вгору», зокрема на підставі участі громадян й особливостей місцевого оподаткування, а натомість був своєрідною «технократичною революцією згори»[8].

---

[1] Kulesza M. Methods and techniques of managing decentralization reforms in CEE countries: The Polish experience // Peteri G. Mastering decentralization and public administration reforms in Central and Eastern Europe. Budapest: Open Society Institute and Local Government and Public Service Reform Initiative, 2002.

[2] Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform // Ruano J., Profiroiu M. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave, 2017.

[3] Litvack J., Seddon J. Decentralization briefing notes. Washington: World Bank Institute, 1999. P. 2.

[4] Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform // Ruano J., Profiroiu M. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave, 2017.

[5] Izdebski H. Introduction to public administration and administrative law. Warsaw: Liber, 2006. P. 44.

[6] Kimball J. The transfer of power, decentralization in Central and Eastern Europe. Budapest: The Local Government and Public Service Reform Initiative, 1999. P. 1.

[7] Lutrzykowski A. From undivided state power to the system of deconcentrated and decentralised state power. The political transformation of Poland // Polish Political Science. 2010. Vol. XL.

[8] Levitas A. Local government reform as state building: What the Polish case says about "decentralisation" // Zarzadzanie Publiczne. 2018. Vol. 3. No. 45.

У реальному же політичному процесі запуск децентралізації влади у Польщі треба пов'язувати з політичними трансформаціями, а також процесами приватизації і дерегуляції, які були ініційовані результатами домовленостей 1989 р. за «круглим столом» між представниками комуністичної влади й антикомуністичної демократичної опозиції. Вони запустили рух у напрямі ліберальної демократії, правової держави і ринкової економіки[1], що скомбінувались у єдине ціле саме завдяки реформам державного управління й урядування, особливо місцевого самоврядування, котрі сумарно почали сприйматись як складові децентралізації влади і частина політичної системи, а відтак задали напрям і темп змін та розвитку перших із кінця 80-х – початку 90-х рр. XX ст. й надалі[2].

Поетапно ж децентралізаційні зміни, реформи та процеси у Польщі можна поділити на підставі виокремлення кількох знакових подій і пертурбацій. Спершу, в 1989–1992 рр. й у рамках своєрідної «першої хвилі» реформи децентралізації влади у Польщі відбулось відродження муніципалітетів/ґмін і започатковано економічні реформи, хоча в цей час і не було проведено адміністративно-територіальної реформи. Тим не менше, цього цілком вистачило, щоб ініціювати перші суттєві модифікації в управлінській і політичній сферах. Пізніше, в 1993–1997 рр. й у рамках дискусії про децентралізацію влади, було помічено продовження реформ, зокрема з приводу надання розширених прав і функцій польським містам й передачі відповідальності початкових шкіл, деконцентрації влади, прийняття законодавства про державну службу і нової/чинної конституції, у якій було передбачено захист органів місцевого самоврядування. Ще згодом, в 1998–2003 рр. і в рамках своєрідної «другої хвилі» реформи децентралізації влади, найбільш помітними стали розбудова виборних місцевих, повітових і регіональних/воєводських органів влади, які стали функціональними елементами системи урядування, а також запровадження інституту всенародно виборних міських голів, мерів, бурмістрів і президентів міст. Період же 2004–2015 рр. характеризувався консолідацією реформи децентралізації влади з програмою адміністративно-політичної і соціально-економічної модернізації Польщі, націленою на підвищення якості надання державних послуг, розширення ролі органів місцевого, особливо регіонального, урядування в управлінні структурними фондами ЄС[3]. Своєю чергою, починаючи з 2015 р., значною мірою внаслідок специфічної політичної кон'юнктури, у Польщі почався деякий відкат та фактичний спад інтенсивності

[1] Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform // Ruano J., Profiroiu M. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave, 2017.

[2] Kulesza M. Methods and techniques of managing decentralization reforms in CEE countries: The Polish experience // Peteri G. Mastering decentralization and public administration reforms in Central and Eastern Europe. Budapest: Open Society Institute and Local Government and Public Service Reform Initiative, 2002. P. 192.

[3] Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform // Ruano J., Profiroiu M. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave, 2017.

розвитку децентралізаційних процесів, хоча суто номінально та нормативно для цього не було зроблено достатніх підстав (за винятком деяких електоральних змін) і це було радше наслідком бажання отримати центральною владою дивіденди на місцях.

Список використаних джерел:

1. Brusis M. Re-creating the Regional Level in Central and Eastern Europe: An Analysis of Administrative Reforms in Six Countries // Breska von E., Brusis M. Central and Eastern Europe on the Way into the European Union: Reforms in Bulgaria, the Czech Republic, Estonia, Hungary, Poland and Slovakia. Munich: Centre for Applied Policy Research, 1999.
2. Izdebski H. Introduction to public administration and administrative law. Warsaw: Liber, 2006.
3. Jensen H., Plum V. From centralised state to local government. The case of Poland in the light of Western European experience // Environment and Planning: Society and Space. 1993. Vol. 11. P. 666-681.
4. Keating M. Europeanism and Regionalism // Jones B., Keating M. The European Union and the Regions. Oxford: Clarendon Press, 1995. P. 1-22.
5. Kimball J. The transfer of power, decentralization in Central and Eastern Europe. Budapest: The Local Government and Public Service Reform Initiative, 1999.
6. Kulesza M. Methods and techniques of managing decentralization reforms in CEE countries: The Polish experience // Peteri G. Mastering decentralization and public administration reforms in Central and Eastern Europe. Budapest: Open Society Institute and Local Government and Public Service Reform Initiative, 2002.
7. Levitas A. Local government reform as state building: What the Polish case says about "decentralisation" // Zarzadzanie Publiczne. 2018. Vol. 3. No. 45.
8. Litvack J., Seddon J. Decentralization briefing notes. Washington: World Bank Institute, 1999.
9. Lutrzykowski A. From undivided state power to the system of deconcentrated and decentralised state power. The political transformation of Poland // Polish Political Science. 2010. Vol. XL.
10. Newhouse J. Europe's Rising Regionalism // Foreign Affairs. 1997. Vol. 76. No. 1. P. 67-85.
11. Regulski J. Samorzqd w III Rzeczypospolitej. Koncepcja i realizacja. Warsaw, 2000.
12. Sakowicz M. Rebirth of Local Government in Poland: 25 Years of Decentralization Reform // Ruano J., Profiroiu M. The Palgrave Handbook of Decentralisation in Europe. Palgrave, 2017.
13. Yoder J. Decentralisation and Regionalisation after Communism: Administrative and Territorial Reform in Poland and the Czech Republic // Europe-Asia Studies. 2003. Vol. 55. No. 2. P. 263-286.

Vladislav Dudinský[1]
PhD, docent katedry teórii politiky,
Inštitút politológie, Prešovská univerzita v Prešove

Gabriel Székely[2]
PhD, docent katedry teórii politiky,
Inštitút politológie, Prešovská univerzita v Prešove

Regionálna úroveň cezhraničnej spolupráce Slovenskej republiky s Ukrajinou z pohľadu jej legislatívneho a inštitucionálneho rámca na Slovensku[3]

This study analyses the legislative and institutional framework regarding the cross-border cooperation of self-governing regions in Slovak Republic. Based on the analysis we conclude that the actual status in both frameworks points to several shortcomings which can problematize real potential of self-governing regions in areas of international cooperation with foreign entities and subjects. We also focus on activites which are performed by the Kosice and Presov self-governing regions in cross-border cooperation with Ukraine.

Úvod

Jedným z dôležitých predpokladov k iniciácii, postupnému napredovaniu a úspešnému fungovaniu cezhraničnej spolupráce konkrétneho štátu je vytvoriť adekvátny legislatívny rámec a inštitucionálnu bázu, bez ktorých ciele tejto spolupráce nemožno naplniť. Transformačné zmeny v stredoeurópskom «post-komunistickom» priestore po roku 1990 priniesli okrem novej politickej situácie aj otváranie hraníc so susednými štátmi Slovenskej republiky, čím dochádzalo k búraniu dovtedajších bariér, ktoré bránili procesu rozvoja cezhraničnej spolupráce. Jedným z pozitívnych príkladov bolo otvorenie hraníc s Rakúskom v roku 1990. Naproti tomu, rozdelenie ČSFR a vznik Slovenskej republiky a Českej republiky v roku 1993 so sebou nieslo vytvorenie novej štátnej hranice, ktorá bola opätovne na určitý čas vnímaná ako brzda z hľadiska vytvárania predpokladov rozvoja cezhraničnej spolupráce. Avšak

[1] doc. PhDr. Vladislav Dudinský, PhD., Inštitút politológie (Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove), e-mail: vladislav.dudinsky@unipo.sk
[2] Mgr. Gabriel Székely, PhD., Inštitút politológie (Filozofická fakulta, Prešovská univerzita v Prešove), e-mail: gabriel.szekely@unipo.sk
[3] *Štúdia je čiastkovým výstupom riešenia projektu VEGA č. 1/0177/19 «Výzvy a perspektívy cezhraničnej spolupráce v kontexte implementácie Asociačnej dohody EÚ s Ukrajinou».*

kreovanie nových právnych noriem spolu s pomerne hustou sieťou colných priechodov, ktoré na hraniciach Slovenskej republiky už existovali, boli faktormi, ktoré všeobecne prispievali k rozvoju cezhraničných vzťahov a cezhraničnej spolupráce.[1]

Cezhraničná spolupráca je preto v európskom priestore vnímaná ako významný nástroj búrania bariér, resp. vplyvu hraníc na integračné procesy. Podpora cezhraničnej spolupráce vyplýva z viacerých medzinárodných zmlúv a dokumentov, ktoré rámcujú jednotlivé možnosti a spôsoby jej rozvoja na úrovni národných štátov. Základným východiskom pre rozvoj medzinárodnej (cezhraničnej) spolupráce sú najmä medzinárodné záväzky Slovenskej republiky, ku ktorým sa zaviazala formou uzavretia multilaterálnych alebo bilaterálnych dohôd a zmlúv, a ich následnou ratifikáciou. Legislatívny rámec cezhraničnej spolupráce vyšších územných celkov na Slovensku primárne vymedzujú medzinárodné európske štandardy, ktoré sa vyvíjali súbežne s procesmi integrácie Európy. Cezhraničná spolupráca sa dostala do centra pozornosti najmä po rozšírení členskej základne Rady Európy.

Legislatívny rámec na nadnárodnej úrovni

Slovenská republika ako samostatný štát (1. 1. 1993) vstúpila do Rady Európy až 30. 6. 1993. Tento medzinárodný právny akt so sebou niesol aj záväzok SR pristúpiť k všetkým európskym rámcovým dohovorom vrátane tzv. *Európskeho rámcového dohovoru* (ERD) *o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi*. Uvedený dohovor, známy aj ako «Madridská konvencia», prijala Rada Európy v sérii európskych dohovorov 21. 5. 1980 v Madride pod číslom 106.[2] Platnosť nadobudol 22. 12. 1981 a do roka 2020 bol ratifikovaný 39 členskými štátmi Rady Európy.[3] Uvedenou konvenciou, ktorá sa stala súčasťou medzinárodného európskeho práva, sa cezhraničná spolupráca vyprofilovala ako jedna z prioritných tém v procesoch zbližovania štátov a regiónov. V rámci tohto dohovoru boli zadefinované hlavné pojmy. Samotný pojem «cezhraničná spolupráca» sa vymedzil ako *«každé spoločné konanie zamerané na posilnenie a podporu susedských vzťahov medzi územnými celkami alebo orgánmi podliehajúcimi jurisdikcii dvoch alebo viacerých zmluvných strán a uzatvorenie každej zmluvy alebo dohody potrebnej na tento účel.»* (Článok 2, ods. 1). V tom istom článku sa definujú aj územné celky, pod ktorými sa chápu *«územné a správne celky, orgány alebo úrady vykonávajúce miestne a regionálne funkcie a v tomto zmysle vymedzené vnútorným právnym poriadkom každého štátu»*. Dôležitým momentom sa stala požiadavka, že

[1] Slavík, 2004, s. 91.
[2] European Outline Convention, 1981.
[3] Chart of signatures, 2020.

«cezhraničná spolupráca sa musí realizovať v rámci pôsobnosti územných celkov alebo orgánov definovanej vnútorným právnym poriadkom».[1] Hlavným cieľom Európskeho rámcového dohovoru bolo podporiť a hlavne uľahčiť uzatváranie dohôd o cezhraničnej spolupráci v rámci právomocí miestnych a regionálnych orgánov. V tomto smere je možné považovať dohovor za jeden z fundamentálnych dokumentov pre podporu a rozvoj cezhraničnej spolupráce. Európsky rámcový dohovor bol uverejnený v Zbierke zákonov Slovenskej republiky pod č. 78/2001, čiastka 32 z 15. 3. 2001 a na Slovensku vstúpil do platnosti 2. 5. 2000 v súlade s článkom 9 ods. 3 dohovoru.[2]

Ako vidieť, Európsky rámcový dohovor o cezhraničnej spolupráci, ktorý priznal právo štátnym a samosprávnych orgánom regionálnej a lokálnej územnej správy členských krajín Rady Európy samostatne rozvíjať kontakty a spoluprácu so zahraničnými partnermi, vstúpil v Slovenskej republike do platnosti až v máji 2000. Jedným z hlavných dôvodov tejto oneskorenej implementácie dohovoru do slovenského právneho systému bol nesúhlasný, resp. odmietavý postoj vlády v 90. rokoch na čele s Vladimírom Mečiarom voči zapájaniu sa reprezentantov slovenských miest a obcí, ako aj predstaviteľov štátnej správy na okresnej úrovni, do vzájomnej spolupráce s partnermi iných krajín. Vtedajšie politické elity vo vládnej koalícii Hnutie za demokratické Slovensko (HZDS), Slovenská národná strana (SNS) a Združenie robotníkov Slovenska (ZRS) vnímali v tom čase vznikajúci a svojho druhu inovatívny projekt Karpatského euroregiónu ako politický nástroj Maďarska k rozširovaniu iredentistických snáh maďarskej menšiny na Slovensku.[3] Samotný projekt bol preto účelovo spolitizovaný[4]. Na uvedený fakt kriticky poukázal aj P. Mišenko vo svojej spomienke na jedného z kľúčových tvorcov euroregiónu Tatry – Ing. Petra Buriana, rodáka zo Starej Ľubovne. Ako uvádza, v tejto «fáze mečiarizmu» bola fakticky každá spolupráca so susedným štátom *«posudzovaná prinajmenšom negatívne»*, pričom v danom čase *«vznikajúce euroregióny boli opisované verejnosti ako začínajúce štádium autonómnej oblasti, ktorá sa v budúcnosti isto odčlení od Slovenska.»* Zároveň dodáva, že za touto demagógiou stáli dokonca aj takí ľudia, *«ktorí teraz z cezhraničnej spolupráce ťažia a v pokoji si tu robia kariéru»*.[5] Zo strany štátu a vlády existovala nedôvera voči iniciatívam kreovaným «zdola nahor» ako aj tendencia štátu udržať si svoju «riadiaco-koordinačnú rolu». Preferovali sa skôr dohody o cezhraničnej spolupráci na úrovni medzištátnych bilaterálnych dohôd namiesto tých dohôd, do ktorých by vstupovali miestne či regionálne štruktúry

[1] Európsky rámcový dohovor, s. 1.
[2] Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky, 2001.
[3] Buček, 2003; Falťan, 1997; Alner, 1999.
[4] Bližšie pozri prejav ministra školstva a vedy Slovenskej republiky M. Kučeru: Stenografická správa, 1993.
[5] Mišenko, 2013, s. 104.

miestnych samospráv. Práve Karpatský euroregión predstavuje exemplárny prípad konfliktu medzi štátom a cezhraničnými iniciatívami miestnych samospráv a miestnej štátnej správy, čo napokon viedlo k eliminácii riadneho členstva slovenských zakladajúcich partnerov v tomto euroregióne, ktorí mali iba štatút asociovaného člena až do roku 1999.[1] Absencia politickej vôle spolu s priamymi politickými intervenciami slovenskej vlády v rokoch 1993 – 1995 dospela napokon do situácie, že v roku 1995 bolo zakázané zástupcom slovenských obcí a miest na východnom Slovensku, aby sa stali riadnymi členmi Euroregiónu Karpaty a plnohodnotne na tomto projekte participovali. Stalo sa tak aj napriek skutočnosti, že k vytvoreniu tohto euroregiónu došlo s tacitným súhlasom V. Mečiara v roku 1993.[2] Vládni predstavitelia teda nechceli prenechať väčšiu voľnosť samosprávam a v uvedenom projekte vnímali prejavy «kozmopolitizmu», ktorý je o to viac nebezpečný, že sa v ňom nachádzajú Maďari ako partnerská strana. Vtedajší odporcovia euroregiónov argumentovali taktiež tvrdením, že orgány miestnej samosprávy nemajú kompetenciu vstupovať do vzájomných vzťahov so zahraničnými partnermi, lebo táto kompetencia prislúcha výlučne ústredným orgánom štátnej správy SR.[3]

Postoj vlády na čele s V. Mečiarom v rokoch 1993 – 1998 bol voči ustanoveniam Európskeho rámcového dohovoru č. 106 jednoznačne antagonistický, o čom nasvedčuje práve oneskorená ratifikácia dohovoru v máji 2000. Zmenu v tomto postoji Slovenskej republiky priniesli až výsledky parlamentných volieb v roku 1998, na základe ktorých sa sformovala nová koaličná vláda na čele s premiérom Mikulášom Dzurindom.

Z ostatných dokumentov podporujúcich cezhraničnú spoluprácu treba spomenúť aj *Doplnkový protokol k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi*. Tento protokol, ako ďalší významný dokument pre zintenzívnenie cezhraničnej spolupráce, bol podpísaný v Štrasburgu 9. 11. 1995.[4] Tento protokol ratifikovalo do súčasnosti 24 štátov.[5] Prostredníctvom Doplnkového protokolu Rada Európy zdôraznila význam, ktorý pripisuje právam pohraničných regiónov rozvíjať susedské vzťahy. Podľa článku 3 Doplnkového protokolu je možné ustanoviť orgán cezhraničnej spolupráce, ktorý po prihliadnutí na priznané kompetencie a na ustanovenia štátneho práva určí, či tento orgán bude považovaný za verejnoprávny alebo súkromný subjekt v súlade s vnútroštátnym právnym poriadkom, do ktorého patria územné celky alebo orgány uzatvárajúce dohodu. Kompetencie a právomoci takto zriadeného orgánu sú

[1] Falťan, 2004, s. 76.
[2] Bližšie pozri: Vechter, 2005; Mečiar, 1995.
[3] Bližšie pozri: Duleba 1993, Duleba 1995.
[4] Additional Protocol, 1995.
[5] Chart of signatures and ratifications of Treaty No. 159.

obsiahnuté v článku 4 Doplnkového protokolu. V článku 2 sa uvádza: *«Rozhodnutia prijaté spoločne v rámci dohody o cezhraničnej spolupráci musia územné celky alebo orgány zaviesť v súlade s vnútroštátnym právnym poriadkom, v zhode s ich štátnym právom. Takto zavedené rozhodnutia budú považované za rozhodnutia s rovnakou právnou silou a účinkami ako opatrenia prijaté týmito celkami alebo orgánmi v rámci ich vnútroštátneho právneho poriadku»*.[1] Národná rada Slovenskej republiky vyslovila svojím uznesením č. 517 z 26. 10. 1999 súhlas s protokolom a prezident Slovenskej republiky protokol ratifikoval 10. 1. 2000 s vyhlásením: *«Slovenská republika, odvolávajúc sa na ustanovenie článku 8 ods. 1 doplnkového protokolu, vyhlasuje, že bude uplatňovať článok 4 doplnkového protokolu.»* V súlade s článkom 11 ods. 2 Doplnkový protokol nadobudol platnosť pre Slovenskú republiku 1. 5. 2000. Doplnkový protokol je uverejnený v Zbierke zákonov Slovenskej republiky pod č. 79/2001 (čiastka 33 z 15. 3. 2001) a platnosť v Slovenskej republike nadobudol 2. 5. 2000.[2]

Ďalším významným posunom v rozvoji cezhraničnej spolupráce bolo prijatie *Protokolu č. 2 k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi* (Štrasburg, 5. 5. 1998).[3] Prijatie protokolu bolo reakciou na nové formy spolupráce, ktoré sa začali vytvárať medzi nesusediacimi územnými celkami alebo orgánmi iných štátov. Takýto typ vzťahov sa začal označovať ako *interteritoriálna spolupráca*. Tá je definovaná ako *«spoločná činnosť zameriavajúca sa na vytváranie vzťahov medzi územnými celkami alebo orgánmi dvoch alebo viacerých zmluvných strán, iných ako sú vzťahy cezhraničnej spolupráce susediacich orgánov, vrátane uzatvárania dohôd o spolupráci s územnými celkami alebo orgánmi iných štátov»* (Protokol č. 2, článok 1). Aj na tento typ spolupráce sa vzťahuje Rámcový dohovor a podľa článku 5 *«na účely tohto protokolu mutatis mutandis znamená, že v Rámcovom dohovore a doplnkovom protokole treba výraz ‚cezhraničná spolupráca' čítať ako ‚interteritoriálna spolupráca', a že sa uplatňujú články rámcového dohovoru a doplnkového protokolu, pokiaľ tento protokol neustanovuje inak»*.[4] NR SR podľa *čl. 86 písm. d) Ústavy Slovenskej republiky* vyslovila súhlas s protokolom č. 2 uznesením č. 902 z 15. 6. 2000 s nasledovným vyhlásením: *«Vláda Slovenskej republiky, odvolávajúc sa na ustanovenie článku 6 ods. 1 protokolu č. 2, ako aj na ustanovenie článku 8 ods. 1 Doplnkového protokolu k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi vyhlasuje, že i vo vzťahu k protokolu č. 2 bude uplatňovať z článkov 4 a 5 len*

[1] Doplnkový protokol, 1995.
[2] Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky: Doplnkový protokol k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi, 2001.
[3] Protocol No. 2, 1995.
[4] Protokol č. 2, 1995.

článok 4 doplnkového protokolu». Protokol č. 2 bol schválený uznesením vlády č. 1029 z 25. 11. 1999 a prezident Slovenskej republiky ho ratifikoval 15. októbra 2000. Do platnosti v SR vstúpil 1. 2. 2001 v súlade s článkom 9 ods. 2 protokolu.[1]

Okrem vyššie zmienených je potrebné poukázať aj na ďalší dokument, ktorý fakticky vytvoril základné podmienky a vo významnej miere ovplyvnil formovanie a právny rámec cezhraničnej spolupráce. Týmto dokumentom je *Európska charta miestnej samosprávy*, ktorá bola prijatá ešte 15. 10. 1985 v Štrasburgu.[2] Charta je vo všeobecnosti považovaná za prvý mnohostranný právny dokument, ktorý definuje a chráni zásady miestnej samosprávy v duchu princípu subsidiarity, pričom je jedným z pilierov demokracie, ktorej ochrana a rozvoj sú hlavnými úlohami Rady Európy. Vo svojej preambule predpokladá *«existenciu miestnych orgánov, vybavených demokraticky konštituovanými rozhodovacími orgánmi s vysokým stupňom autonómie pokiaľ ide o ich kompetencie, spôsoby a prostriedky uplatňovania týchto kompetencií a zdroje potrebné na ich plnenie»* . V rámci široko poňatých práv a kompetencií v článku 10, ods. 3 Charty sa uvádza, že *«miestne orgány majú právo za podmienok, ktoré môžu byť vymedzené zákonom, spolupracovať s miestnymi orgánmi v iných krajinách»*.[3] Národná rada Slovenskej republiky vyslovila súhlas s ratifikáciou charty uznesením č. 516 z 26. 10. 1999. Európska charta miestnej samosprávy je uverejnená v Zbierke zákonov Slovenskej republiky pod č. 336/2000, čiastka 138 z 19. 10. 2000. Na Slovensku vstúpila do platnosti 1. 6. 2000.[4]

Popri uvedených medzinárodno-právnych dokumentoch legitimizujú a umožňujú cezhraničnú spoluprácu na regionálnej úrovni najmä zákony štátu. Na prvom mieste je Ústava Slovenskej republiky (Zákon č. 460/1992 Zb.), ktorá novelizáciou ústavným zákonom č. 90 z roku 2001 zrovnoprávnila postavenie vyššieho územného celku s obcou (čl. 64 Ústavy) a v úprave zabezpečila vyššiemu územnému celku a jeho orgánom adekvátne ústavné práva. Je preto potrebné upozorniť na fakt, že samotná Ústava Slovenskej republiky z roku 1992 neobsahuje žiadny článok, resp. ustanovenie, ktoré by bolo explicitne zamerané na zahraničné aktivity a medzinárodnú spoluprácu územných samospráv na úrovni obce alebo kraja. Ak sa pozrieme na článok 66 Ústavy, tento stanovuje právo obcí a vyšších územných celkov združovať sa s inými obcami a vyššími územnými celkami na zabezpečenie vecí spoločného záujmu. Článok však bližšie nešpecifikuje, čo máme chápať pod termínom «združovanie», a zároveň, či môže ísť aj o združovanie prostriedkov so zahraničnými obcami alebo vyššími územnými celkami.

[1] Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky: PROTOKOL č. 2, 2001.
[2] European Charter of Local Self-Government, 1985.
[3] Európska charta, 1985
[4] Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Európska charta miestnej samosprávy, 1985.

Ďalším bodom je vzťah vzájomného súladu vnútroštátneho práva, teda Ústavy Slovenskej republiky a uvedených medzinárodných dohovorov. Je zrejmé, že od prijatia Ústavy Slovenskej republiky (1992) a vzniku samostatného štátu (1993) až do mája 2000 nebola na území Slovenskej republiky v platnosti legislatíva schválená Národnou radou Slovenskej republiky alebo vyplývajúca z medzinárodných dohovorov, ktorá by v legislatívnej rovine upravovala aktivity slovenských regiónov a samospráv v oblasti cezhraničnej spolupráce, teda takých aktivít, ktoré môžeme zaradiť do okruhu paradiplomacie. Inak povedané, až po parlamentných voľbách v roku 1998 došlo v rokoch 2000 – 2001 k zosúladeniu vnútorného právneho poriadku Slovenskej republiky s jednotlivými rámcovými dohovormi Rady Európy, vrátane vymedzenia kompetencií orgánov územných samospráv SR vstupovať do vzájomných vzťahov a kontaktov so zahraničnými partnermi s cieľom rozvíjať medzinárodnú (cezhraničnú) spoluprácu. Toto «dobudovanie» vnútorného legislatívneho rámca pre rozvoj cezhraničnej spolupráce samosprávnych krajov na Slovensku bolo možné vďaka realizácii reformy verejnej správy v období 1998 – 2002. Jedným z jej výsledkov bolo okrem fiškálnej decentralizácie aj zriadenie orgánov samosprávy na regionálnej úrovni, na ktoré bola prenesená časť správnych kompetencií centrálnej štátnej správy.[1] Od roku 2001 sú regionálne a lokálne samosprávy SR považované za plnohodnotných partnerov ústredných orgánov štátnej správy SR s kompetenciou samostatne nadväzovať kontakty a spolupracovať s partnermi zo zahraničia.

Legislatívny rámec cezhraničnej spolupráce v Slovenskej republike

Ako už bolo poznamenané, okrem inštitucionálnej bázy sú rozhodujúcim predpokladom úspešného fungovania cezhraničnej spolupráce právne dokumenty, t. j. platná legislatíva, ktorá na území štátu vymedzuje okrem kompetencií («možností») aj konkrétne limity («mantinely») orgánom, ktoré do tejto spolupráce vstupujú, resp. môžu vstupovať. Jedným z dôvodov stagnácie rozvoja cezhraničnej spolupráce na Slovensku bolo práve «kompetenčné vákuum», Po vzniku Slovenskej republiky a organizačných zmenách na jednotlivých ministerstvách bola situácia s kompetenciami pomerne chaotická. Nebolo jasne vymedzené, ktorý orgán ústrednej štátnej správy má agendu cezhraničnej spolupráce vo svojej vlastnej kompetencii. Výsledkom bolo, že sa o problematiku cezhraničnej spolupráce delili viaceré ústredné orgány štátnej správy (napr. Ministerstvo vnútra SR, Ministerstvo výstavby a regionálneho rozvoja SR, Ministerstvo zahraničných vecí SR). Ako upozornil V. Slavík, *«do roku 1997 fakticky neexistovali právne dokumenty, ktoré by umožňovali oficiálne začatie cezhraničnej spolupráce»*. Navyše, ak okrem uvedeného

[1] Nižňanský, 2002.

faktora zohľadníme aj nestabilnú politickú situáciu v krajine, tendenciu vlády k centralizácii moci a jej zneužívaniu, pretrvávajúcu silnú pozíciu štátu, potom všetky uvedené faktory iba *«predlžovali stav nepripravenosti Slovenska začleniť sa do procesu vytvárania euroregiónov a rozvíjania aj iných foriem cezhraničnej spolupráce»*.[1]

Fundamentálnym zákonom, ktorý precizoval kompetencie (právomoci) samosprávnych krajov Slovenskej republiky (t. j. vyšších územných celkov – VÚC) v oblasti medzinárodnej spolupráce, je *Zákon o samospráve vyšších územných celkov* č. 302/2001 (zákon o samosprávnych krajoch) zo 4. 7. 2001. Tento zákon (okrem iného) v § 5 (Medzinárodná spolupráca), ods. 1 uvádza, že *«samosprávny kraj môže v rozsahu svojej pôsobnosti spolupracovať s územnými a správnymi celkami alebo s úradmi iných štátov vykonávajúcimi regionálne funkcie. Má právo stať sa členom medzinárodného združenia územných celkov alebo územných orgánov.»*[2] Podľa dikcie zákona sa však medzinárodná spolupráca môže realizovať len na základe písomnej dohody o spolupráci, ktorá musí obsahovať názvy a sídla účastníkov dohody, predmet dohody (spolupráce) a určenie času, na ktorý sa uzatvára. Ak je nevyhnutné zriadiť dohodou o spolupráci osobitný orgán, musí byť uvedený v dohode, rovnako aj spôsob jeho zriadenia. Tento orgán môže mať len súkromnoprávnu povahu. Dohoda o spolupráci musí byť uzatvorená písomne a musí byť vopred schválená nadpolovičnou väčšinou všetkých poslancov krajského zastupiteľstva (§ 4 a § 5). Okrem dohôd o medzinárodnej spolupráci, zastupiteľstvo kraja schvaľuje nadpolovičnou väčšinou i združovanie prostriedkov a činností kraja so zahraničnými partnermi, ako aj členstvo kraja v domácich i medzinárodných združeniach (§ 11, ods. 2, písm. i). Zákon zároveň vymedzuje, že vo vzťahoch s vonkajšími partnermi ako aj s partnermi so sídlom na území SR a v zahraničí, samosprávny kraj zastupuje predseda samosprávneho kraja. Zákon však túto kompetenciu uvádza iba slovami: *«Predseda zastupuje samosprávny kraj navonok.»* (§ 16, ods. 3). Predseda zároveň môže poveriť niektorý z organizačných útvarov úradu samosprávneho kraja, aby tento zastupoval kraj vo vzťahoch s inými (zahraničnými) partnermi. V takom prípade musí byť daný orgán určený v organizačnom poriadku úradu samosprávneho kraja.

Predmetný zákon v § 7 zároveň stanovuje štátnym orgánom povinnosť podporovať spoluprácu samosprávneho kraja s územnými a správnymi celkami, alebo s úradmi iných štátov vykonávajúcimi regionálne funkcie. Štátne orgány majú dbať na to, aby samosprávny kraj bol informovaný o možnostiach tejto spolupráce. Okrem uvedených možností zákon definuje aj určité obmedzenia medzinárodnej spolupráce krajov. V rovnakom ustanovení zákona (§ 7), v odseku 10 je stanovená

[1] Slavík, 2004, s. 91.
[2] Zákon o samospráve, 2001.

dozorná a kontrolná úloha orgánov štátnej správy nad činnosťou orgánov samosprávneho kraja, pričom do tohto okruhu dozoru a kontroly spadá aj oblasť medzinárodnej spolupráce. Táto skutočnosť vyplýva z dikcie § 5 ods. 5, podľa ktorého dohoda samosprávneho kraja o spolupráci so zahraničným partnerom alebo členstvo samosprávneho kraja v medzinárodnom združení územných celkov alebo územných orgánov nesmie byť v rozpore s Ústavou Slovenskej republiky, s ústavnými zákonmi, so zákonmi a s medzinárodnými zmluvami, ktorými je Slovenská republika viazaná, a nesmie byť ani v rozpore s verejným záujmom.

Na uvedené ustanovenie zákona (§ 5) nadväzujú odseky 6 a 7, podľa ktorých má samosprávny kraj stanovenú povinnosť zasielať rovnopisy uzatvorených dohôd o spolupráci so zahraničným partnerom alebo doklad o členstve v medzinárodnom združení obvodnému štátnemu úradu v sídle kraja. Tento vedie evidenciu uzatvorených dohôd o spolupráci a o členstve samosprávneho kraja v medzinárodných združeniach. Obvodný štátny úrad má právomoc podať návrh na súd so žiadosťou o určenie povinnosti samosprávnemu kraju vypovedať dohodu o spolupráci alebo členstvo v medzinárodnom združení z dôvodu nesplnenia podmienok stanovených zákonom. Pred podaním návrhu na súd si obvodný štátny úrad vyžiada stanovisko príslušného miestneho orgánu štátnej správy. Okrem týchto, v zákone presne špecifikovaných právomocí štátnych orgánov iniciovať konanie pred súdom o vypovedaní medzinárodnej dohody, možno samosprávnemu kraju vo veciach územnej samosprávy (vrátane oblasti medzinárodnej spolupráce) ukladať povinnosti a obmedzenia len na základe zákona a na základe medzinárodnej zmluvy (§ 1, ods. 7). Pre úplnosť možno pripomenúť, že od roku 2013 prešli kompetencie obvodných štátnych úradov pri kontrole paradiplomatických aktivít samosprávnych krajov, tak ich definuje citovaný zákon, na okresné úrady v sídle jednotlivých samosprávnych krajov.

Zákon č. 302/2001 Z. z. nie je jediný, ktorý vymedzuje kompetenčné rámce samosprávnych orgánov kraja na Slovensku vo vzťahu k cezhraničnej spolupráci. V roku 2008 boli v Národnej rade Slovenskej republiky schválené ďalšie dva dôležité zákony, ktoré nielen rozšírili, ale aj presnejšie zadefinovali kompetencie samosprávnych krajov, najmä pokiaľ ide o oblasti európskych politík a cezhraničnej spolupráce. Ide o zákon č. 528/2008 Z. z. o pomoci a podpore poskytovanej z fondov Európskeho spoločenstva a zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja.

Prijatie oboch zákonov bolo determinované jednak skúsenosťami s členstvom Slovenskej republiky v EÚ, rovnako tak potrebou ako aj tlakom Európskej komisie, aby sa samosprávne kraje aktívne zapájali do riadenia a čerpania európskych štrukturálnych fondov v oblasti regionálneho rozvoja. Zákon č. 528/2008 Z. z. definuje ministerstvá, samosprávne kraje a ostatné ústredné orgány štátnej správy ako «sprostredkovateľské orgány» pri správe operačných programov pomoci

a podpory, ktorá je poskytovaná z fondov EÚ (§ 8). Samosprávne kraje získali právomoc spravovať operačné programy čerpania zdrojov z fondov EÚ v prípade, že ich tým poverí vláda a »riadiaci orgán» operačného programu, ktorým je ústredný orgán štátnej správy poverený vládou (§ 7). Hoci v súlade s týmto zákonom má «sprostredkovateľský orgán» podriadený status voči «riadiacemu orgánu» operačného programu, t. j. orgánu ústrednej štátnej správy, dôležitosť zákona č. 528/2008 Z. z. spočíva v tom, že umožňuje samosprávnym krajom prístup k správe fondov EÚ určeným pre Slovensko, ktoré sú významným zdrojom investícií pre regionálny rozvoj krajov. Nielen prostredníctvom tohto zákona môžu samosprávne kraje na Slovensku participovať na administrácii operačných programov, ktoré sú financované zo štrukturálnych fondov EÚ a programov INTERREG, zameraných na podporu cezhraničnej spolupráce. Prijatie tohto zákona zároveň umožnilo slovenským samosprávnym krajom vstúpiť do priestoru európskej politiky. Aj naďalej je potrebné, aby samosprávne kraje intenzívne spolupracovali s vládou Slovenskej republiky a Európskou komisiou pri príprave Partnerskej dohody pre využívanie európskych štrukturálnych a investičných fondov (EŠIF), ktoré sú významným zdrojom investícií do regionálneho rozvoja.

Ďalším dôležitým zákonom, ktorý sa dotýka cezhraničnej spolupráce, je zákon č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja. Tento zákon má dosah na legislatívne vymedzenie paradiplomatických aktivít samosprávnych krajov na Slovensku. Za účelom zjednotenia systému plánovania regionálneho rozvoja v SR, zákon udeľuje samosprávnym krajom povinnosť zaviesť strategické plánovanie pre potreby ich regionálneho rozvoja a stanovuje pravidlá pre poskytovanie finančnej podpory zo strany štátu (§ 7), ako aj pre zapojenie samosprávnych krajov do cezhraničnej spolupráce a podporu činnosti agentúr regionálneho rozvoja zriadených na úrovni krajov. Okrem toho, zákon definuje cezhraničnú spoluprácu krajov a obcí, t. j. ich medzinárodnú spoluprácu ako nástroj na získavanie dodatočných zdrojov pre regionálny rozvoj, spolu s vymedzením kompetencií samosprávnych krajov v oblasti cezhraničnej spolupráce. Tento zákon fakticky umožnil, aby samosprávne kraje na Slovensku získali právomoc vytvárať «slovenské časti euroregiónov» (§13, ods. 1, písm. b) a vyvíjať jednotlivé aktivity s regiónmi susedných štátov, ktoré sú zamerané na oblasť cezhraničnej spolupráce: a) pripravovať rozvojové projekty za účelom podpory hospodárskeho a sociálneho rozvoja regiónu a spolupracovať na ich realizácii, b) podporovať rozvojové aktivity na území euroregiónu, ktoré sú zamerané na podporu regionálneho rozvoja, c) participovať na vypracovaní spoločných strategických a programových dokumentov cezhraničnej spolupráce, d) organizovať prezentačné podujatia, odborné semináre a vzdelávacie aktivity zamerané na problematiku rozvoja euroregiónu, e) podporovať záujem o oboznamovanie sa obyvateľov s geografickými, historickými špecifikami, prírodným a kultúrnym

dedičstvom jednotlivých území v rámci euroregiónu, f) poskytovať konzultačno-poradenské služby v oblasti cezhraničnej spolupráce, g) spolupracovať so sociálno-ekonomickými partnermi v oblasti regionálneho rozvoja a vytvárať partnerstvá na európskej, národnej, regionálnej a miestnej úrovni (§ 13).

Posledným dôležitým zákonom, ktorý v legislatívnom rámci upravuje otázku medzinárodnej spolupráce samosprávnych krajov na Slovensku, je zákon č. 91/2010 Z. z. o podpore cestového ruchu. V rámci vymedzenia pôsobnosti vyšších územných celkov v okruhu rozvoja cestovného ruchu zákon vymedzuje, že samosprávny kraj môže založiť krajskú organizáciu, s ktorou spolupracuje pri tvorbe koncepcie rozvoja cestovného ruchu a podieľa sa na jej spolufinancovaní. Zároveň, zákon stanovuje kompetenciu vyšších územných celkov podporovať rozvoj cezhraničnej, medziregionálnej a nadnárodnej spolupráce v cestovnom ruchu ako aj kompetenciu podieľať sa na vytváraní mechanizmu fungovania jednotnej prezentácie Slovenskej republiky v zahraničí (§ 5). Zákon taktiež v § 8 a § 9 upravuje vznik krajských organizácií cestovného ruchu, ktoré môžu byť založené iba za účasti samosprávnych krajov a oblastných organizácií cestovného ruchu, ktoré môžu vytvoriť subjekty na území samosprávneho kraja. Podmienky financovania aktivít krajských i oblastných organizácií na podporu cestovného ruchu zo strany štátu zákon upravuje v ustanoveniach § 28 a § 29.

Prijatie všetkých troch uvedených zákonov (zákon o pomoci a podpore poskytovanej z fondov Európskeho spoločenstva, zákon o podpore regionálneho rozvoja a zákon o podpore rozvoja cestovného ruchu), prispelo k konečnom dôsledku k vymedzeniu kompetenčného rámca vyšších územných celkov na Slovensku, resp. samosprávnych krajov, v oblasti medzinárodnej spolupráce. Tieto zákony doplnili legislatívne medzery v kompetenciách vyšších územných celkov, ktoré im vyplývali z hlavného zákona o samospráve vyšších územných celkov (č. 302/2001 Z. z.). Okrem toho, uvedené tri zákony načrtli aj hlavné okruhy aktivít vyšších územných celkov v oblasti paradiplomacie, v ktorých vyššie územné celky vystupujú ako partneri ústredných orgánov štátnej správy a majú právo žiadať o podporu zo strany štátu pri realizácii jednotlivých aktivít v medzinárodnej oblasti. Dôležitosť týchto zákonov možno vnímať nielen s ohľadom na legislatívne ukotvenie možnosti vyšších územných celkov čerpať zdroje zo štrukturálnych fondov EÚ, ale predovšetkým, s ohľadom na definovanie cezhraničnej spolupráce ako súčasti regionálneho rozvoja a rozvoja cestovného ruchu. Všetky tri zákony pritom predstavujú pohľad «zhora», t. j. z perspektívy vlády SR, lebo definujú miesto a pôsobnosť samosprávnych krajov v národných stratégiách pri čerpaní eurofondov, politike regionálneho rozvoja a podpore cestovného ruchu. V slovenskej legislatíve pritom neexistuje špecifický, osobitný zákon, ktorý by adresne definoval kompetencie vyšších územných celkov práve v oblasti medzinárodnej spolupráce.

Neexistuje ani zákon, ktorý by bližšie špecifikoval práva vyšších územných celkov k výkonu paradiplomatických aktivít, ktoré VÚC *de iure* a *de facto* získali iba na základe zákona č. 302/2001 Z. z. Absentuje preto zákon, ktorý by svojou formuláciou zohľadňoval perspektívu a záujmy samotných vyšších územných celkov v tejto oblasti.

Súčasná legislatívna úprava na Slovensku neupravuje napríklad otázku kompetencií vyšších územných celkov v oblasti ekonomickej paradiplomacie, hoci doterajšia legislatíva priamo nezakazuje vyšším územným celkom, aby získavali zahraničné investície zo súkromných zahraničných zdrojov a podporovali zahraničný obchod súkromných spoločností so sídlom na ich území. Avšak zákonná úprava na Slovensku žiadne súkromné spoločnosti, finančné inštitúcie či mimovládne organizácie so sídlom v zahraničí ako potenciálnych partnerov slovenských samosprávnych krajov v medzinárodnej spolupráci nikde neuvádza, resp. nepozná. Legislatíva dovoľuje iba to, aby slovenské vyššie územné celky spolupracovali s regionálnymi celkami alebo s úradmi iných štátov, ktoré vykonávajú regionálne správne funkcie (zákon č. 302/2001 Z. z.). Na druhej strane, ak sa pozrieme na dikciu zákona č. 539/2008 Z. z. a zákona č. 91/2010 Z. z., tieto dovoľujú vyšším územným celkom na Slovensku, aby spolupracovali s inými zahraničnými subjektmi avšak iba v oblasti cezhraničnej spolupráce a rozvoja cestovného ruchu. Nejednoznačná je aj dikcia zákona o samospráve vyšších územných celkov (č. 302/2001 Z. z.) v súvislosti s tým, že medzinárodná spolupráca samosprávnych krajov môže prebiehať len na základe písomnej zmluvy so zahraničnými partnermi a rovnopis tejto zmluvy musí byť odovzdaný do evidencie obvodného štátneho úradu (od roku 2013 okresného úradu) v sídle kraja. V tomto smere je potrebné poznamenať, že zákon aktivity vyšších územných celkov v oblasti paradiplomacie a vzájomnej medzinárodnej spolupráce so zahraničnými partnermi «zredukoval» iba na spoluprácu, ktorá musí byť písomne (zmluvne) ukotvená a musí sa dotýkať iba oblasti cezhraničnej spolupráce či cestovného ruchu.

Isté medzery je možné vnímať aj s ohľadom na stupeň decentralizácie vyšších územných celkov. Ak súčasná legislatíva na Slovensku upravuje kompetencie vyšších územných celkov v oblasti medzinárodnej spolupráce, potom táto úprava nie je vhodná a vonkoncom nevystihuje všetky aktivity, ktoré by sme mohli zaradiť do oblasti paradiplomacie. Paradox je viditeľný v tom, že zákon priznáva vyšším územným celkom status partnera vlády Slovenskej republiky v otázke plánovania, správy a čerpania eurofondov. Vyššie územné celky však nemajú status rovnocenného partnera, t. j. riadiaceho orgánu, ale iba sprostredkovateľského orgánu pri správe operačných programov, ktoré sú financované z fondov EÚ. O miere zapojenia vyšších územných celkov do prípravy národného plánu pre čerpanie prostriedkov z EŠIF ako aj o miere podieľania sa vyšších územných celkov na

ich správe rozhoduje vláda Slovenskej republiky a žiadny zákon toto práve vyšším územným celkom nepriznáva.

Zaujímavosťou je aj otázka tzv. *brandingu* Slovenska. Legislatívna úprava stanovuje podmienky, za ktorých môže štát poskytnúť podporu vyšším územným celkom pokiaľ ide o oblasť medzinárodnej spolupráce, pričom ide iba o dve oblasti – cezhraničnú spoluprácu a cestovný ruch. Aké sú však kompetencie vyšších územných celkov pokiaľ ide o oblasti medzinárodnej spolupráce, ktoré sa týkajú napríklad paradiplomacie alebo ekonomickej diplomacie? Okrem okruhu cezhraničnej spolupráce a cestovného ruchu, vrátane povinnosti vyšších územných celkov podieľať sa na budovaní dobrého mena Slovenska v zahraničí (zákon č. 91/2010 Z. z.), slovenská legislatíva neuvádza kompetencie vyšších územných celkov a ani nereguluje vzťah, resp. spoluprácu vyšších územných celkov s ústrednými orgánmi štátnej moci v takých oblastiach, ktoré sú z hľadiska ich medzinárodnej spolupráce významné. Fakticky žiadny zákon neuvádza ustanovenia pre spoluprácu medzi vyššími územnými celkami a Ministerstvom zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky, ktoré je ako ústredný orgán štátnej správy kompetenčne zodpovedné za zahraničnú politiku, diplomaciu a rozvoj medzinárodnej spolupráce Slovenskej republiky. Otázka *brandingu* samosprávnych krajov na Slovensku je tak «na pleciach» samotných vyšších územných celkov bez akejkoľvek koordinácie s ústredným orgánom štátnej správy. Okrem *brandingu* ide aj o oblasť ekonomickej diplomacie, keďže v samotnej Komisii pre výber projektov na podporu ekonomickej diplomacie na Ministerstve zahraničných vecí a európskych záležitostí neexistuje permanentné zastúpenie vyšších územných celkov. Ako ďalší príklad môže poslúžiť skúsenosť z okolitých krajín Vyšehradskej štvorky (V4) vo vzťahu k uzatváraniu dohôd medzi samosprávnymi krajmi a zahraničnými partnermi. Príkladom je Poľská republika, kde vojvodstvá konzultujú uzatváranie písomných dohôd o cezhraničnej spolupráci spolu s Ministerstvom zahraničných vecí Poľskej republiky.

Z uvedených príkladov vyplýva, že súčasná legislatívna úprava na Slovensku, ktorá sa zaoberá vymedzením kompetenčného rámca vyšších územných celkov v oblasti medzinárodnej spolupráce, je nedostatočná a nepokrýva všetky oblasti, ktoré vyššie územné celky vo svojich paradiplomatických aktivitách vyvíjajú. Legislatívna úprava nejasne vymedzuje spoluprácu vyšších územných celkov s ústrednými orgánmi štátnej správy v tých oblastiach, ktoré sa týkajú ich paradiplomatických aktivít. Nedostatky možno vnímať aj s ohľadom na potreby ako aj možnosti vyšších územných celkov, nakoľko okruh potenciálnych partnerov zo zahraničia je taxatívne obmedzený a aj neefektívny, t. j. spolupráca je možná iba na základe písomnej zmluvy. Bolo by vhodné, ak by súčasná legislatíva nebola kreovaná iba smerom zhora nadol, ale naopak. Inak povedané, aby sa v legislatívnom rámci,

ktorý upravuje kompetencie vyšších územných celkov v oblasti medzinárodnej spolupráce, zohľadnili potreby ako aj doterajšie praktické skúsenosti vyšších územných celkov v tejto oblasti. Zároveň, legislatívna úprava by mala zohľadniť požiadavky a potreby, ktoré sú z perspektívy vyšších územných celkov v oblasti paradiplomacie dôležité, a presnejšie vymedziť práva a povinnosti medzi vyššími územnými celkami a ústrednými orgánmi štátnej správy, napríklad v okruhu podpory aktivít vyšších územných celkov v medzinárodnej oblasti zo strany ústredných orgánov štátnej správy.

Inštitucionálny rámec v Slovenskej republike

Slovenská legislatívna úprava v oblasti čerpania prostriedkov z EŠIF, cezhraničnej spolupráce a cestovného ruchu poukazuje na vzájomnú spoluprácu medzi vyššími územnými celkami, vládou Slovenskej republiky a Európskou komisiou. Komunikácia a spolupráca medzi týmito troma partnermi je dôležitá práve preto, aby vyššie územné celky dokázali presadiť svoje záujmy pri nastavení operačných programov pre čerpanie prostriedkov z EŠIF. Hoci vyššie územné celky vstupujú do vzájomného vzťahu s vládou Slovenskej republiky počas prípravy Partnerskej dohody, stabilný a systematický komunikačný kanál smerom k Európskej komisii zo strany vyšších územných celkov skôr absentuje, resp. je veľmi zriedkavý a nie je pravidelnou súčasťou paradiplomatických aktivít vyšších územných celkov na Slovensku. Samotné prijatie zákona č. 539/2008 Z. z. vychádzalo z požiadavky, ktorú predostrela už Európska komisia v čase prípravy partnerských dohôd k čerpaniu prostriedkov EŠIF vo finančnej perspektíve 2007 – 2013 s novými členskými krajinami EÚ od roku 2004 vrátane Slovenska. Bolo jasne deklarované, že *«jedným zo základných pilierov regionálnej politiky EÚ je partnerstvo»*,[1] pričom princíp partnerstva v zmysle čl. 5 *všeobecného nariadenia Európskeho parlamentu a Rady (EÚ) č. 1303/2013* zo 17. 12. 2013 a v súlade s prístupom viacúrovňového riadenia je založený na potrebe úzkej spolupráce subjektov, medzi ktoré sú zaradené aj samosprávne kraje. Vlády by mali do príprav partnerských dohôd okrem iných domácich subjektov partnerstva zapájať aj predstaviteľov regionálnych a lokálnych samospráv, pretože *«aktuálne zapojenie subjektov je dobrým predpokladom pre napĺňanie princípu partnerstva a je v súlade so zamýšľaným účelom.»*[2] Prijatý zákon č. 539/2008 napokon definoval vyššie územné celky ako «sprostredkovateľské orgány» pri správe operačných programov k čerpaniu prostriedkov z EŠIF. V súčasnosti sú zástupcovia vyšších územných celkov prizývaní do pracovných skupín, ktoré sa zaoberajú prípravou a vykonávaním Partnerskej dohody. Ich prácu v rokoch 2014 – 2018 zastrešoval Úrad vlády

[1] Hodnotenie partnerstva, 2018, s. 13.
[2] Hodnotenie partnerstva, 2018, s. 4.

Slovenskej republiky, od roku 2019 táto agenda prešla do kompetencie Úradu podpredsedu vlády Slovenskej republiky pre investície a informatizáciu (ÚPVII), ktorý koordinoval aj politiku regionálneho rozvoja. Pre prípravu Partnerskej dohody na programové obdobie 2020 – 2027 zriadila v marci 2019 vláda Slovenskej republiky na základe odporúčania ÚPVII tzv. Radu vlády Slovenskej republiky pre politiku súdržnosti 2021 – 2017,[1] v ktorej majú svoje zastúpenie všetky slovenské samosprávne kraje.[2] Po parlamentných voľbách vo februári 2020 došlo k vytvoreniu koaličnej vlády, ktorá presadila zriadenie Ministerstva investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky (MIRRI), pod ktoré prešla agenda predošlého ÚPVII, koordinácia čerpania prostriedkov z EŠIF ako aj politika regionálneho rozvoja.[3]

V oblasti cezhraničnej spolupráce je pre vyššie územné celky na Slovensku strategickým partnerom najmä Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky. Pod tento rezort spadajú jednotlivé medzivládne (bilaterálne) komisie pre cezhraničnú spoluprácu (BKCS), ktoré Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky vytvorilo so všetkými susednými štátmi Slovenska okrem Rakúskej republiky. Tieto komisie sú dôležité z hľadiska koordinácie postupu pri rozvoji cezhraničnej infraštruktúry a spolupráce na regionálnej a lokálnej úrovni. Na zasadnutia komisií sú prizývaní zástupcovia všetkých samosprávnych krajov. Jednotlivé komisie boli vytvorené na základe medzinárodných zmlúv a dohôd, čím vytvárajú právny rámec na uskutočňovanie cezhraničnej spolupráce medzi jednotlivými štátmi. Svoju činnosť vykonávajú v súlade s medzinárodnými dohodami, štatútmi a vnútornou legislatívou zúčastnených strán. Samotné zloženie komisií je v kompetencii zúčastnených strán v súlade s ich vnútorným právnym poriadkom a formuje sa na základe paritného zastúpenia. BKCS by mali plniť svoje úlohy s ohľadom na určovanie všeobecného smeru a vytvárania základných predpokladov rozvoja cezhraničnej spolupráce, predkladať kompetentným orgánom štátov návrhy v tejto oblasti, vypracúvať spoločné pracovné programy zamerané na rozvoj spolupráce medzi kompetentnými orgánmi SR a konkrétnej krajiny, zabezpečovať ich súlad s medzivládnymi dohodami a koordinovať cezhraničnú spoluprácu. Ich úlohou je taktiež plánovať a spoločne programovať využitie prostriedkov z programu INTERREG, ktoré v rámci EÚ prináležia každej vnútornej hranici členských krajín EÚ. V prípade hranice s Ukrajinou existuje osobitný multilaterálny program HU-SK-RO-UA. Tento program bol vo finančnej perspektíve 2014 – 2020 financovaný z rozpočtu Európskej politiky susedstva s cieľom podporovať cezhraničnú spoluprácu na hraniciach Ukrajiny so Slovenskom, Maďarskom a Rumunskom. Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky ako orgán

[1] Vláda zriadila, 2019.
[2] Štatút Rady vlády, 2019.
[3] Nové ministerstvo investícií, 2020.

ústrednej štátnej správy, ktorému sú jednotlivé BKCS podriadené, je významným partnerom pre vyššie územné celky v otázke presadzovania ich záujmov v oblasti cezhraničnej spolupráce s regiónmi susedných krajín ako aj v čerpaní prostriedkov z programov EÚ na podporu cezhraničnej spolupráce.

Ako sme už uviedli, dôležitým partnerom spolupráce s vyššími územnými celkami by malo byť aj Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky. Spomenutý zákon č. 91/2010 Z. z. o podpore cestovného ruchu určuje samosprávnym krajom, aby prispievali k budovaniu dobrého mena Slovenska v zahraničí – tzv. *branding*. Túto parciálnu úlohu v medzinárodnej oblasti by však VÚC nemali plniť samostatne, keďže ide o otázku jednotnej prezentácie Slovenska v zahraničí. Za plnenie tejto úlohy je plne zodpovedné príslušné Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky. Hoci legislatíva úlohu *brandingu* zverila aj do kompetencie samosprávnych krajov, tieto nemajú v Pracovnej skupine pre koordinovanú prezentáciu Slovenska v zahraničí svojich zástupcov. Táto pracovná skupina vznikla z iniciatívy Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky v marci 2013 a reprezentuje odbornú platformu, ktorej cieľom je vytvárať podmienky pre realizáciu aktivít, ktoré smerujú k jednotnej prezentácii Slovenska v zahraničí.[1] Ideálne by bolo, ak by sa do tejto Pracovnej skupiny boli zahrnutí aj zástupcovia všetkých vyšších územných celkov, keďže aj tieto subjekty sa podieľajú na realizácii paradiplomatických aktivít. Rovnako tak by mal *Odbor verejnej diplomacie* Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky spolupracovať s inými (neštátnymi) slovenskými subjektmi ako aj s vyššími územnými celkami, ktoré sa podieľajú na zahraničných aktivitách. Súčasný stav však poukazuje na absenciu takejto spolupráce.[2] Hoci Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky vo svojich správach neraz poukazuje napríklad na spoluprácu s mimovládnymi organizáciami, prípadne spomína podporu podnikateľských subjektov v zahraničí atď., samosprávne kraje sa ako potenciálny partner nikde neuvádzajú. Práve preto by mala byť spolupráca Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky s vyššími územnými celkami postavená na systematickej a pravidelnej báze. Sporadická spolupráca s vyššími územnými celkami je skôr výnimkou, než zaužívaným pravidlom. Bolo by vhodné, aby vyššie územné celky mali zo strany Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky odbornú a infraštruktúrnu pomoc pri realizácii svojich aktivít v zahraničí. Pod túto pomoc možno zahrnúť aj podporu záujmov vyšších územných celkov v zahraničí zo strany zastupiteľských úradov Slovenskej republiky.

[1] Pracovná skupina, 2019; Štatút Pracovnej skupiny, 2019.
[2] Bližšie pozri: Verejná diplomacia, 2020; Správa o činnosti, 2019; Hodnotenie priorít, 2020.

Okrem uvedených rezortov možno spomenúť ešte Ministerstvo dopravy a výstavby Slovenskej republiky (MDV SR), pod ktorého agendu spadá aj koordinácia národnej politiky v oblasti podpory cestovného ruchu a poskytovanie finančnej podpory krajským organizáciám cestovného ruchu, ktoré sú zriadené podľa zákona č. 91/2010 Z. z. o podpore cestového ruchu za účasti úradov vyšších územných celkov. Do tejto podpory sú zahrnuté aj oblastné organizácie cestovného ruchu, ktoré môžu vytvárať subjekty so sídlom na území vyšších územných celkov. V tejto súvislosti možno poukázať na paradox, že podpora cestovného ruchu je aj naďalej v kompetencii tohto ministerstva, pričom od roku 2019 bola otázka koordinácie regionálnej politiky pridelená spomínanému ÚPVII, a od roku 2020 na novozriadené MIRRI.

Cezhraničná spolupráca medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou

V zmysle a v súlade s uvedeným legislatívnym a inštitucionálnym rámcom konkrétne pre oblasť cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou bola významným predelom *Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a Kabinetom ministrov Ukrajiny o cezhraničnej spolupráci*, ktorá nadobudla platnosť výmenou nót, ku ktorej došlo 29. 1. 2001.[1] Podľa čl. 7 predmetnej zmluvy vytvoria zmluvné strany na účel podpory a koordinácie cezhraničnej spolupráce komisiu, ktorej zloženie, miesto zasadnutia, finančné otázky budú ustanovené v jej štatúte. Dohoda predpokladala, že Komisia môže na riešenie konkrétnych otázok vytvárať pracovné skupiny.

Na podporu užšej spolupráce orgánov územnej samosprávy a miestnej štátnej správy v oblasti cezhraničnej spolupráce sa vytvorila *slovensko-ukrajinská pracovná skupina*, ktorá svoju činnosť rozvíjala v súlade s Ustanovením o postupe prác Medzivládnej komisie pre obchodno-hospodársku a vedecko-technickú spoluprácu medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou. Pracovná skupina na návrh ukrajinskej strany sa pretransformovala na Slovensko-ukrajinskú (Ukrajinsko-slovenskú) medzivládnu komisiu pre cezhraničnú spoluprácu. Komisia rozšírila svoju pôsobnosť – na Ukrajine sa spolupráca sústredí nielen na Zakarpatskú oblasť, ale aj na Ivano-Frankovskú a Ľvovskú oblasť. Slovensko-ukrajinská (Ukrajinsko-slovenská) medzivládna komisia pre cezhraničnú spoluprácu bola vytvorená v súlade s článkom 7 *Dohody medzi vládou Slovenskej republiky a Kabinetom ministrov Ukrajiny o cezhraničnej spolupráci* podpísanej 5. 12. 2000 a *Protokolom z 2. zasadnutia Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-slovenskej) pracovnej skupiny pre cezhraničnú spoluprácu* z 12. decembra 2003.[2] Prvé zasadnutie Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-

[1] Dohoda medzi vládou, 2001.
[2] Protokol z 2. zasadnutia, 2003.

slovenskej) pracovnej skupiny pre cezhraničnú spoluprácu sa uskutočnilo 7. 3. 2003 na Slovensku (v Michalovciach)[1] a prvé zasadnutie Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-slovenskej) medzivládnej komisie pre cezhraničnú spoluprácu sa uskutočnilo 6. – 7. 5. 2004 na Slovensku (Zemplínska Šírava).[2]

Podľa schváleného Štatútu sa činnosť Komisie, ktorá by mala zasadať spravidla dvakrát do roka (striedavo na území Slovenskej republiky a Ukrajiny), bude orientovať na päť hlavných oblastí:

- vytýčiť všeobecné smery a formy rozvoja cezhraničnej spolupráce; zabezpečiť ich súladu s Dohodou medzi vládou Slovenskej republiky a Kabinetom ministrov Ukrajiny o cezhraničnej spolupráci;
- vypracovať návrhy na vytváranie priaznivých právnych, ekonomických, finančných a obchodných podmienok v záujme obojstranne výhodného rozvoja v hospodárskej, sociálnej, vedecko-technickej, kultúrno-vzdelávacej, ekologickej a iných oblastiach cezhraničnej spolupráce; predkladať ich kompetentným orgánom Slovenskej republiky a Kabinetu ministrov Ukrajiny na preskúmanie a rozhodnutie;
- napomáhať riešeniu právnych, administratívnych alebo technických problémov, ktoré by mohli sťažovať rozvoj cezhraničnej spolupráce;
- podporovať iniciatívy miestnych orgánov a regionálnych orgánov smerujúcich k nadviazaniu a rozvoju cezhraničnej spolupráce;
- analyzovať súčasný právny poriadok s cieľom prípravy návrhov na zmenu príslušných ustanovení, ktoré by mohli byť prekážkou rozvoja cezhraničnej spolupráce.[3]

Riadnymi členmi komisie počas jej doterajšieho fungovania boli aj zástupcovia Prešovského a Košického samosprávneho kraja, ako hlavných subjektov cezhraničnej spolupráce s Ukrajinou. V rámci svojich kompetencii obidva vyššie územné celky uzatvárali dohody o spolupráci partnermi na ukrajinskej strane hraníc. Vo všetkých protokoloch zo zasadnutí Komisie nachádzame jasnú deklaráciu záujmu oboch strán podporovať a všestranne rozvíjať cezhraničnú spoluprácu ako užitočnú tak pre Slovensko, ako aj pre Ukrajinu a pre ľudí žijúcich na oboch stranách hraníc.[4]

Deklarácia záujmu a potreby vytvárania podmienok pre rozvoj kontaktov a spolupráce s cieľom budovať a prehlbovať priateľské vzťahy medzi oboma regiónmi aj napriek existujúcemu legislatívnemu rámcu, vytvárajúcemu dostatočne veľký priestor pre rozvoj cezhraničnej spolupráce, však nie je v dostatočnej miere implementovaná do tzv. *Programov hospodárskeho a sociálneho rozvoja* ako

[1] Protokol z 1. zasadnutia, 2003
[2] Protokol z 1. zasadnutia, 2004.
[3] Štatút, 2004.
[4] Bližšie pozri: Protokoly, 2020.

Prešovského samosprávneho kraja, tak aj Košického samosprávneho kraja. Predmetné dokumenty oboch samosprávnych krajov sú spracované v súlade so zákonom č. 539/2008 Z. z. o podpore regionálneho rozvoja, ako aj v zmysle novely tohto zákona č. 309/2014 Z. z., ktorá nadobudla účinnosť 1. 1. 2015. Sú vnímané ako základné a kľúčové dokumenty pre riadenie samospráv v oblasti regionálneho rozvoja. Vychádzajúc z poznania aktuálnej situácie a špecifík krajov, konkrétnych potrieb obyvateľov, podnikateľov, záujmových skupín a ďalších subjektov je východiskom pre oba samosprávne celky konštatovanie, že regionálne rozdiely medzi rozvíjajúcim sa západom a východom Slovenska narastajú. Tieto regionálne disparity narastajú aj napriek národným stratégiám či prijatej štrukturálnej pomoci z EŠIF. Tieto dva samosprávne kraje sú navyše prihraničné, na okraji geopolitického priestoru Európskej únie, hranice so Zakarpatskou oblasťou (Ukrajina), a zároveň tvoria vonkajšiu Schengenskú hranicu.

Košický samosprávny kraj (KSK)[1] venuje pozornosť skutočnosti, že nie je možné ignorovať pozíciu Slovenska ako pevnej súčasti globálnej výmeny tovarov, a preto je potrebné usilovať sa v odstraňovaní tých bariér, ktoré bránia Košickému samosprávnemu kraju aktívne sa zapojiť do tejto globálnej výmeny. Aj tomuto poznatku bude treba prispôsobiť stratégiu a využiť najsilnejšiu stránku KSK, jeho priaznivú geografickú polohu a účinne podporiť rozvoj dopravných koridorov v smere «východ – západ» aj «sever – juh», s využitím metropoly mesta Košice ako prirodzeného centra nielen KSK, ale aj priľahlých cezhraničných regiónov. Táto skutočnosť sa stala hlavným bodom samostatnej zahraničnej politiky KSK, ktorú umožňuje Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 1082/2006 z 5. 7. 2006 o Európskom zoskupení územnej spolupráce (EZÚS).[2] Košický kraj spolu s maďarskou župou Borsody Abaúj Zemplén sú spoluzakladateľmi Európskeho zoskupenia územnej spolupráce *Via Carpatia* s cieľom urýchliť proces budovania dopravného koridoru v smere «sever – juh» pod názvom «Via Carpatia». Cez územie Košického kraja v smere «východ – západ» prechádza vetva č. Va medzinárodného koridoru č. V, ktorý spája Taliansko, Slovinsko, Chorvátsko, Maďarsko, Slovensko a Ukrajinu.

Okrem toho KSK reaguje na výzvu a jednoznačne je ochotný zapojiť sa do aktivít, ktoré majú v úmysle oživiť dopravné toky aj v smere dopravného koridoru «východ – západ» vytvorením medzikontinentálneho mostu Európa – Ázia vybudovaním železničného koridoru pod názvom *Hodvábna cesta 21. storočia z Číny* cez Ruskú federáciu, Kazachstan a Ukrajinu do Európy. Úvahy o dopravných

[1] Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Košického samosprávneho kraja (PHSR KSK 2016 – 2022), spolu s Územným plánom veľkého územného celku Košický kraj, sú spracované na obdobie 7 rokov, teda na obdobie 2016 – 2022. Dôvodom bolo, že Zastupiteľstvo Košického samosprávneho kraja svojím uznesením č. 59/2014 schválilo predĺženie PHSR KSK 2007 – 2014 do konca roku 2015.

[2] Nariadenie EP, 2006.

koridoroch smerujúcich na Východ sú jediné v Programe hospodárskeho a sociálneho rozvoja KSK, kde sa explicitne spomína Ukrajina. A to v situácii, kedy KSK svoj Program koncipuje na východisku, že štrukturálna pomoc v novom programovom období bude pre samosprávy redukovaná a v roku 2020 pravdepodobne táto doplnková pomoc úplne skončí.

Podobne v nedostatočnej miere je problematika možnej cezhraničnej spolupráce s Ukrajinou zapracovaná aj v *Programe hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja*.[1] Pre Prešovský samosprávny kraj je pre programové obdobie 2014 – 2020 strategickou prioritou zosúladenie regionálneho rozvoja kraja s národnými stratégiami SR a s európskou stratégiou Európa 2020.

Na cezhraničnú spoluprácu s východným partnerom (Ukrajinou) PSK pozerá cez prizmu neistého politického prostredia na Ukrajine. Vysokú mieru «zdržanlivosti» a obozretnosti vo vzťahu k východnému susedovi Ukrajine determinuje fakt, že *«SR je členskou krajinou EU, ktorej východná štátna hranica s Ukrajinou je zároveň aj hranicou medzi členskými a nečlenskými krajinami EU a významným územím pre prípadný vplyv Ruska na EU»*. Okrem uvedeného sa v tomto zásadnom strategickom dokumente PSK píše, že tento *«významný faktor, ktorý môže mať vážne dopady na ekonomiku a obyvateľov PSK v súvislosti s blízkosťou Ukrajiny ako centra neistého politického vývoja a snahami Ruska presadiť svoj vplyv na budúci vývoj v Ukrajine a prostredníctvom nej aj vplyv na susedne krajiny vrátane PSK»*.[2] Tento faktor, t. j. neisté politické prostredie za východnou hranicou EÚ, je definovaný ako významný politický faktor, ktorý *«popisuje blízkosť Ukrajiny ako centra neistého politického vývoja, ktorý môže mať významný dopad na ekonomiku a obyvateľov regiónov hraničiacich s Ukrajinou»*.[3]

V súhrnnej analýze SWOT Prešovského kraja je pritom medzi ohrozeniami priamo uvedené *«Spoločné hranice s Ukrajinou a východným koncom EÚ»*.[4]

Napriek uvedenému, bolo by nezodpovedné konštatovať, že cezhraničná spolupráca s Ukrajinou stagnuje, resp. že nedochádza k jej vývoju. Reálna prax ukazuje, že opak je pravdou. Zdokladovať to môžeme na príklade nárastu počtu predkladaných projektov v rámci jednotlivých výziev ENPI CBC HU-SK-RO-UA. Kým v prvej výzve bolo podaných celkom 148 žiadostí (z toho na spoluprácu s Ukrajinou bolo orientovaných 50 projektov) a schválených 47 (z toho 20 projektov spolupráce s Ukrajinou), v tretej výzve to už bolo 269 žiadostí, z ktorých však bolo podporených len 30 (z nich iba 10 smerovali na Ukrajinu). V rámci troch výziev bolo podaných 304 projektov spolupráce s UA, ale schválených bolo iba 51, t. j. 16,8% (!)

[1] PHSR PSK 2014 – 2020, 2015.
[2] PHSR PSK 2014 – 2020, 2015, s. 94.
[3] PHSR PSK 2014 – 2020, 2015, s. 96.
[4] PHSR PSK 2014 – 2020, 2015, s. 98.

Tabuľka 1

Prvá výzva (výber projektov so spoluprácou s Ukrajinou)

Zaslané žiadosti 148, z nich na Ukrajinu: 50 / 34 %		Schválené projekty 47, z nich na Ukrajinu: 20 / 43 %	
SK – UA	23	SK – UA	14
HU – SK – UA	9	HU – SK – UA	2
SK – RO – UA	3	SK – RO – UA	0
HU – SK – RO – UA	15	HU – SK – RO – UA	4

Tabuľka 2

Druhá výzva (výber projektov so spoluprácou s Ukrajinou)

Zaslané žiadosti 259, z nich na UA: 115/ 44%		schválené projekty 46, z nich na UA: 21 / 46 %	
SK – UA	54	SK – UA	12
HU – SK – UA	39	HU – SK – UA	3
SK – RO – UA	4	SK – RO – UA	2
HU – SK – RO – UA	18	HU – SK – RO – UA	4

Tabuľka 3

Tretia výzva (výber projektov so spoluprácou s Ukrajinou)

Zaslané žiadosti 269, z nich na UA: 139 / 52 %		schválené projekty 30, z nich na UA: 10 / 33 %	
SK – UA	70	SK – UA	5
HU – SK – UA	39	HU – SK – UA	3
SK – RO – UA	4	SK – RO – UA	0
HU – SK – RO – UA	26	HU – SK – RO – UA	2

Tabuľka 4

Všetky výzvy a ich miera úspešnosti

Zaslané žiadosti 676, z nich na UA: 304 / 45 %		schválené projekty 123, z nich na UA: 51 / 41 %	
SK – UA	147	SK – UA	31
HU – SK – UA	87	HU – SK – UA	8
SK – RO – UA	11	SK – RO – UA	2
HU – SK – RO – UA	59	HU – SK – RO – UA	10

Zdroj: vlastné spracovanie autormi podľa podkladov ENPI CBC HU-SK-RO-UA.

Oba prihraničné regióny vyvíjajú značné aktivity aj v rámci bilaterálnej cezhraničnej spolupráce susedných krajín. Napríklad PSK má v súčasnosti platné dohody o spolupráci podpísané s desiatimi regiónmi, z ktorých dva sú Ukrajine: Zakarpatská oblasť (15. 3. 2005), Ivano-Frankovská oblasť (2. 6. 2004). Na podporu cezhraničnej spolupráce bola zriadená pobočka *the Branch Office ENI v PSK*, zriadenie a prevádzka regionálneho zastúpenia v rámci Programu cezhraničnej spolupráce Maďarsko-Slovensko-Rumunsko-Ukrajina nástroja európskeho susedstva 2014 – 2020. Hlavnou úlohou tohto úradu je informovať potencionálnych uchádzačov z prihraničných regiónov Slovenskej republiky o aktivitách plánovaných v rámci Programu, ako sú výzvy na podávanie projektov, semináre, školenia, informačné dni a pod. Regionálne zastúpenie poskytuje informácie všetkým potencionálnym uchádzačom a ostatným aktérom zaujímajúcich sa o cezhraničnú spoluprácu bez rozdielu a bezodplatne.

Záver

V predloženej štúdii sa autori zaoberajú problematikou cezhraničnej spolupráce medzi Slovenskou republikou a Ukrajinou z pohľadu jej legislatívnej úpravy na Slovensku ako aj existujúceho inštitucionálneho rámca pre túto spoluprácu. Legislatívny rámec na národnej úrovni, prostredníctvom ktorého je vyšším územným celkom umožnené vstupovať do medzinárodných vzťahov s inými subjektmi zo zahraničia, upravuje túto kompetenciu samosprávnych krajov pomerne striktne s prísnou kontrolou ich paradiplomatických aktivít zo strany orgánov ústrednej štátnej správy. Od roku 2013 majú okresné úrady v sídle kraja právomoc kontrolovať medzinárodnú spoluprácu kraja so zahraničnými partnermi cez evidenciu zmlúv a dokumentov o členstve kraja v medzinárodných združeniach, a zároveň právo začať súdne konanie s návrhom, aby samosprávny kraj vypovedal zmluvu so zahraničným partnerom v prípade, že je táto zmluva v rozpore s legislatívou alebo verejným záujmom Slovenskej republiky.

Podľa dikcie zákona č. 302/2001 Z. z. o samosprávnych krajoch (§ 7) sú štátne orgány povinné podporovať spoluprácu samosprávneho kraja s územnými a správnymi celkami alebo s úradmi iných štátov vykonávajúcimi regionálne funkcie. Ide však o všeobecne stanovenú povinnosť. Jej výkon je preto viac-menej dobrovoľný zo strany štátnych orgánov. Iba v prípade cezhraničnej spolupráce a rozvoja cestovného ruchu je táto všeobecne určená povinnosť legislatívne spresnená v ďalších zákonoch, ktoré určujú konkrétne mechanizmy pre spoluprácu vyšších územných celkov s príslušnými ministerstvami ako aj presné pravidlá poskytovania finančnej podpory štátnych orgánov pre výkon paradiplomatických aktivít vyšších územných celkov v oblasti cezhraničnej spolupráce a rozvoja cestovného ruchu.

Z vykonanej obsahovej analýzy legislatívneho a inštitucionálneho rámca v otázke medzinárodnej spolupráce vyšších územných celkov na Slovensku, ktorej rámcovým zákonom je zákon o samosprávnych krajoch č. 302/2001 Z. z., vyplýva, že v slovenskej legislatíve ešte stále existujú legislatívne «medzery», ktoré sú relevantné vo vzťahu paradiplomatických aktivít VÚC. Okrem absencie ustanovení, ktoré by spresnili kompetencie a práva vyšších územných celkov v oblasti ekonomickej paradiplomacie ide aj o absenciu ustanovení, ktoré by vymedzili kompetenčný rámec vyšších územných celkov vo vzťahu k ich zahraničným aktivitám zameraným na zahraničné investície a podporu zahraničného obchodu podnikateľských subjektov so sídlom na ich území. Súčasné zákony zároveň neupravujú otázku, či slovenské vyššie územné celky majú kompetenciu vstupovať do zmluvného vzťahu so zahraničnými súkromnými spoločnosťami a organizáciami, ako aj s európskymi inštitúciami, keďže ich explicitné vymenovanie v slovenskej legislatíve (ako potenciálnych partnerov pre rozvoj medzinárodnej spolupráce vyšších územných celkov) absentuje. Aktuálna situácia je neprehľadná práve preto, že slovenská legislatíva takúto spoluprácu vyšších územných celkov ani priamo neuvádza, ani priamo nevylučuje, resp. nezakazuje. Ako jedno z možných riešení sa ukazuje prijatie osobitného zákona, ktorý by vychádzajúc zo zákona č. 302/2001 Z. z. presne vymedzil kompetencie vyšších územných celkov v oblasti medzinárodnej spolupráce, t. j. spresnil výkon vyšších územných celkov v oblasti aktivít paradiplomacie.

Okrem aktuálnej legislatívy je dôležitým faktorom rozvoja cezhraničnej spolupráce aj inštitucionálny rámec, ktorý významne vplýva na aktivity vyšších územných celkov v oblasti medzinárodnej spolupráce. Prijatá legislatíva preto vymedzuje hlavných partnerov pre vyššie územné celky v jednotlivých oblastiach ich paradiplomatických aktivít, ktoré radíme k ústredným orgánom štátnej správy – MIRRI, Ministerstvo vnútra, Ministerstvo dopravy a výstavby Slovenskej republiky. Ak odhliadneme od regionálneho rozvoja, rozvoja cestovného ruchu a čerpania EŠIF, naďalej nám ostáva jeden z kľúčových orgánov ústrednej štátnej správy, ktorým je Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky. Toto ministerstvo zodpovedá za aktivity medzinárodnej spolupráce Slovenskej republiky a za výkon diplomacie, ktorej súčasťou je okrem jej ekonomickej dimenzie aj okruh verejnej diplomacie, pod ktorý sa zaradzuje tzv. *branding* Slovenska. Spolupráca vyšších územných celkov s Ministerstvom zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky je však sporadická až minimálna, nemá doposiaľ legislatívne ukotvenie ani inštitucionálne kapacity. Otázka znie, prečo doposiaľ vyššie územné celky na Slovensku nie sú spomenuté v okruhu verejnej diplomacie ako relevantné subjekty medzinárodnej spolupráce, pritom mimovládnym organizáciám alebo podnikateľským subjektom zákon takýto status priznáva (?). Rovnako tak možno kriticky nazerať aj na absenciu dostatočného počtu kapacít na úradoch

jednotlivých vyšších územných celkov vo vzťahu k medzinárodnej spolupráci, v neposlednom rade na absenciu zástupcov vyšších územných celkov v komisii Ministerstva zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky vo vzťahu k *brandingu* Slovenska. Napriek týmto nedostatkom možno za pozitívny vnímať vznik slovensko-ukrajinskej pracovnej skupiny, neskôr (2003) aj Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-slovenskej) medzivládnej komisia pre cezhraničnú spoluprácu, v ktorej majú vyššie územné celky svoje permanentné zastúpenie.

References:

1. Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities No. 159 [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, November 11, 1995. Available on: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/159
2. Alner, J. 1999. *Phare, Slovensko a vy*. Bratislava: Delegácia Európskej komisie v Slovenskej republike. ISBN 80-968152-4-5.
3. Buček, J. 2003. Regionalization in the Slovak Republic – from Administrative to Political Regions. In: Marcou, G. (ed.). *Regionalization for Development and Accession to the European Union: A Comparative Perspective*. Budapest: Local Government and Public Service Reform Initiative, p. 143-177. ISBN 963-9419-37-0.
4. Dohoda medzi vládou Slovenskej republiky a Kabinetom ministrov Ukrajiny o cezhraničnej spolupráci [online]. *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2001. Available on: https://www.minv.sk/?ukrajina&subor=138121
5. Doplnkový protokol k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, November 11, 1995. Available on:
6. https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802ede68
7. Duleba, A. 1993. Karpatský Euroregión – genéza projektu transhraničnej spolupráce. In: *Medzinárodné otázky*, Vol. 2, No. 4, p. 93-115. ISSN 1210-1583.
8. Duleba, A. 1995. Karpatský euroregión a európska rámcová konvencia o transhraničnej spolupráci Rady Európy č. 106: je možné čeliť obavám? In: Gbúrová, M. (ed.). *Parlamentná demokracia a formovanie občianskej spoločnosti*. Prešov: Filozofická fakulta UPJŠ, s. 175-183. ISBN 80-88722-16-0.

9. European Charter of Local Self-Government, Treaty No. 122 [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, October 15, 1985. Available on: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/122
10. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities No. 106 [online]. *Council of Europe*. Madrid, May 21, 1980. Available on: http://conventions.coe.int/Treaty/en/Treaties/Html/106.htm
11. Európska charta miestnej samosprávy (oficiálny preklad) [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, October 15, 1985. Available on: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802ede62
12. Európsky rámcový dohovor o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi (oficiálny preklad) [online]. *Council of Europe.* Madrid, May 21, 1980. Available on: https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802ede50
13. Falťan, L. 1997. Prihraničné regióny a cezhraničná regionálna spolupráca. In Delmartino, F. – Vermessen, E. – Miháliková, S. – Falťan, L. (eds.). *Nové podoby verejnej správy: slovenská a flámska skúsenosť.* Bratislava: Sociologicky ústav SAV, s. 208–217. ISBN 80-85544-17-2.
14. Falťan, Ľ. 2004. *Regionálny rozvoj Slovenska v európskych integračných kontextoch (Regióny, prihraničné regióny, euroregióny)*. Bratislava: Interlingua. ISBN 80-85544-37-7.
15. Hodnotenie partnerstva pri vykonávaní Partnerskej dohody SR. Záverečná správa. Úrad podpredsedu vlády SR pre investície a informatizáciu, KPMG Slovensko, jún 2018. 154 s.
16. Hodnotenie priorít zahraničnej a európskej politiky Slovenskej republiky v roku 2019 a ich zameranie na rok 2020 [online]. *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 2020. Available on:
17. https://www.mzv.sk/documents/10182/2686701/2020+Hodnotenie+prior%C3%ADt+zahrani%C4%8Dnej+a+eur%C3%B3pskej+politiky+Slovenskej+republiky+v+roku+2019+a+ich+zameranie+na+rok+2020
18. Chart of signatures and ratifications of Treaty No. 106. European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities. [online]. *Council of Europe*, November 9, 2020. Available on: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/106/signatures?p_auth=ZKXBnpI1
19. Chart of signatures and ratifications of Treaty No. 159. Additional Protocol to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation

between Territorial Communities or Authorities [online]. *Council of Europe*, November 11, 2020. Available on: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/159/signatures?p_auth=F05UhEbM

20. Mečiar: Euroregión Karpaty nepriniesol nič iné okrem veľa konzultácií a bubliny [online]. In *SME.sk*, 14. 2. 1995. Available on: https://www.sme.sk/c/2116067/meciar-euroregion-karpaty-nepriniesol-nic-ine-okrem-vela-konzultacii-a-bubliny.html
21. Mišenko, P. 2013. Ing. Peter Burian (11. 04. 1952 – 13. 01. 2012). In *Pogranicze polsko-słowackie rocznik euroregionu «tatry»* (*Pohraničie poľsko-slovenské ročenka euroregiónu «tatry»*) 2010 – 2012 [online]. Nowy Targ: Zwią Euroregion «Tatry», s. 101-104. ISSN 1731-0482. Available on: https://www.euroregion-tatry.eu/_pliki/rocznik_20102012_ost,121fc.pdf
22. Nariadenie Európskeho parlamentu a Rady (ES) č. 1082/2006 z 5. 7. 2006 o Európskom zoskupení územnej spolupráce (EZÚS) [online]. Available on: https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SK/TXT/PDF/?uri=CELEX:02006R1082-20140622&from=EN
23. Nižňanský, V. 2002. Spoločenský, historický a európsky kontext reformy verejnej správy na Slovensku. In Mesežnikov, G. – Nižňanský, V. (eds). *Reforma verejnej správy na Slovensku (1998 – 2002): súvislosti, aktéri, voľby*. Bratislava: Inštitút pre verejné otázky, s. 9-28.
24. Nové ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie zohrá kľúčovú úlohu pri premene Slovenska [online]. In *Podpora najmenej rozvinutých okresov a regionálny rozvoj*, 8. 7. 2020. Available on: https://www.nro.vicepremier.gov.sk/aktuality/nove-ministerstvo-investicii-regionalneho-rozvoja-a-informatizacie-zohra-klucovu-ulohu-pri-premene-slovenska/
25. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky. Európska charta miestnej samosprávy [online]. Zbierka zákonov č. 336/2000, čiastka 138. Available on: https://www.minv.sk/?europska-charta-miestnej-samospravy&subor=21082
26. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky: Doplnkový protokol k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi. Zbierka zákonov č. 79/2001, čiastka 33. Available on: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2001/79/
27. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky: Európsky rámcový dohovor o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo

orgánmi. Zbierka zákonov č. 78/2001, čiastka 32. Available on: https://archiv.vlada.gov.sk/ludskeprava/data/files/4169.pdf
28. Oznámenie Ministerstva zahraničných vecí Slovenskej republiky: Protokol č. 2
k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi týkajúci sa interteritoriálnej spolupráce. Zbierka zákonov č. 116/2001, čiastka 47. Available online: https://archiv.vlada.gov.sk/ludskeprava/data/files/4171.pdf
29. Pracovná skupina pre koordinovanú prezentáciu Slovenska v zahraničí [online]. *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 2019. Available on: https://www.mzv.sk/documents/10182/2406352/001+%C4%8Clenovia+pracovnej+skupiny+pre+koordinovan%C3%BA+prezent%C3%A1ciu+Slovenska+v+zrahrani%C4%8D%C3%AD
30. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Prešovského samosprávneho kraja na obdobie 2014 – 2020 [online]. *Prešovský samosprávny kraj*, 2015. Available on: https://www.po-kraj.sk/files/dokumenty/Rozvojove-dokumenty-PSK/PHSR_PSK_2014-2020/phsr_psk_2014-2020_v1_plna-verzia.pdf
31. Program hospodárskeho a sociálneho rozvoja Košického samosprávneho kraja na roky 2016 až 2022 [online]. *Košický samosprávny kraj*, 2015. Available on: https://web.vucke.sk/files/dokumenty/pub/regionalny_rozvoj/phsr/2015/phsr_kosickeho_kraja_2016_2022.pdf
32. Programový dokument HUSKROUA – ENI 2014 – 2020 [online]. *Prešovský samosprávny kraj*, 2013. Available online: https://www.po-kraj.sk/files/vyzvy/eni_2014-2020/dokumenty/slovak-translation-huskroua-eni-jop.pdf
33. Protocol No. 2 to the European Outline Convention on Transfrontier Co-operation between Territorial Communities or Authorities concerning interterritorial co-operation [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, May 5, 1998. Available on: https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list/-/conventions/treaty/169
34. Protokol č. 2 k Európskemu rámcovému dohovoru o cezhraničnej spolupráci medzi územnými celkami alebo orgánmi týkajúci sa interteritoriálnej spolupráce [online]. *Council of Europe*. Strasbourg, May 5, 1998. Available on:
https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=09000016802ede6d

35. Protokol z 1. zasadnutia Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-slovenskej) pracovnej skupiny pre cezhraničnú spoluprácu [online]. In *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2003. Available on: https://www.minv.sk/?protokoly-zo-zasadnuti-slovensko-ukrajinskej-medzivladnej-komisie&subor=20978
36. Protokol z 1. zasadnutia Slovensko-ukrajinskej komisie pre cezhraničnú spoluprácu (3. zasadnutia slovensko-ukrajinskej Pracovnej skupiny pre cezhraničnú spoluprácu) [online]. *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2004. Available on: https://www.minv.sk/?protokoly-zo-zasadnuti-slovensko-ukrajinskej-medzivladnej-komisie&subor=20976
37. Protokol z 2. zasadnutia Slovensko-ukrajinskej (Ukrajinsko-slovenskej) pracovnej skupiny pre cezhraničnú spoluprácu [online]. *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2003. Available on: http://www.minv.sk/?protokoly-zo-zasadnuti-slovensko-ukrajinskej-medzivladnej-komisie&subor=20977
38. Protokoly zo zasadnutí Slovensko-ukrajinskej medzivládnej komisie [online]. *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2020. Available on: https://www.minv.sk/?protokoly-zo-zasadnuti-slovensko-ukrajinskej-medzivladnej-komisie
39. Slavík, V. 2004. Cezhraničná spolupráca a euroregióny v SR – výskum ich doterajších aktivít. In: Falťan, Ľ. *Regionálny rozvoj Slovenska v európskych integračných kontextoch (Regióny, prihraničné regióny, euroregióny)*. Bratislava: Interlingua, s. 91-108. ISBN 80-85544-37-7.
40. Správa o činnosti Pracovnej skupiny pre koordinovanú prezentáciu Slovenska v zahraničí za rok 2019 [online]. *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 2019. Available on: https://www.mzv.sk/documents/10182/2406352/2019+Spr%C3%A1va+o+%C4%8Dinnosti+Pracovnej+skupiny+pre+koordinovan%C3%BA+prezent%C3%A1ciu+Slovenska+v+zahrani%C4%8D%C3%AD+za+rok+2019
41. Stenografická správa o 18. schôdzi Národnej rady Slovenskej republiky konanej 21., 22., 23. a 26. apríla 1993 [online]. *Národná rada Slovenskej republiky*, 1993. Available on: https://www.nrsr.sk/dl/Browser/Document?documentId=75737
42. Štatút Pracovnej skupiny pre koordinovanú prezentáciu Slovenska v zahraničí [online]. In *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 2019. Available on:
43. https://www.mzv.sk/documents/10182/2771356/009+%C5%A0tat%C3%BAt+Pracovnej+skupiny+pre+koordinovan%C3%BA+prezent%C3%A1ciu+Slovenska+v+zahrani%C4%8D%C3%AD

44. Štatút Rady vlády Slovenskej republiky pre politiku súdržnosti 2021 – 2027 [online]. *Ministerstvo investícií, regionálneho rozvoja a informatizácie Slovenskej republiky*. Available on:
45. https://www.mirri.gov.sk/wp-content/uploads/2019/03/%C5%A0tat%C3%BAt-Rady-vl%C3%A1dy-Slovenskej-republiky-pre-politiku-s%C3%BAdr%C5%BEnosti.pdf
46. Štatút Slovensko-ukrajinskej medzivládnej komisie pre cezhraničnú spoluprácu [online]. *Ministerstvo vnútra Slovenskej republiky*, 2004. Available on: https://www.minv.sk/?statut-slovensko-ukrajinskej-medzivladnej-komisie-pre-cezhranicnu-spolupracu
47. Ústava Slovenskej republiky. Zbierka zákonov č. 460/1992 z 1. 9. 1992. Available on: http://www.slpk.sk/dokumenty/ustava.pdf
48. Vechter, J. RETRO: Vláda (pod hrozbou stíhania starostov) zamedzila rozšírenie spolupráce v Euroregióne Karpaty [online]. In *HNonline*, 15. 02. 2005. Available on: https://finweb.hnonline.sk/ekonomika/115355-retro-vlada-pod-hrozbou-stihania-starostov-zamedzila-rozsirenie-spoluprace-v-euroregione-karpaty
49. Verejná diplomacia: Prezentácia Slovenska v zahraničí [online]. *Ministerstvo zahraničných vecí a európskych záležitostí Slovenskej republiky*, 2020. Available on: https://www.mzv.sk/ministerstvo/verejna_diplomacia-prezentacia_slovenska_v_zahranici
50. Vláda zriadila Radu vlády SR pre politiku súdržnosti [online]. *Partnerská dohoda: Úrad vlády Slovenskej republiky*, 13. 03. 2019. Available on:
51. https://www.partnerskadohoda.gov.sk/vlada-zriadila-radu-vlady-sr-pre-politiku-sudrznosti/
52. Zákon o samospráve vyšších územných celkov č. 302/2001(zákon o samosprávnych krajoch). Available on: https://www.slov-lex.sk/pravne-predpisy/SK/ZZ/2001/302/20040101.html

Ольга Моргунюк
аспірантка кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Соціально-економічний чинник регіоналізації партійної політики Індії

З часу здобуття Індією незалежності у 1947 році і до кінця 1980-х рр. вона залишалася демократичною країною із домінуванням однієї партії. Вплив Індійського Національного Конгресу (ІНК), який із національного руху перейшов у статус керівної національної партії, був надзвичайно потужним, як і представництво в індійському парламенті та представницьких органах штатів. Слід утім взяти до уваги, що ще на початку 1970-х його позиції як на федеральному, так і особливо на місцевому рівнях почали спадати, а електоральна прихильність індійців змінилася у бік інших політичних сил. З огляду на ці фактори індійський псефолог Й. Ядав у період до 1999-го року виділяє такі три індійські партійні системи:

1) *«Система Конгресу» (1952-67 рр.).* Домінування ІНК означало, що вибори в цей період не були особливо конкурентними, зважаючи на низький рівень участі у виборах» [1; ст. 2393-2394]. У той період виборець робив вибір між ІНК та його регіональними суперниками, які часто були представниками ІНК в минулому. Характерною особливістю для голосування в цей період є те, що виборці не голосували як індивіди, а як члени свого «політизованого» джаті (або ж касти). Разом із партією кандидатом, джаті мало вплив на голосування виборця.
2) *Друга партійна система (1971-1989 рр.)*. Впродовж цього періоду ІНК більше не був єдиною домінантною партією, хоча у 1970-80х продовжував своє існування як керівна партія. Йоґендра Ядав все ще відносить цей період також до «системи конгресу», оскільки як під час першої, так і під час другої системи виборець міг голосувати «за чи проти ІНК» [1; ст. 2395]. Під час другої системи джаті й далі залишається ключовим елементом, що впливає на голосування виборця, однак тепер на рівні держави формуються альянси джаті.
3) *Третя партійна система (1989-99 рр.)* (саме у 1999 році було опубліковано статтю Йогендри Ядава і тому періодизація закінчується цим роком) тривала «третя партійна система». Саме період з 1989 року він називає «постконгресовою політією», оскільки ІНК більше не є

«полюсом щодо якого знаходять своє визначення інші політичні утворення». [1]. Крім того, ще з 1984 року зростає (і на кожних виборах в різний спосіб лише збільшується) підтримка Бгарата Джаната Партії. Остання є першою партією, не пов'язаною із періодом боротьби за незалежність, що змогла вибитися на національний рівень. Разом з цим характерною ознакою цієї системи є зростання та зміцнення партій штату.

Упродовж 1990-х років також відбувається активна фрагментація індійської партійної системи (див. *Усі зареєстровані партії*)[1]. Так, кількість усіх зареєстрованих партій з 1991-го до 2001-го року зросла удвічі, за наступні десять років знову – удвічі. Якщо ж аналізувати період з 1991-го року і до сьогодні – то кількість зареєстрованих партій зросла у понад вісім разів.

Якісно кількість політичних партій також зросла. Виборча комісія Індії, окрім реєстрації, надає партіям статус національних та партій штату [2] (їх ми ще називатимемо регіональними). На сьогодні в Індії є 7 національних партій та 64 партії штату. Якщо кількість національних партій в основному залишається сталою (коли партія перестає відповідати критеріям національної, зокрема, на останніх виборах до нижньої палати федерального парламенту отримала щонайменше два відсотки усіх місць там, а кандидати були обрані щонайменше від трьох штатів [2], Виборча Комісія позбавляє її цього статусу), то кількість партій штату різко зросла саме упродовж 1990-2000 рр. (див. *Зареєстровані як партії штату*[2]), а далі вже коливається і зростає чи спадає незначним чином (Виборча Комісія також може позбавити і статусу партії штату, якщо партія перестає відповідати необхідним критеріям).

[1] Дані Виборчої Комісії Індії.
[2] Так само

Окрім зростання кількості просто зареєстрованих та зареєстрованих і визнаних партіями штату, після 1990-го року у багатьох штатах збільшується їхня підтримка. Наприкінці 1980-х, упродовж 1990-х великі національні партії втрачають підтримку на користь регіональних [3; ст. 105]. Так, в штаті Уттар-Прадеш перевага переходить регіональним Соціалістичній партії (Самажваді партії) та партії Багуджан Самадж, у штаті Андхра-Прадеш – партії Телуґу Десам, у штаті Західна Бенгалія – Всеіндійському Тринамул Конгресу (на сьогодні вже має статус національної), у Бігарі – партії Раштрія Джаната Дал, а в штаті Одіша – Біджу Джаната Дал.

«Цей тренд «регіоналізації» партійної системи був пов'язаний із поглибленням демократії в Індії через посилення політичної участі у пост-конгресовий період, де виборці стали більш політично впевненими» [3; ст. 109].

Посилення політичної участі також має важливе соціально-економічне підґрунтя. Саме у 1990-му році були запроваджені рекомендації, надані Комісією Б.П. Мандала ще у 1980-му році. Комісія рекомендувала урядові ввести квоти для великої групи нижчих каст, які офіційно називаються Other Backward Classes, або ж Інші відсталі класи. Це разом із значним економічним зростанням (якщо ще на початку 90-х майже 40% індійського населення перебували за межею бідності, то вже за десять років таких було близько чверті, станом на 2019 рік –10,7%[1]), яке також збіглося в часі із цим періодом, спричинило до посилення політичних позицій цієї групи населення (Інші відсталі класи складають понад 40% населення Індії). Саме ці виборці-представники нижчих каст великою мірою стоять за підтримкою регіональних політичних партій у так

[1] Дані Азійського Банку Розвитку https://www.adb.org/countries/india/poverty

званому «поясі гінді» (групі штатів, чиєю офіційною мовою є гінді (штати Бігар, Гар'яна, Гімачал-Прадеш, Чхатісґарх, Раджастан, Уттар-Прадеш, Мадх'я-Прадеш, Джаркганд та Уттаракганд) [4; ст. 6-8].

Проаналізувавши голосування до Відган Сабх – місцевих парламентів у кожному зі штатів (окрім трьох створених нещодавно – Теланґани, Джаркганду та Утаракганду), ми можемо розділити їх на три групи: 1) штати, де до 1990-х років у цьому представницькому органі була перевага у національних партій, але після того – за регіональними 2) штати, де перевага національних партій зберіглася й після 1990-го року та 3) штати, де була велика вага регіональних партій і до 1990-го року. Так, до першої групи можемо віднести штати: Андхра Прадеш, Бігар, Одіша, Наґаланд, Уттар-Прадеш (за винятком останніх виборів) та Західна Бенгалія та Пенджаб, а також Національну столичну територію Делі. Штати, де і до 1990-х була підтримка регіональних партій – Таміл Наду, Сіккім, Мізорам, та Мегхалая. В парламентах решти штатів регіональні партії представлені, однак перевага національних зберігається.

У штатах Таміл-Наду, Пенджабі, Сіккімі, Джамму і Кашмір та Андхра Прадеш – навіть у час домінування ІНК, були представлені потужні регіональні партії, що базувалися на регіональному етнічному чи культурному чиннику. У Таміл-Наду – це Дравіда Мунетра Кажаґам (DMK) та Всеіндійський Анна Дравіда Мунетра Кажаґам (AIDMK). Витоки першої із цих партій сягають ще початків тамільського руху за колоніальних часів; у Пенджабі – це Акалі Дал, яка собі за мету ставить збереження сикхської релігії та гуртування сикхів у всьому світі; в штаті Андхра Прадеш – це партія Телугу Десам, в Джамму і Кашмірі – Національна Конференція Джамму і Кашміру.

Таким чином, усі регіональні партії в Індії можемо поділити на три типи: 1)регіональні партії, що базуються на регіональному культурному чи етнічному чиннику (вже згадані вище); 2) регіональні партії із всеіндійським порядком денним – партія Аам Адмі (Делі), Всеіндійський блок «Вперед» (Західна Бенгалія), Соціалістична партія (Уттар-Прадеш), Індійський національний Лок Дал (Гар'яна); та 3) регіональні партії, що утворилися внаслідок відколу від більших національних партій (в основному ІНК) – Всеіндійський Тринамул Конгрес (Західна Бенгалія), Біжу Джаната Дал (Оріша), Раштрія Джаната Дал (Бігар).

Таким чином, фрагментація партійної системи Індії збігається в часі із значним економічним зростанням та соціальним підйомом, яке отримали нижчі касти, завдяки квотам запровадженим після рекомендацій Комісії Б.П. Мандала у 1990-му році. Однак зростання загальної кількості партій (зокрема регіональних) та їхня підтримка на рівні штатів (голосування на виборах до законодавчих зборів штату Відган Сабх) не корелюється безпосередньо із рівнем достатку у штаті. Натомість регіональні партії, що базуються на певному

культурному чи етнічному регіональному чиннику мають більше шансів на переобрання та стабільнішу підтримку виборців у своїх штатах.

Список використаних джерел:

1. Yadav, Y. Electoral Politics in the Time of Change: India's Third Electoral System. *Economic and Political Weekly*.1999. № 34. pp. 1989–99
2. Наказ Виборчої комісії Індії про порядок надання виборчих символів, 1968 року// The Election Symbols (Reservation and Allotment) Order, 1968. URL: https://eci.gov.in/files/file/10381-political-parties-and-election-symbols/
3. Diwakar R. Party System in India. New Delhi: Oxford University Press, 2017. 185 pp.
4. Jaffrelot C., Kumar S. Rise of the Plebeians?: The Changing Face of the Indian Legislative Assemblies. Taylor & Francis Group, 2009. 494 pp.

Ігор Осадчук
кандидат політичних наук,
доцент і докторант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Вибори глави держави як індикатор атипових президентських систем правління

В сучасній політичній науці однією з найапробованіших методик визначення конституційних і політичних систем державного правління у рамках республіканської форми державного правління є методика Р. Елгі [1]. Модифікувавши типологію систем державного правління Р. Елгі, український дослідник В. Литвин визначає *президенталізм* (президентську систему правління) як конституційну (і/чи політичну) систему республіканської форми державного правління (спрощено систему державного правління), якій властива посада всенародно (прямо/опосередковано) обраного на фіксований термін президента й інституту кабінету/адміністрації президента (навіть можливо прем'єр-міністра), члени яких колективно відповідальні винятково перед президентом (разом із цим, члени кабінету чи адміністрації президента можуть бути й індивідуально відповідальними перед парламентом/провідною палатою парламенту (легіслатурою), однак це не має дефінітивного впливу та значення на структурування системи державного правління) [2, с. 7]. В рамках цього дослідження ми використовуємо таке визначення типового президенталізму – це система правління, яка передбачає всенародний спосіб обрання глави держави/президента (причому, на всіх етапах обрання) та урядовий кабінет (адміністрацію президента), що не є колективно відповідальним (відповідальною) перед парламентом.

Метою дослідження є розкрити особливості функціонування інституту виборів президента в Аргентині (у другій половині XX ст.) та Болівії (в останній чверті XX – на початку XXI ст.) і на цій основі визначити типовість чи атиповість президентських систем правління в цих країнах.

Згідно зі ст. 81 Конституції Аргентини 1853 р. (зі змінами 1957 р.) обрання президента та віце-президента Республіки відбувалося таким чином: столиця і кожна провінція обирали прямим голосуванням Колегію виборщиків. Кількість виборщиків у два рази перевищувала загальну кількість депутатів і сенаторів від кожної провінції, яких обирали в Конгрес. Виборщики повинні були відповідати тим же вимогам, які висувались для обрання депутатів. Виборщики не могли

бути ні депутатами, ні сенаторами, ні посадовими особами у федеральному уряді. За чотири місяці до завершення строку повноважень чинного глави держави, виборщики у столиці Республіки і в столицях відповідних провінцій обирали президента і віце-президента за допомогою подачі бюлетенів, причому в одному вони вказували особу, за яку голосували на посаду президента, а в іншому – особу, за яку голосували на посаду віце-президента. Потім складалися два списки (список кандидатів на посаду президента і список кандидатів на посаду віце-президента) із зазначенням кількості голосів, отриманих кожним з кандидатів. Два списки (по одному списку кандидатів на посади президента і віце-президента) направлялися голові законодавчого органу провінції, а в столиці – голові муніципалітету, в канцеляріях яких вони і зберігалися; ще два списки (по одному списку кандидатів на посади президента і віце-президента) направлялися голові Сенату [3].

За сприяння секретарів чотири члени Конгресу, призначені за жеребом, здійснювали підрахунок голосів і оголошували кількість голосів, які отримав кожен кандидат на посаду президента і віце-президента. Особи, які отримали абсолютну більшість голосів, проголошувались президентом та віце-президентом (ст. 82) [3]. Якщо жоден з кандидатів не отримав абсолютної більшості, то Конгрес обирав з двох осіб, які отримали найбільшу кількість голосів. Якщо перше місце за кількістю голосів отримали більше двох кандидатів, то Конгрес обирав президента з цих кандидатів. Якщо перше місце займав один кандидат, а друге місце за кількістю отриманих голосів займали двоє або більше кандидатів, то Конгрес обирав з усіх кандидатів, які посіли перше і друге місця (ст. 83) [3]. Якщо в першому турі ніхто не отримав абсолютної більшості, то проводився другий тур голосування, в якому брали участь два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. У випадку, якщо голоси розподілялися порівну, то голосування повторювалось. Якщо ж голоси знову розподілялися порівну, то голова Сенату мав вирішальний голос (ст. 84) [3].

В Аргентині у 1958, 1963, 1983, 1989 рр. президент обирався Колегією виборщиків (табл. 1). Отже, обрання президента Аргентини Колегією виборщиків у 1958, 1963, 1983, 1989 рр. зумовило атиповість президентської системи правління в цій країні у другій половині ХХ ст. (президентство А. Фрондісі в 1958–1962 рр., А. Ільїя в 1963–1966 рр., Р. Альфонсіна в 1983–1989 рр., К. Менема в 1989–1995 рр.). Урядові кабінети не були колективно відповідальними перед парламентом. Зауважимо, що конституційна реформа 1994 р. передбачала всенародні прямі вибори президента [9] (що характерно для типової президентської системи правління), проте на практиці вона була реалізована у травні 1995 р., коли вдруге президентом був обраний К. Менем. Водночас в Аргентині у другій половині ХХ ст. мали місце випадки, коли

президента обирали на всенародних прямих виборах (листопад 1951 р.; березень 1973 р.; вересень 1973 р.).

Таблиця 1

Президенти Аргентини, обрані Колегією виборщиків у другій половині XX ст. [4–8]

Рік	Президент	Партійна належність	Кількість голосів виборщиків	Частка голосів виборщиків у %	Склад Колегії виборщиків
1958	А. Фрондісі	Громадянський Радикальний Союз непримиренних (UCRI)	318	68,24	466
1963	А. Ільїя	Народний Громадянський Радикальний Союз (UCRP)	270	56,72	476
1983	Р. Альфонсін	Громадянський Радикальний Союз (UCR)	317	52,83	600
1989	К. Менем	Хустисіалістська партія (PJ)	312	52,00	600

В Болівії відповідно до ст. 90 Конституції 1967 р., якщо на всенародних виборах жоден з кандидатів на посаду президента не отримував абсолютної більшості голосів, то Національний Конгрес (парламент) обирав главу держави з-поміж трьох кандидатів, які отримали найбільшу кількість голосів виборців за результатами всенародного голосування. Якщо після першого туру голосування в парламенті жоден з кандидатів не отримував абсолютної більшості голосів, то відбувався другий тур голосування, в якому брали участь лише два кандидати, які отримали найбільшу кількість голосів у першому турі. Якщо голоси розділялися порівну, то голосування проводилось до тих пір, поки один з кандидатів не отримав абсолютної більшості голосів [10].

На президентських виборах, що відбулись 29 червня 1980 р. жоден з кандидатів не отримав абсолютної більшості всенародних голосів. Фаворитом президентських перегонів був Е. Сілес Суасо, який за результатами всенародного голосування отримав перше місце [7; 11, с. 51] (табл. 2). Кандидатуру Е. Сілес Суасо на посаду президента на виборах 1980 р. висунув блок лівих партій «Демократичний і народний союз» (UDP), до складу якого входили такі політичні сили: Лівий революційний націоналістичний рух (MNRI),

Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM), Комуністична партія Болівії (PCB), Народний рух за національне звільнення (MPLN), Соціалістична партія (PS), Робітнича авангардна партія (VO). 6 серпня 1980 р. Національний Конгрес мав обирати президента. Внаслідок державного перевороту 17 липня 1980 р. президентом став генерал Л. Гарсіа Меса. У 1982 р. військова влада під тиском громадянського суспільства прийняла рішення скликати Національний Конгрес (обраний у 1980 р.) для виборів президента з-поміж трьох кандидатів, які набрали найбільшу кількість голосів за результатами всенародного голосування 1980 р. Таким чином, 5 жовтня 1982 р. парламент обрав Е. Сілес Суасо президентом (табл. 2).

Таблиця 2

Президенти Болівії, які після всенародного голосування обирались Національним Конгресом (1980/1982–2002 рр.) [12, с. 11; 13, с. 222–223; 14; 15]

Рік	Президент	Партійна належність	Частка всенародних голосів у %	Місце за результатом всенародного голосування	Кількість голосів членів Конгресу	Частка голосів членів Конгресу у %	Склад Конгресу
1980/ 1982	Е. Сілес Суасо	UDP	38,70	1	113	71,97	157
1985	В. Пас Естенссоро	MNR	30,40	2	94	59,87	157
1989	Х. Пас Самора	MIR–NM	21,80	3	97	61,78	157
1993	Г. Санчес де Лосада	MNR	35,60	1	97	61,78	157
1997	У. Бансер	ADN	22,20	1	118	75,16	157
2002	Г. Санчес де Лосада	MNR	22,50	1	84	53,50	157

Е. Сілес Суасо ініціював проведення в 1985 р. дострокових виборів глави держави, за результатами яких В. Пас Естенссоро (кандидат від Революційного націоналістичного руху, MNR) був обраний президентом країни в парламенті (за результатами всенародного голосування В. Пас Естенссоро зайняв друге місце). Зазначимо, що В. Пас Естенссоро був обраний главою держави в Національному Конгресі завдяки голосам таких партій як: Революційний націоналістичний рух (MNR), Лівий революційний націоналістичний рух (MNRI), Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM), Революційний націоналістичний рух – Авангард (MNRV), Християнсько-демократична партія (PDC), Революційний визвольний рух Тупак Катарі

(MRTKL). Така підтримка пояснювалась різким неприйняттям фігури У. Бансера з боку різних політичних кіл і значної частини населення, які не бажали бачити на чолі держави одного з найжорстокіших диктаторів в історії країни [11, с. 51–52].

Після укладення «Патріотичної угоди» між У. Бансером (ADN) і Х. Пас Саморою (Революційний лівий рух – Нова більшість (MIR–NM) Національний Конгрес у 1989 р. обрав останнього президентом країни абсолютною більшістю голосів (за результатами всенародного голосування Х. Пас Самора зайняв третє місце) [11, с. 52]. Під час голосування в парламенті кандидатуру Х. Пас Самори також підтримала партія «Совість Батьківщини» (CONDEPA) [16, с. 205].

У 1993 р. Г. Санчес де Лосада отримав 35,6 % всенародних голосів і був єдиним кандидатом на президентських виборах у Національному Конгресі. Його кандидатуру підтримали союз партій «Революційний націоналістичний рух» і «Революційний визвольний рух Тупак Катарі» (MNR–MRTKL), Блок громадянської солідарності (UCS) та Рух за вільну Болівію (MBL). Всі інші партії утримались від голосування.

На президентських виборах 1997 р. за результатами всенародного голосування У. Бансер отримав 22,2 % голосів. Завдяки підтримці Націоналістичної демократичної дії (ADN), Нової республіканської сили (NFR), Християнсько-демократичної партії (PDC), Революційного лівого руху – Нова більшість (MIR–NM), Совість Батьківщини (CONDEPA), Блоку громадянської солідарності (UCS) У. Бансер здобув перемогу в Національному Конгресі [15].

У 2002 р. за результатами всенародного голосування Г. Санчес де Лосада отримав 22,5 % голосів. Перемогу в Національному Конгресі йому забезпечила підтримка Революційного націоналістичного руху (MNR), Революційного лівого руху – Нова більшість (MIR–NM), Націоналістичної демократичної дії (ADN), Блоку громадянської солідарності (UCS) [17].

Таким чином, обрання (після всенародного голосування) президентів Болівії у 1980/1982–2002 рр. в Національному Конгресі вказує на те, що президентська система правління у країні була атиповою. Крім того, обрання президента Аргентини Колегією виборщиків у 1958, 1963, 1983, 1989 рр. зумовило атиповість президентської системи правління в цій країні у другій половині XX ст. (президентство А. Фрондісі в 1958–1962 рр., А. Ільїя в 1963–1966 рр., Р. Альфонсіна в 1983–1989 рр., К. Менема в 1989–1995 рр.).

Список використаних джерел:

1. Elgie R. The classification of democratic regime types: conceptual ambiguity and contestable assumptions. *European Journal of Political Research*. 1998. Vol. 33. No. 2. P. 219–238.
2. Литвин В., Романюк А. Концептуалізація і теоретична дистинкція понять «форма державного правління» та «система державного правління» у політичній науці. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова: Сер. 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 20: збірник наукових праць. К.: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2016. С. 3–12.
3. Constitución política de la República Argentina de 1853 con las reformas de 1860, 1866, 1898 y 1957. URL: https://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Argentina/arg1853.html (Last accessed: 10.11.2020).
4. Dirección Nacional Electoral. Elecciones Presidenciales 1989. URL: https://recorriendo.elecciones.gob.ar/presidente1989.html#/4/1 (Last accessed: 10.11.2020).
5. Dirección Nacional Electoral. Elecciones Presidenciales 1983. URL: https://recorriendo.elecciones.gob.ar/presidente1983.html#/4/1 (Last accessed: 10.11.2020).
6. Millington T. M. President Arturo Illia and the Argentine Military. *Journal of Inter-American Studies*.1964. Vol. 6. No. 3. P. 405–424.
7. Nohlen D. Elections in the Americas: A Data Handbook: Vol. II: South America. Oxford: Oxford University Press. 2005. 618 p.
8. Rock D. Argentina, 1516–1987: From Spanish Colonization to Alfonsín. University of California Press, 1987. 576 p.
9. Argentina's Constitution of 1853, reinstated in 1983, with amendments through 1994. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Argentina_1994.pdf?lang=en (Last accessed: 10.11.2020).
10. Constitución Política de la República de Bolivia Sancionada el 2 de febrero de 1967. URL: http://pdba.georgetown.edu/Constitutions/Bolivia/bolivia1967.html (Last accessed: 10.11.2020).
11. Меса Хисберт К. Д. Президентское правление в Боливии: между силой и законом (сокращенный вариант). М.: ИЛА РАН, 2006. 264 с.

12. Centellas M. From «Parliamentarized» to «Pure» Presidentialism: Bolivia after October 2003. *The Latin Americanist*. 2008. Vol. 52. No. 3. P. 5–30.
13. Cáceres Bilbao P. Bolivia: el Senado Nacional (album): bosquejo histórico parlamentario, 1825–1925. Biblioteca del H. Congreso Nacional, 2000. 414 p.
14. Bolivia frente a un nuevo Estado. Nueva Sociedad. Democracia y política en América Latina. 1 de mayo de 1997. URL: https://nuso.org/articulo/bolivia-frente-a-un-nuevo-estado/ (Last accessed: 10.11.2020).
15. El ex dictador Bánzer, nuevo presidente de Bolivia con apoyo de la izquierda. *El País*. 6 de agosto de 1997. URL: https://elpais.com/diario/1997/08/06/internacional/870818413_850215.html (Last accessed: 10.11.2020).
16. Morales W. Q. A brief history of Bolivia. New York: Facts On File, 2010. 338 p.
17. Gonzalo Sánchez de Lozada fue proclamado presidente de Bolivia. *Cooperativa.cl*. 4 de agosto de 2002. URL: https://www.cooperativa.cl/noticias/mundo/gonzalo-sanchez-de-lozada-fue-proclamado-presidente-de-bolivia/2002-08-04/162900.html (Last accessed: 10.11.2020).

Олександра Чоловська
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

До означення явища та дослідницької проблематики націоналізації партійних систем: співвідношення національного та місцевого рівнів

Націоналізацію партійної системи можна визначити як ступінь, до якого різні політичні партії і/чи електоральні блоки рівномірно конкурують у різних регіонах в межах однієї і тієї ж держави, що вказує на їхній нерівномірний виграш по всій території держави. З цього слідує, що відмінності між різними ступенями націоналізації партійних систем одночасно впливають на політичні стратегії як окремих суб'єктів виборчих процесів, так і на моделі виборчої поведінки в тій чи іншій державі.

Велика частина наукової літератури, яка присвячена темі націоналізації партійних систем, майже повністю фокусується на аналізі подібностей партійних систем під час національних виборів (парламентських, до прикладу) і відмінностей у розподілі електоральної підтримки окремих партій між певними географічними й адміністративними одиницями тієї чи іншої держави. Тим не менше, ця тематика не уніфікована, адже у дослідженнях націоналізації партійних систем можна виявити три напрями. Перший, так звана динамічна націоналізація, характеризує рівень партійної підтримки серед усіх територіальних одиниць в державі. Другий, так звана націоналізація розподілу, зосереджується на тому, наскільки рівномірним є розподіл партійної підтримки по територіальних одиницях тієї чи іншої держави. Нарешті, третій напрям представлений аналізом націоналізації партійних зав'язків та відстежує те, наскільки кандидати об'єднуються під партійними брендами[1].

З цього слідує, що те, що поки що залишається поза науковим інтересом, – це аналіз взаємозв'язку між місцевими партійними системами та їх наступним рівнем, який утворений національною партійною системою. Або ж, інакше кажучи, йдеться ступінь розширення парламентських партій у їхньому проектуванні на місцевий рівень електорального процесу й функціонування партій.

Разом з цим, розширення означеної тематики і проблематики дослідження до рівня місцевих партійних систем створює декілька проблем. Одна із них – це

[1] Schakel A. Nationalisation of multilevel party systems: A conceptual and empirical analysis // European Journal of Political Research. 2013. Vol. 52. No. 2. P. 212-236.

порушення концепції самої націоналізації партійних систем, котра призначена насамперед для аналізу на одному рівні, а не на кількох[1]. Адже на відміну від національного рівня, в якому ступінь націоналізації розглядається у межах однієї території, на місцевому рівні ступінь націоналізації натомість оцінюється серед територіальних одиниць, що створює чимало проблем в ході оцінювання ступеня націоналізації окремих партій або ступеня націоналізації усіх місцевих рівнів та в підготовці результатів на підставі такого аналізу. Ще однією проблемою є те, що й досі не існує еквівалентного аналітичного інструменту для опису подібності між місцевими партійними системами та національною партійною системою тієї чи іншої країни.

Данські політологи У. К'єр та Й. Елкліт намагались вирішити цю методологічну проблему та запровадили індекс націоналізації національної партійної системи, який побудований безпосередньо для застосування на місцевому рівні. Автори прагнули описати спосіб розмежування місцевих партійних систем щодо національної партійної системи[2]. Тому їхні висновки про наявність ідентичних партій та їхню релевантність/Істотність у кожному виборчому циклі є одним із найважливіших показників узгодженості позиції про націоналізацію партійних систем, оскільки така інформація свідчить про наявність подібних основних політичних перегонів і процесів та їхнє організаційне вираження[3]. Тому хоча індекси націоналізації, які використовують для вимірювання націоналізації партійної системи на національному рівні, працюють (використовуються) з часткою голосів, яку окремі політичні партії отримували впродовж кількох виборчих перегонів, У. К'єр та Й. Елкліт в описі свого індексу вживають кількість політичних партій та розмір їх представництва як один із найважливіших вимірів партійної системи[4].

При цьому, на думку У. К'єра та Й. Елкліта, узгодженість двох ключових індикаторів є основним рішенням при конструюванні показника націоналізації партійної системи на національному рівні. З-поміж цих індикаторів вони увагу зосереджують на: 1) відсутності/наявності позапартійних списків (тобто списків коаліції позапартійних кандидатів чи місцевих партій); 2) відсутності/наявності «національних» партій у конкретній місцевій партійній системі. Оскільки обидва показники не обов'язково збігаються, науковці вважають неможливим виміряти

[1] Strmiska M., Chytilek R., Šedo J, Eibl O. Volební komplexy zemí V4. Studie k pojetí víceúrovňového volebního prostoru. Brno: CDK, 2009.

[2] Kjær U., Elklit J. Local Party System Nationalisation: Does Municipal Size Matter? // Local Government Studies. 2010. Vol. 36. No. 3. P. 425-444.

[3] Thorlakson L. Party systems in multi-level contexts // Hough D., Jeffery C. Devolution and Electoral Politics. Manchester: Manchester University Press, 2006. P. 37-52.

[4] Kjær U., Elklit J. Local Party System Nationalisation: Does Municipal Size Matter? // Local Government Studies. 2010. Vol. 36. No. 3. P. 425-444.

ступінь націоналізації місцевої партійної системи, використовуючи лише один із них. А тому виникає необхідність застосовувати дані обох показників при описі масштабів націоналізації партійних систем на місцях, а також враховувати ступінь націоналізації партійної системи на національному рівні, котра власне пов'язує ці два показники.

При цьому, згадані вчені сприймають три показники, що характеризують особливості місцевої партійної системи у кожній територіальній/адміністративній одиниці, як вирішальні, а саме: а) частку діючих/представлених національних партій на місцях; б) частку діючих/представлених місцевих партій на місцях; в) індекс націоналізації місцевої партійної системи (чи систем).

На підставі таких показників можна вибудувати шість залежних змінних:

- частка національних партій, які беруть участь у виборах, як частка кількості національних партій, що представлені у конкретній територіальній чи адміністративній одиниці тієї або іншої держави щодо загальної кількості національних партій;
- частка місцевих парій, котрі беруть участь у виборах, як частка кількості представлених локальних/регіональних партій у конкретній територіальній чи адміністративній одиниці тієї або іншої держави щодо загальної кількості представлених політичних партій, причому як національних, так і місцевих/регіональних;
- індекс націоналізації національної партійної системи на рівні партійного кандидатування, як частка кількості національних партій, що працюють у певній територіальній чи адміністративній одиниці тієї або іншої держави щодо максимально можливої кількості політичних партій, які можуть брати участь у виборчих перегонах в межах цієї територіальної чи адміністративної одиниці;
- частка представлених політичних партій, як частка кількості представлених національних партій у конкретній територіальній чи адміністративній одиниці тієї або іншої держави щодо загальної кількості національних політичних партій у державі;
- частка представлених місцевих/локальних політичних партій, як частка кількості представлених місцевих локальних партій у конкретній територіальній чи адміністративній одиниці тієї або іншої держави щодо загальної кількості політичних партій (зокрема місцевих/локальних та національних) у територіальній чи адміністративній одиниці;
- індекс націоналізації національної партійної системи на рівні представництва політичних партій.

Таким чином, побудова індексу націоналізації партійних систем полегшує його використання при порівнянні на різних рівнях політичного й електорального процесу в межах однієї і тієї ж держави, а також в різних державах, причому як в один момент часу, так і впродовж тривалого періоду і певних проміжків часу. Однак перед самим порівняльним аналізом треба розглядати всі можливі межі цієї концепції, адже однією з фундаментальних проблем порівняльного політичного аналізу є питання, які виникають при спробах застосувати концепції, розроблені в одній сфері, щодо конкретних емпіричних прикладів аналізу в інших сферах чи із застосуванням інших даних.

Тим не менше, безперечною перевагою запропонованих показників є той факт, що їх конструювання та врахування дозволяє ідентифікувати різні ступені націоналізації партійних системи, в тому числі на рівні окремих локальних партійних систем, а не лише у сукупності таких систем з погляду національного рівня. Тому означена методика співвідношення національного і місцевого рівнів націоналізації партійних систем дає змогу оцінити не тільки рівень взаємозв'язку між окремими місцевими партійними системами та їхнім надсистемним (національним або ж регіональним) рівнем, а також можливість перевірити інші гіпотези, які стосуються причин різного ступеня націоналізації у конкретних територіальних й адміністративних одиницях тієї чи іншої держави. В тому числі з огляду на різний розмір цих одиниць чи будь-які інші чинники, що можуть впливати і впливають на поведінку виборців.

Список використаних джерел:

1. Kjær U., Elklit J. Local Party System Nationalisation: Does Municipal Size Matter? // Local Government Studies. 2010. Vol. 36. No. 3. P. 425-444.
2. Schakel A. Nationalisation of multilevel party systems: A conceptual and empirical analysis // European Journal of Political Research. 2013. Vol. 52. No. 2. P. 212-236.
3. Strmiska M., Chytilek R., Šedo J, Eibl O. Volební komplexy zemí V4. Studie k pojetí víceúrovňového volebního prostoru. Brno: CDK, 2009.
4. Thorlakson L. Party systems in multi-level contexts // Hough D., Jeffery C. Devolution and Electoral Politics. Manchester: Manchester University Press, 2006. P. 37-52.

Олег Филик
аспірант кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Релігійна, мовна, національна та расова ідентичності як предметна сфера дослідження теорії і практики мультикультуралізму у світі

Теорія та політика мультикультуралізму не завжди є дієвою й ефективною, хоч і неодмінно може бути такою в разі, коли визнаються конфлікти ідей та інтересів між різними групами та розглядаються й використовуються різноманітні заходи, які такі конфлікти зводять до переговорів і компромісів[1]. Головна причина у тому, що однією з предметних сфер дослідження мультикультуралізму є ідентичність, у тому числі національна, етнічна, мовна, етномовна, расова тощо. Адже і теоретично, і практично мультикультуралізм підтримує групові права на специфічне політичне представництво та самоврядування[2]. А тому вимоги на підтримку різноманітних мультикультурних прав полягають передусім у тому, що культура сприяє не лише самостійному вибору особистості, а й підтримує самоповагу і обґрунтовує спільну групову ідентичність, важливу для управління розмаїттям[3]. Все це означає, що мультикультуралізм посягає на зміну політичних структур із метою відстеження меж окремих культурних груп, зокрема груп іммігрантів, національних меншин або корінних народів, які мають чи можуть мати свою певну ідентичність. Адже будь-яка «культура» чи «ідентичність» є складною і динамічною та змінюється у різних контекстах[4]. Хоч, від зворотного, індивіди і групи одночасно беруть участь в різних формах культури й ідентичності, які взаємно пересікаються і доповнюються (зокрема через релігію, мову, етнічність, національність, расу тощо), таким чином примножуючи предмет мультикультуралізму та плюралізуючи ідентичності. А це

[1] Rex J. Multiculturalism and political integration in the modern nation state // Miscel-Lània. 2005. P. 249-261.
[2] Ashcroft R., Bevir M. Comparative Perspectives on the Theory and Practice of Multiculturalism: Lessons from the Commonwealth // Ashcroft R., Bevir M. Multiculturalism in the British Commonwealth: Comparative Perspectives on Theory and Practice. University of California Press, 2019. P. 229-252.
[3] Tully J. Strange Multiplicity: Constitutionalism in the Age of Diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.; Coulthard G. Red Skin, White Masks: Rejecting the Colonial Politics of Recognition. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014.
[4] Ashcroft R., Bevir M. Comparative Perspectives on the Theory and Practice of Multiculturalism: Lessons from the Commonwealth // Ashcroft R., Bevir M. Multiculturalism in the British Commonwealth: Comparative Perspectives on Theory and Practice. University of California Press, 2019. P. 229-252.

ставить на порядок денний потребу дослідження релігійної, мовної, національної і расової ідентичності як предмету дослідження теорії і практики мультикультуралізму.

У розрізі релігії як компонента та предмету мультикультуралізму треба передусім зазначити про специфіку групових релігійних прав, певні релігійні винятки з загальноприйнятих законів, визнання традиційних правових кодексів релігійних громад й обмеження прав самоврядування для певних територіально розміщених та зосереджених релігійних меншин[1]. Ці явища переплітаються з культурою або й зумовлюються нею, адже нормативна відстань між культурою і релігією не значна, а перша часто домінує над другою[2]. З іншого боку, визначальною відносно культури буває і релігія, практика якої часто формує місцеву та національну культури[3], що помітно у випадку впливу на європейську культуру цінностей християнства[4]. У цьому сенсі цінність та значення культури по відношенню до релігії та навпаки полягає у їхній ролі як «контексту вибору», який забезпечує свободу особистості, даючи їй багатий набір варіантів, із яких можна вибрати та забезпечувати підтримку самоповаги[5]. Причина цього проста і полягає у тому, що люди є етичними агентами, які здатні міркувати про свої переконання та дії. А тому із погляду поваги до етичної свободи людей їм потрібно надавати змогу самостійно визначати те, які норми вони прийматимуть і через які саме норми набуватимуть влади. Це, своєю чергою, означає, що захист групових релігійних прав здійснюється на підставі не асиміляційного, а плюралістичного підходу, ведучи до мультикультуралізму[6]. З іншої сторони, навіть у рамках плюралізму постійно залишаються суперечки з приводу природи й обсягу релігійної свободи, особливо через те, що дії тих чи інших держав типово підтримують одні релігійні групи над іншими[7]. А якщо релігійні групові відмінності – це основа культурних групових відмінностей, то означена проблематика безумовно є фокусом зацікавленості саме теорії та практики мультикультуралізму.

[1] Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.
[2] Sager L. The Free Exercise of Culture: Some Doubts and Distinctions // Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences. 2000. Vol. 129. No. 4. P. 195-196.
[3] Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. Cambridge: Harvard University Press, 2000. P. 146-147.
[4] Murray J. The Problem of Religious Freedom // Hooper L. Religious Liberty: Catholic Struggles with Pluralism. Louisville: Westminster/John Knox Press, 1993. P. 127-197.
[5] Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. P. 82-93.
[6] Gutmann A. Identity in Democracy. Princeton: Princeton University Press, 2003. P. 178-191.
[7] Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.

Що стосується мови як предметної сфери ідентичностей і мультикультуралізму, то тут ситуація інша, оскільки оволодіння мовою є кумулятивним процесом, а не грою з «нульовою сумою» (як у випадку релігії)[1]. Це означає, що люди спроможні навчитись говорити більше, аніж однією мовою, не втрачаючи своєї рідної мови, тоді як прийняття однієї релігії як «правильної» зовсім виключає прийняття інших релігій. Тим не менше, мова неодмінно є центром культурних конфліктів у сучасних державах, а тому постає предметом мультикультуралізму. Чи не головна причина полягає у тому, що більшість країн, які приймають іммігрантів, прагнуть зберегти домінування однієї національної мови. Це означає, що національні держави можуть уникати встановлення однієї релігії, однак не може існувати мовного еквівалента поділу церкви і держави, адже держава зазвичай обирає якусь спільну мову для ведення своїх справ[2]. Звідси слідує, що в питанні мови зазвичай застосовують не плюралістичний, а натомість асиміляційний підхід, адже саме мову прийнято вважати найважливішим елементом у побудові національної ідентичності/нації. А це ж із погляду теорії мультикультуралізму означає, що дії держав, які надають привілеї одним мовам над іншими, породжують аргументи щодо спеціальних зручностей для носіїв непривілейованих мов, в тому числі у форматі своєрідних компенсацій мовним та загалом культурним меншинам, а також заходів сприяння їхній соціальній і політичній інтеграції тощо[3].

Ще більше означена предметна сфера мультикультуралізму посилюється у випадку справи з національними ідентичностями та етнічністю[4]. Важливість цього фокусу уваги мультикультуралізму полягає у тому, що про національність або етнічність розмірковують як окремі індивіди, так і групи індивідів, зокрема в своїх роздумах про приналежність до певної нації чи держави, адже це сприяє їхній самоповазі та розумінню свого місця у світі[5]. Відтак мультикультуралізм у цьому контексті повинен бути націлений на розуміння управління розмаїттям саме за умови наявності різних національних ідентичностей[6]. З цього слідує, що політика

[1] Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.

[2] Carens J. Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness. Oxford: Oxford University Press, 2000. P. 77-78; Patten A. The Rights of Internal Linguistic Minorities // Eisenberg A., Spinner-Halev J. Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 135-154.

[3] Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995. P. 108.; Schmidt R. Language Policy and Identity Politics in the United States. Philadelphia: Temple University Press, 2000. P. 29.

[4] Barry B. Culture and equality. Cambridge: Polity, 2001. P. 77.

[5] Parekh B. A new politics of identity: Political principles for an interdependent world. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. P. 56.

[6] Uberoi V. Introduction // Uberoi V., Modood T. Multiculturalism rethought. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. P. 1-25.

мультикультуралізму не обов'язково «підриває» національну ідентичність, адже, на противагу, може бути використана для «знеохочення ексклюзивних концепцій державної політики» та «заохочення інклюзивних» концепцій[1]. Інакше кажучи, це означає, що певний тип національної ідентичності всіляко помагає досягти мети мультикультуралізму, а певний тип – перешкоджає цьому[2]. Однак і в одному, і в іншому випадках мультикультуралізм у цьому контексті зважає на той факт, що етнічні меншини та національні ідентичності домоглись своєрідного (повного чи часткового) звільнення від спільних норм, котрі обмежують їхні звичаї, а тому й надалі шукають «позитивної допомоги» для продовження та збереження своїх групових традицій і символічного визнання як передумови осягнення гідності та самоповаги[3]. Хоча, на противагу, мультикультуралізм не заперечує того факту, що етнічні меншини і національні ідентичності повинні політично й економічно інтегруватись до «більш широкого» суспільства у рамках процедур демократичного включення, хоча це й повинно відбуватись у рамках забезпечення своєрідної «коригуючої справедливості» і навіть антидискримінаційної диференціації[4].

Нарешті, також предметом мультикультуралізму загалом слугує раса або расова ідентичність у вузькому і широкому розумінні цього феномена[5]. Хоча далеко не всі теоретики мультикультуралізму погоджуються із такою позицією та вважають, що мультикультуралізм не призначений для розв'язання проблем расових меншин[6]. Проблема у тому, що взаємозв'язок між антирасизмом та мультикультуралізмом обертається довкола претензій, заснованих на расових питаннях, які відрізняються від претензій на підставі релігійної, етнічної і національної приналежності. Крім того, расові групи існують у розмитому континуумі з етнічними групами, через що це часто вважають причиною виокремлення так званих етнорасових груп як історично,

[1] Uberoi V. Do policies of multiculturalism undermine national identities? // Political Quarterly. 2008. Vol. 79. No. 3. P. 404-417.; Uberoi V. Legislating multiculturalism and nationhood: The Canadian multiculturalism act // Canadian Journal of Political Science. 2016. Vol. 49. No. 2. P. 267-287.; Kymlicka W. Can liberal pluralism be exported? Oxford: Oxford University Press, 2001.

[2] Uberoi V. National Identity – A Multiculturalist's Approach // Critical Review of International Social and Political Philosophy. 2018. Vol. 21. No. 1. P. 46-64.

[3] Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.

[4] Banting K. Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State? An Empirical Analysis // Banting K., Kymlicka W. Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and Redistribution in Contemporary Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 57.

[5] Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.; Taylor C. The Politics of Recognition // Gutmann A. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 26-65.

[6] Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 2001. P. 198.

географічно і соціально споріднених конструкцій[1]. На противагу, етнічні групи все-ж використовуються задля групування індивідів на основі їхнього передбачуваного походження, а расові групи – на підставі групування індивідів ієрархічно і враховуючи передбачуване походження[2]. Все це означає, що зв'язок поміж расою, етнічною приналежністю та нерівністю, а відтак й управління ними є багатоскладовим та змінюється залежно від контексту[3]. Доповнюється це тим, що проблематика раси у теорії та практиці мультикультуралізму є чи не найбільше символічною, а не лише матеріальною, що призводить до специфічних взаємин і моделей комунікації різних рас і їхніх різних культур. З огляду на це, у такому взаємозв'язку антирасизм апелює до опору створенню маргіналізованих груп, а натомість мультикультуралізм – до врахування й поєднання різних культурних особливостей як домінуючих, так і маргіналізованих груп як сумірних[4]. Відтак саме у такому сенсі расові ідентичності асоціюються з культурними традиціями і практиками, але не цілковито співпадають з окремими культурами, оскільки такі ідентичності є складними та гібридними продуктами насильницької взаємодії[5].

У підсумку в дослідженні констатовано, що предмет мультикультуралізму дуже широкий і багатогранний, однак його окремішню складову становлять різні ідентичності, зокрема релігійні, мовні, етномовні, національні, расові й етнорасові. Головним же, що споріднює різні ідентичності та мультикультуралізм, є те, що такі ідентичності виявляються у форматі культурних відмінностей, які заважають процесу їхньої асиміляції та інтеграції, а натомість потребують мультикультурності.

Список використаних джерел:

Ashcroft R., Bevir M. Comparative Perspectives on the Theory and Practice of Multiculturalism: Lessons from the Commonwealth // Ashcroft R., Bevir M. Multiculturalism in the British Commonwealth: Comparative Perspectives on Theory and Practice. University of California Press, 2019. P. 229-252.

Banting K. Do Multiculturalism Policies Erode the Welfare State? An Empirical Analysis // Banting K., Kymlicka W. Multiculturalism and the Welfare State: Recognition and

[1] Hattam V. In the Shadow of Race: Jews, Latinos, and Immigrant Politics in the United States. Chicago: University of Chicago Press, 2007.

[2] Haslanger S. Gender and Race: (What) Are They? (What) Do We Want Them To Be? // Nous. 2000. Vol. 34. No. 1. P. 31-55.

[3] Modood T. Multicultural Politics: Racism, Ethnicity, and Muslims in Britain. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.

[4] Blum L. Antiracism, Multiculturalism, and Interracial Community: Three Educational Values for a Multicultural Society // Equinox: Writing for a New Culture. 1992. Vol. 1. No. 1. P. 20-45.

[5] Gooding-Williams R. Race, Multiculturalism and Democracy // Constellations. 1998. Vol. 5. No. 1. P. 28.

Redistribution in Contemporary Democracies. Oxford: Oxford University Press, 2006. P. 49-91.
Barry B. Culture and equality. Cambridge: Polity, 2001.
Blum L. Antiracism, Multiculturalism, and Interracial Community: Three Educational Values for a Multicultural Society // Equinox: Writing for a New Culture. 1992. Vol. 1. No. 1. P. 20-45.
Carens J. Culture, Citizenship, and Community: A Contextual Exploration of Justice as Evenhandedness. Oxford: Oxford University Press, 2000.
Coulthard G. Red Skin, White Masks: Rejecting the Colonial Politics of Recognition. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2014.
Gooding-Williams R. Race, Multiculturalism and Democracy // Constellations. 1998. Vol. 5. No. 1. P. 18-41.
Gutmann A. Identity in Democracy. Princeton: Princeton University Press, 2003.
Haslanger S. Gender and Race: (What) Are They? (What) Do We Want Them To Be? // Nous. 2000. Vol. 34. No. 1. P. 31-55.
Hattam V. In the Shadow of Race: Jews, Latinos, and Immigrant Politics in the United States. Chicago: University of Chicago Press, 2007.
Kymlicka W. Can liberal pluralism be exported? Oxford: Oxford University Press, 2001.
Kymlicka W. Multicultural Citizenship: A Liberal Theory of Minority Rights. Oxford: Oxford University Press, 1995.
Kymlicka W. Politics in the Vernacular: Nationalism, Multiculturalism, and Citizenship. Oxford: Oxford University Press, 2001.
Modood T. Multicultural Politics: Racism, Ethnicity, and Muslims in Britain. Minneapolis: University of Minnesota Press, 2005.
Murray J. The Problem of Religious Freedom // Hooper L. Religious Liberty: Catholic Struggles with Pluralism. Louisville: Westminster/John Knox Press, 1993. P. 127-197.
Parekh B. A new politics of identity: Political principles for an interdependent world. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008.
Parekh B. Rethinking Multiculturalism: Cultural Diversity and Political Theory. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
Patten A. The Rights of Internal Linguistic Minorities // Eisenberg A., Spinner-Halev J. Minorities within Minorities: Equality, Rights and Diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 2001. P. 135-154.
Rex J. Multiculturalism and political integration in the modern nation state // Miscel·Lània. 2005. P. 249-261.
Sager L. The Free Exercise of Culture: Some Doubts and Distinctions // Daedalus: Journal of the American Academy of Arts and Sciences. 2000. Vol. 129. No. 4. P. 193-208.
Schmidt R. Language Policy and Identity Politics in the United States. Philadelphia: Temple University Press, 2000.

Song S. The Subject of Multiculturalism: Culture, Religion, Language, Ethnicity, Nationality, and Race? // de Bruin B., Zurn C. New Waves in Political Philosophy. Palgrave Macmillan, 2009. P. 177-197.

Taylor C. The Politics of Recognition // Gutmann A. Multiculturalism: Examining the Politics of Recognition. Princeton: Princeton University Press, 1994. P. 26-65.

Tully J. Strange Multiplicity: Constitutionalism in the Age of Diversity. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

Uberoi V. Do policies of multiculturalism undermine national identities? // Political Quarterly. 2008. Vol. 79. No. 3. P. 404-417.

Uberoi V. Introduction // Uberoi V., Modood T. Multiculturalism rethought. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2015. P. 1-25.

Uberoi V. Legislating multiculturalism and nationhood: The Canadian multiculturalism act // Canadian Journal of Political Science. 2016. Vol. 49. No. 2. P. 267-287.

Uberoi V. National Identity – A Multiculturalist's Approach // Critical Review of International Social and Political Philosophy. 2018. Vol. 21. No. 1. P. 46-64.

Ірина Кіянка
доктор політичних наук,
доцент кафедра європейської інтеграції і права
Львівського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України

Ідеї популізму в контексті виборів: сучасний вимір

Актуальність осмислення проблематики популізму і виборів є важливою як ніколи для української демократії, особливо в контексті глобалізаційних змін, коли за допомогою гаджетів та інтернет-ресурсів можна зробити яскраву політичну кампанію. Вдалою ілюстрацією популізму, демократичних цінностей в контексті глобалізаційних змін є вибори Президента США та минулорічні вибори в Україні. Одна з найбільших небезпек популізму для суспільства полягає в тім, що він перешкоджає нормальному делегуванню владних повноважень суспільною групою довіреній особі. Адже політики, які завдячують своєю популярністю виборцям, доволі швидко забувають про те, хто їх делегував у владу. Загалом можна стверджувати, що зростання популістських настроїв у суспільстві та злет популярності примітивних соціальних рецептів свідчать про низький рівень громадянської свідомості.

Разом із тим, виборче право виступає як спосіб саморегулювання електоральних відносин з приводу формування органів влади в демократично організованому суспільстві, що зображає весь спектр суспільних відносин, в тому числі з приводу організації людей та їх взаємин між собою. Виборче право, як і виборчий процес є інструментом процесу взаємодії держави та громадянського суспільства, державної влади та суспільства [1, с.3].

Ми акцентуємо свою увагу на важливості впливу популізму на вибори та виборчі технології в контексті глобалізаційних процесів. Популізм легко проникає в усі види ідеологічних течій, адже він не прив'язаний до фундаментальних цінностей, таких як рівність чи справедливість. Більше того, сьогодні популізм виступає як самостійна ідеологія, що виходить за межі класичних ідеологічних напрямків.

Роль виборчого права полягає в регламентації та реалізації конституційного права громадян обирати та бути обраними, то виборчий процес як форма реалізації норм виборчого права висловлює динаміку та структуру участі громадян у процесі формування державних органів влади та місцевого самоврядування. До низки рівня

показовості парламенту, легітимності органу (посадової особи), наділення повноваженнями якого пов'язано з виборами, знаходяться в прямій залежності від виборчої системи. Таким чином, виборча система повинна відповідати найвищим вимогам демократії, що є одним з основних положень у доктрині та практиці конституціоналізму. В деяких наукових джерелах поряд з поняттям «виборча система» також вживається поняття «електоральна система», що є наслідком запозичення з англійської лексики терміну «electoral system».

У чинному законодавстві України домінантним є вживання поняття «виборча система», що є усталеною категорією у вітчизняній юридичній термінології [2, с.28].

Правовий зміст виборчої системи як способу політико-правової трансформації інститутів державної влади та місцевого самоврядування визначається нормами виборчого права. З цього приводу виборче право в закордонній правничій доктрині отримало ще одну назву – «право демократії» (англ. – law of democracy), бо виступають і як механізм, і як індикатор забезпечення демократичних засад-вибори. До того ж, вибори це одночасно і політико-правовий інститут, і є кульмінацією цілої низки політичних процесів в соціумі. Основним майданчиком для розвитку виборів є відносини пов'язані з формуванням, організацією та діяльністю виборчих інститутів, які представляють інтереси громадян, як прояв за дорученням та від імені народу його волі та інтересів в діяльності представницьких органів, що здійснюють публічну владу, як реалізацію народовладдя за допомогою народного представництва в органах державної влади.

На противагу виборів, особливість виборчої системи полягає в тому, що є продуктом публічно-правової влади, її інструментом. Цей інструмент включає механізм відтворення владних публічно-правових інститутів, які тісно пов'язані з чинною системою влади, та демонструє взаємозв'язок способів проведення на різних рівнях влади виборів та сформованої соціальної структури суспільства, його партійної системи [3, с.12].

На формування виборчої системи та виборів також впливають міжнародні правові акти, що містять сучасні міжнародні виборчі стандарти, так звана поява правової платформи в справі формування виборчого законодавства. Міжнародні виборчі стандарти цілісно пов'язані із загальновизнаними принципами здійснення виборчих прав і відповідно присутній в країні політичний (державний) режим, ці стандарти змушений враховувати. Змістовною стороною міжнародних виборчих стандартів є вимоги до держав, а саме, що: вибори повинні бути періодичними, нефальсифікованими, справжніми, вільними; вибори повинні забезпечувати формування законодавчої влади; громадяни мають право голосувати та бути обраними; виборче право (суб'єктивне) має бути загальним, рівним, таємним; дискримінація заборонена; виборчі права не носять абсолютного характеру та

можуть бути обмежені; у держави немає обов'язку ввести певну виборчу систему, наприклад, мажоритарну чи пропорційну; на виборах необхідне національне та міжнародне спостереження [4, с.66].

Орієнтуючись на міжнародні стандарти у галузі прав і свобод людини та громадянина, правовим орієнтиром для розвитку національного законодавства служать міжнародні правові акти реалізація яких не повинна суперечити інтересам держави, а національне законодавство будь-якої держави не може бути уніфіковано будь-яким міжнародним правовим актом. Імплементація їх у внутрішнє законодавство та реалізація в правозастосовній практиці є проявом дотримання демократичних цінностей та традицій, приведення національних правових норм виборчого права у відповідність до цих стандартів [5, с.39].

Водночас, що до конституційного змісту виборчої системи ,то вона повинна включати: виборчу інфраструктуру; виборче законодавство (матеріальне та процесуальне); органи, які його застосовують; виборчу практику – виборчі дії (дії, поведінка, що реалізує норми виборчого законодавства), що складаються на їх основі виборчі правовідносини, практику вирішення виборчих суперечок в адміністративно-правовому та судовому порядку [6, с.134].

Знову ж, що стосується конституційного механізму виборів, то слід розглядати як легітимність всієї системи виборних органів публічної влади. Основою легітимності публічної влади є довіра виборців до публічно-правових інститутів і, зокрема, довіра до виборів як механізму відтворення всієї системи публічної влади в країні, що забезпечує визнання народом дій, які застосовує влада. Дієвість народного суверенітету, або верховна влада народу, є відчутним через вільні вибори, так і через референдум. Формами реалізації народного суверенітету є безпосередня та представницька демократія. Потрібно відзначити, що далеко не тільки вибори є інструментом, що забезпечує легітимізацію влади. Так, у деяких країнах легітимізація влади забезпечується за допомогою передачі її у спадок, і якщо при цьому дотримано всі закони цієї держави, то така влада безсумнівно вважається легітимною [7, с. 113].

Висновки. Популізм і вибори в контексті глобалізаційних змін і надалі залишаються актуальним феноменом соціально-політичного життя багатьох країн світу. На відміну від традиційних ідеологічних систем, популізм дуже глибоко залежить від особливостей різних національних політичних культур, конкретної сукупності обставин соціально-економічного та політичного життя тієї чи іншої країни. Здійснюючи значний вплив на політику країн із порівняно малим досвідом функціонування демократичних інститутів, популізм, разом і з цим, досить помітно виявляє себе у сучасному політичному просторі «старих» демократій. Існує очевидний зв’язок між посиленням популізму та загостренням соціально-економічних проблем. Важливим чинником, що сприяє появі та

зростанню впливу популістів, є нездатність політичного істеблішменту, у тому числі і цілком демократичного, ефективно реагувати на нові труднощі та виклики.

Хоча для демократії популізм є практичною нормою політичної боротьби, сьогодні українське суспільство дуже потребує зменшення популістських елементів у політиці, формування вищої якості політичної культури в контексті глобалізаційних змін.

Щодо проблематики популізму та виборів в контексті сучасних викликів має нові шанси у парламентських та президентських виборах, як в Україні, так і країнах Східної Європи де ще й надалі мають місце популістські гасла та патерналістські настрої.

Список використаних джерел:

1. Кіршенблат С. Популізм і ліберальна демократія в державах Центрально-Східної Європи./ режим доступу: http://www.social-science.com.ua
2. Костенко О. Яка Конституція нам потрібна, або Свобода людини проти правової сваволі. Віче. 2015. № 13. С. 28–29.
3. Костенко О. Яким «каменем» зневажили «будівничі» вітчизняної антикорупційної політики? Віче. 2016. № 2. С. 12–13
4. Куян І.А. Конституційно-правові проблеми розвитку України як демократичної держави. Часопис Київського університету права. 2015. №.3. С. 66–69
5. Куян І. Забезпечення верховенства державної влади як необхідна передумова ефективності управління суспільством. Право України. 2015. №5. С. 39–46
6. Легін Л. М. Законодавчий процес в Україні: теоретико-правове дослідження: монографія. Дрогобич: Коло, 2015. 134 с.
7. Мацюк А. А. Становлення громадянського суспільства як соціальної основи народовладдя. Публічне право. 2015. №3 (19). С. 113–120

Віталій Литвин
доктор політичних наук, доцент,
професор кафедри політології
Львівського національного університету
імені Івана Франка

Партійно-електоральні бази та масиви даних: винятково національні чи можливо і доречно й субнаціональні?

У сучасній політичній науці вже доволі давно трендом стало формування та застосування різноманітних баз аналітично-дослідницьких і статистичних даних. Їх розробляють окремі дослідники, цілі дослідницькі інститути та групи і вони все частіше стають фокусом зацікавленості різноманітних грантових та конкурсних програм. Не є винятком і партійно-електоральні бази та масиви даних, які сьогодні трапляються та розробляються чи не найчастіше і найінтенсивніше. Однак вони головно розуміються та сприймаються як винятково національно орієнтовані або ж зосереджені суто на партійно-електоральних даних на національному рівні. І такий тренд сьогодні сприймається як цілком нормальний. Тим не менше, партії та вибори не є інститутами винятково національного рівня, адже вони окреслюють особливості й субнаціонального політичного процесу. Відповідно, перед політичною наукою, особливо вітчизняною, котра в окресленому розрізі суттєво відстає від західної політичної науки, неодмінно рано чи пізно мало постати питання про те, чи доречно генерувати та застосовувати субнаціональні/регіональні партійно-електоральні бази даних.

У цьому контексті теоретико-методологічне значення має з'ясування суті, різновидів та причин популярності баз даних у сучасній політичній науці. Цілком очевидно, що в аналізованому контексті базу даних потрібно розуміти як сукупність даних й інформації, організованих відповідно до певного концепту та проблеми, котра описує характеристику цих даних й інформації та взаємозв'язки між їхніми елементами. Кожна база або масив даних підтримує, висвітлює або забезпечує щонайменше одну зі сфер застосування таких даних у теорії чи на практиці, в тому числі у сфері політичної науки та реальної політики.

При цьому, сьогодні загальновідомо і про це можна дізнатись на підставі розгляду наявних доробків у формі баз даних, що ключовими проблемними фокусами індексування даних та генерування їх у масиви в політичній науці є: всі політичні інститути, однак головно у трикутнику «глава держави – уряд – парламент»; сила політичних інститутів; політичні конфлікти; перевороти; політична географія;

міжнародні організації й альянси; типи політичних режимів; відносини із-поміж колишніми колоніями та метрополіями; дипломатичні та міжнародні відносини; тероризм; політичні організації; етнічні й міжетнічні відносини; міжнародна торгівля та соціально-економічні показники; параметри соціально-економічного розвитку; конституції і конституційний процес; політичні атласи і барометри; індекси змагальності та свободи; показники політичного розвитку; міграція і склад населення; кордони; рівень і показники добробуту; демографія; політичні трансформації; глобалізаційні процеси; вибори, партії, виборчі системи та партійні системи тощо.

Така розмаїтість предметної сфери формування та використання баз і масивів даних своєю популярністю завдячує тому факту, що цією проблематикою науковці займаються ось уже впродовж трьох-чотирьох останніх десятиліть. Відповідно, у сучасних умовах організовується низка конкурсів та грантів з приводу підтримки розвитку баз і масивів даних, в тому числі політологічних. Однак попри те, що цей процес дуже популярний і важливий у політичній науці, особливо на Заході, він вкрай слабо розвинений в Україні, а тому потребує повнішого розкриття, а також наповнення і навіть ініціювання національних доробків у цьому напрямі.

Це особливо очевидно з огляду на те, що бази та масиви даних можуть оперувати дуже різними типами інформації, зокрема: первинними даними – які залежні від результатів певних процесів напряму; вторинними даними – які обчислені на підставі первинних даних з допомогою певних систем індексувань і підрахунків; за географічним покриттям – глобальними, регіональними/міжрегіональними, національними, а також вибірковими даними; за часовим покриттям – давніми і недавніми даними; за методом охоплення інформації – кількісними та якісними даними або їхніми комбінаціями тощо. У контексті партійно-виборчої тематики це унаслідувано в тому факті, що інформація у партійно-електоральних базах та масивах даних може бути структуризована на: а) первинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів – на глобальному рівні; б) первинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів – на регіональному рівні (як, приміром, у Європі); в) вторинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів – на глобальному і регіональному рівнях; г) інші дані про вибори та виборчі системи – на глобальному рівні; д) інші дані про вибори та виборчі системи – на регіональному рівні (як, приміром, у Європі); е) бази даних про регіональні вибори, виборчі системи та партії – на глобальному та регіональному рівнях. Саме у цьому розрізі уваги заслуговує порівняння й аналіз наявних партійно-електоральних баз даних, зокрема із приводу залучення до них результатів національних і субнаціональних виборів, у тому числі в глобальному і регіональному (передусім європейському) контекстах, а також на тлі розвитку чи нерозвитку цієї проблематики в Україні, зокрема крізь призму окреслення включеності нашої держави у дослідження іншими (вже наявними) базами даних (табл. 1-6).

Таблиця 1

Первинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів. Глобальний рівень. Найвідоміші бази даних (станом на листопад 2020 р.)

База даних	Проблемний фокус первинних даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
Constituency-Level Electoral Archive (CLEA)	Результати парламентських виборів на рівні різних округів.	168 країн і територій світу	+	Листопад 2020 р.
Adam Carr's Election Archive (PSEPHOS)	Результати виборів по різних рівнях й округах. Додатково – електоральне картографування.	182 країни світу	+	Листопад 2020 р.
IPU Parline Database (IPU)	Глобальні дані про національні парламенти, в яких частково йдеться про результати виборів легіслатур.	Всі країни світу	+	Листопад 2020 р.
IDEA Voter Turnout Database (VTD)	Явка виборців з усього світу на президентських і парламентських виборах і виборах до Європейського парламенту, починаючи з 1945 р.	Всі країни світу	+	Листопад 2020 р.
Election Resources on the Internet (ERI)	Дані про вибори та їхній аналіз, організований за країнами. Додатково – візуалізації та картографія.	Більшість країн світу	+ (частково)	Жовтень 2019 р.
Database of Political Institutions (DPI)	Результати виборів, заходи стримувань і противаг, термін дії і стабільність урядів, приналежність до партій та ідеологій, фрагментація опозиції та урядових партій тощо.	180 країн світу	+	Грудень 2017 р.
Election Passport (EP)	Результати виборів по округах у більшості країн світу. Додатково – інформація про виборчі системи.	110 країн і територій	+	Грудень 2017 р.
National Elections Across Democracy and Autocracy (NELDA)	Результати виборів до національних законодавчих і виконавчих органів влади з 1960 р.	Більшість країн світу	+	Грудень 2015 р.

Таблиця 2

Первинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів. Регіональний рівень (Європа). Найвідоміші бази даних (станом на листопад 2020 р.)

База даних/проект	Проблемний фокус первинних даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
Parties and Elections in Europe (PEE)	Дані про партії, вибори та уряди у понад 100 країнах й автономних регіонах Європи з 1945 р., а також про вибори до Європарламенту з 1979 р. Стосується 850 партій.	100 країн і регіонів Європи	+ (частково)	Листопад 2020 р.
Parliaments and governments database (ParlGov)	Дані по 1700 партіях, 990 виборах (9300 результатів) і 1600 урядових кабінетах (3800 партій). Ідеологічне позиціонування партій і склад урядових кабінетів на національному рівні і рівні ЄС.	Всі країни ЄС та більшість країн ОЕСР (37 країн)	–	Листопад 2020 р.
Global Elections Database (GED)	Результати національних і субнаціональних виборів. Додатково – електоральне картографування на національному рівні.	Демократії Європи та світу	–	Листопад 2020 р.
The European Election Studies (EES)	Результати виборів і поведінка виборців та політичних сил у ході виборів до Європарламенту.	28 країн ЄС	–	Листопад 2020 р.
Political Data Yearbook (PDY)	Результати національних виборів, референдумів, зміни урядів й інституційні реформи в країнах ОЕСР, а також результати виборів до Європарламенту. Додатково – візуалізації та графіки.	Країни ЄС і/чи ОЕСР	–	Листопад 2020 р.
European Election Database (EED)	Результати національних (парламентських і президентських) та наднаціональних виборів та референдумів у Європі. 400 виборів і референдумів	35 країн Європи	–	Червень 2014 р.

Таблиця 3

Вторинні дані по результатах національних (і наднаціональних) виборів. Глобальний і регіональний рівень. Найвідоміші бази (станом на листопад 2020 р.)

База даних	Проблемний фокус вторинних даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
1	*2*	*3*	*4*	*5*
Глобальний рівень				
Constituency-Level Electoral Archive (CLEA)	Вторинні дані на підставі результатів (первинних даних) національних виборів легіслатур. Головні показники: ефективна кількість партій, партійна націоналізація. Додатково – картографування і порушення під час виборів.	168 країн і територій світу	+ (частково)	Листопад 2020 р.
Database of Political Institutions (DPI)	Вторинні наслідки виборів, особливості партійних і виборчих систем, ефективна кількість партій, фракціоналізація, фрагментація тощо.	180 країн світу	+ (частково)	Грудень 2017 р.
Democratic Electoral Systems (DES)	Вторинні дані на підставі результатів (первинних даних) виборів легіслатур. Головні показники: ефективна кількість партій, ефективна кількість кандидатів у президенти та інші.	Всі демократії у світі	+	Грудень 2016 р.
Регіональний рівень (Європа)				
Parliaments and governments database (ParlGov)	Вторинні електоральні, партійні й урядові дані: партійне позиціонування у ліво-правому спектрі, ефективна кількість партій, індекс диспропорційності чи пропорційності виборчих систем, коефіцієнт переваги, індекс поляризації, типи урядів.	Всі країни ЄС та більшість країн ОЕСР (37 країн)	–	Листопад 2020 р.

Закінчення табл. 3

1	*2*	*3*	*4*	*5*
Dataset of Electoral Volatility (DEV) in the EP elections	Дані про електоральну волатильність на виборах до Європарламенту з 1979 року.	Всі країни ЄС з 1979 р. і далі	–	Грудень 2019 р.
Comparative Political Data Set (CPDS)	Вторинні інституційні дані, в тому числі про вибори та виборчі системи з 1960. Ідеологічне позиціонування партій та урядів, типи урядів, індекси фракціоналізації, ефективної кількості партій, диспропорційності, федералізму, бікамералізму тощо.	Всі країни ЄС та більшість країн ОЕСР (36 країн)	–	Грудень 2018 р.
Party Systems and Governments Observatory (PSGo)	Дані про партійні системи й уряди з 1848 р. Інституціоналізація партійних систем, волатильність виборів, поляризація виборчих систем, ефективна кількість партій, виборча диспропорційність. Охоплено майже 700 виборів, понад 800 партій, 1600 урядів тощо.	48 країн Європи	+ (частково)	Грудень 2016 р.
Dataset of Electoral Volatility (DEV) in Western Europe	Дані про електоральну волатильність та її внутрішні компоненти в Західній Європі у 1945-2015 рр. Включено 347 виборів або виборчих періодів.	20 країн Західної Європи	–	Грудень 2015 р.

Таблиця 4

Інші дані про вибори та виборчі системи. Глобальний рівень. Найвідоміші бази даних (станом на листопад 2020 р.)

База даних	Проблемний фокус даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
Comparative Study of Electoral Systems (CSES)	Виборчі системи та їхні ефекти у різних країнах світу. На різних етапах проблематика змінюється.	Різні країни з різних частин світу	–	Листопад 2020 р.
IPU Parline Database (IPU)	Дані про парламенти (структуру, склад, методи роботи) та вибори до них. Додатково – візуалізації та порівняння. Окремо – про виборчі системи та представництво жінок.	Всі країни світу	+	Листопад 2020 р.
IDEA Electoral System Design Database (ESDD)	Виборчі системи по всьому світу. Додатково – інтерактивні інструменти, карти, графіки, фільтри.	217 країн і територій світу	+	Листопад 2020 р.
IDEA Electoral Management Design Database (EMDD)	Управління виборчими процесами органами управління виборами. База даних призначена для адміністраторів виборів, дизайнерів виборчих комісій й інших практиків.	215 країн і територій світу	+	Листопад 2020 р.
IDEA Electoral Justice Database (EJD)	Дані про конкуренцію та боротьбу під час виборів і відповідність виборчих процедур електоральній справедливості та міжнародним стандартам.	178 країн і територій світу	+	Листопад 2020 р.
IDEA Gender Quotas Database (GQD)	Дані про гендерні квоти під час парламентських виборів у всьому світі. Додатково – графіки та візуалізації.	Всі країни світу	+	Листопад 2020 р.
The Manifesto Project (MP)	Дані з 1945 р. про політичні позиції понад 1200 партій, які випливають з аналізу змісту їхніх виборчих програм.	61 країна різних частин світу	+ (частково)	Листопад 2020 р.
V-Party Dataset (VPD)	Дані про позиціонування партій у виборах, починаючи з 1900 р. Охоплює майже 3500 партій за 2800 виборів.	178 країн світу	+	Грудень 2019 р.
Election Passport (EP)	Дані про функціонування виборчих систем та їхню історію в деяких країнах світу.	110 країн і територій	+	Грудень 2017 р.
Democratic Electoral Systems (DES)	Дані про виборчі системи та формули. Охоплено всі вибори парламентів (1343) і президентів (499) у демократіях з 1946 по 2016 рр. Додатково – виборче картографування.	Всі демократії світу	+	Грудень 2016 р.

Таблиця 5

Інші дані про вибори та виборчі системи. Регіональний рівень (Європа). Найвідоміші бази даних (станом на листопад 2020 р.)

База даних	Проблемний фокус даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
The Chapel Hill Expert Surveys (CHES)	Ідеологічне позиціонування майже 300 партій у країнах Європи з питань європейської інтеграції, ідеології і політики.	32 країни Європи	–	Листопад 2020 р.
The Comparative Candidate Survey (CCS)	Дані про кандидатів на парламентських виборах у різних країнах, використовуючи анкету для порівняння між країнами.	Різні країни світу	–	Листопад 2020 р.
Dataset of New Parties and Party System Innovation in Western Europe since 1945	Дані про нові партії, що виникли в Західній Європі з 1945 р., та інновацію партійних систем у країнах регіону. Дані на підставі парламентських виборів.	20 країн Західної Європи	–	Травень 2018 р.
European Election Database (EED)	Оглядове дослідження виборчих систем для національних (парламентських та президентських) виборів у Європі.	35 країн Європи	–	Червень 2014 р.
Electoral System Change in Europe since 1945 (ESCE)	Законодавча база виборчих систем. Еволюція змін виборчих систем на національному рівні від перших демократичних виборів і далі.	31 країна Європи	–	Грудень 2012 р.
Duane Swank's Comparative Parties Dataset	Дані часового ряду про виборчу, парламентську й урядову силу партій, які згруповані за партійно-ідеологічними сім'ями, починаючи з 1950 р.	21 демократія у світі	–	Грудень 2011 р.

Таблиця 6

Паростки баз даних про регіональні вибори, виборчі системи та партії. Глобальний і регіональний рівень. Наявні бази даних (станом на листопад 2020 р.)

База даних	Проблемний фокус даних	Географія покриття	Включення України	Останнє оновлення
Arjan H. Schakel Observatory	Первинні та вторинні політичні, соціальні й економічні дані на регіональному рівні. Дані про вибори та виборчі системи, партії, парламенти, уряди й інші інститути на регіональному рівні. Вимірювання: індекс регіональної влади, виборча сила регіоналістських партій, ідеологічне позиціонування регіоналістських партій, правила переведення голосів у мандати і регулювання проведення регіональних виборів, електоральна конгруентність, націоналізація або гомогенізація партій, партійних систем і регіонів, коливання голосів. Охоплення 1945–2020 рр.	20/30/81 країн чи демократій світу	–	Листопад 2020 р.
Global Elections Database (GED)	Первинні результати субнаціональних виборів у деяких країнах світу.	Окремі демократії світу	–	Листопад 2020 р.
Parties and Elections in Europe (PEE)	Дані про політичні партії, вибори та урядові кабінети, яка містить результати виборів легіслатур автономних регіонів Європи з 1945 р.	100 країн і регіонів Європи	–	Листопад 2020 р.
Election Resources on the Internet	Оглядові посилання на дані про національні та регіональні вибори та їхній аналіз, організований за країнами. Доволі старі дані і часткове охоплення. Вибірковість даних.	Більшість країн світу	+ (частково)	Жовтень 2019 р.

Зважаючи на все це (див. табл. 1-6), доречно визначити головні тренди й особливості розвитку партійно-електоральних баз і масивів даних у країнах Європи і місце на їхньому тлі (з приводу включеності) України, серед яких (детально це відображено у табл. 7):

1) професіоналізація й більша охоплювальність досліджень партійно-виборчих тем і виборчих кампаній загалом у світі та зокрема у Європі;
2) поступове збільшення кількості, розмаїття та охоплювальності партійно-електоральних баз і масивів даних загалом у світі та зокрема у Європі;
3) спрощення глобальних і ускладнення/розширення регіональних (зокрема європейських) джерел баз і масивів даних з приводу партій та виборів;
4) концентрація дослідницького фокусу головно на партійно-електоральних даних, а відтак і їхніх базах та масивах, передусім на національному та наднаціональному рівнях;
5) ідея обґрунтування потреби і паростки дослідження партійно-електоральних даних, а відтак і їхніх баз та масивів, на регіональному рівні (передусім на прикладі Європи);
6) надзвичайно слабка охоплювальність партійно-електоральних процесів в Україні вже наявними міжнародними базами та масивами вторинних даних, особливо на тлі даних про країни Західної та Центрально-Східної Європи;
7) відсутність жодних даних про регіональний партійно-виборчий процес в Україні, причому як у міжнародних базах та масивах даних, так і загалом консолідовано й систематизовано на рівні української Центральної Виборчої Комісії й інших установ (на відміну від інших країн, принаймні у Європі).

Таблиця 7

Охоплення країн світу й України різними базами даних на різних рівнях дослідження партій, виборів і виборчих систем (станом на листопад 2020 р.)

Охоплення країн різними типами даних на різних рівнях дослідження	**Країни ЗЄ** (Сполучене Королівство, ФРН, Італія, Іспанія, Франція, Греція, Австрія, країни Скандинавії тощо)	**Країни ЦСЄ** (Болгарія, Польща, Чехія, Румунія, Словаччина, Угорщина, країни Балтії тощо)	**Україна** (як і Східна Європа загалом)
1	*2*	*3*	*4*
Первинні дані по результатах національних виборів у глобальних дослідженнях	+	+	+

Закінчення табл. 7

1	*2*	*3*	*4*
Первинні дані по результатах національних виборів у європейських дослідженнях	+	+	–
Вторинні дані по результатах національних виборів у глобальних дослідженнях	+	+	+/–
Вторинні дані по результатах національних виборів у європейських дослідженнях	+	+	–
Інші дані про національні вибори і виборчі системи у глобальних дослідженнях	+	+	+
Інші дані про національні вибори і виборчі системи у європейських дослідженнях	+	+	–
Будь-які дані про регіональні вибори, виборчі системи та партії	+	+	–

Все це неодмінно означає потребу ініціювання та генерування бази даних про регіональні/субнаціональні вибори в Україні із прицілом на її поширення та розміщення у міжнародних базах і масивах даних. Це особливо актуально на тлі процесу європейської інтеграції України, а також в науковому, освітньому та прикладному контекстах. Однак це вже завдання, в тому числі дослідницьке та аналітичне, зовсім іншого порядку, яке вимагає поступового і кропіткого розв'язання у майбутньому.

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Політичні партії і вибори: українські та світові практики

Збірник статей і тез

(за результатами п'ятої міжнародної наукової конференції
«Політичні партії і вибори: українські та світові практики»
(пам'яті Юрія Романовича Шведи) від 28 листопада 2020 року)

за науковою редакцією Анатолія Романюка і Віталія Литвина

Редактор *Р. П. Спринь*
Комп'ютерне верстання *В. С. Литвин*

Підписано до друку 30.07.2021.
Формат 60×84/16. Папір офсетний. Гарнітура Calibri Light.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 24. Зам. № 05/21

Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції.
Серія ДК № 3059 від 13.12.2007 р.